

శ్రీరస్తు
శ్రీ మత్పరాభట్టారికాయై నమః

- తారకమ్ -

బ్రహ్మశ్రీ శ్రీమదజ్ఞానాదిభట్ట నారాయణదాస
మహాకవి విరచితమ్
(సవ్యాఖ్యానమ్)

★ భావార్థదీపికా ★

వ్యాఖ్యాత
బ్రాహ్మీ భూషణ
రాంభట్ల లక్ష్మీనారాయణశాస్త్రి
విశాఖపత్తనమ్.

దాన భారతీ ప్రచురణలు-21

సంస్కృత కవిత్వం

ప్రొఫెసర్ గెల్డ్ నర్ మార్ట్స్ బర్గ్ యూనివర్సిటీవారు శ్రీ నారాయణ
దానపర్వల తారకగ్రంథముపై పంపించిన అభిప్రాయముకూడ
ఇందు పొందుబరచబడినది.

జానతే యన్న చంద్రార్కే జానతే యన్నయోగినః

జానతే యన్న భర్గోఽపి తజ్జానాతి కవిః స్వయం.

వచః సుధామయం కావ్యం పీత్యాహం తృప్తమానసః

కృతజ్ఞః అభిప్రశంసామి భవంతం కవిశేఖరమ్.

Year

1929

Prof. GELDNER

Marts Burg University.
West Germany.

జూపిటర్ ప్రింటింగ్ పెన్

అరండల్ పేట, 7వలైను,

గుంటూరు - 2.

భూమిక

సంగీతసాహిత్యములన్ని రెండింటిని సమానస్థాయిలో సంతరించుకొని సాక్షాత్కరించిన సరస్వతియే శ్రీ మదజ్ఞానాదిభట్ల నారాయణదాస మహాశయుడు. వైణిక శ్రేష్ఠునిగా, లయబ్రహ్మగా, మౌలికధాపితామహునిగా లోకమాతని గూర్చి బహుధా జ్ఞాపించినది. కాని ఆతడు మహాపండితుడు మహాకవి. ఆశుకవి. అష్టావధాని, అనన్య సామాన్య వచోవిలాస సంతోషిత ప్రజానీకుడు. బహుభాషావేత్త.

ఈ మహాకవి పెక్కుగ్రంథములను ఆంధ్రములో సంస్కృతములోను రచించెను. అముద్రితములైన యాగ్రంథములను సంపాదించి, సవరించి, ముద్రింపజేసి పాఠకలోకమున కందించితిని. ఆతని కృతులయిన కాశీరామచంద్రశతకములు గూడ ఆంధ్రములోని కనుప దింపబడినవి. పారశీకభాషనుండి సంస్కృతములోని కనుపదింపబడిన “ఉత్తరఖయ్యాం” అనుదానినే ఆనుహించియే నాటు తెనుగున వివరించితి. ఇంతవరకాతని గ్రంథములేదోవిధముగ పాఠకలోకమున కందినవి. కాని “సంస్కృతభాషలో రచింపబడిన “తారక”మను మహాకావ్యముమాత్రము అట్లేయుండిపోయినది. మహాగ్రంథమును తెలుగు లిలితోనికి ముద్రించినంతమాత్రమున ప్రయోజనము కానరాలేదు. అనల్పకల్పనలతో, అపూర్వపదప్రయోగములతో అతిమనోహరముగ రచింపబడిన ఆమహాకావ్యమునకు వివరణగావించిముద్రించుట ఆశక్యకమనిపించినది. సర్వసమర్థుడైన సంస్కృతపండితుడు తక్కు మరయొక రావనిని నెరవేర్చజాలరు. ఎవ్వరులభింతురాయని నిరీక్షించుచుండ “ప్రాప్తిభూషణ శ్రీ రాంభట్ల లక్ష్మీనారాయణశాస్త్రిగారు నాకంట బడిరి. ఈమహాకార్యభారమును వహింపుడని వారినర్థించితిని. దానికి వారంగీకరించి, రెండుమూడుస్వల్ప గ్రంథమునుజదివి, కవిహృదయము నాకళించుకొని ఆశ్చర్యపరపశులై, “వాసిన యిట్టి మహాకావ్యమునకు న్యాఖ్యానము రచింపవలెను. సామాన్యగ్రంథములకు వ్యాఖ్యానము కించి స్మరణ” అని భావించినసంస్కృతములోనే న్యాఖ్యానమునురచించిరి.

అతనాగక వ్యతిశ్లోకమునకు తెనుగున తాత్పర్యముగూడ వ్రాసి యచిరకాలములోనే నాకందించిరి. నా మనోరథము నెరవేరినదని సంతసించితిని. వాగ్రతప్రతి నెలరోజులలోనే నాకందజేసిరి.

పిమ్మట, దీనిని 'కళావ్రపూర్ణ'-విద్యత్కవి శ్రీ వెంపరాళ నూర్యనారాయణశాస్త్రిగారి కిచ్చి, దీనిపై వారియభిప్రాయమునడిగి తిని, వాకుకూడ పతమానందభారతమై మంచియభిప్రాయమును వ్రాసిరి. పిమ్మట "వ్యాకరణ సారస్వతము శ్రీ పేరి నూర్యనారాయణశాస్త్రి గారికి, "వ్యాకరణాలంకారచక్రవర్తి"-శ్రీఅప్పల సోమేశ్వరశర్మగారికి, "సాహిత్యాలంకార"-శ్రీమాన్-కోగంటి సీతారామాచార్యులవారికి నందించితిని. వారుకూడ మిక్కిలి సంతోషముతో మంచి అభిప్రాయముల నిచ్చిరి.

ఇట్లు, దానసాహితీని పరిపూర్తిగావించితి. ఇదియే చివరిగ్రంథము, చివరిదైనను అన్నింటికంటె ముందుదనియే చెప్పవచ్చును.

సకల జగత్ప్రసిద్ధుడైన ఆ మహాత్మునికి ఈమాత్రపు సేవ గావించితిని, నాజీవితము సార్థకమైనదని భావించును.

ఇట్లు; గ్రంథమునకు వ్యాఖ్యానము వ్రాసిన బ్రాహ్మీభూషణులకు, దీనిపై సదభిప్రాయముల నొనంగిన, కళావ్రపూర్ణులకు, వ్యాకరణ సారస్వతములకు, వ్యాకరణాలంకార చక్రవర్తులకు సాహిత్యాలంకారులకు నాహృదయపూర్వక నమోవాకములు.

ఇట్టి బృహద్గ్రంథమును ముద్రించుటకై రిగిన అధికసహాయము నందించిన శ్రీశ్రీశ్రీ తిరుపతి దేవస్థానములవారికి నామనఃపూర్వక నమస్సుమాంజలులు. దానభారతీ ప్రచురణకు సహకరించిన శ్రీ బొల్లేపల్లి సత్యనారాయణరావుగారు కూడ అభినందనీయులు.

గుంటూరు

ఇట్లు

1-10-87

క రా ఈ శ్వ ర రా వు

దానభారతీ ప్రచురణకర్త.

- ప్రతిజ్ఞా -

అన్నిస్థానాల్లోకేసు పాదపూరణమూర్త్య ఫలకపద మువసర్గస్య
 వోవసర్గ సమానాకారస్య పునరుక్తి రవ్యసిద్ధోపసర్గ ఉతావ్యసిద్ధోపసర్గ
 సమానాకారో భిన్నలిజవచనపాద్యశ్చ లోకాతీత వచార్థవాచక
 శబ్దో వినా దివ్ధాతుఘటితం నాసి, లుజ్ లిట్ లిటోఽధిక్రియ నైక్యమశః
 ప్రథమ ద్వితీయ తృతీయసర్గేషు, ద్వితీయ ద్వితీయసర్గయోర్భూతేతర
 క్రియావాచక తిజస్తరూపం న దిగ్భిరే, పాణినీయ నూత్రాగా
 మువైదికానా ముదాహరణ మేతద్భాష్యమ్.

ప్రతిప

ఈ తారకమును గ్రంథమున నున్న శ్లోకములందు, పాదపూర
 ణమే వ్యయోజనముగాఁగల "తు-హి-చ-స్య-హ-వై" అనుపదము
 లుండవు. ఉపసర్గములకుగాని, వానిలో సమానమైన రూపముగల
 పదములకుగాని, పునరుక్తులులేవు. వ్యసిద్ధము లుగాని యుపసర్గలుగాని,
 యవ్యసిద్ధములై యుపసర్గలవలెఁ గనఁబడునవిగాని, లేవు. భిన్నలింగ
 ములును, భిన్నవచనములును, గల యుపమానములుండవు. లోకా
 తీతములైన వస్తువులను దెల్పు శబ్దములులేవు. ఒక్క దివ్ధాతువుతోఁ
 గూడిన పదములుగలవు. ఒకటి రెండు మూడు సర్గలందు వరుసగా
 లుజ్ లిట్ లిటో క్రియాపదములువయోగింపఁబడినవి. రెండు మూడు
 సర్గలందు భూతకాలమును బోధింపని క్రియాపదములులేవు. ఈ
 కావ్యము వైదికములుగానట్టి పాణినీయనూత్రముల కుదాహరణము.

కథా సంగ్రహము

భరతవర్షమున వింధ్యపర్వతమునకు దక్షిణముగఁ జంచన్నది ప్రవహించుచున్నది. తన్నదీతీరమున సంశ్రితకల్పమును పేరుగల యొక గ్రామమున్నది. అందు విద్వాంసుఁడు తపోధనుఁడునగు మహేశ్వరుఁడను బ్రాహ్మణోత్తముఁడు గలఁడు. అతని భార్యయు నాతనివలె విదుషీమణి. పతివ్రత. నూక్కుగ్రాహిణి. ఆ పుణ్యదంపతుల సంతానములోఁ గనిష్ఠ పుత్రుఁడు పర దేవతాంశమున జన్మించెను. ఆ బాలుఁడు మాతృగర్భమందు పసించుకాలమందే, దేవత లా భగవద్రూపుని నుతించి, వాని యవతారప్రయోజనమును విని యానందించిరి. ఆ బాలకునిపేరు తారకుఁడు. ఆతఁడు సార్థకనాముఁడు.

ఆ తారకుఁడు బాల్యమందే తన సహజప్రజ్ఞాపాటవమునఁ బ్రతిభావంతుఁడై, యా గ్రామమునకు సమీపముగా నున్న విబుధనగర మహాత్మ్యమును వృద్ధులవలనవిని యొక నాఁడాపట్టణమును బ్రవేశించెను. తన నిశితమనీషా మహిమంబున నాపత్తనమందలి యనాచారములను గ్రహించి, యిష్టదీపత్తనమునఁ బూర్వవైభవమంతరించి, దురాచారములు ప్రబలి యున్నవని చింతించెను.

ఒక నాఁడాతఁడటునిటుఁదిరుగుచు రాజోద్వాససమీపమున కేగి యన్యవదేశముగ్న నానగరచరితమును గూర్చి మధురముగఁ బాడు కొనుచుండెను. ఆ దేశమయమున నా యుద్వాసపనమున విహరించుచున్న రాజకుమారుఁ డాగాసమునకు, నాపద్యములందలి యర్థవిశేషము లకు ముగ్ధుఁడై, తనభటునిద్వారా యా తారకుని బిలిపించి, సవయావస్థముతో జగన్మోహనాకారముతో నున్న యా తారకుని జూచి, పరమానందభరితుఁడై, యాతని నాదరించి, తన తండ్రికడకుఁ దోడు

కొనిపోయి, వానిని దన దండ్రీకిఁజూపెను. అప్పుభువుకూడ, యారకుని గానమాధుర్యమునకుఁ గవితాధారకుఁ గల్పనాశక్తికి, దివ్యరూపమునకుఁ బరవశుడై, తన కుమారునితో పాటాతనిని తన సాధమున నుండ నియమించెను. కొలదికాలములోనే యా తారకరాజకుమారు లిరువురును బ్రాణమిత్తులయిరి. వారిరువురును మానము దినములలోనే యన్ని దేశభాషలను, ఆ దేశములందలి యాచారములను, నుకరముగ గ్రహించిరి. గురూత్తముల కడకేగి వారివలన నన్నివిద్యల రహస్యముల నెఱింగిరి. ఇట్లు సకలకళాపరిపూర్ణులై సర్వవిద్యావిశారదులై వారిరువురును, స్వతంత్రజీవనమును గావింప సంకల్పించి, రాజానుమతిని సార్వభౌమనివాసస్థానమైన పాశ్చాత్యదేశమున కొకదినమునఁ బోవ నిశ్చయించుకొనిరి.

ధూమనౌకలో నముద్రమునఁ బ్రయాణముఁ గావించుచు, వారిరువురు నందలి వింతలను జూచుచు, గొలదిదినములకుఁ పాశ్చాత్యదేశమందలి చంద్రద్రీవమునుఁ జేరిరి. క్రమముగ నాద్రీవమందు చంద్రాంతాశదీప్తిరమందున్న చంద్రముతి యను రాజధానిని జేరి.

అచ్చట తను ప్రజాకౌశలమునఁ బ్రజల యాదరమునాజ్ఞించుకొని, మంచిసమయమున చంద్రద్రీవసార్వభౌముని దర్శించిరి. ఆ చక్రవర్తియు, వీరి ప్రవర్తనాదికమును జక్కగఁ బరిశీలించి, వీరి యమానుష కృత్యముల కానందించి వీరిని తన సైన్యమున కధిపతులనుగాఁ జేసెను. మానముదినములయిన పదవ నొకనాఁడుసార్వభౌమునిసోదరుఁడొకచోట కత్తువులచే నాక్రమింపఁబడి నిర్బంధితుడయ్యెనను విషాదవార్త హఠాత్తుగ వినఁబడెను.

అంత వీరిరువురును, సార్వభౌముని యొకరిని బడఁగి, మఱియొకరిని సైన్యమును గూర్చుకొని, నౌకలపై నెక్కి యున్న కత్తువుల రహస్యములను గుర్తించి, హఠాత్తుగ వారిపైఁబడి, వారిని సర్వ

నాశన మొనరించి, రాజసోదరుని బంధవిముక్తుని గావించి, యా శత్రు సేనాధిపతిని బంధించిరి.

విజయవార్త రాజధానిని జేరెను. సార్వభౌముడు సకలవైభవములతో నెదురేగి, వారిని తోడితెచ్చెను. తన సోదరునినోట నాకుమారవరుల ప్రతాప దిక్కుముఖమిని మిక్కిలి యానందించెను. మరునాడు సభలోఁ దారకుని మిగులఁ బ్రశంసించి, తనరాజ్యమున వానికి ధర్మాధికార వదలి నొసంగెను. మఱియుఁ నాతనిఁ దనప్రాణమిత్రునిగఁ బ్రకటించెను. రాజపుత్రునకుఁ దన పుత్రికనిచ్చి వివాహముఁ గావించి భరతవర్ష సార్వభౌమునిగ నాతని సభిషేకింపుమని తన సోదరునితోఁ జెప్పి, వారిని పారిజీతమునకుఁ బంపెను.

తారకుని ప్రజ్ఞాపాటనముచే నిర్మింపఁబడిన విమానమునధిష్ఠించి, సూతనదంపతులును, తారకుడును, యువరాజుతోఁ గూడి, త్వరితముగ విబుధనగరమును జేరిరి. నుమహారాష్ట్రమున రాజపుత్రుని సకల భారతవర్షమునకు సార్వభౌమునిగఁ బట్టాభిషిక్తుఁజేసి సార్వభౌమ సోదరుడు స్వదేశమునకేగెను. రాజపుత్రుడు సార్వభౌముడై నిరంతరముగ రాజ్యమేలెను. తారకుడు గూడ మిత్రునిచే గౌరవింపఁబడి, గృహస్థుడై సంతానవంతుడై సుఖముండెను.

రచయిత : శ్రీమదజ్ఞాత అదిభట్ట నారాయణదాసః

అహోఽహంతు చతుర్ముఖః శ్రీశివ మాయోస్మభి చంబసీ
 త్కృతైః సంత ముఖేం కథం త్వమపి మాం చుంతేః శివ్యాహారక
 శ్రీ నారాయణదాస తా జనుగతం వృద్ధైర వాక్ శ్రీదిత
 రిత్యావృక్షమిథా మహోజ్వల మతి స్సోమం కవీనాం । ౧ ।

(బ్రహ్మశ్రీ) ఆ. నాగయణదాసుగారిమీద

ఆచార్య : య స్వీ జోగారావుగారి పద ౪౦౦

నాయనీ నాల్గు మొములవు నా రెంటు ముద్దిడ, దంచు నల్లయా
 వ్యాఘ్రముగా హరింపఁగఁ జేవంతముఖన్ నను నెట్లు ముద్దిడిం
 బోరెందో; యంచు జెల్వనఁ - 'ముద్దిడెడన్ గను' మంచు నల్ల నా
 ధాయణదాసు గాఁగఁ జ్రోపనందు సరస్వతివిత్ నమస్కృతుల్.

కవి వ్యాఖ్యాతృ సన్నిహిత సంబంధము

కవిగారిది	ముప్పర్తి పు. భీ. నదీతీరము,
వ్యాఖ్యాతది	వేగపత్తి నదీతీరము,
వారి గ్రామము	అజ్ఞాడ
వీరి గ్రామము	గుడివాడ
వారింటి పేరు	అదిభట్లవాగు
వీరింటి పేరు	రాధాభట్ల వారు
వారి పేరు	నూర్మనా రాజమహదాసు
వీరి పేరు	లక్ష్మీరామరాజు శాస్త్రి
వాడు	హరికథా విత్తామహాలు.
వీరు	బౌద్ధహిందూ మతములు.
వారు	హరికథావివచన వటువులు
వీరు	పురాణ వివచన శిష్యులు
వారు	స్వతంత్ర జీవనములు
వీరు	అస్వతంత్ర జీవనములు
వాడు	మహాకవులు
వీరు	అనువాదకులు
వారు	ఆటపాటమూటల మేటి
వీరు	ఉపన్యాసక మూర్ధస్యులు
వారు	జగద్గురువులు
వీరు	ఆచార్యపర్యులు
వాడు	పేరూరు ద్వావిడులు
వీరును	పేరూరు ద్వావిడులే
వారు	తాతలు
వీరు	మనుమలు

వాని వ్యాస మాతానుహులు, మహాకవిదాసుగారు అక్కడెల్లెక్కడ
ఉంటారు. కాన మాతానుహుని కావ్యమునకు దాహిత్యుని వ్యా
ఖ్యాతలు. ఇదియే కవి వ్యాఖ్యాతృ సన్నిహితసంబంధము.

అనర్వజ్ఞుడు. వ్యాఖ్యాత కించిత్ జ్ఞుడు.

మాయోపహిత చైతన్యము ఈశ్వరుడు. ఆ ఈశ్వరునకుమాయ
అధీశ్వరు యీదును. అవిద్యోపహిత చైతన్యము జీవుడు. ఈజీవుడు
మాయకు బద్ధుడై యుండును, కాని యీ జీవేశ్వరులిద్దరును మాయా
కర్తృత్వము, ఉపాధిభేదముచే భేదముగాని వాస్తవిక భేదములేదు.
ఉపాధి కలిగిన మిగిలినదాత్మయే కదా!

కాపున పైవారిరువురకును బాహ్యలక్షణములను విడిచిన
నా రామలక్ష్మణము సమానమే.

కావ్య ప్రశంస

తారకము మహాకావ్యము. రచయిత మహాకవి. హరిగణా
పితామహుడు. వాగ్దేయకారకుడు. లయబ్రహ్మ. ఆటపాట. టం
మేటి. పూర్ణపురుషుడు. శ్రీ మదజ్ఞానాదిభట్ల నారాయణదాస దీక్షితో
దయుడు, సకలకలాపప్రార్థుడు.

పరిమాణములోఁ జిన్నదయ్యును త్రాథతలో మిక్కిలి చిన్న
యీ కావ్యము. ఇందు భారవికవి యర్థగాంభీర్యము, మాఘకవి శిరస్విం
కవసాండిత్యము, శ్రీహర్షుని గ్రంథగ్రంథి విన్యాసములును సర్వతో
ముఖముగఁ గానవచ్చును.

ఇది, భాషామణిలో, భావవిన్యాసములో, నలంకారచమత్కృ
తిలో, ధాతుప్రయోగవద్ధతిలో సర్వోత్కృష్టమై నాస్యతోదర్యసిద్ధి
యున్నది.

అలంకారికలు నిర్దేశించిన మహాకావ్యలక్షణము లేదట్లవి
అవర్ణనశక్తియుఁ గథలో కలిసియున్నవి. ఒకటి రెండు లక్ష
రసములన్నియు నిందు సమమధురముగ నిరూపితములు. ఇంద్ర
ముత్పాద్యము. రాజపుత్రుడు నాయకుడు. తారకుడు ఉపనాయ
కుడు. ఇదియొక అమూల్య కావ్యబంధము. దీనికిదియే సాటి.

మహాపరమహంస స్మృతిః

“వ్యాకరణ సారస్వతామ”

పేరి సూర్యనారాయణశాస్త్రి

రాజమహేంద్రవరము

1-3-1984

గురవే సర్వలోకానాం భిషజే భవ రోగిణామ్
నిధయే సర్వ విద్యానాం దక్షిణామూర్తయే నమః.

శ్రీ మద్భారతీయాలంకారాశాసనం మూర్ధస్యః, సకలదార్శనిక
సిద్ధాంతవేత్తా, జగన్నాథ వణ్ణిత వరేష్విః రమణీయార్థ ప్రతిపాదకశృంఖలః
కావ్య, మితి కావ్యలక్షణం వ్యూహవయత్. ఇదమేవ లక్షణమద్యత
నై రాదీయతే. తస్యచలనీయశ్చ శ్రీమతాం జన్మసిద్ధ సకలవిద్యానాం
పుంభావ సరస్వతీనాం సర్వవేదవేదాజ్ఞ శాస్త్రార్థపారదృశ్యనా మజ్ఞా
జాదిభట్ట నారాయణదాస మహాకవీనాం ప్రబంధాశ్రయత్వనా ఉదాహ
రణం భవితమర్హన్తి. యతఃపణ్ణిగ్రాజేన కావ్యస్య తద్గుణానుకూల
శబ్దార్థోపస్థితి రూపా కవిక కాశేలా ప్రతిభా కారణత్వేన వత్సపాది.
తేనైవ మహాకవియేన దేవతా మహాపురుష ప్రసాదాది జన్యమదృష్టం
ప్రతిభాయాహేతుత్వేన ప్రాదర్శితం. నారాయణదాస మహాదయానాం
వినై వగురోస్సకాశాదభ్యయనం పరదేవతా ప్రసాదజన్యేన అదృష్టేన
కావ్యకరణానుకూలా ప్రతిభా సముదపాది. ప్రతిజ్ఞతత్త్వానారాయణ
దాసమహాకవినా స్వీయతారక కావ్యప్రారంభే.

“స్వభావ పాండిత్యబలేన కుర్వే” ఇతి ఏవమేవ కాశీశతకేషి.

“వ్యరచితం మయా కాశీశతకం నై జగీమతా

శ్రీనారాయణదాసేన కవితాగాన శాలినా” ఇతి.

యద్యతేన ఏతే మహాదయా న్యాయవ్యాకరణాజ్ఞానవేదాస్తమీ
మాంసాది శాస్త్రపారదృశ్యనామపి విగ్మయజనకాన్ నవరసభరితాన్

(వబంధరంబాన్ శరమ సిమః. తేచప్రబన్తా అంధ్ర, అంగ్ల, సంస్కృత భాషాను విరాజ నే. తద్రగ్ధావలోకనే శ్రీమతాం మహాకవీనాంఽయతీ వ్యాకరణశాస్త్రజ్ఞతా? కియతీ అలంకార విశ్వానవద్ధతి? కియద్వా వేదాన్తశాస్త్ర వైద్యమి? కీన్మతోపా భావీయమనకులాది తత్వేషు విశ్వాసః? కియాన్వాభావావిష్కరణ వధః? కియద్వా వ్యంగ్యార్థ ప్రకాశమి? ఇత్యాది గర్భం స్పష్టిభవతి చక్రేషాం వివశ్చి దవశ్చి మానామ్.

ఏవం స్థితే మహాకవిసత్పురితే “అవీణ ప్రబన్తానాం మధ్యే తారకాఖ్యం మహాకావ్యంవృతి ఇన్దిరవలంకయామః - పాణిని మహర్షిణాలోకానాం నైదికానాం శబ్దనాం సాధుత్వంప్రతిపాదితమ్. తేషాం మధ్యేలాకిక శబ్దానాంసాధుత్వ ప్రతిపాదకానయోపనూత్రాణి తేషాముదాహరణతయా కావ్యమిదం మయా నిర్మీయతే. ఇతి ప్రతిజ్ఞాకారి. “అనేన జ్ఞాయతే” ఇదం కావ్యం వ్యాకరణశాస్త్రోదాహరణ భూతమి. సాచ ప్రతిజ్ఞా శబ్దసర్గాత్మక అత్రకావ్యే సాకల్యేన మహాకవినా నిర్వూహా. పాణినియే గునాదయః-12 వికరణా-28, లకారా-10, తజః-18, కృతా ప్రాయేణ శతం-100 సుప-21 తాబా-శ్రీ ప్రకృత్యా-9 తద్గితాః ప్రాయేణ ద్విశతం-200 ఇత్యా పాత్య అష్ట విధాఃప్రకృత్యా స్పృశీయచతుర్థశ్చమన్మకే 2 అధ్యాయత్రయే పాణిని కవినా ఉపాదిశ్యన్.

ఏతేషాం ప్రత్యయానాం ప్రకృత్యా సంయోజనే ప్రయోగార్హా శబ్దా నిష్పాద్యన్తే. ప్రకృతిశ్చ ధాతు ప్రాతిపదికయాపేణ ద్వేభా ప్రాదర్శి ముసినా” ప్రకృతిప్రత్యయ సంయోజనే 2 పేక్షితం తార్యకాత మిరిక్తమధ్యాయ వశ్చకంబోధయతి. నిరుక్తాష్ట విధ ప్రత్యయానైర్నిష్పన్న శబ్దా అత్రకావ్యే ప్రాదర్శిత, తేషాం గర్వేషాం శబ్దానుత్ర ప్రదర్శనే పానకక్రమియా విరమ్యతే. పాన్తు ఇదమే మవశ్యం వక్త వ్యనుస్తి-వ్యాకరణ శాస్త్రో

లిజ్ ప్రక్రియా ఒకటిగా దురవగాహన, తత్రాపిలుజ్, లిటో: ప్రక్రియా దుర్గరా దురవబోధాచ "భూతిమాత్రే లిజ్" అనద్యతన భూతేలజ్, భూతానద్యతన పరోక్షేలిటో సేషా ప్రక్రియా అతిక్లిష్టేతి మన్యానా స్తత్ప్రయోగేణైవ మమ పాల్గొన్న ప్రకర్తావిష్కరణ మావశ్య కమిత్య వగచ్చస్తత్ప్ర నారాయణదాస సహాశవయః ప్రాథమికేనర్గతయే లిజ్, లిజ్, లిడంతాని శబ్దే ప్రాయుజ్జిత ఇతితై: ప్రథమత ఏవ ప్రతిష్ఠా కృతా.

1. సర్గే, లిజ్ ప్రయోగా:

సానిసియే-లిజ్ శబ్దాద్యుపవాదతయా లాఘవేన ప్రక్రియా నిర్వహణాయ'చి' ప్రత్యయో వికరిణోవిహితః సచక్వాపి సమూయతే. తస్యస్థానే ఇచ్చ ప్రత్యయా అజేతానతితాః.

1. ఛై: సిచ్ - ఏవ్యేచ అనేకథా విపరిణమితః

(1) క్వదిల్లుగా దినా లు ప్తః

శ్లో. 1. వనర్గే 20. అభూత్ 28. అగాత్ 32. అశక్త.

(2) క్వచిత్తస్య ఇడాగమః-

శ్లో. 1-18 అయోదిప్త, 36. అలోకిప్త-4 అజనిష్ఠాః 31 అగటిత్.

(3) క్వచిదిడ భావః-

శ్లో. 1-4 అవాత్సీత్ 8 అన్యస్సార్సీత్

(4) క్వచిత్సిచ్చ ఇట్ భాతోఃనక్

శ్లో. 1-54 అహసీత్

2. కీచోపవాదతయా ఛైశ్చిచ్

శ్లో. 1-7, అనాయి 10 అభాజ

3. తథా, చజ్

శ్లో. 1-18 అజ్జజనః 58 అమృతదత్. అచక్షిత

4. తథా అజ్

శ్లో. 1-30 అవస్తత్ 9 అశకత్ 30 అరుదత్

5. తథా కోసి విహితః పరస్త స వ్రశ్యతే నోప యుయుజే.

3. సర్గే త్రిభోష్యయోగాః

ధాతోల్లైయత్వేన ద్విత్వం త్రివిధధాయ

తత్ర విచిత్రాః ప్రకియాః కట్పితాః

1) త్రివిధ వరతః క్వచిత్ 'ఆమ్' వికరణః త్రిటోలుకి తతః త్రిభురకాణాం
కృధ్యస్తీనా మనుప్రయోగాః

సర్గ-1 శ్లో-1 కోలాచక్రతుః 2. ప్రబోధయామాస 3. వైద్యా
మాస ఏషు ఆమస్తం భిన్నం వదమన్యాయమ్.

2) ఆకారాస్తధాతోః పరస్పైవవసత్తే ఔకారః

4శ్లో. అస్తర్దధా 7. అజశ్చా 8. భిరష్టా

అన్యత్ర అకారః 6. జగామ 8 ఆ

అత్తన పదే ఏకారః 2 నిన్యే

3. అదధాతోః 'ఘస్థాదేశః' స. 1-20 జఘాస

శ్రీమతాం మహావీనామేవ స్వభావః- యత్ స్వవరిచితా
నాం వదార్థానాం తత్త్వియాపేక్షైవ స్వభావేషామపి బాధనమ్. తేచ
వదార్థాః తాఃకాః శాస్త్రైకగమ్యావాచితస్తుతామ్. తతాపివ్యయి
గతిః స్వాభ్యస్తానాం శాస్త్రాణాం తద్యూతైవ ప్రదర్శనేన స్వభావ్య
శోభా జననమిత్యేకా వీతిః. శాస్త్రార్థాన్ స్వస్వరూపేణ ప్రదర్శ్య కేవలం
తద్విషయ సంయోజనమితేన శాస్త్రస్వ శోభాజనన మిత్యన్యాయీతిః.

ఆద్యారీతిః ముచరి శ్రీహర్షాదేః అన్యారీతిః కాళిదాసాదేః
ఆద్యారీతిం పరిశీలయామః. అనన్తరాథునే - శూర్పణఖామాల్య
వతోస్సంవాదే "నహిస్థానివద్భావేన జహతి క్షత్రియత్వమ్" చంద్రో
దయవల్లనే 'జయతి జనికర్తుః ప్రకృతితా".

శ్రీహర్షం వశ్యామః.

- 1) సమవాయి కారణగుణాః కార్యగుణామన్తస్త్వనిమిత్త కారణగుణాః
ఇతినైయాయిక సమయః, న్యభిచరితోవా? ఇత్త్యుత్తేషత్

దమయన్తి స్తవవర్ణనే,

కలకే నిజహేతుదణ్డజః కిముచక్రభమకారితాగుణః,

సతదుచ్చ కుచోభవన్ ప్రభార్యుర చక్రభమ మాతనోతి యత్,

చక్రభమః - చక్రస్యభమణమ్ చక్రవాక భ్రాన్తిశ్చ.

- 2) అధరభిమ్బ మిత్యాదయ ఉపమితసమాసా అసమర్థా ఇతి,
ఉపమానాని సామాన్యవచనైః ఇతి సూత్రేనుహాభావ్యకారీయ
సిద్ధాంతోవిలసతి. తత్రచ హేతుః సాధారణధర్మస్య ఉపమానోప
మాయయోరుభయత్రాపి శాబ్దాన్వయేన ఉపమేయస్య సవిశేష
ణత్వేన అసామర్థ్యమేవ. ఏవంస్థితే 'అధరభిమ్బ' మిత్యత్ర అధరం
భిమ్బమితి సంకీర్ణ సమాసస్థితీ సమాస స్వరూపమ్! అధరం
మిమ్బం యస్మాదితి న్యధికరణ బహువ్రీహితా తస్య సమర్థత్వ మేవ
సిద్ధ్యతి. లోకే ఉపమానభూతం భిమ్బఫలం బైమ్యధనోష్ఠాత్
అధరం=నీచ మితి కావ్యశాఖాపి సమ్భవతీతి వర్ణయతి శ్రీహర్షః.

“అధరం కిల బిమ్బునామకం ఫలమస్మాదితి భవ్యమన్యయమ్
లభతేఽధరబిమ్బ మిత్యదః పదమస్మార దనచ్ఛదం పదత్.

- 3) తమో నాతిరి త్తః పదార్థః కిన్తు తేజోఽభావయాపమేవ. నీలం తమ
శ్చలతీతి వృతీతిః దీపావసరణౌపాధికే భ్రాన్తిరేవ. ఇతి వై శేషిక
సిద్ధాంతః. తముపనిబధ్నాతి శ్రీహర్షః.

“ధ్యాన్తస్య నామోరు విచారణాయాం వై శేషికం చారుమతం
మతం మే.

జ్వాలాకమాహుః కిల దర్శనం తత్ క్షణం తమ స్తత్త్వ నిరూపణాయ
కణాద శాస్త్రస్య వై శేషికమితి, బొనాకమితి వ్యవహారిక, తమసి
యచ్ఛక్తుః పదార్థాన్ విశేషయాణి గృహ్యతి తదేవోత్కృష్టం
ఖలు. తచ్చ దివాన్తస్య చక్షుః రాత్రే వామయో రూర్వోః
విశేషేణ చక్షుషా పృత్యక్షీకరణం సర్వాభిమతమితి సార్వజనీన
స్సముదాచార ఇతి కావ్యశోభా. ఏషాచ నామోరు పదేవ ధ్వన్య తే
కవినా.

- 4) ఏవం నారదం వీరి ఇన్ద్రీయవచనే ఉపేన్ద్రీయ జై మిని మునిత్వము
దీతమితి వర్ణయతి కవి.

“విశ్వరూప కలనాదుపవన్నః తస్య జై మిని మునిత్వముదీయే
విగ్రహం మఖభుజామసహిష్టుః వ్యర్థతాం మదశనిం సవినాయు”

జై మినిర్మహర్షిః విశ్వరూపాణి = మీమాంసా సూత్రాణి చయా
మాస. ఉపేన్ద్రోఽపి విశ్వరూపాణి = దశావతారాన్ దధార.
జై మినిః దేవానాం శరీరాది పశ్చాతం నిషిషేధ నవమే, ‘వజ్ర
హస్తః పురస్తరః’ ‘సహస్రాక్షో గోత్రభి ద్వజాబాహుః’ ఇత్యా
దీనా మర్థవాదత్వమగ్నేచకార. ఉపేన్ద్రోఽపి దేవానాం విగ్రహం
కాక్షపైస్సహ విరోధం న సేషే. అత ఏవ మమవజ్రాయుధస్య

వైయర్థ్యం నిరుపయోగత్వం అకల్పయదితి కావ్యశోభా, అను
జన్య ఉపేంద్రస్థ సాహాయ్యాత్ అహమిదానీం నిరుపద్రవో వసా
మీతి వ్యక్తార్థః కావ్యశోభాం పుష్టాతి. ఏవం

1) స్వం నైషధాదేశ మహావిధాయ కార్యస్య హేతోరపి నాన
లస్సన్

కిం స్థాని వద్భావ మద తదుష్టం తాదృక్కృతవ్యాకరణ పునస్యః

2) ఇహ కిముషసి పృచ్ఛాశంసి కిం శబ్దరూపం
ప్రతి నియమితవాచా వాయసేనైషవృష్టః
భణ ! ఫణిభవశాస్త్రే తాతజః స్థానినాకా
వితి విహిత తుహివాగుత్తరః కోకిలోఽభూత్.

3) గత్వాస్తరా నలంబైమీం శాకస్మాత్త్వం ప్రవేక్ష్యసి
షణ్ణాం చక్రమసంయుక్తం పత్యమానణ్ణకారవత్.

4) ఉభయీ పృక్కతిః కామే నజ్జేదితి మునేశ్వరః
అపవర్గే తృతీయేతి భణతిః పాణినేరపి

5) క్రియేత చేత్సాధు విధ క్రిదిన్తా
ప్యక్తిస్తదాసా ప్రథమాభిధేయా
యాస్వోజసాం సాధయితం విలాసై
స్తవత్ క్షమా నామవదం బహుశ్యామ్.

6) ఉదయతిస్య తదద్భుత మాలిఖి
థరణి భృద్భువి తత్ర విఘృక్త్యయత్
అనుమితోఽపి చ బాష్ప నిరీక్షణత్
వ్యభిచార స తాపకరో నలః.

ఇత్యేవ మాదయ శ్చతకస్సన్తి కావ్యే. నర్వత్యాపి తత్తత్త్వ

ప్రార్థాన్ స్వయాపేక్షైవ ప్రదర్శయతి తేన చ కావ్యస్య శోభాం జనయతి చ. అతఏవ 'నైషధం విద్యదామధ' మితి సార్వత్రికీ వ్యతీతి స్పష్టా తా.

ద్వితీయా రీతిః కాళిదాసాదేః. తేహి సర్వేషు కాస్త్రేషు విద్య మానాన్ సిద్ధాంతాన్ సంప్రదాయాంశ్చ నూత్నరూపేణ స్పృశన్తి నతు శ్రీహర్షదయ ఇవ కాస్త్రార్థాన్ విమృశన్తి. యథా.

1) ఏతావతా నన్యమేయ శోభికాంచీ గుణస్థాన మవించితాయాః, ఇతి అత్యవశ్య సాధ్యపేతున్ వివిచ్య అప్రదర్శ్య అనుమాన ప్రక్రియాం దర్శయతి తావతాజ్ఞాయతేతస్య న్యాయ వైదుష్యమ్. ప్రయోగశ్చ ఇత్థం మల్లినాథేన కథితః. గౌరీసతమ్బం లోకాతిశాయి సాందర్యం గిరికాంతాదృశ్యాత్. యన్నైవం తన్నైవమ్.

2) 'అపవాదై రివోత్పర్గాః కృతవ్యావృత్తయః పరైః'

ఇదశ్చ వాక్యం న్యాయ వేదాంత వ్యాకరణ మీమాంసా కాస్త్రేషు విద్యమానాన్ బహూన్ విషయాన్ గర్భికోతి. నతు విషయప్రవళ్ళుః కవినా నోట్పక్కితః.

3) 'శృతే రివార్థం స్మృతిరన్యగచ్ఛత్'

సుదక్షిణా నన్దిన్యా, మార్గమన్యగచ్ఛత్. ఇత్యస్య ఇదమేవ మానమ్. శృత్యర్థాను గతయః ప్రమాణం, న స్వాతంత్ర్యేణ విరుద్ధా స్వప్రమాణమేవ ఇతిహి సర్వదార్శనికానాం సిద్ధాంతః నూత్నేక్షికయా ప్రాదర్శ్య. నన్దిన్యా స్మృతి సాదృశ్యం, సుదక్షిణాయా స్మృతి సాదృశ్యశ్చ ప్రత్యపది. అనేన సర్వాత్మనా సంసీ సేవయైవ సుదక్షిణాయాః ఫలసిద్ధిః, నాన్యథేతి కావ్యశోభా. తథా ప్రత్యయ ప్రకృతియోగ నిర్ణయః. ఇత్యాహ కాళిదాసః. మా ఘోష్యాహ.

విజయ స్వయి సేవాయాః సాక్షిమాత్రేః పదిశ్యతామ్
ఫలభాజ సమీక్ష్యోక్తే బుద్ధేర్భృగ ఇవాత్మని.

కాపిలే తస్మై బుద్ధిశేష సర్వాణ్యపి కర్మాణి నిర్వర్తయతి,
ఫలస్తు పురుషో భుజే, ఇతి సిద్ధాంతః, ప్రత్యపాది ఏవం సాక్షిమాత్రే
భవతి (కృష్ణే) సేవయా కృతో విజయోఽ అపదిశ్యతే.

తథా:- అవ్యవారభమాణస్య విభోరుత్పాదితాః పరైః

ప్రజన్తి గుణతా మర్థాః శబ్దా ఇవ విహాయసః

ఆకాశోవిభుః భేరిదణ్డ సంయోగాదిభిః జులతాశ్శబ్దా ఆకాశస్య
గుణతాం యాన్తి. తద్వత్ కింబిదమ్య కుర్వాణస్య విభోః సమ
ర్థస్య ప్రయోజనాని స్వాధీనాని భవన్తి.

తథా : 'ధాతులీన మువసర్గ ఇవార్థమ్' ఇత్యాహమాఘః.

ఏవ మనేకత్ర మహాకవయః శాస్త్రసమ్మతానర్థాన్ ప్రాదర్శయన్
ఏవం శాస్త్రవిషయే కవీనాం ద్వయ్యాగతిః ప్రాదర్శి. ఆద్భూతీతిః స
సగ్వసుగమా. పరస్తు కవేః పాణ్డిత్య వ్యకర్షః ప్రతిభాతి. ఏతా
వతా నాన్యేషు న్యూనతా సమాపదనీయా' ప్రకృతిః ఖలు సాతే
మామ్'. ద్వితీయా రీతిస్తు సర్వేషాం హృదయజ్ఞమా సుబోధాచక్ర
యద్యపి కావ్యమార్గే శాస్త్రాణాం స్వస్వరూపేణ ప్రదర్శనం
రసాస్వాదస్య విచ్ఛేదకారి తథాపి సంయోగే సఖ త్తతానీవ రసా
స్వాదముల్లేజయన్తి ఇతి సార్వత్రిక మేతత్.

ద్వితీయాం రీతి మాశ్రయతాం మహాకవీనాం విషయే విదిత్యా
గమనికా పరిశీలనీయా. యత్-ఆయుభే కేచనశబ్దా అసాధుత్వేన
భాసన్తే. సమ్యక్పరిశీలనేన సాధవో భవన్త్యేవ. తాదృశ శబ్దానాం
ప్రయోగేనైవ స్వకీయః శాస్త్రపటిమా ప్రతిభాతి. యథా- అభిశరణే
కేతే: '8-2-15 ఇతి సూత్రే' 'గిరాడశ్చందసి' ఇతి వార్తికేన గిర్దిశబ్దే

ఉపపదే శీఘ్రః ఛందసి డో విహితః, గిరాశేతే ఇతి గిరిశః - ఏతద్రీత్యా శ్చయజే గిరిశ శబ్దశ్చలోకే అసాధుత్వమేవ ఏవం స్థితే కాళిదాసః-

- 1) గిరిశముపచార వ్యత్యహం సా నుకేళీ
- 2) ఆరోపితం యద్గిరిశేన వశ్చాత్
- 3) శుశ్రూషమాణాం గిరిశోఽనుమేనే.

4) అథోపనిన్యే గిరిశాయగారీ' ఇతి గిరిశ శబ్ద మనకృత్ ప్రాయుజ్ఞుః. పూర్వోక్తరీత్యా లోకే గిరిశశబ్దోఽసాధురితి స్పష్టమేవ ప్రతిభాతి హి. వస్తువు అయిన శబ్దః లోకేపి సాధురేవ గిరిరస్యాస్తీతి విగ్రహే 'లోమాది సామాది పిచ్చా దిభ్యః శనేలచః' ఇతి నూత్రేణ లోమాదిత్వాత్ మత్స్వర్థీయశ్చః గిరిశః. ఇయచ్ఛ పక్రియా 'తద్గిరోవా' ఇతి వా రికే మహాభాష్యకారైరేవ ప్రాదర్శితం.

ఏవం జీ ఫలాధాతోః నిష్కాయా మనుప సర్గాత్ పుల్లక్షి. బృశ్శోల్లాఘాః (7-2-55) ఇత్యనేన పుల్లశబ్దో నిపాతితః. తేన ఉపసర్గరహితస్యైవ సాధుత్వమ్ పరంతు కాళిదాసః

- 1) లోధ్యధ్రుమం సానుమతః వృపుల్లమ్
- 2) వృపుల్ల రాజేవ మివాఙ్క మధ్యే
- 3) ఉపసి సర ఇవ వృపుల్ల పద్మమ్.

ఇత్యాది ప్రాయుజ్ఞుః పుల్ల = వికసనే ఇతి ధాతోః వచాద్యచి పృపుల్ల మితి సాధురేవ భవతి.

ఏవం మహాకవీనాం గ్రంథేషు విచిత్రాశ్చబ్దాః ప్రాయుజ్యంత, తేహి పదశాస్త్ర మర్మజ్ఞాః "ఉదయతి వితతోర్ద్వ రశ్శిరజ్జ" వితి మాఘః

"పృవిఘాటయితా సముత్పత"న్నితి భారవిః

"రక్షాం నీతి పురాపి సంశ్రుణుమహే" ఇతి మురారిః

హంసం తనా నన్నిహితం చరన్తమ్

మునేర్మనోవృత్తిరివ స్వికాయామ్' ఇతి శ్రీహర్షశ్చ.

ఏవం శృవణ మాత్రేణ అసాధుత్వేన భాసమానానాం నమ్మకప్రశీలనే సాధూనామేవ సత్యా శబ్దానాం ప్రయోగమాత్రేణ స్వీయం పాణ్డత్య మావిశ్చక్తుర్మహా కమయః. ఇయచ్చ రీతిః ప్రకృత తారక గ్రన్థేఽపి దృశ్యతే. అత్య చ న తూత్ శాస్త్రార్థ ప్రదర్శనం క్వాచిత్కమ్. ప్రకృతగ్రన్థ విర్మితిస్తు కేవలం స్వీయ పదశాస్త్ర సాటవ ప్రదర్శనమైవ. అతి యే యే శబ్ద ఆముఖే అసాధుత్వేన ప్రతి భాన్తి. తే ఏవ విచారణే సాధుత్వ మాప్నువన్తి తాదృశాశ్చబ్దాః మహాకవినా పోయజ్యున్త తాన్ కిచ్చిత్పశ్యామః.

1) ద్వితీయసర్గ 12 శ్లోకే 'అయథాతథ్య' మితి మహాకవేః నాథాయణదానస్య ప్రయోగః. అత్ర కాచిద్వివర్ణితం తి రన్తి, యథాతథా శబ్దాత్ బ్రాహ్మణాదిత్వాత్ భావే వ్యభి, నజ్ పూర్వ కత్వే "యథాతథా శబ్దాత్ పూర్వ యోః వర్యాయేణ 7-3-31 ఇతి నూత్రేణ వర్యాయేణో భయపదవృద్ధి ర్విహతా. తేన 'అయథాతథ్యం ఆయాథాతథ్య' మితి హి యాపద్యయం సిద్ధ్యతి. ప్రకృతే ఏకస్యాపి పదస్య వృద్ధిర్నకృతా ఇత్యక్షేపః ప్రతిభాతి. అత్రమహద్భిర్యత సీయమ్ మను తు ప్రతిభాతి. తథ్యమనతికృమ్య యథాతథ్యమితి పదార్థా నతి వృత్తా వవ్యయీభావః, తతః యథా తథ్యమభావః. అయథాతథ్యమితి అర్థాభావే అవ్యయీ భావః యథావత్సం జ్ఞా నూత్రే యథాలక్షణ మప్రాయు క్తే ఇతి మహాభాష్యే అవ్యయీభావద్యయమ్, న యథాతథ్యమ్ = అయథా తథ్యమితి యద్వానిఞ్ తత్పురుషేఽపి తస్య సాధుత్వం సిద్ధ్యతి. 'సాయథా తథ్య వృత్త' మితి మూలమ్, అత్ర సు+అయథా తథ్య ఇతి చేదమాశ్రిత్యేవ విచారః ప్రస్తుతః, యది తు సు+అయథా

తథ్య ఇతి చ్చేదః క్రియతే తదా బ్రాహ్మణాదిత్వాత్ వ్యభి, నిరుక్త
 నూత్రేణ పూర్వపద మాత్రస్య వడ్ధా, సవర్ణదీర్ఘే. సాయథాతథ్య ఇతి
 తద్ధితా న్తం సాధ్యేవ, తత్ర) న కాపి వివృతివ త్తిః, ఏవం ఇచ్చ అవ్యయ
 భావద్యయ స్వీకారే అవ్యయభావ సభోతత్పురుషయోః తద్ధితాంతాశ్ర
 యణేనా తేన సహేతి తుల్యమోగే (2-2-28) ఇతి బహువ్రీహా,
 సహస్య సాదేశే సవర్ణదీర్ఘేన సాయథా తథ్య వృత్తమితి నాగాయణ
 దాన మహాశవేః ప్రయోగః నిర్ణయేతే. ఏతత్ప్రకారత్రయం మనసి
 కృత్యైవ ఏవ విశిష్టప్రయోగో మహాశవి నాకారి, అత ఏవ 'స్వభావ
 పాణ్డీత్య బలేన కుర్వే' ఇతి పృథిక్తా నిర్వ్యాధా. మధ్యమపక్షమూ శ్రీత్య
 శ్రీలక్ష్మీనారాయణశాస్త్రి, శ్వాభ్యాతమ్.

2) సర్గ, 31 శ్లోకే 'వ్యవణయదితి' శ్రీదానమహాశవేః ప్రయో
 గః. విపూర్వకాత్ పణధాతోః లజి వ్యవణయత్ ఇతి రూపమ్. అత్ర
 కాచన విచికిత్సా. పణధాతోః స్తుతౌ "గుపూధూప విచ్చివణి వనిభ్య
 ఆయః" 31-1-32 ఇతి సూత్రేణ ఆయప్రత్యయే పణాయ ఇతి జాతే
 "సనాద్యంతా థాతపః" ఇతి విశిష్టస్య థాతుత్వే తతోలజి అణగమే
 వ్యవణయదితి రూపమ్. స్తుతావన్యత్ర తు న ఆయప్రత్యయః. అతో
 లజి ఆత్మనేపదే వ్యవణత ఇతి రూపమ్ ఏవం ఇచ్చ స్తుతౌ వ్యవణయత్
 ఇతి, అన్యత్ర వ్యవణత ఇతి భవతి. వ్యవణయదితి కథం సర్జచ్ఛత ఇతి
 హి ప్రశ్నః. ఏవం సమాధీయతే, పణతే ఇతి పణః పచాద్యచ్, తతః
 "ప్రాతిదిపకాద్ధాత్వర్థే బహుళ మిష్టవచ్చ" ఇత్యనేన ఆచప్త ఇత్యర్థే
 ణిచ్, ఇష్టవద్భావేన టిలోచ్ఛ తస్యస్థానివద్భావేన నోపభావృద్ధిః
 తతః కర్తరి లజి, తిపి ఇకాంతోపి, శపి, గుణే - అయాదేశే, విశబ్ద
 మోగే యణి వవణయత్. అణి వ్యవణయదితి దాన కవి ప్రయోగ
 స్సాధీయనేవ.

3) 5 నర్గే, 56 శ్లోకే అర్థయస్య అత్రాయమాక్షేపః. అర్థశబ్దాత్ ప్రాతిపది కాత్ నిచ్చత్సయే “అర్థవేదయో రావు గ్వ-కవ్యః” ఇత్య నేన ఆపుగాగమే తతః లోటి అర్థవేదే మధ్యమపురుషైకవచనే అర్థావయస్వేతి భవతు మ్స్వతి, ఆగమం వినా అర్థయస్వేతి కథమ్? అత్ర సమాధీయతే. నేదమర్థ శబ్దాత్ ప్రాతిపదికార్థేణిచి రూపమ్ కిన్తు అర్థ ఉపయాచ్ఛాయమ్ ఇతి చా గాదికాద్ధాతోః నిచి రూప “మధ్యయ స్వేతి భవతి, యద్వా హేతు మణ్ణ్యన్తాత్ లోటి మధ్యమపురుషైకవచనే చ అర్థయస్వేతి రూపమ్. మను సాహాయ్యమితిరైః ప్రార్థనాం కార యేదిత తాత్పర్యమ్. యది తు ఇతరానపేక్షయా స్వయమేవ ప్రార్థయ స్వేత్యాశయకత్వే తు నివృత్త ప్రేషణాద్ధాతోః హేతుమణ్ణ్యవపి ప్రకృ తార్థ సిద్ధిః, తథా చ ప్రయోగః-

“ప్రార్థయన్తి శయనోత్థితం నియాః” ఇతి

4) 4 నర్గే 36 శ్లోకే “సమచలయత్” ఇతి.

అత్రేయం శక్త్యా-చల ధాతోర్హేతు మణ్ణా, ఉపధా పృథ్వా తతః కర్తరి లజి అడాగమే సమామోగే “సమచలయదితి భవతు మ్స్వతి, అధకథం” సమచలయదితి సమాధీయతే. భృద్విగణే ఘటాదా ‘కమ్పనే చలి’ గతి పత్యతే. తస్య చలనార్థే ‘ఘటాదయో మితః’ ఇతి మిత్యే ‘మితాం ప్రాప్త్యః 6-4-92 ఇతి ప్రాప్త్య సమచలయదితిరూపం అకమ్పయదిత్యర్థః. విససర్జేతి తాత్పర్యమ్. కమ్పనాదన్యత్రతు న మిత్యమ్. “శీలం చాలయతి” అన్యథాకరో తీత్యర్థః.

5) 1 నర్గే-17 శ్లోకే, వేత్తుమితి రూపమ్ అన్యవేదితు మిత్య ర్థః. అత్రకేదిదాచక్షిరన్. విద సత్తాయాం, దైవాదికోధాతుః అనిటా కాకాను. ‘పద్యభి ద్విద్యతి ర్విసద్’ ఇతి శ్యనానిర్దేశాత్ దైవాదిక

ఏవానుదాత్తః. తతః తుముని ఏవాచ ఉపదేశేన నుదాత్తాత్ (7-2-10) ఇతి ఇటో నిషేధే వేత్తుమితి రూపమ్. పృథ్వీ విజేః జ్ఞానార్థకత్వాత్ ఇటా వేదితుమితిస్సాత్ అత్య జ్ఞానార్థకత్వాత్ కథం వేత్తుమితిరూపం? సత్యం, వేత్తుమితి రూపసిద్ధౌ సత్యజ్ఞానార్థకత్వం లక్షణాయా స్వీక్రియతే.

ఏవం పరిశీలనే ఏతాదృశ నిరూఢ పృక్రియా జ్ఞానవరామేవ నారాయణదాన మహాకవి పద్యేషు పదాని సాధుత్వేన పృతిభాన్తి నాన్యేషామితి న వివిచ్య వ క్రవ్యమ్. అత ఏవ నారాయణదానః కాళిదాసాది పృబద్ధేష్వివ పదరచనా మకరోత్. ఏతాదృశవ్యాకరణ పరిజ్ఞాన వమేవ కవేః ముఖ్యం పృయోజకమ్.

ఇదం త్వవశ్య మవధేయమ్ యత్. “పాణ్డోకృత్య జయార్థ” మితి చతుర్థస్థలే పద్యమ్.

జయార్థమ్ = జయలక్ష్మీమ్, పాణ్డోకృత్య = పరిణీయ. ఇతి లక్ష్మీనారాయణకాష్ట్రీణో వ్యాఖ్యన్.

వెమ్మరాల సూర్యనారాయణ కాష్ట్రీణ స్త్రీవ మళివయన్తి - జయార్థం = జయలక్ష్మీమితి వ్యాఖ్యాతుః ప్రమాదః, అతోమూలే జయార్థమితి పాతస్సాత్ సూర్యరాయార్థా నిఘటౌ ఋద్ధిశబ్దస్య సమృద్ధిః సార్వతీ, లక్ష్మీరిత్యర్థ త్రయం కథితమ్ తద్బలాజ్ఞయ X ఋద్ధిమ్ = జయార్థి = మళివృద్ధిమ్, లక్ష్మీమితి వాఽర్థోలభ్యతే. అరియేవ పాణ్డోకృత్య = పరిణీయేతి లక్ష్మీనారాయణ కాష్ట్రీణాం వ్యాఖ్యాపి నన్తచ్ఛత - ఇతి.

అత్యేదం బోధ్యమ్ - అర్థశబ్దో ధనవాచకః. ధనచ్చ లక్ష్మీ రూపమ్, అతో జయార్థా మిత్యస్య జయలక్ష్మీ మిత్యర్థ స్పిద్ధ్యతీతి లక్ష్మీ నారాయణ కాష్ట్రీణామా శయః కావన్మాత్రేణ జయలక్ష్మీమిత్యర్థ శబ్ద శక్త్యైవ లభ్యతే. అతో ఋద్ధిశబ్ద ఘటితః పాతస్సీక ర్తవ్యః తేనార్థ సజ్జతిరిత్యభిప్రాయో వెమ్మరాల మహనోద్దయానామ్.

ద్వితీయస్థగే అనుఖ్యదితి వదం ప్రయుక్తం మహాకవి నా తద్రూప
 సిద్ధినితమ్. సుఖదుఃఖ తత్త్వియాయామితి కష్టాద్విగజే పాదః, తతః
 "కష్టాద్విఖ్యాతః" త్యనేన స్వాగతే యక్ష్మత్యయః సుఖ+య
 ఇతి స్థితే యక ఆర్థా ధాతుకత్వా "దత్" లోపః" ఇత్యకారలోపే సుఖ్య
 ఇతి జాతే ననాద్యన్తా చాదవః. ఇతి విశిష్టస్య ధాతుత్వే తతః కర్తరి,
 లజి, అడాగమే, తిపి, ఇకారలోపే, కపి. వరయాపే అనుఖ్యదితి-

అత్ర యశమాగమమ్యున్యస్తే కేచన విమర్శకాః, తత్తున సమ్యక్
యశః కిత్వం దృష్ట్వాతే బలభముః, యశ ఆగమత్వే సుఖ ఇత్యత్ర
లోప ఇత్యకారలోపా నావత్తేః సనాద్యన్తాధాతవ" ఇత్యనేన
ప్రత్యయా నైవ విబంధన ధాతుత్వానావత్తేశ్చ.

కిచ్చ ఏతే విమర్శకా యజ్ఞుం ప్రత్యయం కంచన
మన్యస్తే, తదపి నయు క్తమ్. యజ్ఞుక్ నప్రత్యయః, కింతుయజ్
తస్య యజోఽచిచేత్యనేన లుక్పబ్దేన లోపా విహితః. ఏనాం
యజ్ఞ గన్తప్రకరణం, యజన్ ప్రక్రియేతి వ్యవహరః.
వన్మాత్రేణ తస్య ప్రత్యయత్వం సిద్ధవీతి దిక్.

వ్యాఖ్యాన రీతిః

ఏతాదృశస్య ప్రబంధ రాజస్య అనుకూలావ్యాఖ్యా అపేక్ష్యతే.
వినా వ్యాఖ్యానం తారక కావ్యం న సుజ్ఞాతం భవతి. పాణినీయలాఙ్క
నూత్రాణా ముదాహరణమే తదితి ప్రతిజ్ఞాతం కవివర్త్యైః. అప్రతిజ్ఞాత
మపి కోశస్య బలం ప్రాదర్శికమ్. అతః వ్యాకృతః కోశశ్చ ఏతత్కా
వ్యార్థ ప్రతిజ్ఞానే అత్యంత ముపకురుతః. ఏవం స్థితే శ్రీమద్భిః కణ్ఠా ఉత్తర
రాయ మహాదయైః తారక కావ్యవ్యాఖ్యాన నిర్మాణాయ శ్రీరామ
భట్ట లక్ష్మీనారాయణశాస్త్రిణః ప్రేరితాః. తత్ప్రేరణా మణీకృత్య శాస్త్రి
భిః భావార్థ దీపికేతి వ్యాఖ్యావ్యరచి. తేహి శాస్త్రి పర్యాయ పలుకు
గ్రామే స్థాపితే వేదసమాజే సాహిత్యే అధీనినః. తేహం కోశ బలసాధి
కం జాగర్త్తి. తాన్ విజయనగర మహారాజ సంస్కృత కళాశాలాయం
మహామహాపాథ్యాయ తాతా సుబ్బారాయశాస్త్రిణః, మహామహి
మోపాథ్యాయ పేరి వేంకటేశ్వరశాస్త్రిణః, మహాపాథ్యాయ నాదా
వేంకటశాస్త్రిణః న్యాయ వేదాంత సాంఖ్యయోగాదీదర్శనాచార్య గంటి
నూర్యనారాయణ శాస్త్రిణశ్చ శాస్త్రాణి అధ్యక్షగవన్. ఏతాదృశః
లక్ష్మీనారాయణశాస్త్రిణః వ్యాఖ్యారచనే బద్ధవీతి అనన్ తేహి.

“ఇహాన్వయముభేదైవ సర్వం వ్యాఖ్యాయతే మయా

నామూలం లిఖ్యతే కిచ్చిత్ నానపేక్షిత ముచ్యతే.”

మల్లినాథ ప్రతిజ్ఞామనురుధానాః కావ్యం వ్యాఖ్యం. తత్ర కావ్యార్థ పరిజ్ఞానస్య యావత్ వ్యాఖ్యతి రహేత్యతే సాన్వయేపి. ఆధిక వ్యాఖ్యతి ప్రదర్శనస్తు తత్ర నోపయుజ్యతే ఇతి మనీషయా విస్తరేణ పద శాస్త్రం న పౌదర్భితన్.

“అభాష తాభ్యాం ధరణీ చిరాయ”- ‘తత్రత్వికా’ చలదుచ్చూడ చూడవాన్, అనువత్, తిపడ్లు, అచ్చగత్య. ఇత్యాదీనాం విశిష్టశబ్దా నాం విషయే వ్యాకరణ ప్రక్రియా విస్తరేణ నిరూపితా. కిచ్చి కోశబలం వినా ప్రకృతకావ్యం నాధిగతుం శక్యత ఇతి సమనస్తరమోక్తమ్.

1) నిఘంటూనై	2) దివాకీర్తి
3) ఉరశ్యస్తః	4) వాచకాః
5) నిషద్యాపి	6) ప్రతోలీషు
7) సింహసుంహసనౌ	8) హైయబ్ధినః
9) నిష్ఠాసమ్	10) కూర్చికా
11) మస్తు	12) విశేషక
13) భమరక	14) అప్రపదీన
15) దేవచ్చంద్ర	16) అనుపదీన
17) నాకే	18) కోలాచ్ఛక్రతుః
19) కూపకేన	20) గుణవృక్షకమ్
21) ఆనాయ	22) కునేణీ
23) వితర్ది	24) వప్రః
25) కేదారః	26) అపదాతః

27) అజ్ఞాయాః	28) కాణ్డ
29) యథాజాతః	30) తీరస్,
31) శిశ్విదానం	32) తద్వదః
33) పాదాతం	35) వార్తమ్,

ఇత్యాదీని కోశమాత్ర) ప్రసిద్ధాని పదాని కవినా ప్రాయోజిత. నామ లిజ్జాను శాసనాః కోశపరిజ్ఞానాభావే ఏతాని పదాని సంస్కృతాని భాషాంతరాణివేతి వ్యాముహ్యేరన్ పాఠకాః తాదృశప్రమాదో మాభూదితి లక్ష్మీనారాయణశాస్త్రివర్యాః సర్వాన్ కోశానేకముఖ కృత్య ప్రథమతః పదస్య అర్థం ప్రదర్శ్య, తస్య ప్రమాణతయా కోశం తిలిఖి. తేన మహానువకారః సంపృత్తః, కోశప్రదర్శనం రామధట్టా నామేవ సుశకమాసీత్. నాన్యేషామిత్యత్ర న కాపి సంశేతి. తేహి నిరుక్తరీత్యా వ్యాఖ్యానస్య యే యే అంశా అపేక్షితాస్తాన్ సర్వా నపి ప్రదర్శయా మానుః. ప్రథమతః స్పష్టమన్వయ, అనంతరన్భూషం విలిఖ్య దేశభాషా వశం పదాన్పన్తః సర్వేషామపి పద్యానాం స్వదేశ భాషాయామపి తాత్పర్యం ప్రోల్లిఖన్.

ఏవం మూలగ్రంథస్య వాఖ్యాగ్రంథస్య చ సుకృతినోః శ్రీపుంగవ యోరివ మహదానుకూల్యం సజ్జాతమ్ ఇతి అధ్యైప్యదేశస్థా సుర్వేషాం గ్రంథకర్త్ర్యోః అధమర్తా ఏవ ఆసన్నితి ధృఢమహం విశ్వసిమి. ఏతద్గ్రంథ ప్రచారాయ శ్రీమన్తః ధన వస్తో మహాన్తః ఉదారచరితాః కష్టా ఊశ్వరరాయ మహోదయాః బద్ధదీక్షా భావ స్తీతి మహదిదం ప్రమాద స్థానమ్. లోకానా మేతాదృశ మహోపకార కారణాయ ఊశ్వరరాయ మహోదయా.రామాయారోగైశ్వర్య భోగభాగ్యాది జాతం శ్రీయః పతిః ప్రసాదయేత్విత్వా శీరాశాసే.

శ్రీ:

—: అ వ తా ర క ము :—

1. (శ్రీ) నారాయణదాస కృతమైన “తారక”
కావ్యానికి సమీక్ష)
2. (శ్రీ) రాంభట్ల లక్ష్మీనారాయణశాస్త్రి విరచితమైన
తారకవ్యాఖ్యకు అభినందనము)

అప్పల్ల సోమేశ్వరశర్మ

విశాఖపట్నం-13

24-3-1988

శ్రీ:

—: అ వ తా ర క ము :—

వ్యాకరణాలంకార చక్రవర్తి. - సాహిత్య విశారద, - వ్యాకరణ విద్యాప్రవీణ, - భాషాప్రవీణ.

అప్పల్ల సోమేశ్వరశర్మ, యం. ఏ; పి. ఒ. యం.

ఉపాచార్యుడు (విశ్రాంతి)

సంస్కృతవిభాగము,

ఆంధ్ర విశ్వవిద్యాలయము: (వాలైరు).

“తారకము” ఒక సంస్కృత మహాకావ్యం, కర్త శ్రీమదజ్ఞాన అచ్యుత నారాయణదాసుగారు, వ్యాఖ్యాత శ్రీ రాంభట్ల లక్ష్మీనారాయణశాస్త్రిగారు, వ్యాఖ్యానాదులకు ప్రోత్సాహకర్త శ్రీ కర్ణా

ఈశ్వర రావుగారు, కావ్యం కమనీయంగా ఉండి చవులూరించింది. కర్త అంతరంగంనుండి ప్రబోధించారు. వ్యాఖ్యాత సాహర్దంతో వెన్ను తట్టేరు. ప్రోత్సాహకర్త అన్వర్థంగా ఆదరించి వరించేటు. గుణచయం నన్ను బంధించింది. “ద్విర్బద్ధం నుబద్ధం భవతి” అన్న మాటకుబదులుగా “త్రిర్బద్ధం పృబద్ధం భవతి” అన్నట్లయింది. నాలుగు దశాబ్దాలపాటు కావ్యాలంకార శాస్త్రపరిచయం నాకుందిగదా!” అన్న విశ్వాసం కూడా వర్పడింది. ఇంత తదగ్రం ఉన్నందువల్లనే ఈ దిగువ కొన్ని విషయాలను నేను ముచ్చటెక్కినవి జరిగింది. అవి కూలంకషాలూకావు. తలస్పర్శలూ కావు- స్థలీవులాకాలు మాత్రం అవుతాయి.

ఇక ఉద్దేశక్రమానుసారంగా ప్రస్తావించుకుందాము- “తార కము” అయిదుసర్గల కావ్యం, మొత్తం రెండుపదిదల లోంబైవిమిది శ్లోకాలు ఇందులో ఉన్నాయి. కథ చాలా చిన్నదే. అతిస్థూలంగా (పరమసంగ్రహంగా ఉంటుంది— “భారతదేశం - వింధ్యప్రదేశం - చందన్నదీతీరం-సంశ్రితకల్పమునే గ్రామం - మహేశ్వరుడనే శ్రోక్రియ బ్రాహ్మణుడు, అతని భార్య— అదంపతులకు పరదేవతాంశంగా ఒక కుమారుడు కలిగేడు - అతని పేరు తారకుడు - పెరిగి పెద్దవాడై నకల కలాపూర్ణుడయ్యేడు-అతనికి దేవతాత్రాధిలాష కలిగింది-ముందుగా విబుధనగరం వెళ్లేడు - అక్కడ రాజకుమారునితో పరిచయంకలిగింది- రాజున్న చక్కగా ఆదరించాడు- రాజకుమారుడూ తానూ కలిసి, నముద్రయానం చేసి, చంద్రదీప్తిపం చేరుకున్నారు- అది భారత చక్రవర్తి నివాసం - చంద్రమతీనగరం దాని రాజధాని - చక్రవర్తి వీరిని చూచి సంతోషించి స్నేహ చేశాడు- వీరిద్దరూ ఆవదలో చిట్కకున్న చక్రవర్తి తమ్ముని సంతరించుకు- అందువల్ల మరీ పొంగిపోయి చక్రవర్తి తన కూతురును రాజని పెండ్లి పెట్టి, వివాహం చేసేడు- అంతే కాకుండా దానితోపాటు తన సాయంతరాజ్యమైన కర్మభూమికి (భారత దేశం) స్వాతంత్ర్యం ఇచ్చి, అల్లునికి ఆ రాజ్యాధికారం అప్పగించాడు.

తారకుని ఘనంగా సత్కరించి బ్రాహ్మణజాతికి కొన్ని వరాలిచ్చాడు. తారక రాజపుత్రులిద్దరూ స్వదేశంవచ్చి సుఖంగా ఉన్నారు.

ఈ చిన్న ఇతివృత్తం కేంద్రంగా ఒక పెద్ద కావ్యం విస్తరించింది. కన్నూరి కొంచెమయినా పరిమళ మధికం. మణి చిన్నదయినా కాంతి హెచ్చు. వజ్రం అల్పమైనా సారం అనల్పం. ఆ విధంగానే స్వయాపకం లఘువుగా ఉన్నా గుణగణాలనుబట్టి ఆత్మసౌందర్యాన్నిబట్టి తారకం మహాకావ్యం అనిపించుకుంది- శబ్దార్థాలు, గుణాలంకారాలు, శయ్యాపాకాలు, రీతివృత్తులు, వ్యంగ్యవైభవం - అదిగా ఆలంకారికులు చెప్పిన కావ్యసంపద అంతా ఇందులో అమరిఉంది. ఏ ఒక్క పద్యం పరిశీలించినా ఈ అంశం విశదం అవుతుంది. ప్రతిపాద్యమైన విషయం, నాయకుడు రసం, అవరసమైనంతవరకు వర్ణనలు- ఇవన్నీ దీనికి మహత్వాన్ని సంపాదించాయి. రెండే రెండు సర్గలున్న కాలిదాసుని మేఘ సుందేశం మహాకావ్యం కాలేదా? పాదపుత్రున్న సమకాల సమాజాన్ని బాగుచేయాలనీ, అందుకు దేశానికి స్వాతంత్ర్యం అవసరమనీ, దాన్ని చక్కవర్తిని మెప్పించి సంపాదించడమే ముందిదనిన్నీ ఈ కావ్యంలో ప్రతిపాదితమైన విషయాలు. చరిత్ర, సమాజం, రాజకీయం - ఈ మూడున్ను ఇక్కడ పెనవేసుకొని ఉన్నాయి. నాయకుడు తారకుడు. అతడు కుటుంబతారకుడు- సమాజతారకుడు - దేశతారకుడు-దివరకు సంసారతారకుడున్ను అవుతాడు. ఈ బొచిత్వాన్ని అనుసరించే "తారకము" అనే నామకరణం జరిగింది. సహనాయకుడు లేక ఉపనాయకుడు విబుధనగర రాజకుమారుడు. వీరరసం అంగిరసం. అది పాండిత్య వీరం గాను, దయావీరంగాను, యుద్ధవీరంగాను అనేకరూపాలతో కనబడుతుంది. శృంగారం, అదృశ్యం, భయానకం; శాంతం, మొదలయినవి అంగరసాలుగా అక్కడక్కడ చోటుచేసుకున్నాయి. దేవతలు బాల తారకుని స్తుతించడం, తారకుని బాల్యవర్ణనం, విబుధనగర వర్ణనం, యుద్ధవర్ణనం, రాజధానివర్ణనం మొదలయినవి కొంగొత్త సోయగా

అతో నడిచేయి. ఈ విధంగా “ఉపదేశం, సద్వ్యవహరనిర్వృత్తి” అని కావ్య ముఖ్యప్రయోజనాలను కూడా సహృదయులకు “తారకం” అందిస్తుంది భవతు.

ఇవన్నీ ఒక ఎత్తు. “సాశబ్దము” కేవలం ఒక ఎత్తు సామాన్య లకు సాధ్యముకానివీ, వైయాకరణైక శరణ్యాలూ, ఆలోచనా మృతాలూ అయిన శబ్దాలు వదేవదే ఈ కావ్యములో దర్శనమిస్తాయి. తత్ప్రాప్తి కొన్ని క్రియాపదాలు “సభూతో స భవిష్యతి” అన్నంతగా కనిపిస్తాయి. దేవసభ, ఉన్నసమ్, సర్వవేదః, తీర్థధ్యాంతః, కేహే శూరః, అహంయుః, ఖట్వాచూఢః, కింపచానః, శిశ్విదానః, కద్వదః, భేదం భేదమ్, భావం భావమ్, అన్యగ్భాషమ్, ప్రియప్రియేణ, ప్రియా కృత్య, ద్వితంత్రః, గౌలక్షణికః, ముదివాః, సృజ్యమానః, మొదలగు వందలకొలది శబ్దాలు ఎడాపెడా తగులుకొని, “పాణినీయం జన్యోగ్రి ముంచున్నదా? తేదా?” అని పండితులను సైతం పగ్గిస్తాయి. సమ్య చివత్, అతి తిరాయత్, అస సభాయత్, అశిశయత్, అమమ్రదత్ అపవృథత్, అదద్రథత్, అచక్రశత్, అనుబోధాయాంబధావే, సుఖాయతే, మొదలయిన వందలకొలది తిజంతాలు, మహావైయాకరణుని కూడా “భనూచి”గా (వెంటనే ప్రక్రియ లోచక బుర్రగోక్కుంటూ ఆకాశంవై వు చూచేవాడు) చేయక మానవు. వీటిని వివరించడం ప్రారంభిస్తే అదొక పెద్దగ్రంథంగామారి ‘పానకంలోవుడక’ అవుతుందని ఊహించడం జరిగింది. అయితే ఈ ప్రయోగాలు అర్థాస్వాదానికి మూతం అడ్డురావు “పోవులో మిరపకాయలవలె” మృదుధ్యను “చురు” మునిపిస్తూ ఉంటాయి. కాగా ఇదొక విధంగా “భట్టి కావ్యం” పలె సాగించనవచ్చును. అందువల్ల నే “పాణినీయమూత్రాగమవైదికా నాముదాహరణమే తత్కావ్యమ్” (లోకభాషను సాధించు పాణినీయత్రా) లకీ కావ్యం ఉదాహరణం) అని కవి ఆదిత్యుని చేయిత్తి చెప్పేరు.

సువర్ణ కంకణం కట్టుకున్న చేయి లో ఒక దృఢవృత్తిజ్ఞుడని, (అ) దానకవి కావ్యాన్ని ఆరంభించేడు. "ఈ కావ్యంలో కేవలం సాదాపూరణం కోసమని వ్యర్థంగా ఏ పదమూ ఉండదు. ఉపసర్గకుగాని, తర్ఫుమానమైన దానికిగాని పునరుక్తిలేదు.
భిన్నలింగవచన సాదృశ్యం చూపబడలేదు
లోకాతీతమైన అర్థాన్ని చెప్పే శబ్దం లేదు.....
అవైదికమైనవాటి నూ తాలకిది ఉదాహరణము.. ఈ వృత్తిజ్ఞుడు ఆయన అర్థరకం అనువదించేడు. ఏ మహాకవి కయినా ఇటువంటి వృత్తిజ్ఞ సాధ్యమయిందా! అవుతుందా! అది ఆయనకే చెల్లింది— సరస్వతీమూర్తి గణక! దానుగానికి సంస్కృతమంటే సాటిలేని ప్రేమ - గౌరవమును, కనుకనే "సాదేవభాషాభిల లోక

కట్టినట్లుగాను పర్ణించబడింది. మూడవ సర్గలోని నౌకాయాన పర్ణనం లోకోత్తరమైన ఉపమో త్ప్రేక్షలతో ముచ్చటగొలుపుతూఉంది. చంద్రమతీనగర పర్ణనము. అక్కడి జనుల స్వయావ స్వభావాది పర్ణన మున్ను స్వభావ సుందరంగా ఉన్నాయి. నాలుగవసర్గ అంతా పద్యానికి కొక వృత్తంగా నడిచింది. ఉపస్థిత, మత్త, చంద్రలేఖ, లక్ష్మీ క్రాంచపద, శ్వేనిక, శంభునటనం, తస్యి, మొదలయిన ఇరవై కొత్త వృత్తాలు ఇందులో విహరించేయి. ఇవి 'కనీసినీ ఎరుగనివి'గా తోన్నూ కవియొక్క ఛందస్సారాన్ని పక్కటిస్తాయి. తారక రాజపుత్రులు చక్ర వర్తి మైత్రిని సంపాదించడం, చక్రవర్తి శత్రువులతో వారు పోరాడి జయించడం, చక్రవర్తి భారతదేశానికి స్వాతంత్ర్యం ప్రసాదించడం మొదలయినవి ఇందులోని విషయాలు. విషయానుగుణంగాను, రసాను గుణంగాను శబ్దార్థ సంఘటనసాగి, కవి ప్రతిభకు నివాళులు పట్టిస్తుంది ఈ సర్గ. అయిదవసర్గ ఉపసంహారం. చక్రవర్తి కన్యాదానమూ, రాజ్య దానమూ కూడా జరిపిస్తాడు. రాజపుత్రుడు ఉభయాన్ని స్వీకరించితిరిగి తన దేశం చేరుకుంటాడు. తారకుడు భారత తారికుడై, కుటుంబిలయి శుద్ధశ్రోతియుడుగా జీవనం సాగిస్తాడు. ఈ సర్గ పూర్తిగా దాక్షాఫల సదృశంగా నోయారింపజేస్తుంది. నారాయణదాన, విజయనగర నామ గర్భితమైన చక్రబంధంతో కావ్యం స్వస్తివలుకుతుంది.

పైపైని తారకం కల్పితకథాకావ్యంగా గోచరిస్తుంది. కానీ అంతర్గతంగా ఇది స్వకీయచరిత సంవలితమైన చరిత్రకావ్యం. అన్యూప దేశంగా తన జీవితచరిత్రను ఇందులో రంగరించేరు శ్రీ నారాయణ దాసుగారు. వారి చరిత్ర పూర్తిగా తెలిసినవారికే ఈ అంశం అర్థమవు తుంది. "సువర్ణముఖనది - అజ్ఞాడ అగ్రహారం - శ్రోత్రియ బ్రాహ్మణ కుటుంబం - దివ్యప్రభావంతో దాసుగారి జననం - బాల్యంలో వారి అద్భుతకృత్యాలు - పాండిత్యవీర్య - విజయనగరం - రాజకుటుం బంతో పరిచయం" - మొదలయినవి సంనిహితలకు అడుగడుగునా

చక్కగా స్ఫురిస్తునే ఉంటాయి. విదేశగమనాదులు కొన్ని భాషనా
తరంగాలు. శ్వేతవీర్యం అంటే “ఇంగ్లండు” దేశమనీ, చంద్రమణి
అనగా “లండన్” నగరమనీ, చంద్రకాంతానది “థమ్స్”నది అనీ,
సమాజవర్ణన బ్రిటీషు పౌరుల వర్ణన అనిన్నీ ఎవరికయినా - చెప్పకుం
డానే - ఇట్టే తెలిసిపోతుంది. ఇక దాసమహాకవి వ్యక్తిగతమైన ఆశ
యాలు, ఆదర్శాలు, రాజకీయమైన, సామాజికమైన, సాంస్కృతికమైన,
తాత్వికమైన భావాలు, అభిరుచులున్నూ కావ్యంలో గజిబిజిగా అల్లు
కుని కొన్ని చోట్ల గూఢంగాను, మరికొన్నిచోట్ల ప్రకటంగాను దర్శన
మిస్తాయి, — “అద్వైతమే తత్త్వచింతావళి - వేదమార్గమే రాజ
మార్గం - బ్రాహ్మము, ఊత్రము - ఈ రెండే సనాతనంగా సకల
శ్రేయస్సాధకాలు (జ్ఞానవిజ్ఞానాలకు ప్రతీకం బ్రాహ్మం. తేజః వరాహ)
మూలకు ప్రతీకం ఊత్రం) భారతదేశంలో ఒకప్పుడు గామూలు,
నగరాలు సర్వవైభవాలతో కలకలలాడుతూ ఉండేవి- అవిప్పుడు
బాగా పాడైపోయేయి - అవి బాగుపడాలి - సమాజం పునరుద్ధరింప
బడాలి- భారతదేశానికి స్వాతంత్ర్యం సంపాదించాలి. అప్పుడే అన్నీ
సమకూరుతాయి - చక్రవర్తికి అనుగుణంగా ఉండి సహజంలేసి
స్వాతంత్ర్యం పొందడమే మంచిది - బ్రిటీషు సమాజం అన్నివిధాలా
మహోన్నతంగాఉంది - అవిధంగానే భారతసమాజం కూడ ఉంటే
ఎంత బాగుండును! ఊత్రమే రాజ్యమే లాలి-బ్రాహ్మం మాత్రం
తత్త్వ ప్రతినిధిగా తారకంగానే ఉండిపోవాలి” — ఇవి భావవిధికలు,
ఇందులో కొన్ని ఈనాడు ఎబ్బెట్టుగా తోచవచ్చు. కాని క్రీస్తుశకం
ఇరవయ్యో శతాబ్ది ఆరంభములో ఈ భావాలు ఎంత సహజమైనవో
చరిత్రోగోవిదులకు స్పష్టం అవుతుంది (తారకరచన క్రి. శ. 1910
ప్రారంభమని గుర్తుంచుకోవాలి). వీటిని గురించి తర్జనభర్జనలు జరపడం
నేడు అప్రస్తుతం - అనుచితం. “టేబిల్ మీల్స్” పుచ్చుకుంటున్న
యువకుడు తమ తాతగారి దేవతార్చనను అడ్డపించడం అనుచితం

కాదా! కాగా ఇటువంటి మహాకావ్యాన్ని సంతరించిన మహావిక్
 'సమోవాకం ప్రకాశ్యహే'.

వ్యాఖ్యాత శ్రీ రాంభట్ల స్వనారాయణశాస్త్రిగారు :—
 “శాస్త్రీభూషణ” బిరుదాంకిత - కవిపండిత శిరోమణులు—
 సాహిత్యసారసర్వజ్ఞులు - పురాణ చన శౌండులు—వావదూకాగ్ర
 గణ్యులు - సత్త్వనిష్ఠులు - ఆత్మగత సంపన్నులు. వీరి కవితాసాం
 దీత్య ప్రకర్షను, గుణసంపదను గుర్తించు సహృదయలోకం వీరిని సావ
 ర్థ్యమైన “గండపెండరము”తోను కళా కుండలాలతోను సత్కరిం
 చింది. ఇందుకు మించి వీరి యోగ్యతను చెప్పడ మెందుకు? ఇదివరకే
 వీరు పెక్కు రచనలు చేసి, “సేవాను” అనిపించుకున్నారు. ముఖ్యంగా
 కాళిదాసుని వాఙ్మనాటకాలను సర్వలోకముగా తెలుగులోనికి అనువ
 దించారు. మురారి నాటకాన్ని అద్భుతంగా ఆంధ్రీకరించారు. ఆంధ్రీకర్త
 చింతామణికి ఆంధ్రీలో వ్యాఖ్యవ్యాకారు. సాహిత్య వ్యాసాలను కఠ
 కః ప్రకటించారు. ఇటువంటి శ్రీ శాస్త్రిగారు ప్రకృతం తారకమహా
 కావ్యానికి సంస్కృతవ్యాఖ్యనూ తెలుగు తాత్పర్యాన్నీ రచించేరు.
 “సాధారణోభూషణ భూష్యభాషః” అన్న కాళిదాసుని పలుకు, ఇక్కడ
 మూలవ్యాఖ్యా గ్రంథాలకు సమంగా సరిపోయింది. నాంతరీయకంగా
 నా విషయం కొంచెం చెప్పవలసిఉంది. శ్రీ శాస్త్రిగారిన్నీ నాకున్న
 సుహృదయానుబంధము, సహృదయానుబంధము, సారస్వతానుబంధ
 మున్ను నుచిరంగాను, ఆనన్యసాధారణంగాను వీర్పడిఉంది. అందువల్ల
 ఆయన సాహిత్యవ్యాసంగాన్ని సామాన్యంగా నాకోసారి చూపడం,
 నేను మెచ్చి “బుర్ర ఊపడము”ని పరిపాటి. అదే తీరులో తారక
 వ్యాఖ్యను సాకల్యంగా చదువుమనీ, కలహాలిమ్మనిన్నీ” వారు నన్ను
 కోరడం జరిగింది. అదిగాక ‘అల్లుల్లో మల్లుపెద్ద’ అన్నట్లు, నవీనవైయా
 కరణుల్లో నాకోకస్థానం వచ్చింది. తాంక కావ్యం విషయంలో వైయా
 కరణుల అవకరమున్ను చాలాఉంది. కాగా నేను వ్యాఖ్యానాన్ని ప్రత్యే

క్షరము చదవడమున్ను, 'కొరక రానికొయ్య' వంటి కొన్ని వ్రాయా
గాల విషయంలో నాకు తోచిన గుహాలను చెప్పడమున్ను జరిగింది.
ఈ అవకాశం కలిగినందుకు నాకున్న ఎంతో ఆనందం కలిగింది. ఘుమ
ఘుమలాడుతున్న కంచెడు బియ్యం పులివూరకు కొంచెం కరివేపాకు
అందించినట్లు' సంతృప్తికలిగింది. 'అమర్చినదాంట్లో అత్తగారిచెయ్యి
అనే సామెతకూడా గుర్తుకువచ్చి నవ్వుకున్నాను, సరే - దానికేమి!

ఇందులో ప్రతిక్లోకానికిన్న మృదుమధురమైన సంస్కృత
భాషలో వ్యాఖ్యానము - తాత్పర్యమున్ను—చివరను ముచ్చటయిన
తెలుగులో తాత్పర్యమున్ను, రూపుబడినాయి. వ్యాకరణాలంకార
చ్చందో విశేషాలు అవసరమైనంతవరకు నూచనగా చోటుచేసు
కున్నాయి. విమర్శలు, వాదో, వాదాలు, కాకదంత వర్జులున్ను—
పూర్తిగా కాలానుగుణంగా విడువబడినాయి. ఈ కాలంవారికి అవి
సహించవుగదా! మొత్తం మీద వ్యాఖ్యానం సహృదయశుభకంగాను
బాలప్రాధ సామాన్యంగాను, సముచితంగాను సాగిందనడంలో సందే
హంలేదు. ఇది నా సంపూర్ణానుభవం.

ఇక ప్రోత్సాహకర్త శ్రీ కర్ణా ఈశ్వరరావుగారు:— శ్రీ
నారాయణదాసుగారికి దగ్గరబంధువు. (అల్లునికి అల్లుడు), దాసభారతికి
ఆత్మబంధువు వాణిజ్యవిశారదులైనా వాణివిశారదులు కూడా,
సహృదయ చక్రవర్తి, సరస్వతీవరినస్వయందాసక్తి గలవారు. ఆంధ్ర
వల్లనే "దాసభారతి ప్రకాశన" మహాస్మరయగానికి దీక్షితులయ్యాడు.
సంవత్సరాలతరబడి శిర్డిరామంగా దాన్ని జరిపిస్తున్నారు. తగిన ఋత్వి
కులను పరించి, పోషించుచున్న సరిపాదించి, లోపాలులేకుండా
చూచుకుంటున్నారు. శిమశాంజ్ఞానం పూర్తికావస్తున్నది. అవశ్యతం
సమీపిస్తుంది. అందులో ఒక భాగ మేమిటా రారకవ్యాఖ్య. నేనుకూడా

శ్రీదాసుగారి 'జగజ్జ్యోతి'ని సంస్కరించి సారస్వతసీరాజసములో తార కాన్ని సమీక్షించి ఈ అవతారకము రచించి, ఏదో కొంత ఆర్థిజ్యాన్ని వహించేనని చెప్పడానికి గర్విస్తున్నాను- 'అచార్య' యస్. వి. జోగారావువంటివారు 'అధ్వర్యుల'యితే, మావంటివారు 'ఉద్ధారలు' కావడం పరిపాటి. అదేజరిగింది. ఇదంతా జరగటానికి నిదానం శ్రీ ఈశ్వరరావు గారి ప్రోత్సాహం అది లేకపోతే యజ్ఞమూలేదు-ముత్తివల్లూలేదు. 'నిరాలంబాదాన సరస్వతీ' అయిఉండేది. 'ఈశ్వరుని సామర్థ్యం' అందరికీ ఉంటుందా - మరి!! కాగా శ్రీ ఈశ్వరరావుగారు సర్వదా సర్వథా సహృదయుల అభినందనాలకు ఆశీస్సులను అర్పింపరు.

చివరగా — ఒక నారాయణుని మూలమూ, మరొక నారాయణుని వ్యాఖ్యానమూ (అద్వైతంగా భావిస్తే మరీమంచిది), కలిగిన ఈ తారకమహాకావ్యం, ఈశ్వరప్రేరితమైన 'అవతారకము'లో కలిపి 'అ చంద్రతారకము'గా ప్రకాశించాలని నా ఆకాంక్ష. 'తథాప్త'

సహృదయసేవకుడు

విశాఖపట్నం-18
24-8-1988

అప్పల సోమేశ్వరశర్మ

ఇంటి అడ్రస్ :

డి. నెం. 50-96-8/2

టి. పి. టి. కాలనీ, సీతమ్మథార

విశాఖపట్నం-18,

పిన్. నెం. (530018)

పీఠిక

శ్రీ గురుమూర్తయే నమః

ఇయ్యది “తారకమ్” అను పేర సంస్కృత శ్రవ్యకావ్యము. ఇందు అయిదు సర్గాలు. ఒకటి రెండు తక్కువగా మూడువందల శ్లోకములు గలవు. జగ ద్విఖ్యాత యశస్కులైన శ్రీ మదజ్ఞా దాదిభట్ట నారాయణదాస మహాకవిశేఖరులు రచించిన దీకావ్యము.

బంగారమునకు బరిమళమబ్బినట్లు - రచయిత హృదయమును పూర్ణముగా నవగాహించుకొని సంస్కృతమున నొక వ్యాఖ్య తెలుగున నొక వ్యాఖ్య రచించినవారు పండిత శిరోమణి; బ్రాహ్మీమాషా వీరు దాంకితులగు బ్ర. శ్రీ రాంధట్ల లక్ష్మీనారాయణ శాస్త్రివర్యులు.

నేటి మన దీకావ్య మపూర్వమైనది. కానీ శ. 1910 సంవత్సరము నాటికే నాగర లిపిలో ముద్రితమై మూలము మాత్రమే జర్మనీ జేశముద్రాణ పయనించి మార్క్స్ బర్గ్ యూనివర్సిటీయందలి సంస్కృత భాషా ప్రాచార్యుఁ డగు గెల్దనర్ పండితుని వ్యశంశల సంక్షోభమున నర్చవిధములనంతటి మహోత్కృష్టమైన ఈ కావ్యము మన మీనాటికిఁ గనులారఁగఁగి, చదువుకొని యాశ్చర్యానందముల నొందుటకు హేతువు నిస్వార్థ బుద్ధితో శ్రీనారాయణదాస సారస్వత మంతయు నాంధ్రమాతకు పూజోపహారముగా సమర్పించుకొను మహోద్యమమునకు నడుము కట్టిన బ్రహ్మశ్రీ కర్తా ఈశ్వరరాయ మహాశయుల సంకల్ప బలము, ఆయన సఫలీకృత మనోరథులైనారు. అది యాధునిక మగు మన యదృష్టవరిపాకము.

ఇట్టి యపూర్వ సంస్కృత శ్రవ్యకావ్యమును రచించిన రు మహాంతర్వాణి మహాకవి మహాగాయక శిరోత్నము సంస్కృతాం భాగ్యేన్

పాపి దాడి బహుభాషా భాండారము నైన శ్రీ ఆదిభట్టనారాయణ దాసుగారిని.

“నారాయణదాస జయంతి సందర్భమున” ఆచార్య, కళా ప్రభుత్వ విద్వాన్ శ్రీ గంటి జోగి సోమయాజులుగారు తానుగారిని గూర్చి వ్రాసిన పాశ్యము వివిధ లోకములలో మహావిద్వాంసుఁ డెవ్వఁడు? తెనుఁగున దిట్ట, సంస్కృతమున స్తంభ, సంగీతమున సుమార్త, వింత వింత సృష్టములతో విరాట్టు, కన్నడము, ఉర్దూ, అంగ్లము పారసీకము అరబీ భాషలలో, నేరిను గలవాఁడు, కళాశా లాధిపుఁ డయ్యు, ఆఖల భారతమున సంచరించినవాఁడు. బిక్క మహా రాజ పోషణలో నుండియు, వివిధ కా జాస్థానములలోను పేరుఁడి గౌర వింబుడినవాఁడును, ప్రాచీనకవులు ప్రారంభించిన ప్రాతకావ్య ప్రక్రి యలో సిద్ధుఁడైన వాఁడును, కేవల స్వయంప్రతిభతో అపూర్వకావ్య ప్రక్రియను - సంగీతము సాహిత్యము సృష్టము మొదలైనవాని నన్ని టిని మేళవించి కల్పించినవాఁడు ఏవఁ డైన నున్నాఁడా యని ప్రశ్నింప వచ్చు. ఉండినవాఁడు, శ్రీమ దజ్ఞాడ ఆదిభట్ట నారాయణదాసు. తను కావ్యరూపమున అజరామరు లైన ఇతర కవిత్వరులవలెనే ఆంధ్రదేశ మున ఇతఁడు నేడును ఉన్నాఁ డని చెప్పక తప్పదు” అని శ్రీనారాయణ దాస మహాకవి కృతగ్రంథములు నలువదియూటెంటిలో ఈ “తారక” కావ్యమున కొక విశిష్టత కలదు. తక్కిన తత్కవులు లన్నియు భారత భాగవత రామాయణములతో, భక్తిప్రభావము లగు స్తోత్రగ్రంథముల తోవితో, భాషావిశేష బోధనతో, సంగీత సాహిత్య వ్యాకరణాది శాస్త్రములతో, భాషాంత రానువాదములతో సంబంధించినవి. ఇతఁ డేకావ్యమో యిత్యుత్తము. మొదలు సర్వమును స్వకపాల కల్పిత మును, స్వదేశ స్వాంత్ర్య సంపాదన ప్రణామమునై గోచరించుచున్నది

ఈ కావ్యము 1910 సంవత్సరమున ముద్రితమైనది. అంతకు పూర్వమే రచితమై యుండవచ్చును. లేదా ఆసంవత్సరమే రచనకూడ జరిగినను జరుగవచ్చును.

అప్పటికి మన దేశము బ్రిటీషుసామ్రాజ్యము చేతిలో అన్యతంత్రముగా నున్నది, అంతకు మున్నే శ్రీ “దాదాబాయి, నౌరోజి” మున్నగు మహామహులు కాంగ్రెసు అనుపేర “దేశీయ మహాసభ” నేర్పరచి యేటేట దానిద్వారా తమ స్వాతంత్ర్య కాంక్ష బ్రిటీషు సామ్రాజ్య పాలకులకు విన్నవించుకొనుచుండిరి. లోకమాన్యతలక్రమబుద్ధులు కొందఱు సంపూర్ణ స్వాతంత్ర్యము కావలె నని అతివాదులనిపించుకొనిరి. గోక్షే ప్రభృతులు సామముచే స్వాతంత్ర్యము సంపాదించ యుత్సించుచు మితవాదు లనిపించుకొనిరి. ఇది యంతయు 19-వ శతాబ్దితుదను, 20-వ శతాబ్ది మొదటను జరిగిన వ్యవహారము. తరువాత 1905 స్వాతంత్ర్యమున బంగళాదేశమును బ్రిటీషుపాలకులు రెండుగా విభజించి, ప్రజలలో పెద్దకలహము లేవ నెత్తిరి. దానినే బంగళాదేశపు నాయకు లగు” బిపిన్ చంద్రపాలు, అరవిందఘోష మున్నగువారావిభాగమును ప్రతిఘటించుచు దేశము నలువంకలఁ దమకు జరిగిన అన్యాయమును ప్రచారముచేయు పంచేమ తరమ్’అనెడి యుద్యమము లేవనెత్తి విదేశీయ వస్తుబహిష్కారము మున్నగు కార్యక్రమములు నడిపిరి. ఆగాలి సోకి ఆంధ్రరాష్ట్రమునఁగూడ స్వాతంత్ర్యవాంఛ గల మహామహులు కొందఱు అతివాదులుగాను, పెక్కురు మితవాదులుగాను ప్రచారమునకుఁ దిగి, నాటి దొరతనముచే సాఫల్యము పొందలేక అయోమయ స్థితిలో నుండిపోయిరి.

అంతకుమున్ను మహమ్మదీయ పరిపాలనమున మహాబాధ లనుభవించిన ప్రజలు బ్రిటీషువారిపాలనమున చావకింద నీరువలె పొక్కుచున్న వైతేళిక నాగరకతకు వశులై, శాసన స్వాతంత్ర్యముతోపాటు

సకల భార్యలను ధర్మమలకును దూరమై ఆచారమున మాత్రము హైందవులను, ఆలోచనలకు, ఆచార వ్యవహారములకు, మత సంస్కారములకు విచేతజులవలె నైపోయిరి.

అప్పట్లో - స్వదేశీయులలో అందును ఆంధ్రుల దుస్థితిని జూచిన శ్రీదాసుగారు మితవాద మార్గమున వాంఛాసిద్ధి కలుగునను విశ్వాసము కలిగి కావచ్చును. రాజకీయనాయకులవలె గాక, తన కవితాశక్తిచే, దేశవ్రజుల నుద్బోధించి దేశ స్వాతంత్ర్య సంపాదనమునకు, నుపాయముగా, సీకావ్యము రచించినట్లు తోచుచున్నది.

ఈకావ్య నాయకుండుగు తారకుడే నారాయణదాసుగారు. ఇతఁడన్నది తీరమందలి 'అశ్వితకల్పక' మను నగ్రహారమే సువర్ణమున శ్రీ తీరమందలి అజ్ఞా దాగ్రహారము, అందుండెడి మహేశ్వరుండును మండితుండే దాసుగారి తండ్రియగు వేంకటచయనులుగారు, ఆపండితుని భార్యచేరు ఇప్పబడకున్నను, ఆమె గుణగణములకు బ్రతిబింబమైన సరసమాంబయే తారకునితల్లి. తనభర్త నిత్యము పురాణము చెప్పుచుండ వినుచు నవి యెల్లరకు మరల బోధించుచు 'చదువులవ్వ అని పించుకొనిన విజ్ఞానపతి మంచి చరిత్రగల యాదంపతుల కన్యపుత్రుల డగు తారకుడే దాసుగా రన్నమాట - తారకుడు మాతృగర్భస్థుడై యుండ బ్రహ్మాది దేవత లందఱు వచ్చి దేవకీ గర్భస్థుడైన కృష్ణునివర మాత్రుని సుతించినట్లే - తారకుడు పుట్టిన వెంటనే దేవతలువచ్చి యాతనిని పరమాత్మగా సుతించినట్లు మాత్రము మార్పబడినది. సరస మాంబకు భాగవతము ఎక్కువ ప్రీతిపాత్రము. దాసుగారు గర్భస్థుడై యుండగా బ్రహ్మాది దేవతలు కృష్ణునివరమాత్రుని సుతించిన ఘట్టము. గంధర్వము ఆమె స్మరించుకొనుటచేతనో, పుష్పపుష్పక భర్తవలన వినుట చేతనో, కాలము పుచ్చుచుండెడిది యని ధ్వనిత మగుచున్నది. లేకున్న

తారకుడు పుట్టగనే దేవతలు మ్రోతించుట సుసంగతము కా దనిపించుచున్నది.

“తారకుఁ” డనఁగఁగిరింపఁజేయువాఁడు, కర్ణధారుఁడు 2 అవధల నుండి తరింపఁ జేయువాఁడు, అని అర్థము. దుఃఖమయమైన యర్వతంత్ర మగు భరత దేశమును తరింపఁజేయ బూనిన దాసుగారికి సూర్యనాథా యణ నామము సరిపడినది. “తరణి” యన నూర్యుఁడు “తలం త్సనేన సంసారమ్ తరణిః” అనియు, తరణి ద్భ్రమణౌ వ్రుంసి కుమారీ నాకయోః స్త్రియోం అని యుండుటచేత తరణిః తారక శబ్దములు వర్ణాయవదము లై నవి. వేంకటాచలములుగాదు సూర్యమంత్రోపాసకులను, (శ్రీ) సరసమాంజ్జలరసవిల్లి శ్రేణిమున వెలసిన సూర్యజేవుని నాతాథింపు నది. కావున సూర్యనారాయణుఁ డని నామకరణ మొనర్చిరట, దాసుగాదు కూడ అరసవిల్లి సూర్యనారాయణ శరణముఁ జెప్పి యున్నాడు.

త్రిమూర్త్యాత్మకుఁడును, వేదత్రయస్వరూపుఁడు నగు సూర్య జేవుఁడే దాసుగారు- అని నా యాశయుము.

పుట్టిన పిదప తారకుని బాల్యచేష్టలు తదుభయుల భావి జీవిత ములకును పునాదులుగా దాసుగారి భావనాబలమున న్యభావసిద్ధ మానట్లు స్పష్టింపఁ బడినవి.

పిదప ఉపనయనము, పాఠాణిక పఠంనులగు దమ తంకులే గురువులుగా నకల విద్యలకును శీఘ్రవాపము జరిగినది. మేరు సమ ధీరుఁ డును స్వతంత్ర శక్తి కి గలవాఁడు నగు తారకునకు పఠదేశములను చూడఁ గోర్కొన్గలిగి “విబుధసంగరము” చేరెనంట. దాసుగాడును ఉపనీతుత్తవేదము కొంచెము నేర్చి, దండిగాతివలన సంస్కృత సాహిత్య గ్రంథములు కొలదిపాటి చదివి విజయనగరమున న్యాత్మ

వాదిగా నున్న అన్నగారి యొద్దకు వెళ్లి యచట ఆంగ్లకళాశాలలో ఎఫ్. ఏ. పర్యంతము వసించుట మున్నగునవి ధృవములగుచున్నవి. అచ్చట మేధావి యగు తారకుడును సకల విద్యలను గురువుల యపేక్ష లేకయే గ్రహించినాడట. ఆ పట్టణమునందలి జ్ఞానవృద్ధుఁ డగు నొక వయోవృద్ధునివలన అంతకు పూర్వ మాపురజనము నచటి భూపాలకుడు నెంత ధర్మమార్గమున నుండెడివారో వివరముగాఁ దెలిసికొననట తాతకుఁ డాపట్టణ మంతయుఁ దానుజూచి, యానాటికి నెట్లు మాటి పోయినవో తెలిసికొని పరితాపము నొందినాడట. నాల్గు వర్షముల తారును స్వధర్మ దూరులై కన్యా శుల్కాక్షి దురాచార పరాయణులై పోయిరే యనుకొనుచు, రా జోధ్యానము చేరి నాటి దేశదుస్థితి నొక గేయముగా రచించి, యొక చెట్టుకిందఁ గూర్చుండి గొంతెత్తి పాడి నాడు. అచ్చటికి సమీపముననే రాజప్రసాదమున నున్న విబుధపుర రాజకుమారుఁ డాగానమునకును, కవితృమునకును పరపశుఁడై తార కుని తన భవనమునకు వచ్చుటకు సేవకులచే గుట్టము సంపెను. తార కుఁ డాగుట్టము నెక్కి రాజకుమారుని కలిసికొని యతని ప్రేరణమున మహారాజును దర్శించెనట.

ఈసందర్భము - దాసుగారు సంగీత సాహిత్యములందు నిష్ణాతుఁడై హరికథా కథన నైపుణ్యముచే నాంధ్రదేశమందే కాక కర్ణాట దేశ మైనూరు చేరి యచటి మహారాజుగారి యాదరణ ప్రత్యేక సకల సన్మానములకు భాజనులైన కథ కిడి స్ఫూరకముగా నీవాక్యమున ఘటించబడినది. రాజపుత్రునిచే మహారాజసన్నిధికిఁ గొంపోబడిన తారకుడు తన సకల విద్యాపాటవమున సత్కృతుఁడై యువరాజుతో బద్ధమైతి గలవాడయ్యెను. దేశముయొక్క పారలంకారమును గూర్చి యిరువురును సుదీర్ఘముగాఁ జర్చించుకొని, చంద్రద్వీపమున నున్న సార్వభౌముని దర్శించి స్వదేశమునకు స్వాతంత్ర్యము సంపాదించవలె నని దృఢ నిశ్చయము లైరి.

ఇంతదాక - ఆ త్యాగముగా నీవృత్తాంతము భవించుచు
యెంతయో రమ్యతరముగా నున్నది. తారక రాజపుత్రుల యీశంక
ల్పము నాటి మితవాద నాయకుల తీవ్రయత్నములకు నూచకంగా
గనవచ్చుచున్నది. అతివాదులును విప్లవవాదులు నగు లోకమాన్య
ప్రభృతులును సావర్కారు సోదరులును బ్రిటీషువారి నెదిరించి, పడ
రాని శిక్షలకు పాత్రై యేమియు సాధింపఁ జాలక పోవుట చూచి కావ
చ్చును. దేశాభిమాన పూరిత హృదయు లగు దాసుగారు భంగ్యంతర
ముగా మితవాద మార్గమున కొకనుగమముగా మార్గమును చూపఁ
దలంచి తారక రాజపుత్రుల విదేశయాత్ర ముందుగా కల్పించిరి.
బ్రిటీషుచక్రవర్తిని దర్శింప ఇంగ్లాండునకు వెళ్ళవలెను గ నా దానికై
ముందుగా నౌకాయాత్ర కల్పిత మయ్యెను. ఆయన యేదో నొకసంద
ర్భమున ఓడప్రయాణము చేసినాడో లేదో తెలియదు. కాని మహాకవి
గావున చూచినట్లే వర్ణించినారు.

నంతుపాల నృసింహకవి తన కవివర్ణ రసాయనమున సత్కవులఁ
గూర్చి యిట్లు చెప్పెను.

చ. మనమునఁ గొన్న నెవ్వగలు మాన్చి ఘటింతురు కావ్యసమ్మదం
బనఘ కథాముఖంబున హితాహిత బోధ మొనర్తు రింపుగా
గనుఁగొనుకంటె నద్భుతముగా నెఱిగింతు రతీంద్రియార్థముల్
ఘనమతు-తెల్ల వారికి నకారణబంధులుగారె సత్కవుల్.

అని దాసుగారు ఘనమతులు గావున నింద్రియములకుఁ గోచరింపని
పదార్థములను గూడఁ జూచిన దానికంటె నద్భుతముగా వర్ణించినారని
నాయూహ.

తారక రాజపుత్రులు నౌక నెక్కిరి. ఆమీద తెలుఁగువారి
యోడ కాదు. అది స్త్రీమరు. ముందుగా కొడితె కూత వేసినది. అది

విని యాత్రికు లందఱును నోడ నెక్కిరి, ఓడ బయలుదేరినది. పొగ చిమ్ముచున్నది యాత్రికులకు పరదేశ మెవ్వడు చూతురూ అని యాత్రిము కలిగినది. నౌక వేగముగా నడచుచున్నది. ఓడవాండుని పగయ్యాణికులును హాయిగా నున్నారు. తిమింగిలాదిజంతువులు కనబడుచుండెను. నీటిని పీల్చుకొని నౌక వెళ్ళుచుండ సముద్రము రెండు పాయలై నట్లుండెను. యాత్రికులు భోజనాదికము తలుచుకొనుచు నొకరితో నొకరు జెప్పకొనుచుండిరి.

దిశలు మాటి నట్లయ్యెనట. తాత్రికుకు జెచ్చుకొనిన మంచినీడ నేయివలె అతి మితముగా వాడుకొనుచుండిరి. యాత్రికులు రుచి నెంచక యన్నమును దినుచుండిరి. అంతట భయంకర మైన యెదురుగాలి వీచి దొడఁగెను. నావికుఁడు గాలికి భయపడుచున్న యాత్రికులను ఇంటి యరుగున నుండెడి కోళ్ళగూటిలోనికి కోళ్ళను పగవేశపెట్టినట్లు ఓడలో పలి భాగమున పగవేశపెట్టెనట. క్రమముగా కొంతసేపటికి గాలి తగ్గెను. ప్రమాదము తప్పి నౌక పూర్వమువలె వేగముగా పోవుచుండెను. యాత్రికులు సంపదలు పొందిన దరిద్రులవలె, ఆరోగ్యము పొందిన రోగుల వలె నిర్భయముత నారు. అంత నొకనాటి ప్రాతఃకాలమునకు గమ్యస్థానము కనబడ, తారకుండును రాజపుత్రుండును, ధూమనౌక (స్త్రీమరు) నుండి యొక పెద్ద పడవ నెక్కి యాత్రికులతోపాటు ఒడ్డెక్కిరి. ఇది నౌకాఢ్యారం ప్రాంతభవ మున్నవారై నను చానుగారివలె ఏచిన్న యంశమును విడువ కుండఁ జెప్పఁగలరా ! అవర్ణనము నిరుపమానము అనన్యపాధ్యము.

తరువాత నాచంద్రదీప్తవ హనుల యుత్తర మోతమయైన యాచార వ్యవహారములు, వాని యాచరమును బహువిధముల వర్ణింపఁబడెను. ప్రజల మద్చికచే ఆచంద్రదీప్తవసునందలి సార్వజ్ఞముని వలన తారక రాజకుమారులు అమితాదరము నొందినాడు. "మీ సామ్రాజ్యములోని

నా దేశమునకు స్వాతంత్ర్యము - కొవలె నని కోరుటకే తాము వచ్చి నట్లు విన్నవించిరి. తారక రాజపుత్రుల శౌర్య దైర్య సాహసములకును వారి సకలవిద్యా పాటవమునకును మిచ్చుకొని, రాజసభా ముఖమున వారిద్దఱును సేనాధిపతులుగా సార్వభౌముఁడు నెలకొల్పిన అప్పటికి నా సార్వభౌముని సోదరుఁడు శత్రువులచే చెఱివట్టబడినట్లు చెప్పటయే తడవుగా వారిద్దఱును సేనలతో వెడలి ఆధునిక యుద్ధపరికరములతో అనగా జలాంతర్గాములు తుపాకులు మరికొంగులు, బాంబులు మున్నగు వానిని గొని శత్రుపై న్యాయముల నాశన మొర్చి అంతకుమున్ను శత్రువులతో పోరాడి తులగాతుండై మూర్ఛలొనున్న సార్వభౌముని సోదరుని జేరిరి. తారకుఁ డాయనకు వైద్యముచేసి కన్ను లెఱపించి, పథ్య పానాదులచే స్వాస్థ్యము కలిగించెను. ఆ సందర్భమున శరీర కాస్త్ర మంతయు వర్ణింపబడెను. అది దాసుగ రి ఆయుర్వేద విజ్ఞానము నకు కరదీపికగా వెలసినది.

తరువాత తారక రాజకుమారులు చక్రవర్తి సోదరుని వెంటఁ బెట్టుకొని చంద్రాద్వీపమునకు వచ్చి చక్రవర్తిని సంతోష్టు నొనర్చిరి. ఆ సందర్భమున దుర్భిణీయంత్రము వర్ణితము. సార్వభౌముఁడు తనసోదరుని వలన వారియపుర చాకచక్యముపిని యెంతయు మెచ్చుకొని, వారి కభీష్టమైన భారతదేశమునకు స్వతంత్రపరిపాలన వర మొసంగెను. మరియు నా దేశమునకు పాలకుఁడుగా విబుధనగర రాజకుమారునే కర్ణ యించెను. తారక రాజపుత్రులు మిక్కిలి ఆనందించిరి. అంతట చక్రవర్తి పెండ్లికి సిద్ధముగానున్న తన పుత్రికను రాజకుమారునకిచ్చి పెండ్లి చేసెను. పెద్ద వివాహముమీఁద వారి సందఱును తనతమ్ముని పాఠము మిచ్చి విబుధపురమునకు పంపెను. సార్వభౌముని సోదరుఁడును రాజకుమారుని భారతరాజ్య పాలకుఁడుగా పట్టాభిషేక మొనర్చెను. అంతట తారకుఁడు సంతోషముతో రాజకుమారిని శిరస్సున తన చేతితో కీటము

నెలకొల్పి దీపించెను. దేశమునకు స్వాతంత్ర్యము వచ్చెగదా అని తృప్తిపడెను. సార్వభౌముని తమ్ముడు స్వదేశమున కేగెను.

తారకుడును సకల సౌభాగ్య లక్షణవతి యగు నొక యుత్తమ బ్రాహ్మణ కన్యను పెండ్లాడి, ఆ భారతనాయకునివలన మహిమాన్విత ముండు పారితోషికములఁ గొనుచు - ప్రాణవద మగు మిత్రుడై స్వతంత్రుడై నుభయముగా నుండెను. ఇది తానక కావ్యమునందలి యితివృత్త సంగ్రహము. ఆ యితివృత్త మంతయు (శ్రీ) లక్ష్మీనారాయణ శాస్త్రిగారు వ్యాఖ్యానించియే యున్నారు. కావున దానుగా రీకావ్య రచనమునకు కౌణముగా నాచెప్పిన దేశస్వాతంత్ర్య పిపాసకు ద్వితీయ కములగు దానుగారి రచన నుండియే తెలిపెను.

తారకుడు అనగా - దానుగా రే గా! ఆతఁడు మొట్టమొదట

శ్లో॥ “అమల లలితరూపః సర్వవేదః, ప్రశాంతః

కలజననమః సః సర్వతంత్రీ స్వతంత్రః.

ఇత సమవయస్కుః నిత్యయా సద్యశస్కాఽ

భృలవత వరదే శాలాకనం త త్కుమారః.

కొమార వయస్కుడైన తారకుడు - సాటిలేని రూపముగలవాడు, సర్వము తెలిసినవాడు, - శాంతస్వభావుడు - అందఱియందు సమ భావము గలవాడు. సర్వతంత్రములందు స్వతంత్రుడు, విద్యచే తన యుహునివారిని మించినవాడు. పేరొందినవాడునై మ దేశములను చూడ నభిలాష గలవాఁ డాయెను.

స్వగ్రామము విడిచి విబుధపుఁ జేరువారికి - 1998

సం భారత దేశము క్షోభించుచు ఉన్న

శకాధీశ్వరో భాగవై శ్వర్య మావత్,
జగో నాన్యదుఃఖం వినై వస్య సౌఖ్యం.

అనగా - శకాధీశ్వరుడు (తురుష్క ప్రభువో, అట్టివాడో) కలస్త్రీలను ఎత్తికొనిపోవుచు, బ్రాహ్మణులను నిందించుచు. దేవాలయములను గూల్చివేయుచు, పట్టణములు కాల్చివేయుచు, ప్రభుత్వము సాగించుచున్నాడంటే ప్రజలు సౌఖ్యము నెఱుంగక సర్వదా దుఃఖమును పొందుచున్నారంటే, ఇది బహుశః ఆనాటి ఉత్తరహిందూస్థాన దుఃస్థితి కావచ్చును.

విబుధపురము చేరినపిదప అచటి వృద్ధులవలన ఆంధ్రదేశము, అందును ఆవిబుధపుర రాజుల పరిపాలనమున ప్రజలు పొందిన సౌఖ్యము ధర్మము, సత్యము, వర్ణాశ్రమ ధర్మవియతి, పూర్వమెట్లుండెడిదో విని తారకు డెంతయో మొదట ఆనందించెను.

శ్లో! శుభ్రతి నిగదిత మార్గం నాజహాన్నిర్విశేషం

దృఢ మిహ పరపద్యాం న హ్యవాలంబ తాయాం

అనుమత బహు దుఃఖం నో నుఖం మానవోఽద్యా

వక్తృత మువకతం దుర్వృత్త ఉన్మత్త చిత్తః-” 4-32

అచ్చట జనుడు వేదవిహిత మార్గమును పూర్తిగా విడువలేదు పూర్తిగా విడేశీయుల మార్గము నంగలంబింపలేదు. దుర్వాప్యపారములలో, పిచ్చివానివలె నైపోయి ఏదినుఖమో ఏదిదుఃఖమోకూడ తెలిసికో లేకున్నారు. అప్పటి దేశస్థితియన్నమాట. వారినిజూచి జగత్తంతయునిట్లే యున్నది. కావున నెల్లయినను యువకారముచేసి యుద్ధరింపవలెనని ఉదారుడగు తారకు డనుకొనినట్లు “న జగదుపచిక్చ్యస్తర్కయన్ న్నమ్యుదాః” అని చెప్పబడెను. అప్పుడు కర్మభూమియను మన దేశమును దేశించి-

శ్లో! జనని! తవ జనోఽతిక్రమ్య వేదోపదేశం

ప్రతిదిని మచరత్ స్వచ్ఛంద హీనో హతాశః

ఇతి ముహు రభవ స్త్వం సుష్టు రోరుద్యమానా
ద్విజ నివద విలాపైః సంధ్యయోః కర్మభూమే.

అన్నా! ఓ కర్మభూమి! నీప్రజలు వేదోపదేశము విడవాడి “స్వేచ్ఛ
యెందును లేనివారై ఆళి లడుగుంట సర్వదా ప్రవర్తించుచున్నారు.”
అని రెండు సంధ్యలయందును కూసెడి పక్షులకూత లనెడి యేడ్పులచే
మాటి మాటికి గట్టిగా విలపించుచున్నావు”-

అనుచు బహు గుణ లలితముగా వాగ్దేయకారుడు కావున
పెద్దగా పాడినాడు.

శ్లో! అభివ రుచిరోహ చిత్రసత్కావ్య శృప్తే, రపి సకల జనానాం
మోహకృద్ గానశక్తే” 4-53

(కొత్త కొత్తని యందలైన యూవాలతో కవిత్వము చెప్పట
వలనకంటె గానశక్తివలన సకల జనులకును మోహమును కల్పించెను.
తరువాత “ప్రాంతికాల వర్ణనమున” అని చక్కవాకపక్షి దేశాభిమాని
వలె ప్రకాశించెనని దేశాభిమానము వెల్లడించెను.

పీదప విబుఃసగర రాజపుత్రుని స్నేహము మహారాజదర్శనము
జరిగినపిదప ఆ రాజకుమారుడును తారకుడును-

“ముహు రభజన యోగక్షేమ మలోచయతౌ” 4-56 తను
జగ్మని దేశముయొక్క యోగక్షేమములను మిక్కిలిగా ఆలోచించి
నాడు. తుదకు-

శ్లో! జగదధిపతి మన్వగూభయ గోపాయతం స్వే
బహువిదిత యువానౌ ప్రార్థ్య తౌ దేవదేవం,
న సుఖ మితి విదిత్వా స్వైరితా మంతరేణ
ప్రధిత దృఢమనస్కా వాల్మీతాం ధూమనౌకాం” 4-58

మిగుల జ్ఞానవంతులగు నాగిద్దఱు యువకులును, తమ్ము వెంట నంటి యుండి రక్షించుకొంటున్న జగదీశ్వరుడైన దేవదేవుని మనస్సునందు ప్రార్థించి దేశమునకు స్వాతంత్ర్యము లేనిదే సుఖము కలుగదని దృఢ నిశ్చయము కలవారై, తత్సంపాదనార్థము పొగయోడ (చిన్న దేవును) కేరి.

ఈ శ్లోకములందు కవితాచమత్కృతి కొట్టవచ్చినట్లు సర్వత్ర కనబడుచున్నను అంతర్వాహినిగా దేశ స్వాతంత్ర్య సంపాదనకై యుపాయోన్యేషము ముఖ్యముగా లోచను.

ఇది యానాటి రాజకీయముల ముచ్చట, ఇప్పుడట్టి బాధలు దొలగినవి. దైవకృపవలన స్వరాజ్యము వచ్చినది, కావున ఆ రాజకీయ వ్యవహారముల చింతనము కట్టిపెట్టి మహాకవి, మహాగాయకుడు, భాషామహావండితుడు, పారికథా పితామహుడగు నారాయణదాస మహాశయుని సంస్కృత కవితాసరస్వతికి రత్నకిరీటమైన తారకకావ్యమున గల శబ్దార్థ రామణీయకము హృదయముచే నాస్వాదించుము.

తారకము పంచసర్గ పరిమిత మగు సంస్కృత శృంగారకావ్యము అని ముందుగానే చెప్పియున్నాము 1, 2 హెచ్చోతగ్గో - మూడు వందల శ్లోకములు గలవు. కావ్యాదర్శమున దండిమహాకవి.

“సర్గ రసతి విస్తీర్ణైః శృంగారవృత్తైః సురంధిభిః

సర్వత్ర భిన్నవృత్తాంతై రుపేతం లోకరంజనమ్”

అని కావ్యాదర్శమున కావ్యమందలి అనంతర విభాగములైన సర్గములు అతివిస్తారముగా నుండరాదు. అందలి వృత్తములు శృంగారములుగా నుండవలెను. ఇతివృత్తము విడిపోకుండ సర్గములన్నిటియందును కలసి వచ్చుచుండవలెను. ప్రతిసర్గాంతమునను వేరువృత్తముండవలెను

అని చెప్పిన నియమమున కీతారక కావ్యము సరిపడియే యున్నది. కాని యీ సర్గముల సంయోజనమున దాసుగారి ప్రత్యేకత యొకటి తేకపోలేదు. అది కావ్యమైన వాల్మీకి రామాయణము మొదలు, శాలిదాస, భారతి, మాఘ, నైషధాది సకలకావ్యములందును వెనుకటిసర్గాంతిమ శ్లోకమునను, అనంతర సర్గాది శ్లోకములను, ఛందోవిషయమున సంబంధము కానరాదు, కాని యీ కావ్యమున నొక వైలక్షణ్యము కనబడును.

1) సర్గమున :- అన్నియు ఉపజాతివృత్తములు, తుదిని మాలిన్సీ వృత్తము

2) సర్గమున :- అన్నియు మాలిన్సీవృత్తములు - సర్గాంతమున అనుష్టుప్పందము.

3) సర్గమున, - అన్నియు అనుష్టుప్పలే. తుదిని ఉపజాతివృత్తము

4) సర్గమున :- నానావిధ వృత్తములు తుదిని పృహర్షిణీ వృత్తము

5) సర్గమున :- అన్నియు పృహర్షిణీ వృత్తములే - తుదిని శార్దూల విక్రీడిత వృత్తము - చక్రబంధము (బంధకవిత్వముతో సమాప్తి).

ఒక్క నాల్గవసర్గమాలేము విడిచి అన్ని సర్గములును అద్యంత శ్లోకములు శృంఖలాబద్ధము లగుట అపూర్వ సృష్టి.

చతుర్విధ కవిత్వములలో నొకటిగా నెన్నుబడు బంధకవిత్వము ప్రాచీనులైన భారతి మాఘ మహాకవుల కావ్యములందును, అర్వాచీనుడగు వేంకటాధ్వరి కృతమగు లక్ష్మీసహస్రీ కావ్యమునను కనబడుచున్నది. అంధ్ర కావ్యములందు పారిజాతాపహరణము, సరసభూపాలీ యము మున్నగు వానియందు హెచ్చుగా గనబడును. దాసుగారు ఆత్మీయను గూడ తమ వైశిష్ట్యము చూపినారు.

ఇది శబ్దార్థ మూర్తి రాఖ్యతే - కావ్యసంపదః” అని కావ్యమునకు “శబ్దము, అర్థము” రెండును శరీర మనినారు లాక్షణికులు- అర్థము మాట యటుండ దానుగారు శబ్దముమీద చేసిన సాము గడిదిలు అత్యద్భుతము- కావ్యారంభమున-

“స్వభావ సాండిత్యబలేన కుర్వే కావ్యం, - పతత్రీ సహసేవనీడం” అని పృథిజ్ఞ చేసినారు. పక్షి స్వశక్తిచేత (ఇతరు లెవ్వరు నేర్పకయే) తన గూటినివలెనే - నేను స్వభావసిద్ధుడుగా సాండిత్యశక్తిచేత నీకావ్యమును చేసికొనుచున్నాను - అని భావము.

ఇందు “సహసా, కుర్వే” అను రెండు పదములును అసామాన్యములు- “సహసా, అనునది” అతగ్గితము- అను సర్థముగల అవ్యయము కాదు, ద్రవిణం తరః సహే బల శౌర్యాణి స్థామ శుష్మంచ అను శోకమును బట్టి ‘శక్తి’ అను సర్థముగల సకారాంతముగా ‘సహస్’ శబ్ద తృతీయైకవచన రూపము- “స్వశక్తిచేత” అని దాని కర్థము- “కుర్వే” అరు క్రియాపదము - ఆత్మనేపదము- క్రియాఫలము కర్తృగామి యగుచో ఆత్మనేపదము ప్రయోజ్యము- అని నూచించుటకే ఆత్మనేపద రూపము ‘కుర్వే’ ప్రయుక్తమైనది- ఇట్టి రహస్యము లందందు కనబడుచుండును.

కావ్యరచనా రంభమున నాయన చేసిన పృథిజ్ఞావచనములలో- “ఈ తారక మనెడి గ్రంథమున నున్న శ్లోకములందు పాదపూర్వము ప్రయోజనముగా గల “ఁ-హి-చ-స్క-హ-వై” అను పదములుండవు. ఒకటి రెండు మూడు సర్గములు వరుసగా లుక్, లిట్, లిట క్రియాపదము లుపయోగింపబడినవి. రెండు మూడు సర్గములందు భూతకాలమును బోధింపని క్రియాపదములు లేవు. ఈ కావ్యము వైదికములు గానట్టి పాణినీయ నూత్రికముల కుదాహరణములు అగును.

భావము గల దానుగారి సంస్కృత కావ్యములకు రాంభట్ల పండితుల వారి అనువాదము.

అవిషయమునకు చేరువగా శ్రీ లక్ష్మీనారాయణశాస్త్రిగారు సంస్కృతవ్యాఖ్యయందును, ఆంధ్రవివరణమునందును ప్రదర్శించుచునే వచ్చినారు. మొదటిశ్లోకమున సంస్కృత భాషా ప్రాశస్త్యము వర్ణింపఁ బడెను. అందు లేమ యుద్దిష్టార్థము తెలుపుటకు మితాక ధాతువు ప్రయోగింపవచ్చును. కాని “పరిష్కరోతి” అను క్రియాపదమునఁ గల చిన్న విశేషము చూపఁబడినది. “పరి+కరోతి” అను నడ “సంపరిభ్యాం కరోతౌ భావణే” అనుత్రముచే కృధాతువునకు నుడాగమము కలిగి “పరిష్కరోతి” అనురూప నిష్పత్తిని డెలుపుటకే ప్రయుక్తమైనది.

4-వ శ్లోకమున :- “అనాత్మీయే” అను పదము ‘వస’ ధాతు లుతో ప్రథమపురుషైకవచనరూపము. “వస” ధాతువునందలి సకా రము తకారముగా మారుట నొక వైచిత్రి “(సః స్వార్థధాతుకే” తస్య తః స్వా త్సదా వార్థధాతుకే” అను పాణినీయము దాని కాధారము.

2-వ శ్లోకము :- “ఉత్తపతే” అని ప్రయుక్తము వానికి ‘ఉజ్వలః శోభాం కరోతి’ అని వ్యాఖ్యానింపఁబడినది. “తప” ధాతువు భావది, తపాది. చురది గణముల మూడింటను వరుసగా ‘వరుసగా దాహే, రివ్యశ్యే, సంకాపే’ అను సర్గములతో పరస్పైవదముగా నున్నది. ఆ తపిధాతువే ‘ఉద్విభ్యాం తపః’ అను నూత్రముచే - ఉక్ వి’ అను ఉత్సర్గములకంటె పరమందున్న “తప” ధాతువు “అత్యనేపదము” అనుటయు. ఉత్సర్గములముచే దాహః ద్యర్థములు పోయి ప్రకాశించు అనది అన్వార్థము గూడ పొందినది.

3-వ సర్గము :- ‘అనుభ్యత్’ అని కలదు - అది యొక విచిత్ర మైన ధాతువు. “నుఖ దుఃఖ తత్త్రి-యాయాం” అను ధాతువులపై

కంఠ్యాది గణపతములు కావున “కంఠ్యాదిభ్యో యత్” అను సూత్రముచే యదాగమము వచ్చి సుఖ్య, దుఃఖ్య అని ధాతువులగును. దాని అందలి ‘సుఖ’ అను దానికి ‘లజ్’ లో ‘అనుఖ్యత్’ అని వ్యధమవురు పైక వచనమునఁ గలిగిన రూపము.

మఱియు నాయాధాతువులపై విశేషార్థములను డెలుపు సన్, క్యచ్, యజ్, యజ్ఞక్, క్విప్, మున్నగు వ్యత్యయములు వచ్చి, ఎట్టి పరిణామ మొందునో, అందునుకర్తార్థభావాఢ్యములం డెట్టిపరిణామ మొందునోయట్టి విశిష్టరూపము లీ కావ్యమున నించుమించుగా వ్యతిర్లోకమునఁ గనఁబడును. మచ్చునకై నాచేత నై సంతలో వ్రక్రియ చేసిసరితిని బ్రహ్మశ్రీ లక్ష్మీనారాయణశాస్త్రిగారు వ్యాఖ్యయందు చేసి చూపిన యెడ- ఆవ్యాఖ్యకు వ్యాఖ్య చేయవలసివచ్చును, కావుననే శ్రీశాస్త్రి గారు రేఖామాలిముగా నన్నితిజంతరూప విశేషములను చూపుచునే వచ్చినారు.

1-వ స. 45. ‘అను’ ‘పూర్వక’ భూధాతువుపై యజ్ -లో (భృశార్థమున)చేసి-కర్మార్థమున-“లుజ్”లోని రూపము గును ‘అన్వబో భూయి’ అను రూపము కూర్పఁబడెను. మఱియు- ‘అబోబుధతాం’ ‘బుధ అవగమనే’ అను ధాతువుపై పేరణార్థమున ణిచ్ వచ్చిన విదవ లుజ్లో వ్యధమవురువ ద్వివచనాంతమైన రూపము, మఱియు అను బోభూయాం బభూవే, ఏత్తూంచశ్యాతే, మాక్తికంది, మహినంది వజ్గంది, మున్నగు అపూర్వములగు క్రియాపదములు విచుర్కించి తెలిసికోఁ దగినవి. యిందు కోశాల్లలు. సంధివిషయమున - నొకచిత్రము చూపబడినది.

4-వ సర్గము 54-వ శ్లోకము :- (వైశ్యదేవీ స్మృత్యము) అష్టా వింశ త్యక్షాహిణీం ద్వేషిసేనాం హత్యాఽ స్మద్రాజ్యం సోదరం రక్ష తః స్మ. ఆభ్యాం కః కాశ్యోఽ స్వాభి ర ద్యోవచారః కిం “కిమ్ముక్తం” సత్పాన్ దాః ధర్మశాస్త్రైః “అనగా ఇరుపది యెనిమిది యక్షాహి

ఋణ శత్రుత్వసేనను వధించి, నారాజ్యమును, నాసోదరుని వీరిద్దఱు రక్షించిరి. కాన వీరిని మేము ప్రత్యుపచార మేమి చేయవలెనో, సభ్యులారా! ఇట్టి యెడ ధర్మశాస్త్రము లే మేమి చెప్పచున్నవో తెలుపుడు అని భావము.

ఇందలి అ, జ్ఞ ల్విసర్గ, పూర్వయా పాదిసంధులు సామాన్యములైనవే, కాని 'కిం. కిమ్ముక్తం' అనేది సంధి కార్యమునఁ గల చమత్కారము నుత్పత్తి. కిమ్+కిమ్+ఉ+ఉక్తమ్! అను వీనిలో రెండవ 'కిమ్' శబ్దములోని మకారమునకు పరమైన 'ఉకారము' వితర్కార్థము గలది. ఏకాచ్చము, కాన 'నిపాత ఏ కాజినాజ్' అను సూత్రముచే నిపాతమై 'ప్రగృహ్య' సంజ్ఞ నొందినది. కావున 'పుత ప్రగృహ్య' అచి నిత్యం' అను సూత్రముచే ప్రకృతిభావము అనఁగా సంధి లేకుండ (కిమ్+ఉ=కిము) కిము+ఉక్తమ్= 'కిముఉక్తమ్' అని యొక్కరూపము ననే ఉండవలసియున్నది. దానికి వికల్పముగా బాధకమై 'మహా ఉక్తోనో వా' అను సూత్రముచే కిమ్ శబ్ద మకారమునకు పరముగా నున్న 'ఉక్తో'లోని ఉపకారమునకు ఉక్తమ్' అను దానిలోని ఉకారము పరమయి నందున ఆఉకారమునకు పకారము వికల్పముగా నాదేశమై కిమ్+వ్+ఉక్తం= 'కిమ్ముక్తమ్' అనియు - వెనుకటి ప్రకృతిభావము (సంధిలేమి) చే 'కిముఉక్తమ్' అనియుఁగూడ నుండును.

దాసుగా రీరహస్యము తెలుపవలె ననియే పాణినీయమునఁ జూనుఁబడిన యీవిశిష్ట సంధిలోని పదబంధమును ప్రకరణోచితముగా నడుకుకొనినట్లు కూర్చినారు.

“సర్గము 1 శ్లోకమునః - వేదద్రష్ట్యాపి నా” అని ప యుక్తమైనది. వేదద్రష్టృ+ఋషిసేవ్యా= వేదద్రష్ట్యాపి సేవ్యా అ సవర్ణ దీర్ఘ సంధియే కాని 'వితృణము' అనునట్టి వాకట రెంటు దక్క, అ, ఇ, ఊ, ల సవర్ణ దీర్ఘ సంధివలె ఈ ఋకార సవర్ణ దీర్ఘ సంధి

అంత ప్రచురము కాకపోవుటచే చూడఁగనే ఏదియో యొక వింత ఘటించును.

4. 47 శ్లోకము-“పాణౌకృత్య జయార్థం రక్షంతౌ పృతనాం మాం

భూభర్రార ముపేతాం శత్రోస్సీదర్య మణంద్రం” అని
 వలదు. దీని వ్యాఖ్యానమున “జయార్థం = జయలక్ష్మీం అనునది ప్రమా
 కవశితము అనుకొందును, అచట “జయర్థిం” అని కవిపాతమై యుం
 ఁను, “జయ + ఋద్ధిః” నూర్యరాయాంధ నిఘంటువున “ఋద్ధిః”
 బ్రహ్మనకు 1 సమృద్ధి 2 పార్వతి కి లక్ష్మి అనియు మేదిని నిఘంటు
 వున “ఋద్ధిః స్స్య దావధీభేదే సమృద్ధా వపి యోషితి” అనియు
 నుండుటచే జయర్థిం = జయసమృద్ధిని, లేక జయలక్ష్మిని” అనుకొ
 నుచున్నది. “పాణౌకృత్య = పరిణీయ” అనడి వ్యాఖ్యయు సుసంగత
 మగుచున్నది. ఇతః “పాణౌకృత్య అనునది నిత్యం హస్తే పాణా
 వ్రవయనునీ” అను పాణినియముచే జయలక్ష్మిని పెండ్లాడి అనఁగా
 సంపూర్ణ విజయము పొంది అను అర్థము స్పష్ట మగుచున్నది. ఈ
 ‘పాణౌకృత్య’ అను సమాసమునందలి చమత్కారము చూప
 కించియే దానుగారు చక్కఁగ కూర్చినారు. హస్తేకృత్య, పాణౌ
 కృత్య, అని చూపబడిన సమాసములందలి హస్తే, పాణౌ’ అనునవి
 కా రాంతములైన అవ్యయములు. వానికి హస్త మనియే అర్థము
 అని వ్యాఖ్యానింపబడెను. “పాణౌ + కృత్యా” అనువానికి సమాసము
 వేయఁబోవ-సమాసేన సభౌ పూర్వే శ్లోకే ల్యప్ అను నూత్రముచే
 కృత్యా అనుదానిలోని ‘క్త్యా’ ప్రత్యయమునకు ల్యప్ప్రత్యయ ముడే
 మై పాణౌకృత్య “అనురూపము నొందినది ఇది యొక చిత్తమైన
 మార్పుకాదా?

1 సర్గము 16 శ్లోకమున సకల మగు స్వర్గమున అనునర్థమున
 స్వర్గం దివం అని దానుగారు ప్రయోగించిరి. దివ్ శబ్దమునకు స్వర్గము
 1 ఆకాశము. అని అర్థములుగలవు. ఆరెండ్రములందును ఆ శబ్దము

ప్రీలింగము. “సురలోకోద్వో దివా ద్వే ప్రీయామ్” అనియు, ‘ద్యో దివా ద్వేప్రీయా మభ్రమ్’ అనియు అమరకోశమున స్పష్టముగా నున్నది- దానుగారు నవుంరక లింగముగా నెట్లు వ్యయోగించిరి? అది చూడఁగా అమరవ్యాఖ్య యగు నుధయందు - “ద్యౌః ప్రీ స్వర్గేచ గగనే దివం క్షీబం తయోః స్మృతం” అని యేనిఘంటువులానిదో కాని చూపబడెను - ఆరూప పక్షటనమునకే దానుగారు సర్వం, దివం అని నవుంరకలింగముగా వ్యయోగించినారు-

5-వ న, 18 శ్లోకమున - తిష్ఠమానా అని ప్రయుక్తము ‘స్థా’ ధాతువు పరిస్మైపదము దానికి లిడర్థమున శత్రుప్రత్యయము వచ్చి వుంలిగమున తిష్ఠన్ అనియు ప్రీలింగమున తిష్ఠంతీ అనియు రూపము లొందును. అట్టియెడ తిష్ఠమానా యని ఆత్మనేపదమునకు రాదగిన శాసన్ ప్రత్యయమెట్లువచ్చును? అనినచో ‘ప్రకాశన స్థేయాఖ్యయోః’ అను సూత్రముచే ప్రకాశనార్థమునను, స్థేయార్థమునను ఆ స్థా, ధాతువే ఆత్మనేపదమగును, కాన, శాస జులమైనది. ఈశ్లోకమున సార్వభౌమునిపుత్రిక రాజపుత్రుని కొఱకై అనురాగప్రకాశనము చేయుచున్నది. అనునర్థమున ప్రకృతమునకు చక్కగా కుదిరినది. దీని కుపవ్యంభకముగ భట్టికావ్యమున - శూర్పణఖ భార్యయు క్రుడగు రాముని విడిచిపెట్టి. “తస్యే సామిత్రీయే సకా” అని ఆత్మనేపదమున తస్యే అని ప్రయుక్తమైనది, ‘రామం భార్యోధం అవజ్ఞాయ, సామిత్రీయే శ్లాఘు ప్నుజ్ ఇత్యాదినా సంప్రదాన సంజ్ఞా, తస్యే స్వాభిప్రాయం మైథునాయ ఆవిష్కృతవతీ ప్రకాశన స్థేయాఖ్యయోశ్చ ఇతి ప్రకాశనే తజీ’ అని వ్యాఖ్యానింపబడెను. లక్ష్మణునికొఱకై తెలియునట్లు తన భోగేచ్ఛ పక్షటించినది అను సర్థమున తస్యే అని ఆత్మనేపదరూపము ప్రయుక్తమైనట్లే యిచటను తిష్ఠమానా అనః ఆత్మనేపదమున వచ్చు శాసజంత రూపము దానుగారు వ్యయోగించుట యెంతయు శ్లాఘ్యము

5-48 శ్లోకమున తిష్ఠద్గు వదవ్యయోగము గలదు. అది అవ్యయ భావ సకూనముగా పాణిని మును ‘తిష్ఠద్గు వ్యభృతీని చ’ అని విస

రింపఁ బడినది “తివ్వదు” అనగా! దోహనకాలము, ఆవులను పాలు పిరుకు వేళ, దీనిని బట్టి మహాకవి ‘అతివద్దు జవన్ సంధ్యాం ప్రశాంతా మాయవీగవం ప్రాత స్తరాం’ ‘పతిత్తిభ్యః ప్రబుద్ధః ప్రణుమన్ రవిః’ అను శ్లోకమున భట్టికావ్యము, 4-18 లో ప్రయోగించెను. సంధ్యాం సంధ్యాకాలం అధికరణం, దేవ “అత్యంత సంయోగే ద్వితీయా! ప్రశాంతాం, ఆయతీగవం, ఆయత్యః ఆయాంత్యో భవంతి యస్మిన్ కాలే గావః, అస్మిన్ ఆయతీగవం, ఆరభ్యాం. ఆజ్ఞుర్వా దిణః శతరి, “ఇణో యణి” ఇతి యణి, జీపి చ యవం, ఆయతీతి, గావోపి గోచ రాత్ గోష్ఠ మాయాంతి దివస స్వార్థనాడికావశేషే సంధ్యాపి త దైవ వర్తతే.

“కియంత మేవం జవన్” ఇత్యాదా- ‘అతివద్దు’ ఇతి తివ్వంతి గావోయస్మిన్ కాలే దోహాయ-. గావో హి రాత్రిప్రథమ యామస్య నాడికాయా మతీతాయాం విశ్రాంతాః సత్యః, ఉద్ధాప్య దుహ్యంతే ఇత్యా దిగా వాఖ్యానింపబడెను. “గోవులు పశ్చిమ యశ్చనుండి వగలంతయు కడుపునిండ మేసి అరగడియ పొద్దుండగా తమ గోష్ఠము నను (గోవులుండునోటు) వచ్చును” రాత్రి ప్రథమయామము మొదటి గడియ దాటుదాఁక, అనగా రాత్రివికగడియకాలము విశ్రమించిన తరువాత - లేవఁబడి- నిలిసిన యప్పుడు పాలు పిదుకఁబడును-’ అని అదియే తివ్వదు “కాలము దాసుగా రీరహస్యము నెఱిగినవారు గావు ననే - దానిని ప్రకరణోదితముగా ప్రయోగింపఁగలిగినారు- ఆయన యేకబ్రమును ప్రయోగించినను ఎందెంత విచారణ మొనర్చి యుండిరో తెలియుట కి నాయీ చాద స్తము గాని యన్యము కాదని ప్రాజ్ఞులుకు నా విన్నపము.

4-వ స. 29 శ్లోకము:- “దోహభూతం” అని కలదు. ‘అస్య చ్ఛా’ అను సూత్రముచే బ్రహ్మభూతం’ మున్నగునానివలె “దోహ భూతం” కావలసి యున్నను - దోహ = రాత్రి యను సర్థమున అవ్య

యము కాన “అవ్యయస్య చ్వా దీత్వం నేతి వాచ్యం” అను వాక్యముచే ఈ కారాదేశము కలుగ - “దోషాభూతం” అని యైనది.

4-వ స. 51-వ శ్లోకము:- ‘మహాబ్రహ్మం న త్వా’ అనికలదు. బ్రహ్మన్ శబ్దము సకారాంతము పుంలింగము, కాన ‘మహాబ్రహ్మణం’ అని కావలసియుండటచే పృథ్వీయము ‘కు మహద్భ్రాతృ మన్యతరస్యాం’ అను నూత్నముచే వచ్చి బ్రహ్మన్ శబ్దము ‘బ్రహ్మః’ అని అకారాంతమైనది. పిదప “అన్యహతః” ఇత్యాది నూత్నముచే “మహత్” ‘మహః’ యై - మహాబ్రహ్మః- అని యైనది. దాని ద్వితీయాంతమే ‘మహాబ్రహ్మం’ అను విశిష్టరూపము. 3-వ స. 6 వ శ్లోకములో - భేదం భేదం - భాసం భాసం - దారం దారం- అని కలదు.

ఇవి భిద్, ఖన, దృ- ధాతువులపై ‘భిత్వా ఖనిత్వా, దరిత్వా’ అను క్తార్థకరూపములకు “అత్యంతము” అనునర్థమున (అతీత్య మసక్త త్సమాః అని అమరము) ‘ఇమున్’ పృథ్వీయము రాగా భేదం భేదం ఇత్యాది రూపములు సిద్ధించినవి. అతీత్యేణము ల్చ” అను సూత్రమునగల చకారముచే క్త్యంతరూపములుగూడ నుండును. భిత్వా భిత్వా అని కాని భేదం భేదం అని కాని రెండు విధముల నుండు నన్నమాట.

ఇంకను వ్యాకరణముచే సిద్ధించు చిత్త్ర విచిత్రము లగు శబ్దములు ఈ కావ్యమున బహుళముగా కనబడును.

ఉదాహరణయంత “అగురాయంతే, ఉపాశ్లోకయంత” అను తిజంతములు వ్యాఖ్యలో శ్రీ శాస్త్రిగారు చక్కగా వివరించి యున్నారు. ఇట్టివి యెన్ని యని యె త్తి చూపగలను? పాంజ్జలదృష్టిలోనికి దెచ్చుటకు దాసుగారి అపురూపపు పృయోగములు కొన్నిమాత్రము చూపెదను. న్యవీవృతత్, అన్వపార్దీత్, అనాయి, (చిల్లంతము) అభ్రాజి, అవతరత్, అనూనకమ్, (ఊపయది- ఊపవరిహజే మరాది) అచ్, స+ శరేసమ్, స్వాశే కన్ - అని అమరమధ- అబోబుధతాం (బుధధాతో ర్జ్యంతా లుజీ ద్వివచనమ్) అభ్యలవత, జేవతామూ, జేవనభం, అవ్యభోభూయ, అపీవతత్, అబోవువిష్ట, ఆశిశత్, అతితిరాయ

సమ్యచిచత్, ఆపూర్ణచంద్రత్, అన్వబోభూయాం బధూవ సంగాయ
సమ్ పూర్వకగా ధాతు ల్యబరతము) సంతీర్ణ్య (సం + తీర్త్వా) అభాక్షీత్;
మున్నగు విచిత్ర ప్రకీయగలవి కల్పించిన నెమిలిపించమువలె నమిత
ముగా నిందు కనబడునని చూపితిని.

కావ్యమీమాంసయందు రాజశేఖరపండితుడు, శాస్త్రకవి
కావ్యకవి ఉభయకవి అనికవులు మూడువిధములనెను. శ్వామదేవుఁ
డను శాస్త్రవేత్త ఆమువ్వరలో ఉత్తరోత్తరులు శ్రేష్ఠులనె నట
రాజశేఖరుడు స్వవిషయమున మువ్వరును గొప్పవారే అగుదురని -
రాజహంస వెన్నెలను తాగలేదు, వెన్నెలను ద్రాగు చకోరము
నీళ్ళనుండి పాలను వేటుచేయజాలదు! అట్లే శాస్త్రకవి శాస్త్రవిషయ
ములను చక్కగా నిరూపించును. కాని రససంపదను విచ్చిన్న మొన
ర్చును. కావ్యకవి తర్కకర్మశ్చమైన శాస్త్రవిషయమునై నను ఉక్తి
వైచిత్రిచే సరళము (సరసము) నొనర్చును. ఉభయకవి యారెండిం
టను ప్రవీణుడై నచో ఆయిరువురకంటెను గొప్పవాడు అనవచ్చును
అవి ప్రకృతమున దాసుగారు తారక కావ్యమునుబట్టి శాస్త్రకవి,
హరికథామృతమునుబట్టి కావ్యకవి. ఇతరములగు సకలవిధములై నవి,
వివిధభాషామయము లై నవియునగు రచనలనుబట్టి ఉభయకవి అని
విభజించి చెప్పవచ్చును. కాని - 'సర్వయోగే మహాకవి' అనిన యీ
రాజశేఖరుని తుదితీర్పు ప్రకారము, మహాకవి అని ఘంటాఘోషముగా
చెప్పవచ్చును.

సర్వగుణములనగా, చమత్కార జీవకములగు శబ్దార్థములు
లోకన్యాయములు, పదునాలుగుశాస్త్రములు, చతుర్విధకళలను విత్తమున
కంగములుగా కూర్చి గలిగిన జీవక ఉద్దికావ్యము, అగును.
కవిమీద సంతభారమున్నది. ఇది నడిభావముగల "న. స. త్ద్వీ. న.
సన్యాయో న, సా విద్యా న సా కళా, జాయతే యన్న కావ్యంగ
మహా భారో మహాన్ కవిః" అనునూక్తికి లక్షణమైన దాసుగారే

రాజశేఖరుఁ డనినట్టి సర్వగుణయోగి యాటచే మహాకవి యనుటకు సంశయమేలే

‘ప్రతిభావృత్తత్వమాలీకృ కవిః అని రాజశేఖరుఁ డనిన ప్రతిభకునువృత్తత్వత్తికిని - రెండుదాహరణము లాయన యితర రచనల నుండి చూచెదను:-

ప్రతిభ”యనిన నవవస్థోపము గల బుద్ధికదా :-

కవిర్మనీషీ పరిభూః స్వయంభూః! అని యీశావా స్యోపవిష త్తున పరబ్రహ్మవక్షముగాఁ జేర్చిన యర్థమే కవికిని సరిపోవునని వ్యాఖ్యానింపఁబడెను - అందలి పరిభూః! అనడిపదములకు ‘యశోపరిభవతి’ అని భాష్యము. పరి అనగా ఉన్నది యని (ఛాందసము) యు- సర్వమునకు ఉపిరి. పాండిత్యము. సర్వతంత్రీ స్వతంత్రుఁడు, ధీరుఁడు, వీరుఁడు స్వచ్ఛందుఁడు సత్యగుంధుఁడు, హాసికభా పితామహుఁడు శిష్యులొకటికి సంగీత సాహిత్య విద్యాప్రదానమున కులపతి-అట్టివాఁడు అంత వాఁడు ఆదిభట్ల నారాయణదాసుఁడు.

అట్టి మహాపురుషుఁ డున్న కాలమునఁబుట్టి ఆయన భాగవతము వ్రాకటి రెండు మాఱులు గోలుభాగ్యము నొందుటేశాదు. రవంత పరిచయభాగ్యము కూడ గలవాడ నగుటచే-ఆయనయందు నాకుఁ గల ప్రత్యేక శౌరవభావమున-నాయన రచనయగు నీతారక కావ్యమునకు ఉపోద్ఘాతమని నేను వ్రాయసిద్ధమైతిని. అనన్యసాధ్య మగు నీకావ్య మునఁగల విశేషములన్నియు వెల్లడింప నాకుఁ గాదుగదా! సాక్షాత్తు శరస్వతికి కూడ నసాధ్యమేమో యని జంతుచునే బ్రాహ్మీభూషణ కాంభట్ల లక్ష్మీనారాయణ శాస్త్రులవారి సంస్కృతాంధ్ర వివరణముల సాహాయ్యముచేతను, విజ్ఞాననిధులగు శ్రీ కర్ణా ఈశ్వరరావుగారి ప్రేరణముచేతను - దాగుభారతీపూజ కొక పుష్పముగా నర్పించుకొంద మని యీ దీక్ష వ్రాయఁదలంచితిని - నాసాహసమును పండితులు మన్నింతురుగాక యని వేడుచు సెలవుగై కొనుచున్నాను.

ఇట్లు

వెంపరాల సూర్యనారాయణశాస్త్రి.

హృదయోల్లాసము

“వ్యాఖ్యానే కావ్యనిర్మాణే సమీక్షాయాం నివేదనే
యత్రస్మభాతి వందేహం నారాయణ చతుష్టయమ్”

ఈ లోకముయొక్క స్వభావమును అర్థము చేసుకొనుట యనగా సంపూర్ణముగా భగవంతుని అర్థము చేసికొనుట, కాలము ఎన్నెన్ని చిత్రవిచిత్ర సన్నివేశములను కల్పించునో!

“ఏతి జీవస్తమానం దోనరం వర్షశతాదపి”

వాల్మీకి శ్రీ సూక్తి నాకు ఈశ్వరానుగ్రహమువల్ల తారకమహాకావ్యమును చదివి హృదయోల్లాస మావిష్కరించుకొను నవకాశము లభించినది. ఇది గొప్ప అద్భుతమే! ఇది వాల్మీకి వచనమునకు అర్థమేమో!

వ్రాయవలెనన్న ఉబలాటము ఉండవచ్చునుగాని వ్రాయుటెట్లు? వ్రాయుటకు సామర్థ్యము కావలయునుగదా! దానికై వెదకుచున్నాను. చీకటిలో వెదకినట్లేలుచున్నది. “అది మిన్నండిన యట్టివాని పొడవెంతన్నట్లు”గా నారాయణదాసు వాఙ్మయముతో బాటుగా నేనును పెరగఁబడినట్లు చుచున్నది. నాకంత శక్తియేదీ!

కాని నా హృదయోల్లాసమును నివేదించక తప్పదు. ఇది కష్టశిశ్వరరాయ హృదయము. నిర్వాప్తజ్ఞాతి, నన్నీ యిరుకున పెట్టనవి, గురువుల అనుగ్రహము వ్రాయించ వలయును.

నారాయణదాసు వాఙ్మయమును మొత్తమును మఱించి, శోధించి? బహుశక్తిమలకోర్కె, బహుస్వయమువకోర్కె శ్రీ ఈశ్వరరావుగారు బహువిధ వ్యాసరచనా విశారదులైన వానిచే నవసీత కల్పముగా నారాయణదాసు సారస్వత రాజనమును వ్రాయించి వ్రకటించినారు, ఆ వ్రకటన విజయపారథి శ్రీ జోగారావుగారు.

మానవులు కొన్ని కొన్ని దశలలో కొన్ని కొన్ని అనుభవములు పొందేటట్లు సిద్ధిగాను యాదృచ్ఛికముగాను అనుభవించుచుందురు. వంద మంది వ్యక్తులు ఒకే అనుభవమును అనుభవించినపుడు ఆ అనుభవ సమరూపమును ఏ ఒక్కడో చెప్పగలిగిన చెప్పగలుగును. అట్లే వేయి మందిలో ఒకడు తన అనుభవమును వినవారికి తెలియనట్లు చెప్పగలిగిన చెప్పగలుగును. కోటిమందిలో ఒకడు తన అనుభవమును అందఱి హృదయమున కెక్కునట్లు చెప్పగలుగును. ఇట్లు చెప్పగలిగిన వానిని సామాన్యముగా కవి అన్న పేరుతో లోకము వ్యవహరించుచున్నది. ఈ కవులలో తాననుభవించిన అనుభవముకంటే తన కావ్యమును చదివిన నాడు అధికమైన ఆనందముచుపొందునట్లు నిర్మాణముచేయుట రస జగన్నిర్మాణముచేయుట అన్నమాట. ఈరస జగన్నిర్మితిలో కవి ఈ లోకమునకు సంబంధించిన సాంఘిక సర్వ వాసనాదూరుడై రస పరివణ బుద్ధియై ఆర్షధర్మమునంది నుకుమార మార్గమువలన బ్రహ్మ నంద సబ్రహ్మచారియగు రసానందమును లోకమునకు పంచిపెట్టును. వీడు అచ్చమైన కవి,

కావ్య పఠనముచే తత్తుల్యమైన ఆనందమును అనుభవించువాడు సహృదయుడు.

“సరస్వత్యా స్తత్త్వం కవి సహృదయాఖ్యం విజయతే.”

అని కదా అభినవగు ప్ర పాదాచార్య సిద్ధాంతము. ఈ పద్ధతికి సర్వాత్మనా సరిపడునది ఈ తారకము. కవిత్వము సహృదయత్వము మాత్రమే కాక దివ్యములైన నానావిధ కళా సమాహారము, శ్రీ నారాయణ దాసుగారు. కావున తత్కృతమైన దేనిని గాని సంపూర్ణముగా గ్రహించుట అనుభవమనియే చెప్పవచ్చును. లోకములో దాస పఠమునకు ఎక్కడలేని గౌరవమును సంపాదించి పెట్టిన మహానుభావుడు దాసు గారేగదా! రావణుని సభలో ఆంజనేయుడు చెప్పిన సమాధానము తొలిగా దాసపదముతో నారంభమగుట.

“దాసోఽహం కోసలేంద్రస్య రామస్య క్లిష్టకర్మణః”

ఈనూత్తి శ్రీ దాసహృదయమునకు, దాసత్వ సంఘటనకు ప్రేరకము కావచ్చును, అప్రేరణ ఎందరెందరినో దాసులనుజేసి దాసజానుజేసి జేసి సుఖజీవన హేతువగుట నేటి లోకము చక్కగా నెరుగును. ఎదుటి వారి యందు ఏమాత్రము వైశిష్ట్యమున్నను వరవశించి పారితోషికము లిచ్చి వంపునట్టి బౌదార్యముకూడ దాసుగారి ఆసాధారణ సహృదయతకు తార్కాణమే. ఒక విధముగా దండకాశాయములు లేని నిజమైన సన్న్యాసి దాసుగారు.

“స్వస్థాన వేషభాషాభిమతా స్సంతః తన వ్యలుబ్ధ ధియః” నన్నయభట్టు వచనమునకు పరమోదాహరణము దాసుగారు. కాల్పననే దాస హృదయ మహా సముద్రమునుండి ఈ తారక కాన్తుభిము వుట్టినది. ఎంత మథనము జరిగినదో!

ఈతారకము దేశభక్తి ప్రధానమైనది. స్వస్థానమును స్వవేషమును స్వభాషను వారే సురక్షించుకొనక పోయినచో సంతకంజే అపరాధమేమున్నది? సమకాలికులైన వారు చాలమంది మనమే తెలిసిన వారము అనుకొను వారందరు పై యపరాధమునకు స్థానమైన వారే! ఆవారి నుద్ధరించెడి తాత్పర్యమే ఈతారక నిర్మాణహేతువు.

కాళిదాసు కుమార సంభవమునందు పార్వతీవర్ణనమున “ప్రసేదిరే ప్రాక్రనజస్య విద్యాః” అన్నాడు కదా! ఆ వచనము అప్పటినుండి ఇప్పటివరకు ఎక్కడో ఒకచోట ఏడో రూపముగా విద్యావిషయమున సార్థకతను పొందుచునే ఉన్నది. ఇప్పుడు ఈనూత్తికి విషయముగా సార్థకత్వము కలిగించినవారు దాసుగారు. ఆ విషయమున మనము పొరబడుదుమేమో అని పాపము! ఆయనయే స్వభావసిద్ధమైన నా పాండిత్యబలముతో నేను ఈతారకమును వ్రాయుచున్నానన్నాడు.

అద్భుతమైన ప్రతిభా లక్షణము మొదటి శ్లోకమున నిర్వహించిన అలంకారముచేతనే తెలియుచున్నది. ప్రథమ శ్లోకమున నిర్వహితమైన దృష్టాంతముచే బింబ ప్రతిబింబ లక్షణము సుస్పష్టమగుచున్నది. అనగా కవి యొక్క హృదయమునకు ఈ కావ్యము ప్రతిబింబము, ప్రథమము కవి యొక్క యూహ, దానిసేత సంభావించబడిన సంభావన. అది లోకము నందు ప్రతిబింబితమై దృష్టాంతమగుచున్నది. ఒక అలంకారము స్వరూపము నందుటకు పూర్వము పొందెడి దశాభేదములు నానావిధములైన సంస్కారములతో భాసించినట్లే దేశగతమైన హృదయ పరివర్తనాదులను తాకికములైన అతాకికములైన హృదయ సంస్కారములను ఈ కావ్యము స్పష్ట శేఖముగా చెప్పుచున్నది.

ఆత్మ బింబము కాగా తదధివాసమైన హృదయము ప్రతిబింబమగుచున్నది. సంస్కృతమైన హృదయముయొక్క సంస్కారములన్నియు బింబములు కాగా దేశీయములైన ఆచారాదులు ప్రతిబింబములగుచున్నవి. ఈవిధముగా బింబ ప్రతిబింబ భావావత్తి దృష్టాంతమునకు బీజము కావున ఈ కావ్యము బింబమై యావద్భారతమును ప్రతిబింబింప చేయుచున్నది. అంతేకాదు కావ్యమునందు నిబద్ధులైన తారక రాజపుత్రులలో నాయకుడైన తారకుడు నారాయణదూరప్రతిబింబము. ఈ ప్రతిబింబత కావ్యమునందలి సర్గలయందును అన్ని ఘట్టముల యందును నిరర్గ మధురముగా అదికియున్నది.

ప్రథమ శ్లోక నిబద్ధమైన దృష్టాంతము ఇంక విశేషము నిచ్చుచున్నది. ఈ అంశములన్నియు సహృదయుని సంస్కారమునుబట్టి సముల్లసితములగును. చిన్ని అద్దమున కొండలు ప్రతిఫలించినట్లే, చిన్న మంత్రమున దైవము ప్రతిఫలించినట్లే, ఈ కావ్యమున ఈ ద్వీపమే కాక ద్వీపాంతరములు కూడ ప్రతిఫలించుట విశేషము.

నిజముగా కవి శబ్దమునకు నారాయణదాసుగారు అర్థమని నా తాత్పర్యము. ఇతరులు కారని నేను వివాదమునకు పోను. దాన సాహితీయందు సమస్త కలాసమాహారము నారుపోసినట్లుగా ఉనికి వచ్చుట సహృదయులకు అగోచరముకాదు. ఈ కావ్య కన్య ఒక విధముగా భట్టి కావ్యమునకు సహోదరి.

మూడవసర్గ లిడధికారమునందు

“తత్సేంద్ర్యం తదాన్నత్వం తతేజ స్తత్పరాకృమః

తత్తాక్షణ్యం తత్ప్రతిభా ముమోష జన మానసమ్”

ఇందలి తచ్ఛబ్దముతో సమసించిన సౌందర్య ఔన్నత్య తేజః పరాకృమ తాక్షణ్య ప్రతిభలు దృష్టజన మానసమును. అవహరించినవి. కాదు, దొంగిలించినవి. అవహరణమునగా బలత్కారముగా తన ముందున్న వస్తువును లాగికొనిపోవుట, దొంగిలించుటయనగా తనకు తెలియకుండ గైకొనుట. ఈ విషయమును దాన భారతి మనోహరముగా వర్ణించుట మాత్రమే కాదు వ్యస్తమైన రచనచేత ఆవార్యియందలి గుణవై విధ్యము ఆ గుణములయొక్క సర్వోత్కృష్టత సారాలంకారమును ధ్వనింపజేయుచున్నది.

వీ రిట్లు సర్వజన మానస హరణమునందు ఇంత కృతహస్తులగుటకు కారణము పైన చెప్పినవారి గుణములు. ఆ గుణములింత తేలికగా దొంగిలించగలవా? అన్నచో పై శ్లోకము

“సమున్నతౌ తావాజాను

బాహూ సర్వాంగ సుంధరా

బహు తేజస్వినౌ దృష్ట్యా

ముమోహ నగరీ జనః”

ఈ శ్లోకమునందలి చమత్కారమేమనగా ఒకపర్యాయము “నగరీజనః” అని సమస్తముగాను, మఱొక పర్యాయమున నగరీ జనః

అని వ్యక్తముగాను సమన్వయించినచో వారి ఆ సర్వాంగ సౌందర్యాది గుణ విశేషములు చైతన్యవంతమైన జనమునేగాక అచేతనమైన నగరిని కూడ మోహపెట్టినవి. మోహ మనగా సర్వేంద్రియ జ్ఞాన విమూఢత. అట్టి సమయమున మనస్సులను దొంగిలించుట సులభము. వీరు కేవల రూపమాత్రమైన వైభవము కలవారు మాత్రమే కాదు, అందలి శాస్త్రపండితులను, మీమాంసా పండితులను, వైయాకరణులను తార్కికులను పశు - మనుష్య వైద్య శాస్త్రజ్ఞులను అవలీలగా గెల్చినారు. అవారిని చూచుటయందు నగరీజనము, నగరముజనమును ఎంతయో కోరుకొన్నది. ఈలిట్టు ఇచ్చా విశేషబోధకమగుటచే క్రియావ్రయోగమునందు కవియొక్క కృతహస్తత ఎంతగానో స్పష్టమగుచున్నది.

సాధారణముగా సామాన్యకవులు అలంకారములను ప్రధానముగా భావించుదు. వ్యపిధాలంకారములలోని ఉపమ, రూపక, ఉత్పేక్ష సమాసోక్తులలో ఏ ఒకటి లేండు అలంకారములనో చక్కగా నిర్వహించుటచేత కృతార్థులమైతి మనుకొందురు. కాని అవి శరీరాలంకారము వంటివి, సహజసిద్ధమైన ప్రాణశక్తి, సహజసుందరమైన అవయవ సన్నివేశము లేనిచో ఈ అలంకారాదులు ఎంతవరకు వ్యయోజకములు కాగలవు? వాల్మీకి రామాయణమునందు వెదకిన ఎన్ని అలంకారములు మనకు గోచరించును? కవి కుల గురువులైన కాళిదాసు తన కావ్యములలో ఎన్ని అలంకారములను తీర్చినాడు? ఈ విశేషములు రససిద్ధులైన కవులకు పాటికీరావు. యాదృచ్ఛికముగా ఏదేని ఒక అలంకారశాస్త్రము తోచును. “ఉపమా కాళిదాసస్య” అన్నమాట కర్థము ‘ఉపమైక శరణాః కవయః’ అను దానికి అపవాదమువంటిది అగును. ఈఉపమాలంకార వ్యవంచము ఎంత విస్తృతమో తదాశ్రియణముచే కవిప్రతిభ ఏవిధముగా తలతళిలీనునో కాళిదాసు దిజ్ఞాత్రీముగా సూచించినాడు కాని దానినే ఆశ్రయించినాడనుట తగవుకాదు.

మరొక విశేషము. ఎప్పుడేని ఎక్కడనేని కాళిదాసు ఉపమను నిర్వహించినచో ఆ ఉపమయందు లాక్షణికుల తాత్పర్య విషయా భూతమైన ఆతిలోక చమత్కార మేదియో గోచరించి తీరును. ఇంకొక విశేషము. అప్రత్యక్ష విషయములతో ప్రత్యక్ష విషయములను, ప్రత్యక్ష విషయములతో అప్రత్యక్ష విషయములను పోల్చుట ఆతని ప్రత్యేకత. ఆవిద్యను కాళిదాసునకు వాల్మీకి చక్కగా నేర్పినాడు- “శ్మశానాంతర్యం సమీక్షితం” ఈ విధముగా ఆలంకారమును నిర్వహించు నేర్పు నారాయణదాసుగారి కంతగా కలదు. ఇదిగో ఈ ఉపమాలంకారమును పరికింపుడు.

“కవచితే శాకేశి వ్యధిత చిరురో భిక్షుక ఇవ
కవచిన్ముష్టి ముష్టివ హత దశనోఽ విత్తదశమీ।
కవచిద్భావో బాహి ప్రళమిత బలో వాతకి నమః
కవచిద్దండదండి ద్విడ సృగమితో రోచన ఇవ”

ఇందలి నాలుగు పాదములందును నాలుగు విధములైన యుద్ధములను వర్ణించినాడు- ఆ వర్ణనములోని వైచిత్ర్య యేమనగా కొందరు భిక్షు పులవలయుద్ధమును చేసినారు- ఈ ఉపమయందు కార్య కారణభావము వివక్షితమైనది- బలహీనులైనవారు వాత రోగులవలె బాహుయుద్ధము చేసినారు దంతహీనులైన కొందరు వృద్ధత కారణముగా ముష్టి యుద్ధమునే చేసినారు- కొందరు భిక్షుకులు కేశభార వీడితులు కావున కేశా కేశయుద్ధమును చేసినారు- ఇట్టివి రామాయణ యుద్ధ వర్ణనమునందలి శ్లోకములకు ప్రత్యేకము- ఇవియును కారణములుకావు- స్వతసిద్ధములే ఇట్లే-

కాంచనద వృత్తము :-

“వ్యాకులయుద్ధే పరస్పరమేవ

భీకర రిపవ ఉపసిముహూర తుదన్

దాగ్ధత శేషా మహాభయ కంపితా
 శ్మరణమయు రధికరణ జయినామ్
 బాహుగణాహి వ్రజం చరణోత్కరోరు
 కమత పరికర ముసిత శిరో
 రుట్పయ శైవాల సంఘయ మన్యుతం
 రుధిర జలమభవ దమిత సరః”

ఇండు భుజ భుజంగములకు సాదక చ్చవములకు అవీరలకేత శైవాలము
 లకు శోణిత జలములకు అభేదము వివక్షింపబడినది. కావున ఆ యుద్ధ
 రంగము అమితమై సరోవరము అయినది- యుద్ధరంగ సరోవరముల
 అభేదము పై అవయవములతో అభేదమును పొందినది కావున సావ
 యవ రూపము-

దాసుగారికి ఈ విధముగా అలంకారములను నిర్వహించుటలో
 గలనేర్పు ఆశ్చర్యమునే కలిగించుచున్నది- ఇంతేకాక ఈ మహావి
 మతాక విశేషమును కూడ ఈ కావ్యమునందు నిరూపించినాడు- ఏ
 సమయమునకేవలము రసభావ విలసిలమగునో, తడభివ్యంజక మగునో,
 ఆ విషయము నరిగి ఆవృత్తమును నిబంధించుట. ఇది వృత్తాచిత్యము
 అన్ని విధముల సరిపడియున్నది- ఆద్యంత వృత్తములను పరిపాటి
 కూర్చుట విలక్షణత- ముక్తపదగ్రస్తమునకు ఒక లక్షణము చెప్పి
 నారు కాని దాసుగారి ఈ కావ్యమును చూచిన పిమ్మట ముక్తపద
 గ్రస్తము అను లక్షణము నేర్పరచుట సమంజసము.

ఇట్టి కార్యమునకు వ్యాఖ్యానము రచించుటయోగ్యత, అధికా
 రము, అవకాశము, బ్రహ్మీ రాంధట్ల లక్ష్మీనారాయణశాస్త్రిచరణ
 లకు దక్కినది, వీరు బ్రాహ్మీ భూషణులు- ఈ చిరుదమున కర్థము
 రెండు విధములు బ్రాహ్మీ కి భూషణమైనవారు బ్రాహ్మీయే భూషణ
 ముగా కలవారు- ఈ రెండు విధములైన అర్థములును వీరియెడ కదురు

వడినవి- నాది రెండవవత్సరము వీరు అద్వైత వేదాంత విద్యావిశారదులు కావున వానుడేన మనన నిష్ఠాతులు కావున, వీరు పౌరాణికశిరోమణులు, కావునవిశాఖపట్టణమెల్లవీరివు రాణప్రసంగములతో పులకరించుచున్నది. వీరి ఉపన్యాస ధారాధోరణి సముద్ర తరంగ నిస్సానమును మూదలించుట నేనెరుగుదును. అలంకార శాస్త్రపాధోధి కుంభ సంభవులు. ఈ వీరు వ్యాఖ్యానముచేయుట తెలుగువారికి అద్భుతము వండినట్లే. వ్యాఖ్యానమునకు, వ్యాఖ్యాతకు కావలసిన సంపత్తి అంతయు భావార్థ దీపికయుండు ప్రదీప్త మగుచున్నది.

“నా మూలం లిఖ్యతే కించిన్నాన పక్షిత ముచ్యతే”

అని మల్లినాథుని ప్రతిజ్ఞకదా! ఆ ప్రతిజ్ఞ వీరు చేయుతున్నను చేసినట్లే చక్కగా నిర్వహించుట బహుధా ప్రశంసనీయుము.

సహృదయ శిరోమణులయిన శ్రీ కర్ణా ఈశ్వరరాయ మహాదయులు దానభారతీ ప్రచురణ కర్తలు. అపూర్వము అపారమునైన శ్రమతోర్చి దానవాఙ్మయమును ఆంధ్రీలోకమున కందించుచున్నారు. ఒక విధముగా ఆంధ్రలోకము శ్రీ ఈశ్వరావువారికి ఋణపడుచున్నదనవచ్చును. ఏ విధమైన యోగ్యత లేకున్నను ఈశ్వరరావుగారు నాయుండతి అవ్యాజప్రేమతో గ్రంథవ్యాఖ్యాన తాత్పర్యమును చదివెడి అవకాశమును కల్పించినారు. ఇది నా అద్భుతము. సాహృదయమునకు కలిగిన ఉల్లాసమును చేతనైనంతవరకెల్లు ప్రకటించుకొంటిని. వ్యాకరణ సారస్వభాష బ్రహ్మశ్రీ పేరి నూర్యనారాయణశాస్త్రిపాదుల కంటెను బ్రహ్మశ్రీ కవితాభూషణ వెంపరాల నూర్యనారాయణశాస్త్రి చరణుల కంటెను బ్రహ్మశ్రీ అప్పల్ల సోమేశ్వరశర్మ చరణులకంటెను నేను అర్హుడను కాను, ఇది ఈశ్వరానుగ్రహము.

సెలవు

ఇట్లు

కోగంటి సీతారామాచార్యులు

వ్యాఖ్యాత

(శ్రీ) లక్ష్మీనారాయణశాస్త్రి) గురించి శ్రీ యస్వీ జోగారావుగారి
పద్యము.

అంతర్వాణి పరేణ్ముః శార్వజన మర్యాదా మహాదాత మా
నాంతస్సారుః డనారతా ధ్యయనసాధ్య బ్రహ్మసిద్ధ్యా ప్రబు
ద్ధాంతే వాసి జనాంతరంగుడు శివైశ్యసిద్ధ చిత్తుం డయ
స్కాంత ప్రజ్ఞాడు రామభట్లగురు పూజార్హం బశంసింఛరదన్ -

యస్వీ

విజ్ఞాపన

కివిత్వముఁ జెప్పట యొకప్రక్రియ. కథలను వ్రాయట మఱియొక ప్రక్రియ. అనువదించుట యొకవిధము. వ్యాఖ్యానించుట యింకొక విధము. దేని విశిష్టత దానిదే. దేనిక్షేత్రము దానిదే. అన్నియును బ్రతిభాసాధ్యములే. కాని వీరిలో వ్యాఖ్యానించుట కష్టతరమనిపించును. మూలమును బాగుగా గ్రహించి, యన్వయకృమమును విడువక, కవియాంతరము నితరులు సులభముగ గ్రహించునట్లు వివరించుట సులభసాధ్యముకాదు. ఆక్షిప్తి వ్యాఖ్యాతృసూక్ష్మన్యూక్షణ్డై న మల్లినాథ మనీషి కే లభించినది.

నారాయణదాస మహాకవి సహజసాండిత్య ప్రతిభా సాధనములుగల మహామనీషి. సరస్వతీ స్వరూపుఁడు. ఆతని సంస్కృత గ్రంథములో, “తారకము - ఉమరఖయామ్” అను రెండు కావ్యములును రెండవర్సరత్నములు, భాషాజటిలములు, భావగంభీరములు. అందు మొదటిదీ తారకకావ్యము. దీనిని వ్యాఖ్యానించుటకుఁ బూనుకొనట సాహసైక కార్యము.

శ్రీకర్రా ఈశ్వర రావుగారు సహృదయులు, నాకు గురువుత్రులు. దాససాహితీని బహుముఖములఁ బ్రకటించి లోకులకంది చుచున్న సారస్వతప్రియులు. వారి యాదేశమైనది. ఈశ్వరాజ్ఞ. కాదులేక సిద్ధపడితిని. యథాశక్తి వ్యాఖ్యానించితిని. ఎంతవఱకఁ గృతకృత్యుడనయి

తినో పండితులే ప్రమాణము. “హేమ్నస్సం లక్ష్మ్యతేఽన్నాహి విశుద్ధి
శ్వామికాపినా,”

నా వ్యాఖ్యానముపై సమూల్యమైన యభిప్రాయము నొసంగిన
“కళావృక్షార్థ - విద్యత్కవిశేఖర” శ్రీ వెంకటాచలనార్యనారాయణ
శాస్త్రి మహోదయులకు నా హృదయపూర్వక నమోవాకములు. ఈ
వ్యాఖ్యను సమగ్రముగఁ బఠించి, నా కన్నివిధములఁ దోడ్పడిన నా
మిత్రులు - బంధువులు - సతీర్థులునగు “వ్యాకరణసార్వభౌమ” శ్రీ
పేరి నార్యనారాయణశాస్త్రిగారికి “వ్యాకరణాలంకార చక్రవర్తి”
శ్రీ అప్పల సోమేశ్వరశర్మగారికి నా హృదయపూర్వక ధన్యవాదములు.

ఇట్టి యవకాశమును నాకుఁ గల్పించిన, గురుసమానులు శ్రీ
కర్రా ఈశ్వరరావుగారికి మనఃపూర్వకాశీర్వాదములు.

ఇట్లు
వ్యాఖ్యాత.

తారకేష్వరమస్తోత్రం.

భూతే లజ్జాధికారః

-: ఉపజాతి: :-

1. సా దేవభాషాఽఖి - లోకమాన్యా

ప్రసాదయా మృత్యు తయా మదూహం

హర్షాయ లోకస్య పరిష్కరోతి

తనుం జనోఽనుత్తమ భూషయైవ,

వ్యాఖ్యానం - సా దేవభాషిణి :- సా లోకప్రసిద్ధా, దేవ భాషా సంస్కృతభాషా, అఖిలలోకమాన్యా సర్వజన సమ్మూఞ్ఞా లోకశేటస్వజన ఇత్యుత్సర్గః, "లోకస్తు భువనే జనే" ఇత్యుత్సరః, తయా ప్రసిద్ధయా గైర్వాణ్యా వాణ్యా, మదూహం మమభావనాం, ప్రసాద యామి అలంకారోమి, ఇదానీం సంస్కృతభాషయా కావ్యం కరోమితి భావః, జనః మానవః, తనుం స్వదేహం, లోకస్య జనస్తోమస్య, హర్షాయ ఆనందాయ, పరిదృతే ఉత్తమా యస్యా సా అనుత్తమా, సర్వోత్కృష్టేత్కృష్టః తత్తా భూషయా భూషణేన, పరిష్కరోమి అలంకారోమి

లోకే మానవః శ్రేష్ఠాశ్చే వాభరణాని ధృత్వా స్వయం సస్తుప్య పతా నానందయతి, ఏవమేవాహమప్యద్య గైర్వాణ్యా వాణ్యా కావ్యం విరచ్య లోకా నానందపర వతా స్కరోమితి భావః.

దృష్టాంతాలంకారః

వృత్తముపజాతిః, సగ్గేఽస్మిన్సర్వాణ్య ప్పువజాతి వృత్తాన్యేవ' సగ్గానే తు మాత్రీనీ వృత్త ముపని బద్ధమ్, వృత్తలక్షణమ్.

"స్యాదిద్ద్రవజా) యది తోజగౌ గః

ఉపేద్ద్ర) వజా) జలజా స్తతో గౌ,

అన స్తోదీరిత-లక్ష్మభాజా

పాదా యదీయా పుపహతయస్తాః" ఇతి.

త-త-జ-గ-గైః గురుద్వయేన చ ఇన్ద్రవజ్రా భవతి.

పాదే యతిః, జ-త జ-గ-గైః గురుద్వయేన చ

ఉపేన్ద్రవజ్రా భవతి. పాదే యతిః, ఏతయో రవ్యవహిత కథనే
ఉపజాతిర్భవతి.

తాత్పర్యము :- గంస్కుతభాషను పసిద్ధమైనది అదిదేవభాష.
సర్వజన సంపూజిత. కావున నా సంస్కృతభాషచేతనే నా భావము
నలంకరింతును ప్రతిమానవుడును లోకోత్తరములగు నాధరణములను
ధరించి యితరులను సంతోషపరచునుగదా! లోకానందము కొఱకే
యీ తారకమను కావ్యమును వ్రాయుచుంటినిని కవియాశయము.

2. స్వభావపాణ్డిత్య జలేన కుర్వే

కావ్యం పత్రతీ సహసివ నీడమ్,

సదోష మవ్యత్రపతే కవిత్వం

యథా కం జ్ఞాజ్జీత మిస్తు విమ్బమ్.

వ్యా :- స్వభావేతి :- అహమిత్యధ్యాహారః అహం, స్వభావేన
నిసర్గేణ సిద్ధం యత్పాణ్డిత్యం ప్రజ్ఞాపాటవం తస్యబలేన శక్త్యా, సహజ
పాణ్డిత్య ప్రతిభయేతి భావః. కావ్యం తారకాఖ్యం గ్రంథం, పత్రతీ
విహగః, సహసా స్వశక్త్యా, నీడ మివ కులాయ మివ, కుర్వే కరోమి
కావ్యం గ-గైః, సదోషమపి కావ్యదోషై రుపేత మపి కలజ్ఞాజ్జీతం
అజ్ఞాసహితం ఇన్దువిమ్బం యథా చన్ద్రమండల మివ ఉత్తపతే ఉజ్జ్వల
శోభాం కరోతి, ఉద్వోతతే.

యథా పక్షి శ్వశక్తి మనుస్మత్య కలాయం నిర్మాత ఇథా అహ
నుపి సహజపాణ్డిత్య ప్రతిభయా కావ్యం రచయామి. పత్రతీనో సహో
ప్రృవచేష్టాన్తి. కిన్తు స్వబుద్ధ్యేన నీడం నిర్మాత అహమపి పక్షీన

సహజపాణ్డ్యధురీణ ఇతి స్వాతిశయం ప్రకటయతి మహాకవిః. ఉప
మాః జ్ఞాంరః.

కలజ్ఞు దోషదూషిత మపి చస్రమండలం యథా పూర్ణిమాయా
ముజ్జ్వలతయా ప్రకాశతే తథా కావ్యం దోషజుప్తమపి సుష్టు విరాజత
ఏవ. మదీయే కావ్యే దోషా న స స్త్యేవ. యది ప్రమాదవశేన దోషః
కల్పి దావతే చేచ్చతేన మత్కావ్యస్య నకాచిదపి హాని రితి కవే
రాశయః. ఉపమాన గర్భితేన దృష్టానేన పూర్వార్థం సమర్థయామాన.

తా॥ పక్షి సహజమైన తన బుద్ధిత క్తి నాధారముగఁ జేసికొని
గూడును నిర్మించును. ఇట్లుకట్టవలె నట్లు కట్టరాదని దానికిఁ జెప్పవా
రెవ్వరునులేరు. అట్లే నేనుఁగూడ నాప్రతిభ నాధారముగ నీ కావ్య
మును రచించుచున్నాను. దోషములులేని కావ్యమెల్లప్పుడును రాణిం
చును. అందావంతయును గుండియములేదు ఒకనొకవేళ దోషము
లున్నను గావ్యము రాణించును. మచ్చతోనున్నను బున్నమచంద్రుడు
రాణింపలేదా?

పెక్కు గుణములున్నప్పు డొక్క దోషమున్నను నాకావ్యము
నకుఁ గొఱంతరాదు. “ఏకోహిదోషో గుణసన్నిపాతే నిమజ్జతీంద్రోః కిరణే
ప్రివాజ్కః” అను మహాకవి కాళిదాసుని వచనమును సహజమని
నిరూపించి కాంతి యెక్కువేయగునని చెప్పి యాతని మించెను.

3. స దేవతాధీన మవః ప్రకృతిః

స్వాతంత్ర్య నజ్కల్పిత చారుకావ్యః.

దయార్థచిత్తైః జ్ఞాత ఏత్యవాక్యః.

కలాచతు స్పృక్తవిరేవ నానః.

వ్యాః :- సత్యతః :- కవేల్లక్షణ మాదౌ నిరూపయతి అత్ర
తచ్చబ్దో యచ్చబ్ద మపేక్ష తే. యత్తదోద్భిత్స సమ్మన్ధాత్. - యః మను
జః జేనతాదీనాం సదస్యత్యాదీనాం. - ధీనా ఆయత్తా, మనసః ప్రకృ

త్రి: మనోవ్యాపార: యస్య స: స్వాతంత్ర్యేణ స్వేచ్ఛయా, సజ్జ-
ల్పిత మభ్యాసితం, చారు మనోహరం, కావ్యం గ్రంథ: యస్యస:,
దయయా కరుణయా, ఆర్ద్రం స్విన్నం చిత్తం మన: యస్యస:, అఞ్చితం
అలజ్జుతం, సత్యవాక్యం సత్యవచనం యస్య స:, కలాభి: విద్యాభి:
చతుష్టయై కలాభిర్యా, విత్త: సమర్థ: కలాచణ:, “తేన విత్తశుజ్ఞుః
ప్రణపా” ఇతి పాణిని: సవన సత్కవి: సవ వోత్తమకవి: అన్య:
పూర్వోక్తలక్షణ విహీన:, న, సత్కవిర్నభవతి.

ఆరాధితదేవతామూర్తి: స్వతంత్రప్రతిభా సమన్విత: దయాలు:
సత్యవచన: సకలవిద్యావిశారద: మానవ ఏవ సత్కవిర్భిర్యుతు మ్హతి.
నాన్యథితి కవే రాశయ: ఏతేన సత్కవిలక్షణం సర్వమపి స్వస్మిన్న-
స్తీతి సూచితమ్.

తా। ఎవ్వఁడు నిత్యము దేవతల నారాధించునో, యెవ్వఁడు
స్వతంత్రముగ నూహించి శక్తిగలిగియుండునో, యెవ్వఁడు కరుణార్ద్ర
హృదయుఁడో, యెవ్వఁడు నిత్యసత్యవచనుఁడో, యెవ్వఁడు సకలకలా-
పరిపూర్ణుఁడో, వాడే సత్కవియగును. ఏతల్లక్షణ విరహితుఁ డేనా-
డును సత్కవి కానేరడు. దీనినిఁ బట్టి యీ లక్షణములన్నియుఁ దన
యందున్నట్లు సూచింపబడెను.

4. విష్ణుప్రదేశ క్వచిద స్తి చత్ప
న్నదీతతే సంశ్రితకల్పనామా.
గ్రామ:పురా తత్ర మహేశ్వరాఖ్య
స్తపాథనో బ్రాహ్మణరాడవాక్సిత్.

వ్యా :- విష్ణుప్రదేశ ఇతి :- పురా పూర్వకాలే, విష్ణుస్య విష్ణ్య
నామ్న: పర్వతస్య ప్రదేశే స్థలే, విష్ణుపర్వత స్థానప్రదేశ ఇత్యర్థ:,
చత్పన్నామ్నా నదీ కాచన సరిత్, తస్యాతతే తీరే, క్వచిత్ కుత్ర
చిద్భాగే, సంశ్రితానాం అశ్రితానాం బనానాం కల్పతరు రితి గ్రామ:

సంవసథః అస్మి, తత్ర తస్మిన్మామే, తవ ఏవధనం విత్తం యస్యసః
తవస్మి, మహేశ్వర ఇతి ఆఖ్యా నామధేయం యస్యసః, “ఆఖ్యాహ్యే
అభిధానంచ నామధేయంచ నామచ” ఇత్యమరః. బ్రాహ్మణానాం
రాట్ రాజా, బ్రాహ్మణ వధురిత్యర్థః. అవాత్సీత్ ఉవాస. వస నివాసే
ఇతి ధాతోస్తుజ్.

పురా విష్ణ్వవర్వత ప్రదేశే చక్రాన్నదీతీరే సంశ్రితకల్ప ఇతి
నామ్నా ప్రసిద్ధః కశ్చి ద్ద్రామ ఆసీత్. తత్ర తపోధనో మహేశ్వ
రాఖ్యః బ్రాహ్మణ ప్రభు రువాస.

తా। వింధ్యపర్వత పార్శ్వమునఁ జంచన్నది యనుచేర నొకనది
కలదు. వానియొడ్డున నొకచోట సంశ్రితకల్పమను పేరుగల గ్రామ
మున్నది. అందుఁ దపోధనుడైన మహేశ్వరుడను బ్రాహ్మణ ప్రభువు
సించుచుండెను.

5. యథార్థవా కృన్నుత దివ్యతేజా
నక్తం దివం పూజిత దేవ దేవః,
పౌరాణికః పూతయశ వదాన్య
స్స దేవభాషా నిపుణః కవీంద్రః.

వ్యా :- యథార్థేతి :- సః మహేశ్వరః, యథార్థవాక్ యథా
తథవచనః, సత్యవాదీత్యర్థః. సన్నతం సద్భిః స్తుతం దివ్య ముత్తమం
తేజః మహిమా యస్యసః, సజ్జన స్తుతమహిమేత్యర్థః. నక్తంచ దివాచ
నక్తం దివం అహర్నిశం, “అచతుర విచతురేత్యాదినా అచ్రవ్రత్య
యాన్తో నిపాతః, పూజితః ఆరాధితః దేవదేవో మహాదేవో యేన సః,
స స్తతశివారాధన తత్పర ఇత్యర్థః, పౌరాణికః పురాణ ప్రవచపటుః,
“పురాణం వేత్తి అధీతేవేత్యర్థః. “ఆఖ్యానాఖ్యాయి కేతిహాస పురాణే
భ్యశ్చ” ఇతిరక్ ప్రత్యయః. పూతం పవిత్రం యశః కీర్తిః యస్యసః,
పుణ్యశ్లోక ఇత్యర్థః. వదాన్యః దాతా, వితరణశీల ఇత్యర్థః. దేవభాషా
తుం అమరభార త్యాం, నిపుణః కుశలః, కవీంద్రః కవిశ్రేష్ఠః అభూత్.

తా! ఆ మహేశ్వర పండితుడు నిత్యసత్యవచనుడు సజ్జన సంస్తుత మహిమోపేతుడు. గంతత శివారాధన తప్పకుండు, చిక్కగబురాల ముల నెరిసిగి ప్రవచించు శక్తికలవాడు మంచిదాత, పుణ్యకీర్తి సంస్కృత భాషలో నిష్ణాతుడు. కవులలో శ్రేష్ఠుడు

6. ముదా యథాశక్త్యతిథి నతర్పిత

నదాత్మ శిష్యా శశిష త్వధర్మమ్

స్యవీవృతద్రాగపథా ద్విమూఢాన్

న పణ్డిత స్సాధుజనా నభాక్షిత.

వ్యా :- ముదేతి :- స - పణ్డితః సుధీర్ఘహేశ్వరః యథాశక్తి శక్తి సతిక్రమ్య. ముదా ప్రీత్యా, అతిథి నాగస్తూన్ అతర్పిత అన్న దానాదినా తృప్తనశార్దీత్. “తృప్త ప్రీణన” ఇతిధాతోర్లుజ్, ప్రీణనం తృప్తి తర్పణాచ, సదా సంతతం ఆశ్రిత్యాన్ స్వచ్ఛాత్యాన్, స్వధర్మం ఆత్మధర్మం అశిషత్ ఉపదిదేశ శాను అశిష్యా ఇతిధాతోర్లుజ్ “సక్తి శాస్తీత్యజ్, శాస ఇదజ్ హలోరితీత్వమ్. శాసివసీతి వత్సంచ, విమూఢాన్ మోహాత్మకాన్, అజ్ఞానావృతచిత్తానిత్యర్థః రాగపథాత్ రాగద్వేషాది దుష్టచర్య త్రిచూర్ణాత్ స్యవీవృతత్, నివర్తయామాన, నిపూర్వక వృత్తుపర్తనే ఇతిధాతోర్లుజ్ చిజ్. సాధుజనాన్ సత్పురుషాన్ అభాక్షిత అభజత. అసేవితేత్వర్థః, భజ సేవాయామితి ధాతోర్లుజ్.

తా! ఆ మహేశ్వర పండితుడు తన శక్తికలది అతిథుల నాదరించి సంతుప్తుల గావించుచుండెను, తన శిష్యుల కాత్మధర్మముల నుపదేశించుచుండెను, మూఢులను రాగద్వేషాది దుష్ప్రవృత్తుల నుండి మరలించుచుండెను, సజ్జనుల సభిమానించి సేవించుచుండెను,

7. బాల్యం గురో రధ్యయనేన తస్య

స్వభార్యయా యౌవన మిద్ధకీర్తేః.

అనాయ పద్రూహ్మణ శేఖరస్య

వృద్ధత్య మస్తం తపసా నమస్తమ,

వ్యా :- బాల్యమితి :- ఇద్దా ప్రకాశమానా కీర్తి యశః యస్య తస్య, ప్రసిద్ధ యశస ఇత్యర్థః. సద్బ్రాహ్మణ శేఖరస్య బ్రాహ్మణోత్తమ శిరోమణేః తస్య, మహేశ్వరస్య, సమస్తం బాల్యం వయః సర్వం బాల్య రూపం వయః, గురోః ఆచార్యస్య సకాశాత్ అధ్యయనేన విద్యాభ్యాసేన, సమస్తం యౌవనం వయః, సర్వం తాదృణ్యరూపం వయః, స్వభార్యయా స్వకలత్రేణ, సమస్తం వృద్ధత్వం వయః, సర్వం వార్ధక రూపం వయః, తపసా తపోఽనుష్ఠానేన, అస్తమనాయ అస్తమనీయత, నీ ప్రాపణే ఇతి ఛాత్రోః కర్మణి లుక్.

స మహేశ్వర పణ్డితః విద్యాభ్యాసనేన సర్వం బాల్యం, స్వభార్యా సుఖానుభవేన సర్వం యౌవనం, తపోఽనుష్ఠానేన సర్వం వార్ధకం వయశ్చ అస్తమనై పీత్.

తా|| ఆ మహేశ్వర పండితుడు, గురువులకడ విద్యాభ్యాసము చేతనే బాల్యమును గడపెను, తన భార్యవలన సుఖముల ననుభవించుచు యౌవనమునంతను దాటించెను, తపమును గావించుకొనుచు ముగలి తనమును వెల్పించెను, తన వయస్సునంత నతడి తీరున గడపెను.

8. తం తస్య పత్ని సుదతీ ప్రశాంతా

మహాకులీనా కమనీయనేత్రా

సమ్పూర్ణ జైవాత్మక విమ్బుఃక్రౌ

శతహ్రదా మేఘ మివాన్వసార్దీత్.

వ్యా :- తమితి :- శోభనాదంతాః యస్యాస్మా సుదతీ, తరణీ త్యర్థః “వయసి దస్తస్యదత్త” ఇత్యనేన బహువ్రీహా దస్తశబ్దస్య ద్రుతా దేశః, ప్రశాంతా శాస్తస్యభావా, మహాకులీనా ఉత్తమవంశసజ్జాతా, కమనీయనేత్రా సుందరయనా, సమ్పూర్ణం యత్ జైవాత్మకస్య చక్షుస్య బిమ్బం మణ్డలం తద్వత్ వక్త్రం ముఖం యస్యాస్మా, “లజ్జో జైవాత్మకస్య” ఇత్యనురః. తస్య మహేశ్వరస్య పత్ని భార్యా, శతహ్రదా విద్యుత్, “శమ్పూశతహ్రదా హాసినీ” త్యనురః మేఘమివ

అమ్మద మివ, తం వతిం మహేశ్వరం అన్వసాన్తీత్ అనుససార. అన్వ
పూర్వకస్య సృగతావతి ధాతోర్లుజ్. ఉపమాజ్కారః.

యథా విద్యుదమ్బుదమనునతి తథా సా సుదతీ స్వభరైః
మనుససారేతిభావః.

తా॥ ఆ మహేశ్వర పండితుని భార్య మిక్కిలి చక్కనిది,
చక్కని పలువరుసగల యువతి. శాంతస్వభావ, సత్కులమున జన్మించి
నది. అందమైన కన్నులతో, బున్నమచందురుని వంటి మోముతో
నొప్పుచు నామె మేఘముననుసరించి మెఱుపుతీగ యున్నట్లు, నిత్యము
తనవతి ననుసరించుచు యుండును.

9. భర్తా యథా సా కథితం పురాణం

శ్రుత్వాకైకకన్యజ్ఞు తథైవ పక్తుమ్

ప్రకస్త బుద్ధి స్తపనీయ గాత్రా

ప్రియంవదా పజ్జన కీర్తనీయా.

వ్యా :- భర్తేతి :- ప్రశస్తా శ్లాఘ్యా బుద్ధిః మతిః యస్మాస్మాన్,
సూక్ష్మబుద్ధిరిత్యర్థః. తపనీయం కాశ్చన మివ గాత్రం శరీరం యస్మాస్మాన్,
కనకాంగీ త్యర్థః “తపనీయం జాతరూపం గాఢజేయం భర్తృకర్పర” మిత్య
సూక్తి. ప్రియంవదతీతి ప్రియంవదా మధురభాషిణీ, సజ్జనైః సత్పురుషైః
కీర్తనీయా, స్తపనీయా, సా మహేశ్వరపత్నీ, భర్తా స్వవతినా యథా
యద్యత్, కథితం ఉక్తం, పురాణం శ్రుత్వా తథైవ, మజ్ఞు ద్రాక్,
పక్తుం కథితుం, ఆశకత్ సమర్థా అభవత్, శక మర్హణ ఇతిధాతో,
పుమాదిత్యాత్, పుమాదిద్యుతా దీత్యాదిః అజ్, అథనా శకశక్త
ఇత్యస్మాద్గణపతితాత్ లుజ్, బ్రుదిత్వాదజ్

సా మహేశ్వరపత్నీ స్వభర్తృ కథితం పురాణం శ్రుత్వా
యథా భర్తా అకథయత్ తథైవ పునః కీర్తుం పక్తుం సమర్థా బహువ
చితీనాస్యా సూక్ష్మ బుద్ధిత్వం సూచ్యతే.

తా|| ఆ మహేశ్వర పండితుని భార్య మంచి బుద్ధిమంతురాలిని,
బంగారువంటి దేహచ్ఛాయగలది. ప్రియంవద. సత్పురుషులూ మె
యోగ్యతను గొనియాడుచుదురు. ఆమె తనభర్తచెప్ప వురాణ ప్రవ
చనమును విని, యట్లే మరల నా పురాణము సతివేగముగఁ జెప్పచుం
డును. ఆమె సూక్ష్మగ్రాహిణి.

10. తౌ దమ్పతీ నిర్మలశీలయుక్తౌ
పృవృద్ధ సంతాన యశో విశాలౌ,
సుఖేషు దుఃఖేషు సమానచిత్తౌ
వభ్రాజి తాభ్యాం ధరణీ చిరాయ.

వ్యా:- తావతి:- తౌ దమ్పతీ జాయాపతీ, నిర్మలేన రాగద్వే
షాదిమలశూన్యేన శీలేన స్వభావేన, యుక్తౌ సహితౌ, పృవృద్ధాభ్యాం
సంతాన యశోభ్యాం అవశ్యకీర్తిభ్యాం విశాలౌ పరిపూర్ణౌ, సుఖేషు
దుఃఖేషు సుఖదుఃఖాద్యవస్థాసు సమానం తుల్యం చిత్తంస్వానం
యయోస్తౌ, తుల్యశీలా విత్సర్ధః, ఆస్తామ్. తాభ్యాం తాదృశ దమ్పతీ
భ్యాం, ధరణీ ధరిత్రీ చిరాయ చిరంకాలం, “చిరాయ, చిరరాత్రాయ
చిరస్యాస్థా శ్చిరార్థకాః” ఇత్యమరః లక్షణజ ప్రకాశితాబధూవ, తౌ
చిరంతస్థతౌ రితి భావః.

తా|| ఆ భార్యాశ్చర్మ లిరువురును నిర్మలచిత్తులు. వారి సంతా
నమును వారి కీర్తిశకును దినదినాభివృద్ధి సందుచుండెను. వారిరువు
రును సుఖదుఃఖాద్యవస్థలందేకచిత్తులై మెలగుచుండిరి. వారిచే జర
కాలము భూమి యలంకరింపబడెను. చిరకాలము భూమండలమున కలం
కారముగ వారు జీవించిరిని భావము.

11. పుణ్యాత్మనో స్పృద్ధహిణో స్తయోరు
తథాత్మనిష్ఠః పరదేవతాంశః.

పుత్రేషు తం బాలకవేషయు క్తం

ముదా దివా కోనివ హౌఽవవర్ణత్.

వ్యా:- పుణాత్మనోరితి:- పుణ్యః పవిత్రః ఆత్మా మనః యయో
స్తయోః, సద్బుహిణోః సత్కుటుంబిణోః తయో ర్దమ్పత్యోః,
పుత్రేషు సూనుషు, కనిష్ఠః ఆన్తిమః పుత్రః, పరదేవతాయాః పర
మాత్మనః, అంశః భాగస్పన్, ఉదభూత్ నమజని. బాలకవేషయుక్తం
శిశుత్వమావన్నం. తం మహేశ్వరతుమారం చాః స్వర్గః ఓకః నివాస
స్థానం యేషాం తే దివాకసః, దేవాః, తేషాం నివహః సమూహః,
ముదా ప్రీత్యా అవవర్ణత్ వర్ణయామాన, వర్ణ వర్ణక్రియా విస్తారగుణ
వచనేష్వీతిహతో శ్చురాదిణ్యనాల్లజ్.

తా! పుణ్యాత్ములు నాదగ్గర గృహస్థులు నగు నా దంపతుల
పుత్రులలోఁ జరివవాడు పరదేవతాంశచే జన్మించెను, బాలక రూప
ముతోనున్న యా భగవంతునిఁ గాంచి, దేవగణము పరమానంద భరి
తమై స్తుతింపనారంభించెను.

12. ప్రభో మహాదేవ దయామయేశ

త్వం లీలయేత్తం జగతీః తనిత్వా,

శ్రుత్యా భణిత్యాఽఖిల భూతకర్మ

స్వమాయయా క్రిడసి నిర్దుణ్ధోఽపి.

వ్యా:- ప్రభో ఇతి:- ప్రభవతీతి ప్రభుః తత్సమ్బుద్ధౌ హే
ప్రభో సర్వసమర్థ! మహాదేవ దేవతాపరిష్ఠ! దయామయ దయాస్వ
రూప! ఈశ పరమేశ్వర! త్వం భవాన్, నిర్దుణ్ధోపి సత్త్వాదిగుణరహి
తోఽపి, లీలయా విలాసరూపయా, స్వమాయయా భవస్మాయాశక్త్యా,
ఇత్థం ఏవం, జగతీం భూమిం తనిత్వా విస్తృతాం కృత్వా, శుత్యా
వేదాది విద్యయా, అఖిలభూతకర్మ సర్వప్రాణి సాధారణం కర్మవిశేషం
భణిత్యా ఉక్త్యా, క్రిడసి ఖేలసి.

తా॥ ఓ దేవదేవ ! దయామయ ! పరమేశ్వర ! నీవు సత్త్వము రజస్సు తమస్సు అనెడు గుణములు లేనివాడవు. అయినను, విలాసార్థమై నీ మాయచే నీ లోకమును విస్తరింపజేసి, వేదావివిద్యలచే నకల ప్రాణులకు నుచితములగు కర్మవిశేషములను బోధించి, యాడుకొనుచున్నావు.

13. భేదో యథా కాణ్డతరజ్జయో ర్మ

స్యాత్తైస్య లోకస్య తథదై వేవ.

సర్వః ప్రపంచ స్వయి కల్పితో వా

స్థానో భవేద్దస్య రిం భోమేవా.

వ్యా :- భేద ఇతి :- దీప్య తీతి దేవః తత్సమ్బద్ధా హే దేవ ! పరమేశ్వర ! యథా యద్వత్, కాణ్డ తరజ్జయోః జలస్య తరజ్జస్యచ “కాణ్డోఽస్త్రీ దణ్డబాణార్వ వర్గావసర వారిషా” ఇతి నానార్థ రత్న మాలా. భేదః నానాత్వమ్ సస్యాత్ స భవేత్, తదైవ తద్వదేవ, తేభవతః, అస్యలోకస్య అస్యజగతః, భేదః స భవేత్ సస్యాత్. వా అథవా, త్వయి భవతి, సర్వః ప్రపంచః, నకలలోకః స్థానో మూర్తమధ్య స్థితే ఉన్నతపాణస్త్రమే ఉన్నతిదారుస్త్రమేవా, దస్మరిపచోర ఇవ, భ్రమేణ భ్రాన్త్యా, కల్పితః అధ్వస్తః భవేత్.

యథా జలతరజ్జయో ర్భేదోనాస్తి తథా తవచ విశ్వస్యచ భేదో నాస్త్యేవ. అనేన క్షీరతక్రవత్ పరిణామవాదః. హృద్భుటపత్కార్వ కారణవాదో వా సూచితః, అథవా, స్థానో చోగవత్ అయం ప్రపంచః త్వయి కల్పితోఽభూత్. అనేన రజ్జుసర్పవద్వివక్షాదః సూచితః.

ఉపాదాన సమసత్తాక కార్యావత్తిః పరిణామః, ఉపాదాన విషమసత్తాక కార్యావత్తి ర్వివర్త ఇతి తయోర్భేదః.

తా॥ ఓ పరమేశ్వరా ! నీటిని కానిను డి యేర్పడిన కెరటము నకును భేదమెట్లు కదో, నీకును నీ మండిపచ్చిన జగత్తునకు నలె,

భేదము లేదు. జలమే తరంగము, తరంగమే జలమయినట్లు, నీవే విశ్వమవు. విశ్వమే నీవు. మీ యిరువురకును భేదము లేదు. లేదా, బాటసారి రాత్రింజీకటిలోఁ బ్రయాణముఁ గావించుచు, త్రోవలో నొకచోట నిలుపుగఁ దిన్నగనున్న పెద్దతాతికంటమును, లేక, కట్టకంటమునుగాంచి భ్రాంతిచే దొంగయనుకొని భయపడినట్లు, ఈ విశ్వమంతయు నజ్ఞానముచే నీయందు కల్పింపఁబడియుండును. జలమే కెరటమయినట్లు, మన్ను కడవగా మారినట్లు, ఆత్మయే విశ్వముగా మారినదని యొకవాదము; రజ్జువునందు సత్పమువలె, శుక్తికయందు తజతమువలె, స్థాణువునందుఁ బురుషునివలె, నాత్మయందు ఈ విశ్వమంతయు నధ్యస్తమయినదని మఱియొకవాదము. ఈ రెండువాదములు నిందు నిరూపితములు.

14. ధరా మనుష్యైః పరమార్థదూరైః

క్రౌర్యాన్వితైః స్తుచ్ఛసఖాభిలాషైః.

నిపీడితా నప్రవృత్తి నాన్తికైరి

త్యజోఽపి తాం త్యాతుమిహనిష్ఠాః.

వ్యాః:- ధరేతి :- పరమ శాస్త్రసా వర్థశ్చ పరమార్థః, మోక్ష ఇత్యర్థః. చతుర్విధ పురుషార్థేషు ధర్మార్థకామ మోక్షేషు మోక్షస్య పరమత్వాత్, తస్మాద్దూరైః తద్విముఖైః, క్రౌర్యాన్వితైః హింసాత్మక స్వభావైః తుచ్ఛం స్వల్పం నీచం వా యత్ సుఖం తస్మిన్ అభిలాషః సృహో యేషాంతైః, కాముకై రిత్యర్థః, నాన్తి ధర్మో జేవోవా ఇతి వాదిభిః నాన్తికై మనుష్యైః మానవైః ధరా భూమిః, భూలోక ఇతి యావత్. నిపీడితా క్లిశ్యతే. ఇతి సిశ్చత్య. సప్రవృత్తి అధునా, తాం ధరాం భూమిం, త్రాతుం రక్షితుం, ఇహ అస్మిన్ లోకే. అజోఽపి జనన రహితోఽపి. త్వం అజనిష్ఠాః జాతోఽసి. జని ప్రాదుర్భావే ఇతి ధాతో ర్లుజ్.

తా॥ మానవులందఱును మోక్షమునకు దూరులైతి. హింసా తృక శృత్యముల నాచరించుచుండిరి. మఱియు నా స్తికులుగా మారిరి. అట్టి మానవాళిచే నేడు భూలోకమంతయుఁ బీడింపఁబడుచున్నది. అని భావించి. దాని నుద్ధరించుటకై జననాదులు లేనివాడవయ్యును నీవు జన్మించితివి. భూమి నుద్ధరించుటకై యవతరించిన భగవంతుడవే నీవు.

15. దృశ్యాఽప్యదృశ్యా వేదసత్స్వరూపా
త్వ దీయమాయా భృమకారణం సా
దిగంతరేఖావ దక్షిన్ద్రియం తే
తత్త్వం జగన్నాటక సూత్రధార !.

వ్యా :- దృశ్యేతి :- జగదేవ నాటకం దృశ్యకావ్యం తత్తా సూత్రధార ! హే భగవన్ ! త్వదీయమాయా తావకీనా మాయా శక్తిః, దిగంతే దిశా మగ్నిభాగే దృశ్యమానా యారేఖా తద్వత్, తృశ్యాపి దృష్టుం యోగ్యాపి అదృశ్యా అగోచరా. కింఞ్చ, సత్స్వరూపా (కారణరూపా) అస్తిత్వరూపావా, ఆ సత్స్వరూపా (కార్యరూపా) నాస్తిత్వరూపాచ, సా మాయైవ భృమకారణం భ్రాస్తే ర్నిమిత్తం. విశ్వ మిదం సర్వం భిన్న మాత్మన ఇతి భ్రాస్తే యుల హేతు రిత్వర్థః. తే భవతః, తత్త్వం యథార్థరూపం, అతీన్ద్రియం ఇన్ద్రి యాగోచరం. చక్షురాదీన్ద్రియై ర్జాతుమశక్య మిత్వర్థః.

తా॥ ఓ జగన్నాటక సూత్రధారా ! నీ మాయ దిగంతరేఖ వలె, గనబడుచున్నట్లుండును. కాని కనబడదు. (అది కారణరూపము నను గార్కరూపముననున్నది.) ఉన్నదిలేదు అనునట్లున్నది. అదియే యీ భ్రాంతి కంతకును మూలకారణము. నీ తత్త్వము చక్షురాదీం ద్రియముల కగోచరము. “బుద్ధిః శ్రోత్రాః చక్షుః” మని స్మృతి వచనము,

16. త్వయా వివా కం సుఖమ స్తి తత్ర
 మన్యా సుహృ శూన్య మివఖిలం తత్,
 పర్యం దింల తావక పాద చిహ్నై
 ధ్వజా భవత్యత్య భరాఽప్రమేయ !

వ్యా :- త్వయేతి :- అప్రమేయ ! దేశ కాలాద్య పరిచ్ఛిన్న స్వరూప ! త్వయా వివా కం వివా, తత్ర స్వర్గలోకే, కిం సుఖ మ స్తి కీవృశం సుఖం భవతి, న కిమపీత్యర్థః. తత్ అఖలం సర్వం, దీపం స్వర్గం, శూన్యమివ. మన్యామహే అవగచ్ఛాముః. అద్య ఇదాసీం, తావక పాదచిహ్నైః భవదీయ పాదాక్కితైః, భరా భరణే, భన్యా యోగ్యా పవిత్రాచ భవతి, దివశబ్దః అకారాంతః సప్తంశక లింగః.

తా॥ ఓదేవా ! నీరూపమిట్లైనదియు నింతదనియి నెవ్వరును జెప్పజాలరు. నీవు లేకుండుటచే నా స్వర్గలోకమంతయును, శూన్య మైనట్లున్నది. ఇప్పుడు నీవు భూలోకమున నవతరించుటండేసి నీ పాద ముద్రలచే నీ భరావతలమంతయును ఆలంకరింపబడి పవిత్రమైనది. సార్థకమైనది.

17. భక్త్యైవ తేక్షిధీశ్వర దేవతాఽపి
 శక్నోతి నేత్రం పరమార్థతత్త్వమ్,
 దృష్టి స్వరూపం ముకుర త్రయైవ
 విలోకితుం శక్యత ఆదిదేవ !

వ్యా :- భక్త్యేవేతి :- అధీశ్వర ! జగదీశ ! దేవతాఽపి దేవోఽపి, భక్త్యైవ త్యద్విషయక భక్తివిశేషేణైవ, తే భవతః, పర మార్థ తత్త్వం ముక్తితత్త్వం, యథార్థరూప మిత్యర్థః. నేత్రం జ్ఞాతృం, శక్నోతి సాక్షో భవతి. ఆదిదేవ ! దేవానామూదియ ! దృష్టి, దృక్ నేత్రమిత్యర్థః, ముకురస్య దర్పణరూప్య. “దర్పణే ముకురాదర్శా” విత్య

మర్త్యః శ్రయైవ శోభయైవ, స్వరూపం స్వాకృతిం, వీక్షితం ద్రష్టుం, శక్యతే శక్నోతి. దృష్టాంతాలంకారః.

యథా నేత్రం దృశకాన్త్యా స్వరూపం దృష్టుం శక్నోతి తథా మానవః భక్తిద్వారైవ పరమార్థ తత్త్వం జ్ఞాతుం శక్నోతి, అన్యథా దేవోఽపి తత్ జ్ఞాతు మసమర్థ ఏవ. తస్మా దాత్మజ్ఞానే భక్తిరేవ గరియ సీతి తాత్పర్యమ్. “మోక్ష సాధన సామగ్ధ్యం భక్తిరేవ గరియసీ” తి జగద్గురు భగవచ్చజ్జరాచార్య వచనమ్.

ఓ పురాణపురుషా! జగదీశ్వరా! దేవుడైనను భక్తిచేతనే పరితత్త్వము నెఱుంగఁగలఁడు, మఱియొక మార్గముచే నెఱుంగఁజాలఁడు. కన్ను ఆద్దపుకాంతిచేతనే తనరూపమును గుర్తించుచున్నది, కాని ఇతత సాధనములచే గుర్తింపఁ జాలదుగదా! పరమార్థము నెఱుంగఁటకు భక్తియే ముఖ్యసాధనమని సిద్ధాంతము.

18. కాన్భాగ్యయుక్తా నిహ తావకీన

మిత్రత్వ మాప్తుం తవ గూఢచర్యామ్,

జ్ఞాతుం త్వయా రస్తు మన స్రభూమా

వజీజనో నోపద దేవదేవ !

వ్యాః:- కానితి:- దేవదేవ! మహాదేవ! ఇహ అత్ర, ఇదా నీం, అన స్రభూమా అఖణ్డే భూమణ్డలే భాగ్యయుక్తాన్ భాగ్యవతః, కాన్ మనుజాన్. తావకీన మిత్రత్వం త్వదీయమైత్రీం, ఆప్తుం ప్రాప్తుం తవ భవతః, గూఢచర్యాం గుప్త వర్తనం, జ్ఞాతుం అవగన్తుం, త్వయా గూఢభవతా సాకం, రస్తుం క్రీడితుం అజీజనః సృష్టవానసి, ః అస్మాకం పద కథయ.

జనీ ప్రాదుర్భావే ఇతి ధాతోః లుక్ హేతుమత్వాత్ కర్తరిల్ లుక్.

తా|| ఓ దేవదేవ! ఈ యఖండ భూమండలమున నీతో మైత్రిఁ గావించి, నీ గూఢచర్యలను గుర్తించి, నీతో నాడుచుం బాడుచుం

దిడుగుభాగ్య మెప్పురికి లభింపనున్నదో, ఆ భాగ్యవంతులెవ్వరో మా కెఱంగింపుము.

19. త్వదీక్షణేనాత్మని విశ్వవారో
దేవీస్మతేఽ ధీశ్వర ! లీయతే సః,
నూనం తథాఽ నూనకవస్తు సజ్జః
స్వప్నియాథా విభ్రమణేన దేవ !

వ్యా - త్వదీక్షణేనేతి :- అధీశ్వర ! దేవ ! స్వప్నే స్వప్న దశాయాం, విభ్రమణేన మనోభ్రాన్త్యా, అనూనకః ఆత్మధికః, వస్తు సజ్జః సదార్థసమూహః, యథా దేదీప్యతే వ్యకాశతే, తథా తద్వత్ ఆత్మని స్వస్మిన్, త్వదీక్షణేన తవ వీక్షయా, విశ్వవారః సర్వం జగత్, దేదీప్యతే. సః లీయతే అన్తర్ధానం గచ్ఛతిచ. నూనం ధ్రువమ్, ఉపమాలజ్కారః.

యథా స్వప్నదశాయాం మనోవిభ్రమణేన సకలసదార్థసమూహా భ్రాంతి, పునః ప్రబోధసమయే నశ్యతి, తథా ఆత్మవీక్షణేన ఆత్మన్యేవ స్వం పిశ్యం భావతే. పునః వీక్షణాభావే సర్వమాత్మన్యేవ ప్రలీయతే, నూనమ్.

తా॥ ౧ దేవదేవ! స్వప్నదశయందు మానసిక విభ్రమణమువలన స్వప్నవస్తువులుగనఁబడును. అదశ యంతర్ధానముకాగానే యా వస్తువు లన్నియు నచ్చటనే యంతర్ధానమగును. అట్లే ఈ జగత్తంతయు నీవు చూచునపుడు అనఁగా సృష్టిసమయమున నీయందే వెలుంగుచుఁ గనఁ బడును. నీ వీక్షణములేనినో, అనఁగాఁ బ్రళయసమయమున నీయందే లీనమగును. అజ్ఞానమనెడు మాయ కప్పియున్నంతవరకు నీజగత్తంతయు నున్నట్లుండి, జ్ఞానముదయింపఁగనే యంతయు నచ్చటనే నశించి యాత్మ యొక్కటియే మిగులును. ఆ యాత్మయే నీవని భావము. జగమంతయు స్వప్నమువలె భ్రాంతి కల్పితము. మనః కల్పితము. ఆత్మయంద

ధ్యస్తమై వ్యవహారమున్నంతవరకు వేరుగానున్నట్లు కనబడి జ్ఞానమయమున సంతర్పితమగుచున్నది. ఆత్మయొక్క టియే స్థిరముగ నుండునని తాత్పర్యము.

20. ఏకత్వసంఖ్యా ప్రతిపాదకజ్యోతి

నిరస్తరం బోధయతే బహుత్వమ్.

బిన్ద్వస్విత సుష్టు యథా స్వభావ

యుతస్త్య మేకోఽపి తథాఽసి దేవ!

వ్యా :- ఏకత్వేతి :- ఏకత్వసంఖ్యా ప్రతిపాదకః ఏకత్వసంఖ్యా బోధకః అజ్కుః ఏకాజ్కుః, నిరస్తరం అవ్యవధానేన, బిన్ద్వనా అనుస్వారేణ, అస్వితః సంయుతః, యథా యద్వత్ బహుత్వం బహుభావం సుష్టు నిర్వివాదం బోధయతే నూచయతి, హేదేవ! త్వం భవాన్ ఏకోఽసి, అద్వితీయోఽపి. స్వస్వభావేన స్వశక్త్యా మాయయా, యుతః సంయుక్తః తథా తద్వత్, బహుత్వ బోధక బహురూపవాన్, ఇత్యర్థః అసి భవసి, ఉపనూలజ్కారః.

ఏకాజ్కుః అవ్యవధానేన బిన్ద్వసమస్వితః దశసంఖ్యాకో భవతి. బిన్ద్వద్వయసంయుతః శతసంఖ్యాకో భవతి. తద్వదేవ త్వమపి స్వమాయయా సహితస్సన్ బహురూపో భవసి “ఇన్ద్రో మాయాభిః పురురూప ఈశతే” ఇతి శ్లోతిరత్ర ప్రమాణమ్.

తా|| ఒకటి యనెడు సంఖ్య వ్యవధానములేకుండ సుక్ష్మలతో, గూడిన యెడల, 10-నూరు-వేయి- అని బహుత్వము నందుచున్నది, అట్లే, యాత్మయొక్క టి యయ్యును, మాయాశబలితమై బహురూపము లందుచున్నది.

21. ఇత్థం స్తునస్తం ప్రమదాశ్రమస్తం

దేవేఽగదీద్రివ్య గణం దయాలుః,

శ్రితానుకూలః కమనీయవాక్యం
భక్తాభయం సత్య మతీవ గోప్యమ్.

వ్యా :- ఇథమితి :- ఇతం పూర్వోక్తరీత్యా మువంతం ప్రశంస
స్తం, ప్రమాదేన అధికానందేన జాతం యత్ అశ్రు బాష్పం తద్వస్తం,
ఆనందాశ్రు పరీతం, దివ్యగణం దేవతానీకం, శ్రితానుకూలః ఆశ్రిత
వత్సలః. దయాలుః కృపార్ద్రచిత్తః, దేవః భగవాన్, భక్తకేభ్యః అభయ
దం భక్తానాం. భయనాశనం, సత్యం ఋతం, అతీవ రహస్యం ఆత్మస్త
గోప్యం; కమనీయవాక్యం మనోహరం వచనమ్, అగదీత్ జగాద.

తా|| ఇట్లానందాశ్రుపరీత ముఖమండలులై తన్ను నుతించు
దేవతాగణమునుగాంచి, కృపాభువు నా శ్రిత వత్సలుడనగు శిశుగూఢ
మున నున్న యా భగవానుడు, సత్యమును భక్తాభయదాయకమును
సతిరహస్యమును మనోహరమునగు వచనమును బలికెను.

22. సన్దామి హే దేవసభ ! త్వదీయ
వాక్యై ర్యథార్థం ప్రతిపాదయద్భిః,
వేదాస్త్ర గోప్యై రనుకమ్పయా త్వా
మేతర్హహం వచ్చ్యవతారహేతుమ్.

వ్యా :- సన్దామితి :- దేవానాం సభా దేవసభం, తత్సమ్బద్ధా
హే దేవసభ ! హే దేవసభ ! సభారాజామనుష్య పూర్వేతి
నూత్యేణ సభాశబ్దర్య సమంసకత్వమ్. యథార్థం తత్త్వం, ప్రతిపాద
యద్భిః నిరూపయద్భిః వేదాస్త్రేషు ఉపనిషత్సు, గోప్యై రహస్యతయా
నిక్షిప్తైః త్వదీయ వాక్యైః భవద్వచనైః, అహం సన్దామి తుష్యామి
ఏతర్హ ఇదాసీం, అనుకమ్పయా కృపయా, “కృపా దయామకమ్పా
స్యాదిత్యమరః, త్వాం భవత ఉద్దిశ్య, అవతారహేతుం అవతారకార
ణం వచ్చి కథయామి

తా॥ ఓ దేవతలారా ! తత్త్వప్రతిపాదకములైన మీ వేదాంత రహస్య పచనములను విని నేను మిక్కిలి యానందించితిని. మీ యందలి కరుణచే సతిరహస్యమైన నా యవతార కారణమును జెప్పెదను. వినుడు.

23. అస్మిన్మలౌ సత్యదయాతి రిక్తాః

శ్రద్ధావిహీనా మనుజా భవన్తి,

నిద్రాశన తీరతి మాత్రలోలా

న క్తందివం నశ్వర సమృదన్తాః.

వ్యా : అస్మిన్నితి :- అస్మిన్స్వరమానే, కతా కలియుగే. మనుజాః మానవాః, సత్యేన దయయాచ అతి అత్యంతం రిక్తాః శూన్యాః, సత్యదయారహితా ఇత్యర్థః. శ్రద్ధయా సత్కర్మాసక్త్యా, విహీనాః రహితాః, నిద్రాచ, ఆశనం భోజనం చ, స్త్రీరతిః మైథునం చ, తేష్వేవ లోలాః ఆసక్తాః. లోలుపా ఇత్యర్థః. న క్తందివం రాత్రిం దివం, నశ్వరా నాశనశీలాః యాః సమృదాః తాభి రన్ధాః నశ్వరసమృన్న దాన్ధా ఇత్యర్థః భవన్తి.

తా॥ ప్రస్తుతము కలియుగమున మానవులు సత్యమును దయను సుపూర్ణముగ విడిచిరి. సత్కర్మములందు శ్రద్ధను విడనాడిరి నిద్రా భోజనమైథునములందు మాత్రమే యాసక్తులైరి నశ్వరములైన నుండువదలను నమ్మి కన్నుఁగానక సంచరించుచుండిరి.

24 తస్మా దహం తాన్మహుమూఢచిత్తా

స్వం నాం మోరార్థవతో మనష్యాన్,

ఉద్ధారయిష్యామ్యుచిత కృమేణ

విమోహయన్మద్భుత వర్తనేన.

వ్యా - తస్మాదితి - తస్మా త్కారణాత్, అహం, బహు మూఢ చిత్తాన్ అతి మూఢస్వభావాన్, తాన్. మనష్యాన్ మాన

వాన్, ఉచితక్రమేణ అనుకూల మార్గేణ, అద్భుతవర్తనేన ఆశ్చర్యకర
ప్రవర్తనేన, విమోహయన్ ముగ్ధాన్కుర్వాన్, సంసార వీప ఘోరా
ర్ణవః భయఙ్కురసాగరః తస్మాత్, శిశ్చమ్యాస్తసిః ఉద్ధారయిష్యామి
తారయిష్యామి.

తా॥ మూఢులు మూఢులు సంసార మగ్నులునగు నీ మానవుల
నుచితరీతిని నా యద్భుత ప్రవర్తనాదులచే సంసారమునుండి నేనిప్పు
తుద్ధరింతును.

25 ఆనందయిష్యామి మదీయభక్తా
నద్వైత తత్త్వం మమ దర్శయిష్యే,
అహం నదా శాన్కృపయా నటిష్యా
మ్యనంతరే సుజనైక వేద్యైః.

వ్యా :- ఆనందయిష్యామితి - అహం శృపయాదయయా,
మదీయభక్తాన్ మయిభక్తియుక్తాన్, మద్భక్తానిత్యర్థః, ఆనందయిష్యామి
ఆనందయుక్తాన్కరిష్యామి, మమ మే, అద్వైతతత్త్వం అద్వైతరహస్యం,
కేవలత్వ మిత్యర్థః, తాన్ తేభ్యః దర్శయిష్యే నిరూపయిష్యామి. సుజ
నైక వేద్యైః సత్పురుషై రేవ జ్ఞాతృం శక్త్యైః అనంతరేషైః బహువిధ
భూమికాళిః, నదా నంతరం, నటిష్యామి నటనం కరిష్యామి.

తా॥ నేను నా భక్తుల నానందపరచెదను. నా యద్వైత తత్త్వ
మును వారికిఁ జూపెదను. సత్పురుషైక వేద్యములగు బహువిధవేద
ములచే నిత్యము నటించును.

26. విష్ణుత్వ తత్త్వం మమ నిత్య సత్య
మక్రాంత మానందమయం యథేష్టమ్,
వశో భవిష్యామ్యఖిలార్థ బంధ
సన్ధాన మూల ప్రకృతేః కదాచిత్.

వ్యా:- విస్మృత్యేతి:- కదాచిత్ కస్మింశ్చిత్కాలే, అహం, నిత్య సత్యం సర్వదాసత్యస్వరూపం, త్రికాలాబాధిత మిత్యర్థః, అత్రాంతం సంతతం ఆనందమయం ఆనందాత్మకం మమ మే, తత్త్వం సమాజస్థితిం సచ్చిదానందరూప మిత్యర్థః, విస్మృత్య స్మరణవిషయ మకృత్యా, యథేష్టం స్వేచ్ఛయా, అఖిలాధానాం సకలవస్తూనాం బద్ధసద్ధానాయాః బద్ధదాయిన్యాః పరస్పరం సకలపదార్థాన్ మేలయన్త్యా ఇత్యర్థః, మూలప్రకృతేః మాయాశక్తేః, వశః ఆధీనః భవిష్యామి.

కదాచిదహం సచ్చిదానందమయం మత్స్వరూపం విస్మృత్య సర్వపదార్థ సద్ధానకారిణ్యాః మూలప్రకృతిరూప మాయాయా వశవర్తీ, భూత్వా సజ్జరిష్యామితి భావః.

తా. నేనప్పడప్పుడు త్రికాలా బాధితము నానందరూపమునగు నా నిజస్వరూపమును మఱచి, సర్వవస్తు జాతముతో సంబంధమును సూర్పు నా మామకు లోబడి సంచరింతును. ప్రకృతి వశవర్తియైన మానవునివలె సజ్జనిగ నే యుండును.

27. భక్తాయ మూఢాయ విచక్షణాయో
 న్మత్తాయ ధీరాయ సకైతవాయ,
 తత్త ద్రసా స్థర్పణవ ద్యథేచ్ఛం
 నివేదయిష్యే హ మకామనోఽపి;

వ్యా:- భక్తాయేతి:- అహం, అకామనోఽపి సంకల్ప హిత హితోఽపి, భక్తాయ భక్తియుక్తాయ, మూఢాయ మూఢాయ, అధవా, మోహవిప్లవాయ, విచక్షణాయ వివేకయుక్తాయ, ఉన్మత్తాయ ఉన్మాదినే, ధీరాయ పండితాయ, అధవా, ధైర్యవతే, కైతవం ఛలం తేన యుక్తాయ కావల్కల్యాయ, జనాయ, దర్పణవల్ ఆదర్శ ఇవ, యథేచ్ఛం, తత్త ద్రసాన్, శాన్తాన్త్రసవిశేషాన్, రుచి భేదాన్, నివేదయిష్యే ప్రకటికరిష్యామి.

దర్పణే కాచమణి వై శద్య విశేషేణ తత్పన్నిహిత వస్తునః ప్రతి
 బిమ్బం బిచ్ఛసదృశం సత్ పృతిభాతి ఏవమేవాహమపి భక్తసమక్షే
 భక్త ఇవ, మూఢసన్నిధౌ మూఢ ఇవ, వివేకిన సృకాశే వివేకిన,
 ఉన్నత్ర సంసర్గే ఉన్మాదీవ. పణ్డిత గోష్ఠ్యాం విద్వానివ, కుటిలా చైకే
 సక్తైతవ ఇవ, భాస్యామి. త త్తద్యుచీః తేభ్యో దర్శయిష్యామి, ఉప
 మాలజ్కూరః.

తా॥ స్వచ్ఛమైన యద్దమున తత్పన్నిహిత వస్తుస్వరూపము
 యథాతథముగనే కనఁబడును, నేనుఁగూడ నట్లే, యెవ్వరితోఁ గలిసిన
 వారికడ వానివలె సంచరింతును. భక్తునికడ భక్తునివలె, మూర్ఖుని
 యెదుట మూర్ఖునివలె, వివేకి యెదుట విచక్షణునివలె, ఉన్నతునితోఁ
 గలిసిన నున్మాదీవలె, పండితుని యెదుట పండితునివలె, మోసగాని
 యెంత మోసగానివలె స్వేచ్ఛగాఁ దిరుగుచు, నా యా రుచులను వారు
 గ్రహించునట్లు నటించును. నాకే కోరికయు లేకున్నను నున్నట్లు కనఁ
 బడుచుండును.

28. సత్త్వా మహాదేవ మితి బ్రువంతం
 దివ్యవ్రజోఽగాన్నిలయం స్వకీయమ్,
 సద్యోఽభిజాతం తనయం విలోక్యా
 మోదిష్ట మాతాత్మకుల పృథీవమ్.

వ్యా :- సత్వేతి :- ఇతి ఏవం, బ్రువంతం కథయంతం, మహాదేవం
 భగవంతం, సత్త్వా సమస్కృత్య, దివ్య ప్రజః దేవసమూహః, స్వకీ
 యం స్వీయం, నిలయం ధామ, అగాత్ అగచ్ఛత్. సద్యః తదానీం,
 ఏవ, అభిజాతం ఉత్పన్నం, ఆత్మకుల పృథీవం స్వవంశ ప్రకాశకం, తన
 యం కుమారం, విలోక్యదృష్ట్వా మాతా తజ్జననీ అమోదిష్ట ముముదే
 ముదమవాపేత్యర్థః.

భగవద్దంతం నత్వా దేవా స్సలోకం యయుః, సద్యోజాతం బాలకం వీక్ష్యసా మాతా ముదమవాపేతి కథనేన గర్భస్థ శిశుమేవ దేవా అబ్రువన్, గర్భస్థ ఏవ భగవాన్ అవోచదితి గమ్యతే.

తా॥ పై రీతిని బలికిన భగవంతునకు నమస్కరించి దేవతలు వారి వారి గృహములకేగిరి. అప్పుడే జన్మించిన వంశదీవకుడైన యా కుమారునిగాంచి, తల్లి మిక్కిలి యానందించెను.

దీనిని బట్టి మాతృగర్భస్థుడైన భగవంతునే దేవతలు గొనియాడి నట్లును. నచ్చటినుండియే యా దేవుడు వారితో మాటాడినట్లును దెలియుచున్నది.

29. ప్రవర్ధతే యేన చరాచరం తం

లీలా మనుష్యం విరతాత్మత్వప్రమ్,

మోహదుపాక్రంస్త తదీయమాతా

స్తన్యేన సమ్రోషితు మాదిదేవమ్.

వ్యాః:- ప్రవర్ధతే ఇతి:- యేన దేవేన, చరంచ ఆచరంచ చరాచరం జగముస్థావరాత్మకం జగత్, ప్రవర్ధతే వృద్ధిం నీయతే, లం లీలామనుష్యం విలాసార్థం మానవరూపధారణం, నిరతం నిత్యం ఆత్మ తృప్తం ఆగ్ధరామం. నిత్యత్వప్ర మిత్యర్థః. ఆదిదేవం పురాణపురుషం, స్తన్యేన క్షీరేణ సమ్రోషితుం సంవర్ధయితుం, తదీయమాతా తస్య జననీ, మోహాత్ అజ్ఞానాత్ ఆధవా పుత్ర్య పేష్టా ఉపాక్రంస్త ఆరేభే. ఉపపూర్వక క్రముపాదవిక్షేపే ఇతి ధాతోర్లుప్. ప్రోపాభాం సహృదాభ్యామితి ఆత్మసేవదమ్. చరాచర సంవర్ధన సమర్థః పురాణ పురుషవేద పుత్ర్యత్వే నావతీర్ణ ఇత్యజ్ఞాత్వా తదీయమాతా తం బాలకం స్తన్యేన సమ్రోషి తుమారేభ ఇతిభావః.

తా॥ ఏ దేవదేవుడీ జంగమస్థావరాత్మకమగు జగత్తునంతిను బోపించుచున్నాడో, యాతడే లీలామానవుడై తనకు బుత్తుండగు

నానాభింశంబు తెలియక, ఆలంబు నిత్యతృప్తుడని యెఱుంగజాలక, యాతని తల్లి పుత్రవ్యామోహముచే వానికి బాలిచ్చి పెంచ నారంభించెను. జన్మించిన యా బాలుడు తల్లి చాలు కుడువనారంభించెనని భావము.

30. మాయానిబద్ధం మనుజాయు రేవం
వాదానైవ రైవం మే చుచ చ సత,
యదా న్వమాతు స్థితరా దపస్త
త్రతి త్యకోకోఽస్య రుదన్మహత్మా.

వ్యా:- వాయేతి:- యదా యస్మిన్సమయే, స్వమాతుః స్వజనన్యాః, జతగాత్ గర్భకోశాత్, అపస్తత్ అపతిత్, తదా తత్ర భృతి, మాయానిబద్ధం మాయాచ్ఛాదితం, మానవవయ ఇత్యర్థః, శుచః దుఃఖస్య శోకస్య, నానాప్రకారైః నానాభిదైర్ద్యైః, ఏవం ఇత్థం, విమేత్ విరామం గచ్ఛేత్, అన్తం యాయాదిత్యర్థః ఇతి ఇత్థం, బోధయన్నివ, అశోకోఽపి శోకవిరహితోఽపి, మహత్మా మహానుభావః, సః బాలకః అరుదత్ అరోదీత్.

యదా మాతృగర్భా ద్బాలకః భూమా పతేత్ తదా ప్రభృతి ఏవమేవ శోకావిప్లవేన్తం యాయా దితి బోధయన్నివ స బాలకః రోదితు మారేభే, ఇతి భావః. పత్యగ తావితిథాతోర్లుజ్ నిదర్శనాలజ్కార భేదః. రుదిర్ అత్రువిమోచనే ఇతిథాతోర్లుజ్.

తా|| మానవ జీవితమంతయును మాయాక్రాంతము. జన్మించిన మొదలు మరణించుటకును ఏదో యొక విధమైన శోకముతో నిండియే యుండును. అను సగ్నసత్యమును బోధించుచున్న ట్లాబాలుడు స్పష్టగ నే యేడువ నారంభించెను.

31. ఉన్మీలనం తన్య నిమీలం స్యా
దౌష్టిర్య సర్వాయపి శర్మ జప్తమ్,

తే ఇత్తధాఽ బూబుధతాం కచాలిః

అలస్య చక్రకాం గతి మాల లోకత్.

వ్యా :- ఉన్నీలన మితి :- అథ అనంతరం తర్వాతా వన ,
ఓవస్య రదనచ్చగస్య, ఉన్నీలనం వివృతత్వం, నిమీలనం సంవృతత్వం,
తే ఉన్నీలన నిమీలన, స్యాయమి సమ్పూర్ణజీవితే, శస్త్రసుఖం కష్టం
స్యాత్ దుర్లభం భవేత్, ఇతి అబోబుధతాం అబోధయతామ్ కచా
లిః కేశపాళః. కాలస్య, చక్రకాం కుటిలత్వం, అలస్యతో అలస్యాయా
మాన, బుధ అవగమనే ఇతి ధాతోః ణ్యంతాల్లాజ్ లోకృలోకనే ఇతి
ధాతో రేవమేవ. నిదర్శనాలజ్ఞాః.

యస్య కస్యాపి సమ్పూర్ణజీవితే ఏకాంత సుఖం ఏకాంత దుఃఖం
నా నభవేత్. తే సుఖదుఃఖే వర్జాయేః లగచ్ఛతః అముచ్యం భోధ
యన్నివ స బాలః కదాచిత్ ఓవస్య ఉన్నీలనం కదాచిత్ నిమీలనం చ
కరోతీతి భావః, సః ఓవస్యోన్నీలన నిమీలనే కరోతీతి యావత్, అల్ప,
“కస్యాత్యంతం సుఖముపాతం దుఖమేకాంతోవా, నీ చైర్దచ్చత్వేతి
చ దశా చక్రనేమికమేణ” ఇతి కాళిదాస వచనం స్మర్యమా
కాలస్యగతిః కుటిలా అబోబోధయన్నివ తస్య కచాలిః వక్రతా మవాప
కుటిలకుంతల స్పృహల ఇతి భావః

తా! ఎవ్వరి కయిన జీవితమంతయు సుఖమయమై యుండదు,
అట్లే దుఃఖమయమకూడరాదు, సుఃదుఃఖ మిశ్రితమైయుండును అనెను
సత్యమును బోధించునట్లు ఆ బాలాండోక సారి పెదవి విప్పుచు మఱియొక
సారి మూయుచునుండును కాలము కుటిల మయినది సుమా యని బోధిం
చునట్ల బాలకుని కేశములు వంకరలు తిరుగుచుండెను, ఇందు బాల్య
వర్జనము మిక్కిలి చమత్కారముగ నున్నది.

32. యో రక్షకోఽ భూ దృఢవనస్థ జోష

మనద్దృహః ప్రుష్ఠ మశక్త నో యమ్,

ప్రమా ర్విభో స్తస్య గలేపి రజా
బన్ధం న్యభాన్స్థిత మణిమ ప్రపూతమ్.

వ్యా:- య ఇతి :- యః దేవః, జోషం సుఖం యథాతథా, భవనస్య లోకస్య, రక్షకః రక్షితా. అభూత్ ఆసీత్. "తూష్ణీమధే సుఖేజోష" మిత్యమరః. యం దేవం, అగద్యహః దుష్టగ్రహః, స్రష్టృం స్పర్శం కర్తుమసి, నో ఆశ క్త నాశకత్. ధాతుపాతే "శక విభాషితో మర్షణే" ఇతి వచనాత్, దివాది పరితః శకధాతుః ఆత్మనేషద్యపి తస్య రూప మశ క్త ఇతి. తస్య విభో దేవస్య గలే గ్రీవాయాం, పసూః మాతా, మణిభిః మన్తైశ్చ పూతం పవిత్రం, రక్షాబన్ధం రక్షాసూత్రం, న్యభాన్స్థిత, బబన్ధ, నిపూర్వక బన్ధ బన్ధనే ఇతిధాతోర్ధ్వజ్.

య స్సర్వలోకా న్సుఖేన రక్షతి, యం దుష్టగ్రహోదయో పీక్షి తుం స్రష్టృమపి న శక్నువన్తి తస్య దేవదేవస్య శిశోః కణ్ఠసీమ్ని, మణి మ ప్రపూతం రక్షాబన్ధనం తస్మాత్ బబన్ధ. దుష్టగ్రహ బాధానివారణార్థం బబన్ధే తిభావః.

తా|| ఎవ్వడి సకలలోకములను సుఖముగ రక్షించుచుండెనో, యెవ్వని దాకుటకుం గూడ భూతప్రేతాది దుష్టశక్తులకు శక్తిలేదో శిశుగూవుడై యున్న యా దేవ దేవుని మెడలో నాతని తల్లి మణిమ ప్రపూతమైన తాయేతును దుష్టగ్రహ బాధానివారణార్థమై గట్టెను.

33. ఆజస్రమితి తనుతే దినేః

సమస్త స్పృహస్థితి నాశహేతో,

యవ్య ఖావేణ విభో స్సుఖంసోఽ

స్వాప్నీ ద్ధః స్త్యన్తిక మాదిదేవః.

వ్యా:- ఆజస్రమితి :- సమస్తస్య సర్వస్య జగతః స్పృహస్థితి నాశానాం స్పృహస్థితిలయానాం, హేతోః కారణభూతస్య, యవ్య విభోః దేవదేవస్య, ప్రభావేణ మహిమ్నా దినేః సూర్యః, ఆజస్రం స స్తతం

జౌష్ఠ్యం ఉష్ణం తేజః, తనుతే విస్తారయతి, సః ఆదిదేవః పరమాత్మరూపో
బాహుకః, హసన్త్యాః జ్వైరధానికాయాః, అన్తీకం సమీపే, సుఖం అన్వా
ప్రీతీ సుహృదః. “అజ్వైరధానికా జ్వైరశకట్య పిహసన్త్యపి [హసన్త్యపి]
ఇత్యమరః. స్పష్ట శయే ఇతి ధాతోర్లుజ్ఞః

సృష్టి స్థితిలయ కర్తృః యస్య దేవస్య మహిమ్నా, అథవా
అజ్ఞయా సూర్యోఽపి స్వీయ ముష్ణం తేజః సన్తతం ప్రసారయతి,
సః దేవః ఇదానీం హసన్తి సమీపే సుఖం నిదాగ్రస్థు,

తా॥ ఏ దేవుడీ పృథులమును పుట్టించి, పెంచి, తుదకు వాశ
ముఁ గూడఁ గావించుచుండెనో, యెవ్వని మహిమచే సూర్యుఁడు
గూడ తన వేడికాన్తిని వెదజల్లుచుండెనో, యా దేవుడివ్వడు మాఁవ
బాలుఁడై చలిని బోగొట్టుకొనుటకు వెచ్చని కుంపటిదగ్గర నిద్రించు
చుండెను.

“భీమాస్మాద్వాతః పవతే భీమోదేతి నూర్యః” అని శ్లోకవచనము.

34. ముదన్విత స్సన్తత సాక్షితత్వ
మద్వైత మాత్మీయ మథా తనిష్ఠ,
స్తనన్తయో మంజుః నిర్వికార
దృష్ట్యా స అన్దోన రమ్య మశ్చే,

వ్యాః:- ముదన్విత ఇతి:- అథ అనన్తరం, సః స్తనన్తయః
అర్భః ఆన్దోలనేన చలనేన రమ్యే మనోహరే వశ్చే వర్ణజ్ఞే, డోలి
కాశయన ఇత్యర్థః ముదా ప్రీత్యా అన్వితః యుక్తః, మజ్జులనుద్దరా
నిర్వికారా వికృతిరహితా యా దృష్టిః నీక్షణంతయా, నిర్మలనిర్వికారా
నన్దదృశే త్యర్థః, ఆత్మీయం స్వీయం. అద్వైతం భేదరహితం, సన్తత
సాక్షి తత్త్వం సతతసాక్షి భావం, అతనిష్ఠ అతనోత్. విస్తారయామా
సేత్యర్థః, తను విస్తారే ఇతి ధాతోర్లుజ్ఞః.

డోలికాశయనే శయానః స డిమ్భః నిర్వికారదృశా సర్వం పశ్యన్
స్వీయ మద్వైతం సాక్షిత్వం ప్రకటిచకార.

తా॥ ఆత్మకరూపముతోనున్న యా దేవదేవపుడు ఉయ్యలలో
నుండి యూగుచు నిర్వికారమగు నన్నింటిని జూచుచు. నేను సర్వ
సాక్షిని. నాకేదానితోడను సంబంధమాలేదు. అను భావమును బోక
టించుచున్నట్లుండెను.

35. నిజాత్మనో యస్మి కదాపి నాన్య
దృష్టి ర్వ్యరాజీ సరోజ మాలామ్,
ఐక్యే తత్రోపరిభాగ బద్ధాం
శిశుః పరివ్రాడివ యోగముద్రామ్,

వా॥ నిజాత్మన ఇతి :- ఆత్మనః ఆత్మరూపస్య. యస్య దేవస్య,
కదాపి కస్మింశ్చిత్తుచయేఽపి, నిజాస్వీయా అన్యదృష్టిః అన్యదర్శనం,
నన్యరాజీత్ సరరాజ, సః శిశుః అర్భకః, తత్ర ఆన్దోలికాయాః, ఉపరి
భాగే ఉత్థప్యదేశే, బద్ధాం నిబద్ధాం, సరోజమాలాం వద్యుద్రజం, పరి
వ్రాట్ సన్యాసీ యోగముద్రామివ భూమిధ్వవిక్షణమివ, ఐక్యేష్, అపశ్యత్. విపూర్వకస్య రాజ్యదీప్తా నితిధాతోర్లుజ్. ఈ ఈక్షణే
ఇతి ధాతోర్లుజ్. ఉపమాలజ్కారః.

యథా యోగీ యోగముద్రాం ధృత్వా అన్యత్కించదపశ్య
న్నాత్మానమేవ పశ్యతి. తథా అయ మర్భకః కిమన్యపశ్యన్ సరోజమాలా
మేవ విక్షమాణ ఆస్తి.

తా॥ సన్యాసి సంతతము యోగముద్రనుబట్టి తన్నుదాను
జూచుకొనుచు నానందించును. అట్లే యీ బాలుడు కూడ ఉయ్యలకు
మీఁదుగాఁ గట్టబడిన పద్మమాలనే చూచుచు నానందించుచుండెను.

36. వ్యోమైకలక్ష్యాం స్వదృశం నిపత్య
భూమిం చ కృతైర్భూమి దుర్జనానామ్,
ఖిన్నా మలోక్ష్మి వయార్ద్రచిత్రే
మాదేవి భైరీరితి దీనచిన్మః

వ్యా :- వ్యోమైకేతి :- దయాద్రి చిత్రః కృపాపూరిత మనః
దీనబద్ధః దీనవత్పలః సః భగవాన్భూతః వ్యోమ గగనమేవ ఏకలక్ష్యాం
గగనమేవ ఏకలక్ష్యాం ముఖ్యలక్ష్యాం గగనమేవ పశ్యన్తీ మిత్యర్థః,
స్వదృశం స్వదృష్టిం, నివృత్య పరివృత్య దుర్జనానాం దుష్టానాం కృత్యైః
హింసాత్మక కర్మభిః బహు లత్య న, ఖిన్నాం దుఃఖతాం వీడితా
మిత్యర్థః, భూమిం ధరణీం, దేవి హేరణి! మూఢైః ధయం మా
ప్రాప్సుహి, ఇతి ఏవం సాంత్వయన్తువ, అలోక్ష్మి అపశ్యత్, లోకృ
దర్శన ఇతి ధాతోర్దుష్.

“అహ మద్భావతీర్ణః, దుష్టజనకృత్య వీడితాం త్వా మహ
ముద్ధరిష్యామి, త్వం మూఢైః” ఇతి కథయన్నివ స బాలకః వ్యోమ
గతాం దృష్టిం సేవ ర్త్య భూమి మపశ్యత్.

తా! అంతవటకాకాశమునే చూచుచున్న యా బాలుడు తన
చూపును మరల్చి తిప్పి, దీనవత్పలుడు కృపాద్రి చిత్రుడు గావున
భూమిని జూచి, ఓ దేవి! యేల ధయపడెదవు. దుష్టజనులచే బీడింపఁ
బడుచున్న నిన్నుద్ధరించుటకే నేనవతరించితిని. ధయమును వీడుము.
అని బోధించుచున్నట్లు క్రిందకు జూడనారంభించెను. బాలుని యథో
దృష్టి యిట్లు ప్రేక్షింపఁబడెను బాలుడు కిందకు జూడనారంభించెను.

37. గత్యా న పితం శరణా
విస్మిత్య పూజాపి నాం గృహీత్వా
అపిపత ద్ధూర వేదాభివృద్ధి
దేవేషు మాత్సర్య ముతప దేవః.

వ్యా:- గత్యేతి :- దేవః సః దేవరూప స్స బాలకః, కుల
దేవతాయాః పీఠం దేవతామద్విరం. గత్వాయాత్వా, విస్మయో వికట
హాసం కృత్వా, పూజాప్రతిమాం పూజార్థం పీఠే క్షిప్తాం దేవతా
సృతీకాం గృహీత్వా స్వీకృత్య, మాత్సర్యం అనూయా, దేవేషు అపి
దేవతాను అపి స్వభావః సహజగుణః, ఇతీవ ఇతి కథయన్నివి, దూరం
అపీవతత్ పాతాయామాస సుదూరం చిత్తే పేత్సర్థః. వత్సగతా వితి
ధాతోః ణ్యంతాల్లుజ్. అనేక చక్రమునాదిలక్షణం బాలకస్యా విరాసీ
దితి ద్యోత్యతే.

తా|| ఆ బాలుడు దేవపూజా మందిరమునుజొచ్చి యచ్చటఁ
బూజార్థమై పీఠమందుంచబడిన దేవతావిగ్రహమునుగాంచి, పెద్దగా
నవ్వుచు, దాని నందుకొని, “ఈ దేవతలందుఁ గూడ మాత్సర్యము
సహజగుణము” అని తెలుపుకొట్టు వానిని దూరముగ విసరెను. తాను
దేవుడు. అవియు దేవతారూపములే కావునఁ దాను వానినిఁ జూచి
సహింపలేక యీ వని చేసెనని కవీయాశయము. ఈ వర్ణనముచే నా
బాలకునకు ప్రాకుట నడచుట మున్నగుచేష్ట లారంభమైనవని చెప్ప
వచ్చును.

38. ముహు ర్యథేచ్ఛం కృతమన్దహసై
ర కామతః కల్పిత ముగ్ధ కృత్తైః,
అవ్యక్తవాదై ర్విజతైశవం సో
బభ్రాజ దేవం ప్సమివాఢ్యయోగీ.

వ్యా:- ముహురితి :- సః అర్భకః, ముహుః పునః పునః
యథేచ్ఛం, కృతాః మే మన్దహాసాః దరహసితాని తైః, అకామతః
అసంకల్పతః కల్పితాని కృతాని ముగ్ధాని మన్దరాణి యాని కృత్యాని
కారాణి తైః, అవ్యక్తాః అస్పష్టాః యే వాదాః సమ్భాషణ వచనాని
తైః, వం ఇత్థం, స్వశైశవం, స్వీయం శిశుత్వం, ఆఢ్యయోగీ యోగీ

శ్వరః స్వమివ ఆత్మాన మివ అబ్రాజత్ పృథాశయామాస. ఉపమా
లక్ష్యరః. బ్రాహ్మదీప్తావితి ధాతోః ణ్యంతాల్లుక్. జీ “బ్రాజభాసభాషే”
త్యాదినా ఉపధా ప్రాస్వాభావే ఏతద్యూపమ్.

తా. నిష్ఠాతుండైన యోగీంద్రుడు మాటి మాటికి దశలోఁ
బానే నవ్వుకొనుచు, సంకల్పము లేకున్నను ఏవో మంచిపనులను
గావించుచు, తనలోఁదానే యస్పష్టముగ గొణుగుకొనుచు జీవించునట్లు
ఈ బాలుఁడు కూడ ముసిముసినవ్వులు నవ్వుచు చిత్రవిచిత్రములైన
చేష్టలఁజేయుచు, వచ్చీరాని పలుకుల నస్పష్టముగఁ బలుకుచు, దశ
శైశవదశను బృథాశింపఁ జేసెను.

39. ఆహ్వయి తాతేన స జీవకేతి

యదా స్ఫురద్ జ్ఞానవివృత్తకణ్ఠః,

తదాఽగమ ద్ద్యాత్పితు రజ్జుదేశం

స్మిత్యాప్రభు ర్భక్త జనానుకూలః.

వ్యా :- ఆహ్వయితి :- యదా యస్మిన్సమయే, తాతేన
స్వపితౄ, “తాతస్తు జనకః పితా” ఇత్యమరః. జీవక! చిరజ్ఞేవిన్ !
ఇతి ఇత్థం, ఆహ్వయి ఆహూతః, తదా తదానీ మేవ, స్మిత్యా విహస్య,
స్ఫురత్ వికసత్ యత్ జ్ఞానం తేన వివృత్తః పరావృత్తః కణ్ఠః గళః
యేన సః భక్తజనానాం ఆశ్రితానాం. అనుకూలః అనుయాయీ, సః
ప్రభుః బాలకరూపో దేవః, పితుః స్వజనకస్య, అఙ్కదేశ ఊరుభాగం,
ద్యాక్ శీఘ్రం. అగమత్ జగమ, గమ గతా వితి ధాతోర్లుక్ ఇదిత్వా
దశీరూపమ్.

యదా స్వపితా చిరజ్ఞో విన్నితి తం బాలక మాజుహవ తదా
స బాలః స్మయమానః స్వపితౄ రఙ్కసీమాన మారోహతి, అయం పితా
ఇత్యు మాతా ఇత్యాదికం జ్ఞాన మాచిరభవతి. తేన ధ్వనిమాత్రేణ
జ్ఞాత్వా, స్వగ్రీవాం పరావృత్త్య. తం పశ్యన్ హసతి తి భావః.

తా॥ ఓ చిరంజీవి ! యని తన తండ్రి తన్నుఁ బిలువఁగ నే, నవ్వుచు వచ్చిగాని జ్ఞానముతోఁ దన తండ్రి తన్నే పిలుచుచుండెనని మెడతెప్పి పోల్పుకొని, భక్తజనానుకూలఁడగు నా బాలదేవుడు వేగముగా తన తండ్రి తొడపై కూర్చుండెను.

40. ప్రశస్తయోగాన్విత జాతకస్య

బాలస్య లోకోత్తర లక్షణస్య.

మౌహూర్తికా స్తస్య ముదా యథార్థ

మదీసరం స్తారక నామధేయమ్.

వ్యాఖ్య :- ప్రశస్తేతి :- ముహూర్తం కాలవిశేషం యే జానన్తి తే మౌహూర్తికాః, దైవజ్ఞాః, సౌశస్తాః శ్రేష్ఠాః యే యోగాః, రాజయోగా ఇత్యర్థః. తైరన్వితం యుక్తం జాతకం జాతక చక్రం యస్య తస్య, లోకోత్తరాణి లక్షణాని చిహ్నాని యస్య తస్య, బాలశ్య శిశోః, ముదా పీఠ్యా, యథార్థం సార్థకం, తారక ఇతి నామ ధేయం నామ అదీధరన్ ధారయానూనుః, ధృష్టాధారణ పోషణయోః ఇతి ధాతోః ణ్యంతాలుజ్.

దైవజ్ఞాః తస్య బాలకస్య జాతక కుణ్డల్యాం సౌశస్తాన్ రాజయోగాన్, శరీరే దివ్యాని లక్షణాని చ పరిశీల్య, తస్య తారక ఇతి యథార్థం నామ చక్షుః, వారయతి సంసారసాగరా త్సర్వానితి తారక పదసార్థకః. సంసారిణ స్తారయితు మపరీర్ణస్య అస్య తారక నామ ధేయం సముచిత మితి మత్వా తథాకాక్షురితి భావః.

తా॥ జ్యోతిష్కులా బాలకుని జాతక చక్రమును బరిశీలించి, యందలి రాజయోగములనుగాంచి, యా బాలకుని శరీరావయవములందలి లోకోత్తర సామూహిక లక్షణములను దిలకించి, యితఁడు లోకము నుద్ధరించుట కుద్ధునించిన మహామహుఁడని నిశ్చయించి, వానికి 'దారకు' డను సార్థకనామమును గావించిరి.

ఇట్లా బాలకునకు నామకరణ మహోత్సవము జరిగెను.

41. అవాప్తకామం నతతాత్మ తృప్త
మన్నస్వరూపం విభు మప్రబుధ్యః,
మాతా సుతం జానుచరం దివేశం
త మాశిశత్వా యస ముత్సవేన.

వ్యా :- అవాప్తేతి :- మాతా జన్మినీ, జానుచరం జానుభ్యాం
చరన్తం, తం సుతం కుమారం, అవాప్తాః సమ్రూప్తాః కామాః వ సో
తథాః యేన తం, సమ్రూర్థ కామ మిత్సర్థః, సతితం సన్తతం ఆస్మినా
తృప్తం, ఆత్మదర్శనానన్తిక చిత్త మిత్సర్థః, అన్న మేవ స్వరూపం యస్య
తం, "అద్యతేత్తి చ భూతాని తస్మాదన్నం తదుచ్యత ఇతి శ్రుత్యా
అన్నస్వరూప మిత్సర్థః. ఈశం ఈశ్వరం విభుం పరమాత్మానం,
అప్రబుధ్య అజ్ఞాత్వా, దివా అహని, శుభేరమయ ఇత్సర్థః. ఉత్సవేన
ఉత్సవం కృత్వా. పాయసం క్షీరాన్నం, ఆశితం పాయయామాన,
అన్న పాశనోత్సవం చ కారేత్సర్థః. అశ భోజనే ఇతి ధాతోః ణ్యంతాల్లుజ్.
తస్య ప్రత్యవసానార్థత్వాత్ ఆనౌకర్త్యః సుతస్యనౌకర్మత్వం, తద్వాచ
కాత్ ద్వితీయా చ.

నిశ్శతృప్తం పూర్ణ కామం అన్నరూపం పరమాత్మానం త
మజ్ఞాత్వా తస్య జన్మినీ సామాన్యబాలక ఇతి బుద్ధ్యా శుభే లగ్నే పాయ
సేన అన్న పాశనోత్సవం చ కార.

తా॥ ఈ బాలుడు పూర్ణ కాముడు నిశ్శతృప్తుడు అన్నస్వరూ
పుడు నగు పరమాత్మయే యని గ్రహింపలేక, సామాన్య బాలకుని
గాదలంచి. మునుకులతో బ్రాకుచున్న వయసురాగానే యా తరకు
నకు తల్లి సుముహూర్తమున బ్రాకుచును దినిపించెను.

42. ఏకం విజన్మాత్పపయోధరం స

విమర్దయ న్కోమల పాణినాఽన్యమ్.

నిమిలతాక్ష స్సుఖపారవశ్యా

దదిద్దుత నిర్దుణ మాత్మ త త్త్వమ్.

వ్యా:- ఏకమితి :- సః బాలతారకః, ఏకం మాత్మస్తనం జననీపయోధరం, పిబన్ ధయన్, కోమలపాణినా మృదుకరేణ, అన్యః ద్వితీయం మాత్మకుచం, విమర్దయన్ వీడయన్, సుఖపారవశ్యాత్ సుఖ పరవశత్వేన హేతునా, నిమిలితే అక్షిణే యేన సః నిమిలితనయన స్సన్, నిర్దుణం గుణరహితం ఆత్మత త్త్వం స్వయాధార్థ్యం అదిద్యుతత్ ద్యోతయామాస, ద్యుత దీప్తానితి ధాతోః ణ్యంత్రాల్లజ్.

స బాలతారకః స్తన్యపానసమయే ఏకం మాత్మస్తనం పిబన్ అన్యం స్వకరేణమర్దయన్, సుఖపరవశతయా నిమిలిత నేత్రయుగలస్సన్, నిర్దుణ మానస్తరూపం నిజత త్త్వం నిరూపయామాస, ఆత్మ స్తనస్థయస్య అన్యస్తన స్పర్శనరూపా సహజచేష్టా వర్ణితా.

తా! ఆ బాలతారకుడు తెల్ల పాలు దాగ్గుచు నొకచేతితో గెండవ స్తనమును దాకుచు, నానందపరవశుడై నిమిలితాక్షుడై తన నిర్దుణానంద త త్త్వమును బయటికిఁ జూటుచున్నట్లుండెను.

43. హితాహితం సోఽవిగణయ్య నిత్యం

సాక్షిస్థితిం ప్రాప్య మహానుభావః.

ఆకాశవత్కల్పితరూప ఉర్వీ

దేవాత్మజోఽభూ ద్భూవనైక వన్ద్యః.

వ్యా :- హితాహితమితి :- మహాన్ అనుభావో మహిమా యస్య సః, భవనేషు లోకేషు ఏకవన్ద్యః ముఖ్యాయా సమగ్గురణ యోగ్యః ఏకే ముఖ్యావ్యక్తేన బా ఇత్యయః సః ఉర్వీ దేవాత్మ జా భూసుర

పుత్రః తారకః, హితంచ అహితంచ హితాహితం ఇష్టానిష్టే విప్రీతిసి
 ధంచా నధికరణవాచీ త్యేకవద్భావః అవిగణయ్య అసంఖ్యాయ, నిత్యం
 స్వాదా, సాక్షిస్థితిం సాక్షిత్వం, ప్రాప్త్య లభ్యా, ఆకాశవత్ గగన
 వివకల్పితం రూపం యస్య సః నిరాకారోఽపి రూపవా ని వేత్సర్థః.
 అభూత్ బభూవ, భూనత్తాయామితి ధాతోల్లుజ్.

తా॥ ఆ తారకుడు లోకైక నమస్కృతుడు, మహానుభావుడు
 అందుచేతనే యాతడు మేలు కీడు అని చూడక, వానిని వట్టిచుకొనక
 నిత్యము వానినన్నింటిని జూచుచు వానికి లోబడక, సాక్షిభూతుడై
 ఆకాశమువలె రూపములేనివాడై నను రూపభార్యై మెలగుచుండెను.
 ఆకాశమునకు రూపములేదు. దానికి దలమలినత్వాదులు భ్రాంతికల్పి
 తములు. అట్లే యాత్మకును రూపములేదు. అందుచే “ఆకాశ శరీరం
 బ్రహ్మ” అను వచనము ప్రసిద్ధమైనది.

44. ముఖే పదజ్ఞుష్ట మసౌ నిధాయ

స్వభావ రమ్యామల దీర్ఘదృష్టిః,

విస్మృత్య తీక్ష్ణ తథ మర్దితోఽప్య

క్రీడిన్మహానస్తపయోధి మగ్నః.

వ్యాః:- ముఖిఇతి:- అసౌ బాలతారకః, పదస్య పాదస్య,
 అజ్ఞుష్టం ప్రథమాబ్జలిం. ముఖే వక్త్రే. నిధాయ నిశ్చిప్య, స్వభావేన
 ప్రకృత్యా రమ్యా సుందరా అమలా నిర్మలా దీర్ఘా విశాలా దృష్టిః
 యస్య సః, తీక్ష్ణా తీవ్రాం, అత్యధికా మిశ్నర్థః. తుధా తుద్భాధాం
 విస్మృత్య, అర్దితోఽపి పీడితోఽపి, మహానస్తపవ పయోధిః సాగరః
 తస్మిన్ మగ్నః నిమగ్నః, అక్రీడిత్ అపేల్త్, క్రీడప్రవిహారే ఇతి
 ధాతోల్లుజ్.

స్వపాదాబ్జుష్టం ముఖే నిధాయ ప్రకృతి రమ్యయా నిర్మలయా

దృశా సర్వం పశ్యన్. క్షుప్తిడితోఽపి తాం బాధా మవిగణయ్య,
బ్రహ్మనంద మనుభవన్ స తారక ఆఫేల దితి భావః.

ముఖే స్వాఘృష్ట నిక్షేపణం బాలస్వభావ ఇతి నిరూపయామాస
మహాకవిః అత్ర, “కరారవిద్దేన పదారవిద్దం ముఖారవిద్దే వినివేశ
యస్తమ్, వటస్య పత్రస్య పుటే శతశానం బాలం ముకుందం మనసా
స్మరామి” ఇతిశ్లోకః స్మరవ్యతి.

తా॥ ఆ తారకుడు తన కాలి బొటప్పేలిని నోటియందుంచు
కొని, స్వభావశుందరము నిర్మలమునగు తన చూపుతో నన్నింటిని గనుచు
నాకలి బాధను గూడ లెక్కింపక బ్రహ్మనందము నందుచు నాడుకొను
చుండెను.

45. తదున్నసం సుందర మన్దహసం

ప్రసన్న మత్యంత వికలనేత్రమ్,

చారు స్ఫుటామ్భోజ సదృశ వక్త్రం

సదాన్వ బోభూయి సగోత్రదృగ్భిః.

వ్యా:- తదున్నసమితి:- ఉన్నతానాసికా యస్మిన్తత్ ఉన్న
సం ఉన్నతనాసికం, బహువ్రీహా “ఉపసర్గాచ్చ” ఇతి నాసికాస్త
బహువ్రీహేః అచ్ సమాసాస్తః తత్సం నియోగేన నాసికాశబ్దస్య
నసాదేశశ్చ. సుందరః మనోహరః, మన్దః దరః, హాసః యస్మిన్ తత్,
తత్ ప్రసిద్ధం చారు సుందరం, స్ఫుటా వికసితం, యత్ అమ్భోజం
పద్మం, తేన సదృశం తుల్యం, వక్త్రం ముఖం, స గోత్రదృగ్భిః బాధవ
దృష్టిభిః, సదా నిత్యం, అన్వబోభూయి అన్వభూయత. సగోత్రబాధవ
జ్ఞాతి బంధు స్వస్వజనా స్సమాః శత్రుమాః, అనుపూర్వక భూధాతోః
యజ్ఞనాత్కర్మణి లుజ్. అను పూర్వకో భూధాతు స్సకర్మకః.

ఉన్నతి నాసికం వికలనయనం శదరహాసం సద్యోవికసితామ్భారు
హసమాసం తస్య తారకస్య ముఖందృష్ట్యా బాధవా నిత్యం ముముదుః.

తా॥ ఆ తారకుని ముఖము మిక్కిలి అందమైన అప్పుడే వికసించిన తామరపూవువలె నున్నది. ముక్కు ఎత్తుగ సోగగా నుండెను. కన్నులు వెడల్పుగ నుండెను. చిఱునవ్వుతో కలకలనాడు నా తారకుని ముఖమును జూచుచు బస్సుజనులు నిత్యమానందించుచుండిరి.

46. త్రాతార మేవార్దయతి కృత్యత్యా
కృతోపకారం న విచార్య మూఢః,
సస్తప్త మాత్రజ్ఞిత చూచుకేనా-
బోబుధ్య భీష్టం శిశునేతి లోకః.

వ్యా :- త్రాతారమేవ స్వరక్షకమేవ, అర్దయతి వీడయతి, ఇతి ఏవం, సస్తప్తం దస్తవీడితం యత్ మాత్రః స్వజనన్యాః అజ్ఞితం పూజ్యం చూచుకం స్తనాగ్రం యేన తే, శిశునా బాలకేన, లోకః జనసమూహః అభీష్టం అత్యస్తం, అబోబుధి బోధితో బభూవ. బుధ అవగమనే ఇతిధాతోర్య జన్మలుజ్.

అసౌ బాలకః స్వస్య స్తన్యదాయిన్యాః స్వజనన్యాః స్తనాగ్ర మేవ దస్తై సస్తప్త్య, లోకః ఏవమేవ కృతోపకారం త్రాతారమేవ వీడయతీతి భావం బోధయతి.

తా॥ మూర్ఖులలోకము తమ మూఢబుద్ధిచే దమకుపకార మాచరించినవారికే, తన్ను గాపాడినవారికే యపకార మాచరించుచుండును అను భావమును లోకమునకు బోధించుచున్నట్లు, ఆ తారకుడు తల్లి పాలుద్రావుచున్న సమయమున నప్పుడవుడు ఆమె స్తనాగ్రమునే కలచుచుండెను. బాలకుల స్వభావము నీకవి చమత్కారముగ వర్ణించెను.

47. యోవేదవిశ్వాసయః శిశువుస్తం
జానాతి యో యం న హి వేత్తిలోకః,

అమ్మపదం శక్యత విష వస్తుం

మాతేతి మగ్నప్రమదార్ణవేఽభూత్

వ్యా :- య ఇతి :- యః, వేదాః శ్రుతయః ఏవ నిశ్వాసాః
నిశ్వాసమరుతిః తైర్యుతిః యుక్తః వేదప్రకాశభూమిరిత్యర్థః “యస్య
నిశ్వాసితం వేదాః” ఇత శ్రుతిః ప్రమాణమ్. యః సమస్తా సర్వం
జానాతి, సర్వజ్ఞ ఇత్యర్థః. యం, లోకః జనః సహివేత్తి నజానాతి,
ఏషః ఏతాదృశః, అసౌ బాలకః అమ్మా ఇతి పదం మాతా ఇతి శబ్దం,
వస్తుం కథితుం శక్యతే శక్నోతి, ఇతి, మాతా తస్య జనన్తి. ప్రమదార్ణవే
ఆనందసాగరే మగ్న నిమగ్న, అభూత్ ఆసీత్.

తా॥ ఎవ్వని నిట్టూర్పులే వేదములయ్యెనో, యెవ్వఁడీ సర్వ
ప్రపంచము నెఱుంగునో, యెవ్వని నీలోకము మాత్రమెఱుంగుదో యా
దేవదేవుఁడే తారకుఁడై తనకుజన్మించి, యమ్మా ! యని పిలుచుటకుఁ
బ్రయత్నింపఁగనే, వానితల్లి తన కుమారునకు మాటలువచ్చుచున్న
వనియు, దన్నమ్మాయని పిలిచెననియు, బొంగి యానంద సముద్ర
ములో మునిగిపోయెను.

48. అమ్బునృశబ్దో నహి వాక్రప్రవృత్తౌ

పునః పునః పఞ్చజనేన భాణ్యః,

అమృత్యుచిత్వా మహిమాన మన్యః

జనాన్తదాఽవీవద దర్శకోఽసౌ.

వ్యా :- అమృతి :- వాక్రప్రవృత్తౌ సారస్వతే. పఞ్చజనేన మను
ష్యేణ, “స్యః పుమాంసః పఞ్చజనాః పురుషాః పూరుషానరః” ఇత్యమ
రః, పునః పునః భూయో భూయః, భాణ్యః వాచ్యః, అమ్బునృ శబ్దః
అమ్బుశబ్దాదన్య ఇతర శబ్దః, సహి నా స్తిఖలు, ఇతి ఇత్థం, బోధయన్,
అమ్బ ఇతి ఉచిత్యా అమృత్యుత్వా, అన్య అమ్బుశబ్దస్య, మహి
మానం ప్రభావం, తదా వై శవే, అసౌ అర్భుకః ఆయం బాలతారకః,

జనాన్ మనుజాన్, అవీవదత్ బోధయామాన, వదవ్యక్తాయాం వాచితీ
ధాతోర్ణనాల్లజ్.

సర్వైర్మానభైః పృథమతః సర్వా స్వప్యవస్థాసు ముహుర్ముహుః
అమాభశబ్ద ఏవ ముఖాన్నిసృరతి, నాన్య శబ్దః, ఇతి తస్య శబ్దస్య
మహిమానం బోధయన్నివ స తారకః అమృత్య వాదీత్.

తా॥ ముందుగ మానవులన్ని యవస్థలందును “అమ్మా”
యనియే పలుకుదురు. మాటలు వచ్చుటకు ముందమ్మాయనుపదమే
నోటినుండి వచ్చును. కావున శబ్దజాతములో నాపదమే ముఖ్యమయిన
దని దాని మహిమ సందర్శకును దెలుపునట్లు బాలతారకుఁడు తల్లిని
అమ్మాయని పిలువ సారంభించెను. అనఁగా దారకునకు మాటలు
వచ్చుచుండెను. అని భావము.

49. ఏకాగ్రకాలజ్ఞత ఫలభాగం

బద్ధాన్విదిత్వా కృతమన్దహాసమ్,
యనస్తముత్థాతు మమం విలోక్య
మోదార్దవే సా జననీ న్యమాజీత,

స్వాః పక్షిః పక్షిః పక్షిః పక్షిః పక్షిః పక్షిః పక్షిః పక్షిః
అలక్ష్మితః భాషితః ఫలభాగః ఫలదేశః యస్య తం, బద్ధాన్విదిత్వా
నాన్ విదిత్వా విజ్ఞాయ, కృత మన్దహాసః పరహాసితం యేన తతః ఉత్థా
తం ఉత్థానాయ, యనస్తం యతమానం, అముం బాలకం తారకం,
విలోక్య నీక్య, సా జననీ మాతా. మోదార్దవే అనన్దసాగరే, న్యమః
జీత్ న్యమజీత్, నిపూర్వక మన్ ధాతౌరుజ్.

పటిల్పిత స్తలాలజ్ఞత ఫలభాగం అగమ్యన్మనో సజ్జిజ్ఞాయ
హస్తం ఉత్థానాయ కృతయత్నం తం తారకం నీక్య తస్య జననీ
పరమానన్ద మవాప.

తా॥ ఆ తారకుని నుదురు వంశరముంగురులతో నందముగా నుండెను. ఆతడు బంధువులురాగానే వారిని బోల్చుకొని చిన్నగా నప్పుచుండెను. మాటిమాటికి నిలబడుటకు యత్నించుచుండెను. ఇట్టి పుత్తునిగాంచి యాతని లెల్లి మిక్కిలి యానందించుచుండెను.

50. ప్రత్యగ్రసాన్ద్యానత కైశికేన
తమో రజస్వోష్ఠతలేన సత్త్వం,
స్మితేన బాలోఽనిశవిరుహోఽవ్య
ధా లీలయా లోకవిడమ్బునాయ.

వ్యా:- ప్రత్యగ్రేతి :- బాలః శిశుః తారకః, అనిశం సత్తతం, నిరుహోఽపి సత్వాద్విగుణరహితోఽపి, లీలయా విలాసేన, లోకవిడమ్బు నాయ లోక వశ్యచార్థం. పృత్యగ్గ్రం నూతనం సాన్ద్యం స్నిగ్ధం ఆనతిం నయ్యం వక్రమిత్యర్థః. యత్ కైశికం కేశవక్షః తేన, తమః తమో గుణం, స్వస్య ఓష్ఠతలేన దస్తచచ్ఛదేన, రజః రజోగుణం స్మితేన మాసి తేన, సత్త్వం సత్త్వగుణంచ, అథాత్ దధార. దుధాశ్చో ధారణపోషణ యోరితి ధాతోరుజ్.

నిరుహోఽపి స తారకః నీలకేశ భారణ తమః శోణాధరేణ రజః ధవళస్మితేన సత్త్వంచ దధార. అనేనాస్య బాలశస్య కేశపాళః తమ ఇవ నీలవర్ణః, అధరః రజ ఇవ రక్తవర్ణః, హాసః సత్త్వమివ ధవళవర్ణ అభూదితి భావః.

తా॥ ఆబాలుడైన తారకుడు లోకవిడంబనమునకై గుణవిహీ నుడయినను, కేశముచే దమోగుణమును, పెదవులచే రజోగుణమును చిఱుకప్పుచే సత్త్వగుణమును ధరించెను. అనగా నాతని జట్టు వంశరలు తిరిగి దట్టముగ నున్నగ నెల్లగనుండెను. పెదవులు ఎఱ్ఱగాను నప్పు, తెల్లగాను నుండెనని భావము.

51. స్వాత్వావనిమ్మ స్వకల శ్చరాణాం

హయో బుభుక్షా వరతన్త్ర జీవః,

అసోమపిష్టే త్యురసి స్వమాతు

రసా వతన్దోఽపి పయాంసి పీత్వా.

వ్యా :- స్వాదితి :- చరన్తీతి చరాః జగద్రూపాః పాణినః, తేషాం
సకలః సర్వః, సర్వపాణి సమూహ ఇత్యర్థః. పాణియః బహుశః, బుభు
క్షాయాః అశనాయాః వరతన్త్రః, అధీనః జీవః జీవనం యస్మిన్,
స్వాపనిఘ్నః నిద్రాధీనః. స్వాత్ భవేత్, “అధీనో నిఘ్న ఆయత్”
ఇత్యమరః, ఇతి ఇత్తం బోధయన్నివ అసౌ బాలః, అతన్దోఽపి సిద్ధా
విరహితోఽపి, “తన్ద్రీ నిద్రాప్రహాలయో” రిత్యమరః. తన్ద్రీ తన్ద్రా
సమార్థకే ఇతి శేషః. పయాంసిక్షీం స్వస్య మిత్యర్థః. పీత్వా పీయ,
స్వమాతుః స్వజనన్త్యః, ఉరసి వక్షసి, అసోమపిష్ట అశేత. స్వప్
ధాతోర్మజనన్తల్లం.

సర్వేపి జగద్రూపాః పాణినః క్షుత్పరతన్ద్రా నిద్రాధీనాశ్చ భవేయు
రితి సత్యం బోధయన్నివ అసౌ బాలః మాతు స్వస్యం పీత్వా తస్య
ఏవోరసి సుప్నావేతి భావః

తా ఆ బాలుడు తల్లిపాలు కడుచారఁ ద్రాగి యామె రొమ్మ
ముపై నే నిద్రించుచు లోకములోఁ దలచుగ సర్వపాణిజాతము ఆకలి
దప్పికలకు లోనగును సుమా! అను సత్యమును బోధించుచున్న
ట్లుండెను.

52. ఆయాహి పుత్రేతి యదా స్వపితౄ

హూత న్నదాఽసౌ కరతాం కర్తౄ.

అజబ్ధమిష్టాస్థిర మాపురక్ష్య

ద్యయన్ని తావ్యః ఏతు రజ్జుదేశమే,

వ్యా:- ఆయాహీతి:- కరాభ్యాం కరతలాభ్యాం తాలస్య
కాలక్రియామానస్య శబ్దస్య కర్తా తేన, "తాలః కాలక్రియామానా
మిత్యమరః. స్వపితా స్వజనకేన, యదా యస్మిన్కాలే. పుత్ర!
కుమార! ఆయాహీ ఆగచ్ఛ, ఇతి ఇత్తం. ఆహూతః ఆకారితః తదా
తదాసీం, అసౌ తారకః స్మితాస్యః హాసాలజ్ఞుత ముఖమండలస్సన్,
అస్థిరే చలితే నూపురే మజ్జరే యస్మిన్ తత్ లక్ష్మీద్వయం పాదయు
గలం యస్యసః, పితుః జనకస్య, అజ్కుదేశం ఊరుదేశం అజజ్మిష్ట
అగాత్ - ఆరురోహేత్సర్వః. గమ్ గతా వితి ధాతోర్యజనాల్లజ్.

హే పుత్ర! ఇత ఆయాహీతి కరతలద్యయేన శబ్దా కుర్వన్
స్వపితా యదా త మా హూతవాన్ తదా స తారకః స్మయమానః
శిశోత నూపురద్యయస్సన్ స్వపితౄ రజ్కుమారురోహేతి భావః

తా. ఓ కుమారా! ఇటు రమ్మని, తన తండ్రి, చేతులతో
చిటికలు వ్రేయుచు జప్పట్లు చరచుచు. దన్ను బిలువగ నే యాతార
కుడు నవ్వుచు గాలి గజ్జెలు చప్పుచుచేయుచుండ నేగి తన తండ్రి
తోడవై గూర్చుండెను.

53. ఇత స్తత సున్దరలోదృష్టి
రవ్యక్త మగ్ధామృత కణ్ఠరాదః,
జమ్బూలసం లిగ్న మనోహరాజ్ఞో
ద్విహాయనో బోల్యమదాదధిష్ఠి.

వ్యా:- ఇత స్తత ఇతి:- ఇత స్తతః పరితః, సున్దరా మనోహరా
తోలా చపలా దృష్టిః యస్య సః అవ్యక్తః అస్పష్టః ముగ్ధః సున్దరః
అమృతమివ మధురః కణ్ఠరాదః కణ్ఠస్వరః యస్య సః, జమ్బూలేన పక్షేన
జమ్బూలః పక్షి-2 (స్త్రీ) శాదోరమా ఇత్యమరః. సంలగ్నం సం
లిప్తం మనోహరః సునరం అజా యస్యసః, ద్విహాయనః వత్సరద్యయ

పరిమితవయాః, స తారకః, బాల్యం బాలత్వం చావల్య మిత్యర్థః. అదా
దధిష్ఠ అధితస్థా. దద్ ధాతోర్యజనాల్లుజ్.

తా|| ఇటు నటు సందముగఁ జూచుచు, నవ్యక్త మధురముగఁ
జూచుచు, ధూళిధూసరిత నుద్దర గాత్రుడై రెండువత్సరములీడుగల యీ
బాలుఁడు చిలిపిచేష్టల వాఁడాయెను.

54. భూత్వా యథేచ్ఛం పృశ్యతే రథీనో
నానావిధా విహిక మూఢచేష్టాః,
న నత్య దివ్యస్థితి మాత్మన స్సౌఽ
హసి ద్విలాసాయ సదాచలోఽప.

వ్యా :- భూత్వేతి :- సః తారకః. సదా నిత్యం, అచలోఽపి
చలనాది లక్షణఁ హితోఽపి యథేచ్ఛం స్వేచ్ఛయా, ప్రకృతేః మూల
పృశ్యతి రూపమాయాశక్తేః, అధీనో భూత్వా వశవర్తీనన్, నానా
విధాః బహు ప్రకారాః విహికాః ఇవాలోక సమ్భవ్ధిః మూఢాః
ముగ్ధాః చేష్టాః క్రియాః, స నత్య విస్తార్య, ఆరభ్యేత్సర్గః. ఆత్మనః స్వస్య;
దివ్యస్థితిం దేవతానుభావం, అహాసీత్ తత్యాజ ఓహాత్ త్యాగే ఇతి
ధాతోర్లుజ్.

తా|| ఆ తారకుఁడు చలనాది లక్షణములు లేని యాత్మగూఢుఁ
డయినను పృశ్యతికి లొంగినవాఁడై బహువిధములు నైహికములైనగు
మూఢచేష్టలను గావించుచుఁ దన దివ్యత్వమును మఱచి తిరుగుచుండెను.

55. కుమారక స్సమ్యక్ చివత్స్వరూపం
ద్వితౌ ప్రగల్భోఽతి తరాయదన్య
సదా సదప్రాయ దసా సగర్భ్యా
సశిశ్రు త్స్వీయకులం మహిమ్నా

వ్యా :- కుమారక ఇతి :- కుమారకః బాలతారకః స్వరూపం
స్వాకారం, సమ్యక్చిత్ సమ్యక్ పుష్టమకరోత్. వర్ధయమానః

తృతీయః, అస్య కుమారస్య, దృశౌ నేత్రద్వయం, పృగల్భః ప్రాగల్భ్యం
 అతి తిరాయత్ ఫేలయామాస, అసౌ కుమారః సగర్భ్యాన్ సోదరాన్,
 సదా సర్వదా, అససధ్రాయత్ అను సృత్వాగచ్ఛత్. మహిమ్నా
 స్వప్రభావేన స్వీయకులం, అశిశ్రియత్ శోభాయుక్త మకాక్షీత్,
 సమీచి - ఇత్యస్మాల్లుజ్ అచిచిత్. తిరాయి - ఇత్యస్మాల్లుజ్ అతితి
 రాయత్. సుధ్రాయి - ఇత్యస్మాల్లుజ్ అససధ్రాయత్. శ్శాయి -
 ఇత్యస్మాల్లుజ్ అశిశ్రియత్.

తా॥ ఆ తారకుడు తనరూపమును జక్కగ వృద్ధిపండునట్లు
 గావించెను. వాని నేత్రములు పృగల్భ్యమును ప్రాథతను జూపు
 చుండెను. ఆతడు తన సోదరుల ననుసరించి తిరుగుచుండెను. ఆతడు
 తన మహిమచే తన కులమంతయు శ్రీయంతమగునట్లు గావించెను.

56. నఖాగ్రవజ్రై రలకేన్ద్రనీలై
 రోష్ఠప్రవాతేన సదస్త తారైః,
 పతృజ్ఞానాఖాసవనేత్ర పద్మా
 లేక వాచకానీ నృణి పుష్పరాశిః.

వ్యా:- నఖాగ్రేతి:- సః కుమారః. నఖాగ్రాణి ఏవ వజ్రాణి
 తైః, అలకాః కు సలా ఏవ ఇన్ద్రనీలాః ఇన్ద్రనీల మణయః తైః, ఓష్ఠః
 రదనచ్చద ఏవ పృథ్వీ లః తేన, దస్తా ఏవ తారాః. మాక్తికాని తైః,
 పద్ పాదా, పతృజ్ఞానాఖాసరా, ఆననం ముఖం, నేత్రనయనే, ఏవ
 పద్మాని, తేషాం ఆల్యా పజ్జ్కా, మణిపుష్పరాశిరివ మణీనాం రత్నా
 నాం పుష్పాణాం కుసుమానాం చరాశిరివ సమూహా ఇవ, అచకానీత్
 అకాశత్. చ కా సృదీప్తావితి ధాతోర్ద్లజ్, ఉపమాలజ్కారః.

ఆ కుమారుని గోళ్య కొనలు వజ్ర మణులవలె దెల్లగ నుండెను,
 ముంగురు లింద్రనీలమణులవలె నల్లగ నుండెను. పెదవులు పవడముల
 వలె నెఱ్ఱగ నుండెను. దంతములు ముత్యములవలె దెల్లగ నుండెను.

మఱియు, పాదములు అరచేతులు కన్నులు ముఖము తామరపువ్వుల పంక్తివలె నుండెను. అందుచే నాతాంకుడు రత్నములు, పుష్పములు కలిపి పోతపోసినట్లుండెను. ఈ యాపవ్య మెంతయో మనోహరము.

57. ఉరూదకుమ్మం సహసా దృణస్తం
నైవేద్య మన్నం ఝటితి గ్రహస్తమ్.
త మర్చితం నిగ్రహ ముత్తీపస్త
మక్షింస్త మాతా తనయం సమీక్ష్య.

వ్యా :- ఉర్వితి :- ఉరు బృహత్ యత్ ఉదకుమ్మం జలభాణ్డం ఉదకశబ్దస్య ఉదాదేశః, సహసా శీఘ్రం దృణస్తం దారయస్తం, నైవేద్యం నివేదితం దేవతాభ్యః అర్పితం అన్నం పాయసాదికం, ఝటితి శీఘ్రం, గ్రహస్తం అదస్తం, అర్చితం పూజితం నిగ్రహం దేవతావ్రతి మాం, ఉత్తీపస్తం ఉర్ధ్వం విత్తీపస్తం, తం తనయం కుమారం, సమీక్ష్య దృష్ట్వా, మాతా తస్య జననీ అక్షంస్త క్షమతే స్మక్షమూమ్ సహనే ఇతి ధాతోర్లుజ్.

స కుమారిః బాల్యవప్ బృహస్తం జలపూర్ణం కలశం ఉద్దదార. దేవతా నివేదిత మన్నం ఝటితి అగ్రగత్. పూజితాం దేవతా వ్రతి మాం ఉర్ధ్వం చిక్షేప. బాల్యచాపలేన కృతాన్యేవం విధాని కుమార చేష్టితాని పశ్యన్త్యపి మాతా నా కుప్యత్. కిన్తు సహతేస్త.

తా॥ ఆ తాంకుడు బాల్యముండే పెద్ద పెద్ద నీటికడవలను బగుల గొట్టుచుండెను. నైవేద్యవస్తువులను మింగుచుండెను. పూజింపబడిన దేవతా విగ్రహములను మీదకు విసరుచుండెను. ఇన్ని పాడుపనులను జేయుచున్నను, వాని తల్లి వానిని జూచి, కోపింపక క్షమించుచుండెను.

58. అమమ్రద త్స్వీయమన స్సుమా ద

ప్య పప్రథ త్సత్త్వగుణం పయోధేః.

అచక్రశ నైజ తమ స్స శూన్యా

ద దద్రథ ధైర్య మదప్రకణ్ణాత్.

న్యా :- అమమ్రదదితి :- సః తారకః స్వీయం మనః స్వకీయం
స్వాంతం మహాదపి పుష్పాదపి. అమమ్రదత్ మృదుత్వ మనైషీత్.
సత్త్వగుణం గామీభ్యం, పయోధే రపి సముద్రాదపి, అపప్రథత్
విస్తార మనైషీత్, నైజం స్వీయం, తమః తమోగుణం, అజ్ఞానమిత్య
ర్థః, శూన్యాదపి అకాశాదపి, అచక్రశత్ క్రశిమానం కృతత్వం
అనయత్, ధైర్యం ధీశం, అగప్రకణ్ణాదపి వర్వత శ్రేష్ఠాదపి
కులగిరేరపీత్యర్థః. అదద్రథత్ దృఢిమానం దృఢత్వం అనయత్.
“పాతిపదికాధాత్వే బహుళ మిష్టవచ్చ” ఇతిగణనూత్యేణ మృద్వాది
శబ్దభ్యః, యే, అమమ్రదిత్యాదీని ణ్యంతానాం మృని - వృధి, కృశి,
దృఢి, ధాతునాం లుజ్ రూపాణి.

తస్య తారకస్య మః పుష్పాదపి మృదుత్వమయాసతి. గామీభ్య
ర్థం సముద్రాదపి పృథుతర మభూత్. అజ్ఞానం శూన్యాదపి శూన్య
మాసీత్, ధైర్యం కులపర్వతాదపి దార్ఢ్యమవాప, స తారః మనో
మార్దవే క్షుణ్ణం, గామీభ్యైర్జ్వలభిం, అజ్ఞానే గగనం, ధైర్యే కుట
గిరించాత్రిచక్రావు.

తా॥ ఆ తారకుడు హృదయమార్దవములోఁ బువ్వును, మనో
గాంభీర్యములో సముద్రమును అజ్ఞానములో నాకాశమును, ధైర్య
ముతోఁ గులపర్వతమును మించెను.

—; మాలినీ వృత్తమ్ :—

59. నవరసరుచివేదీ సర్వభూతానువాదీ

లలితచరణచారీ సాధ్వలజ్జ్వరధారీ,

పరవశసుఖ యోగ శ్చిత్రనజ్జల్ప భోగః

కవి రివ స కుమారః ప్రస్తుతేఽపూ దుదారః.

ఇతి బ్రహ్మశ్రీ శ్రీ మదజ్ఞాదాదిభట్ట నారాయణదాస మహాకవి
విరచితే తారకాభ్యే మహాకావ్యే

ప్రథమ స్కంధః.

వ్యాః:- నవరసేతి:- ఉదారః మహాన్, “ఉదారో దాతృ
మహతో” రిత్యుమరః, స కుమారః తారకః, కవిరివ కవీశ్వర ఇవ నవా
నాం నూతనానాం రసానాం కట్నాష్ట లవణమధురా దీనాం, రుచిః
స్వాదుతా, తస్యాః వేదితా వేత్తా, కవిపక్షే, నవనాం నవసంఖ్యానాం
రసానాం వీరశృంగార కరుణాదీనాం రుచిః ఆసక్తిః తస్యాః వేదీజ్ఞతా
సర్వాణి భూతాని పాణినిః. తాన్యనుసృత్య పదత్యుచ్ఛరతీతి శర్వ
భూతానువాదీ సర్వభూతానుకరణ సమర్థ ఇత్యర్థః. కవిపక్షే, సర్వభూతా
నాం అనువాదే వర్ణనే సమర్థః, లలితాభ్యాం సుందరాభ్యాం పాదాభ్యాం
చరణాభ్యాం చరతీతి లలితచరణ చారీ, కవిపక్షే. లలితైః మనోహరైః
చరణైః పద్యపాదైః చరతి రచయతీతి, లలితపాదపద్య నిర్మాణచతుర
ఇత్యర్థః. సాధున ఉచితాన్ అలజ్జ్వరాన్ ఆధరణ విశేషాన్ ధరతీతి
ధారీ, బాల్యోచితాభరణాలజ్జ్వర ఇత్యర్థః. కవిపక్షే, ఉపమోత్పే
క్షాది మధురాలజ్జ్వర విన్యాస నిపుణ ఇత్యర్థః. పరవశః అన్యాధీనః
సుఖయోగ సుఖసంజ్ఞః యస్యసః, పరాధీన స్వసుఖ ఇత్యర్థః. కవిపక్షే,
పరవశం యస్సుఖం తేన యుక్తః పారవశ్యోత్పాదక రసాన్దదాయీ
త్యర్థః, చిత్రా స్పష్కల్పాః మనోరథాః తేషాం భోగః అనుభవః యస్య

సః, సజ్జల్పాను గుణభోగ వానిత్యర్థః. కవిపక్షే, చిత్ర విచిత్ర కల్పనా విస్తృతి వానిత్యర్థః. ప్రస్తుతః పృణతః అభూత్ ఆసీత్.

శ్లేషగర్భితోపమాలక్ష్మరః

మాలినీ వృత్తలక్షణమ్.

“ససమయ యయ తేయం మాలినీ భోగిలోక్తః”

ససమయయాః గణాః. అప్తను సప్తను యతిః.

తా|| కవీంద్రుడు వీరశృంగారాది రసములను గుర్తించుచు, సర్వ వస్తువులను వర్ణించుచు, జక్కని వృత్తములను నిర్మించుచు, నుపమా ద్వలంకారముల నుపయోగించుచు, నితరులు రసాస్వాదముగావించు రీతుల చిత్రవిచిత్ర కల్పనలతో, గావ్యమును రచించును. అట్లే యీ తారకుడును కొంగ్రొత్త దుచుల నెఱుఁగుచుండును. తనకుఁగనఁబడిన పాగెట్లు పలుకుచుండిరో యట్లే పలుకుచుండును. బాల్యమునకుఁ దగిన మురుగులు గజ్జెలు మున్నగు నాభరణములతో నొప్పుచుండును. చిత్ర విచిత్రములై కోరికలుగలిగి వాని ననుభవించుచుండును. కావున నాబాలతారకుడు బాలకవివలె నుండును.

ఇతి బ్రాహ్మీభూషణ బ్రహ్మశ్రీ రాంధట్ట లక్ష్మీనారాయణశాస్త్రి విరచితాయాం భావార్థ దీపికా ఖ్యాయాం వ్యాఖ్యాయాం ప్రథమ స్సర్గః.

తారకే ద్వి తి యః సర్గః.

అ జ ధి కారః

మా లి నీ :-

1. తదుపనిమన కార్మాభావరో త్తస్య తాతః
సకలనిగమ ధర్మస్థాపనాయాన వద్యమే,
పరవశ మురుకప్తం దేవ ఆయు ర్నరాణాం
న పృథుక ఇతి భిక్షాపాత్ర మిశోఽప్యథ త్త.

వ్యా:- తదుపనిమన కార్మాభావరో త్తస్య తారకస్య, తాతః పితా, "తాతస్తు జనకః పితా" ఇత్యమరః. తత్ ప్రసిద్ధం, అనవద్యం పూజ్యం. ఉపనిషత్సర్వ ఉపనిషత్ సంస్కారం. సకలనిగమేషు సర్వవేదేషు యే ధర్మాః తేషాం స్థాపనాయ, అనుష్ఠానాయ, వేదవిహిత సకలకర్మా చరణార్థ మిత్యర్థః, అకరోత్ చకార. దుశ్కర్మకరణే ఇతి ధాతోర్లజ్. దేవ! హే పరమేశ్వర! నరాణాం మానవానాం, ఆయుః జీవితం, పరవశం పరాధీనం, ఉరూణి బృహన్తి కష్టాని దుఃఖాని యస్మిన్ స్తత్ ఉరుకప్తం. కష్టభూయిష్ట మిత్యర్థః, ఇతి ఇత్తం జ్ఞాపయన్నివ, సః పృథుకః బాలకః, "పృథుక శ్శాబక శ్శిశుః" ఇత్యమరః, ఈశోఽపి దేవోఽపి సన్, భిక్షాపాత్ర అధర్త దధార. దుధాజ్ఞో ధారణ పోషణయో రితి ధాతోర్లజ్. నిదర్శనాలక్ష్కార భేదః.

బాల్యానస్తరం మహేశ్వర పణ్డితః స్వకుమారస్య తారకస్య సకలవేద కర్మానుష్ఠా నార్థం ఉపనిషత్ సంస్కారం చకార. సోఽపి తారకః దేవోఽపి మానవ జీవితం దుఃఖభూయిష్టమితి సర్వేషాం బోధయన్నివ భిక్షాపాత్ర మగ్రహీత్.

మాలినీ వృత్తమ్. లక్షణస్తోత్రమ్. సర్గేఽస్మిన్ సర్వాణ్యపి మాలినీ వృత్తాన్యేవ, స్తేఽనుష్ఠా బువనిబధ్ధా.

తా|| బాల్యము దాటగానే యా తారకునకుఁ దనతండ్రియైన ను హేశ్వరుఁడు, నకలవేద విహితకర్మముల నాచరించుటకై యుపనయన సంస్కారమును గావించెను, దేవుఁడయ్య నా తాఁగుఁడు, మానవ జీవితమంతయుఁ గష్ట భూయిష్టమని బోధించునట్లు భిక్షాచారమును ధరించెను.

2. కరయుగల ఉదగ్గం పర్ణదణ్డం వలగ్నే
 స్ఫురదభినవ మౌజ్జీ బస్థనం బ్రహ్మసూత్రమ్,
 హృది శిరసి శిఖానాం పఞ్చకం దర్శనీయం
 వటు లభరత కట్యాం వీతకౌపిన మేషః.

వ్యా:- కర యుగల ఇతి :- ఏన వటుః అసౌ బ్రహ్మచారి తార కః, కరయుగలే హస్తవ్యయే ఉదగ్గం ఉన్నతం పర్ణదణ్డం పాలాశ దణ్డం “పలాలః కింతుకః పర్ణో వాతపోధ” ఇత్యమితి. వలగ్నే మధ్యే “మధ్యమం చావలగ్నంచ మధ్యః” ఇత్యమితి. “వప్తి భాగురి రల్లోప మవాప్సిరుప సర్గయోరితి భాగురిమతేన అకాలలోపే నలగ్న ఇతి రూపమ్. స్ఫురత్ ప్రకాశమానం అభినవం నూతనం యత్ మాజ్ఞ్యైః తృణవిశేషస్య ఒస్థనం, మౌజ్జీరజ్జుబస్థ మిత్సర్థః, హృది వక్షసి, బ్రహ్మ సూత్రం యజ్ఞోపవీతం, శిరసి మూర్ధసి, దర్శనీయం రమణీయం శిఖా నాం పఞ్చకం పఞ్చశిఖాః, కట్యాం జఘనే వీతం మారిణా జ్జీతం కాపీ నం చీరఖణ్డం, గుహ్యచ్ఛాదక వస్త్రఖణ్డ మిత్సర్థః, అభరత బభార, భృగోభరణే ఇతి ధాతోర జ్ఞే.

కరతలద్వయేన పాలాశదణ్డం మధ్యదేశే మాజ్జీబస్థం వక్షసి బ్రహ్మసూత్రం శిరసి శిఖాపఞ్చకం కట్యాం వీతకౌపినంచ ధృత్వా న వటు స్తానకః రరాజేతి భావః.

తా|| అ తారకుఁ డుపసీతుఁడై చేత మోదుగుదండమునుధరించి, ముంజగడ్డితోఁ జేసిన త్రాటిని మొలకుఁ జాట్టి వక్షమున జందె మొప్పు

చుండ వంచశిఖలు తలఁపైఁ బ్రకాశింప వసువువచ్చని గోచిని గట్టుకొని
మిక్కిలి చక్కగ నుండెను. బ్రాహ్మణ బ్రహ్మచారి స్వరూపమిందు
వర్ణింపఁబడెను.

3. నిజగురు పదభక్తం సర్వవిద్యానురక్తం
సకల సుజన మిత్రం మణిశైతన్యతగాత్రమ్,
ఆతులిత కులదీపం వీక్ష్య విద్యత్కలాపం
ముద మవహ దమన్దం ప్రత్యహం బన్ధుబృన్ధమ్.

వ్యా :- నిజేతి:- నిజగురోః స్వీయాచార్యస్య, పదయోః పాద
యోః, భక్తం భక్తియుక్తం, గురుభక్త మిత్యర్థః. సర్వాసు సకలాసు
విద్యాసు, అనురక్తం ఆసక్తం, సకలవిద్యా సంగ్రాహిలాషిణ మిత్యర్థః.
సకలానాం సర్వేషాం సుజనానాం క్షణానాం మిత్రం వయస్యం. సజ్జన
మిత్ర మిత్యర్థః. మణులం మనోహరం శ్వేతం ధవళం శాత్రం శరీరం
యస్య తం, సుందరధవళదేహ మిత్యర్థః. ఆతులితః అనువమః కులస్యదీపః
తం, స్వకుల ప్రకాశక మిత్యర్థః. విదుషాం సూరీణాం కలాపం భాషణం.
విద్యదాభరణ మిత్యర్థః. తం తారకం, వీక్ష్య అలోక్య, బన్ధు బృన్దం
బన్ధుసమూహః, అహస్యహని ప్రతిదినం, అమన్దం క్షయకం యథాతథా.
ముదం ప్రీతిం అవహత్ ఉవాహ, వహ ధారణే ఇతి ధాతోర్లజ్.

తా॥ ఆ తారకుఁడు భక్తితో గురుపాదపద్మముల నారాధించు
చుండెను. విద్యల నన్నింటిని సేర్వవలెనని కుతూహలపడుచుండెను.
సజ్జనులతో మైత్రి సంపాదింపుచుండెను. అతని దేహము ధవళచ్ఛాయతో
మిఱమిల మెఱయుచుండెను. పంశదీపమై విద్యదాభరణమై
యున్న యా తారకుఁ గాంచి బంధుబృన్ధము నిత్యము మిక్కిలియానం
దించుచుండెను.

4. అపి పరమరహస్యం జ్ఞానవిత్తం గురుభ్యోఽ
ద్భుతకర బహుమేధా నైపుణే నేపలభ్యః.

మృదుల మధురరీత్యాఽ తోషయ తృణితోషుం
విసయ మలభద్రాఽసా స్వీయ విద్యానుకూలమ్.

వ్యా :- అపీతి :- అసా తాఃకః, అద్భుతకరం ఆశ్చర్యకరం, బహు అధికం మేధాయాః బుద్ధేః నైపుణం కాశలం, తేన, “ధీర్ధారణా వతీ మేధేత్వ” మరః. ఆశ్చర్యకరస్వబుద్ధి కాశలే నేత్యర్థః. పరమరహస్య మపి అతి గుహ్యమపి, జ్ఞానవిశ్లేషం జ్ఞానధనం, గురుభ్యః ఉపాధ్యాయే భ్యః, ఉపలభ్య ప్రాప్య. మృదులా మృద్వీ మధురా యా రీతిః పద్ధతిః తయా, పద్ధతానాం విదుషాం, ఓషుం సజ్జం అతోషయత్ అప్రీణయత్. తుమ్ ప్రీతో ఇతి ఛాతోర్లజ్. స్వీయవిద్యానుకూలం స్వస మ్పాదిత విద్యావిశేషాను రూపం విసయం సంస్కారం కార్యాకార్య వివేక జ్ఞాన మిత్యర్థః. అలభతలేభే. ఉలభత్ ప్రాప్తావతి ఛాతోర్లజ్.

విద్యాధనం విదుషాం హృదయేష్యేన గుప్తతయా నిక్షిప్తమ్. తద్గూఢా మతి దుర్లభమ్. తథాష్మసా తాఃకః గురూ స్వీణయిత్వా స్వబుద్ధి కాశలేన తేభ్యస్తత్సర్వం జగ్రాహ, తద్విద్యా మహిమ్నా పణ్డితా సతోషయత్, విద్యానురూపం వివేకాఢక మపి సమ్పాదయా మాన, స తాఃకో విద్యానుభూత్వా పణ్డితా ప్రజ్ఞాయన్ విసయేన సశ్చచార.

తా॥ విజ్ఞానము ధనమువంటిది. ఆ ధనము విద్యానుల హృదయములందలి గూఢముగనుండును. దాని నార్జించుట మిక్కిలి దుర్లభము. ఈ తారకుడు తన బుద్ధి చాతుర్యముచే గురువులను మెప్పించి వారి నుండి యా జ్ఞానధనమునంతయు నార్జించెను. స్వవిద్యాశక్తిచే పండితులను మెప్పించెను. విద్యానుకూలమగు వివేకముతో మెలగుచుండెను.

5. ఆతుల లలితరూప స్సర్వవేదః ప్రకాస్తః

సకల జనసమాన స్సర్వ తస్య స్వితస్త్రాః,

విజిత సమవయస్కో విద్యయా సద్యశస్కోఽ
భ్య లషత పరదేశా లోకనం తత్కుమారః.

వ్యా:- అతులేతి:- న విద్యతే తులూ యస్య తదతులం సాదృశ్య
రహితం లలితం సుందరం రూపం ఆశాగో యస్య సః, సర్వాస్వేదా
సధీతీ యః సర్వవేదః, ప్రశాంతః శాంతస్వభావః, సకల జనానాం సర్వే
షాం మానవానాం సమానః సమః, సర్వసమ ఇత్యర్థః, సర్వాణి తన్మాణి
శాస్త్రాణి యస్య సః సర్వతీత్ర్యః, స్వతీత్ర్యః స్వచ్ఛందః, విద్యయా
విజితాః పరాజితాః సమవయసః యేన సః సత్ అనుత్తమం యశః
యస్యసః సద్యశస్కః. సచాసా కుమారః తత్కుమారః, తారకః, పర
దేశాలోకనం పరదేశాన్ దృష్టుం అభ్యలషత విచ్ఛత్.

సుందరరూప ముపేత్వ, సర్వశాస్త్రాణ్యభ్యస్య, శాంతస్వభావం
సమృద్ధ్య సర్వమావప సాభాతి మాకలయ్య, విద్యావిశేషై స్సమాన
వయసో విజిత్య, కీర్తి ముత్తమా ముపాద్య, స్వతంత్రభావోపేత స్సతార
కః పరదేశాన్ దృష్టు మభిలలాష.

తా! ఆ తారకుడు మంచి యందగాడయ్యెను. శాంతస్వభా
వుడై సమబుద్ధితో సర్వజనులను జూచుచుండెను. ఆతనికిఁ దెలియని
శాస్త్రములులేవు. ఆతఁడు మిక్కిలి స్వతంత్రుడౌ. తన సహాధ్యాయు
లను సమవయస్కులను విద్యా విశేషముల నోడించి, మంచి కీర్తి
నార్జించెను. ఇట్టి తారకునొకనాఁడు పరదేశములకేగవలెనను కోరిక
జనించెను.

6. సహజవశముపేతో లీలయా గూఢతేజా

ఆశన వసనసక్తో బాహుచాపల్యయుక్తః,

తత ఇత ఇవ దేవో బాలకోఽజోఽపి గచ్ఛ

న్విబుధనగరనామ ప్రావిశత్పతనం సః.

వ్యా :- సమాజేతి :- అజః జన్మరహితః, గూఢం గుప్తం తేజః యస్య
 సః గూఢతేజః, నిగూఢ పృథ్వావః, సః బాలకః, తారకః, దేవతాఽపి
 దేవతాఽపి, సమా జాతః సమాజః యః స్వభావః తస్య వశం అధీనతా
 ముపేతః, ప్రకృతి వశపత్రి, అశనే భోజనే, వసనే వస్త్రధారణే చ
 సక్తః ఆసక్తః, బాల్యచాపత్యేన బాల్యదశా సాధారణచపలబుద్ధ్యా,
 యుక్తః సంయుక్తః, లీలయా విలాసేన, ఇతః తతః పరితః, గచ్ఛన్ పరి
 భ్రమన్, విబుధనగర నామ విబుధనగర మితి నామ నామధేయం యస్య
 తత్. పత్తనం పురం ప్రావిశత్ ప్రవివేశ, ప్రపూర్వక విశప్రవేశనే
 ఇతి ధాతోర్లుజ్.

గూఢతేజస్కః జనరహితః స తారకః దేవతారూపోఽపి
 ప్రకృతివశ మావన్నః స్వేచ్ఛయా ఇతస్తతః పరిభ్రమన్ కదాచిత్
 విబుధనగరమితి నామ్నా ప్రసిద్ధం పత్తనం ప్రవివేశ.

తా॥ ఆ తారకుడు గుప్తతేజస్కుడు. జనన మరణాది
 శూన్యుడైనగు దేవుడే యయినను ప్రకృతికి లొంగినవాడై బాల్య
 చాపల్యమున వేషధారణమందు, భోజన విశేషములందు నాసక్తుడై,
 స్వేచ్ఛగ నిటునటు దిరుగుచు నొకనాడు విబుధనగరమును పరుగల
 పత్తనమును బ్రవేశించెను.

7. మధురవనపరీతా స్వాదుపానీయపూతా
 నకలజన సమ్మద్ధా గన్ధవాత ప్రశస్తా,
 పృథుః భవనరమ్యా సాధుబుద్ధానుగమ్యా
 వ్యలసదురు మదేభా సాపురీ దివ్యభోభా.

వ్యా :- మధురేతి :- సాపురీ విబుధనగరీ, మధురాణి ప్రియాణి వనాని
 ఉద్యానాని తైః పరీతా వ్యాప్తా. స్వాదు రుచ్యం యత్ పానీయం
 జలం తేన పూతా పవిత్రా, నకలాని నానావిధాని ధనాని సమ్మదః
 తైః సమ్మద్ధా సమ్పూర్ణా, గన్ధవాతః గన్ధవహా వాయుః తేన ప్రశస్తా

శ్లాఘ్య, పృథులూని బృహన్తి యూని భవనాని మన్దిరాని, తైః రమ్యా
సుందరా. సాధుబృందైః సజ్జన సజ్జైః అనుగమ్యా అనుసృతా అనుగన్తుం
యోగ్యా, ఉరవః ఉన్నతాః మదేభాః మత్తమాతక్లాః యస్యా. సా,
దివ్యశోభా దివ్యకాన్తిస్సతీ, వ్యలసత్ అధికం రరాజ. విపూర్వకల
సజ్జేషణ కీర్ణడనయోః ఇతి ధాతోర్లజ్.

తద్వి బుధపురే మనోహరాణ్బుద్ధ్యానాని సర్వత్ర దృశ్యన్తే.
తత్రస్థం జలం స్వాదుతరం పవిత్రం చాసీత్. తన్నగరం సర్వసమ్మత్పరి
పూర్ణ మథవత్. తత్ర సురభిః గన్ధవహాః పృవాతి, తత్ర విశాలాని
భవనాని రాజన్తే. సాధుజనాస్తత్ర న్యవసన్, బహవో మత్తమాతక్లా
స్తత్ర నిత్యం సౌచ్యం వ్ర. తస్మాత్సాపురీ దివ్యశోభా బభూవ.

తా॥ ఆ విబుధనగర మందెచ్చటఁ జూచినను అందమైన
యుద్ధానవఃములు గనఁబడును. తాగుటకచ్చట తియ్యనిజలమున్నది.
అన్ని విధములై న సంపదలు నటఁగలపు నిత్యమచ్చటఁ గమ్మని గాలి
వీచుచుండును. అందలి భవనములన్నియును విశాలములే. సత్పురుషు
లెందఁగో యచ్చట నివసించుచుండిరి. మత్తగజములందు నిత్యముఁదిరుగు
చుండును. ఆ పురము దివ్యశోభతోఁ గలకల యాడుచుండును.

8. లలిత కులసతీభి స్సాధుశీలాన్వితాభి

శ్చతురపురుషవర్త్యై స్సాధితామౌఘకర్త్యైః.

అమల పృథునివాసై స్సర్వసమ్మద్విలాసై

ర్నగరవర మరాజ త్కుమ్భిని భూషణం తత్.

వ్యా :- లలితేతి :- కుమ్భిన్యాః పృథివ్యాః “గౌరిలా కుమ్భిశీ
శ్చమః” ఇత్యమరః. భూషణం ఆభరణం తత్ నగరవరం విబుధనగరం.
సాధుశీలేన ఉత్తమ స్వభావేన అన్వితాభిః యుక్తాభిః, లలితాభిః సుందరీ
భిః కులసతీభిః కులకాన్తాభిః, సాధితాని నిర్వర్తితాని అమౌఘాని సఫ
లాని కార్యాణి కర్మాణి యైః తైః, చతురాః నిపుణాః యే పురుష

వర్ణాః పునుషశ్రేణాః తైః, సర్వాసాం సమ్మదాం విలాసాః యేషు
తైః, అమలాని నిష్కలాని వృథానిబృహన్తి నివాసాని భవనాని తైః,
సర్వసచ్చిదలజ్జ-ప్రతివికాల నిష్కలహన్తిరై రిత్యర్థః, అరాజత్ రరాజ,
రాజ్యదీప్తావతి ధాతోర్లక్ష్.

తా. ఆ నగ మందలి కులకాంతలందఱును మంచి రూపవతులు
శీలవతులు పతివ్రతలు, అందలి పురుష శ్రేష్ఠులందఱును తమ వసులను
వ్యర్థముగాకుండ నెర వేర్చు నిపుణులు, అందున్న భవనము లన్నియును
ధవళచ్ఛాయలతో సకలవిధ సంపదలతో నిండియున్నవి. ఆ నగరము
భూమి డలమునకు మండసమని చెప్పవచ్చును.

౧. ప్రతిహతసచిహనాం గన్ధ అత్మచ్ఛిరీణాం
ఖల చపల ముసల్య క్రూర క్షణే జపానామ్,
జడ శర కృపణానా మేడమూకా ద్భూరాణాం
సకృదపి సహ తత్రా నీ స్మిరస్తా స్థిరాణామ్.

వ్యా. :- ప్రతిహతేతి :- ప్రతిహతాః చలితమనస్కాః “మనో
హతః ప్రతిహతః ప్రతిబద్ధోహతశ్చ సః” ఇత్యమరః. కువదాః కుత్సితవా
దిః, తేషాం, “సమా కువాద కుచరా విత్యమరః, ఆత్మానమేవ యే
బిభ్రతి తే అత్యహ్మయః, కుక్షిమ్భరయ ఇత్యర్థః. తేషాం, “ఫలేగ్రహి
రాస్మిన్భరిన్” ఇత్యనేన నిపాతః. ఖలాః దుష్టాః, చపలాః చఞ్చల
శీలాః. ముసల్యాః ముసలేన వధ్యాః ముసలోన్ ముసలేనయః” ఇత్యమరః.
క్రూరాః సూతుకాః కర్ణేజపాః పిశునాః కర్ణేజపస్నూచకస్యా త్పిశునః”
ఇత్యమరః. తేషాం, జడాః మద్దాః శతాః గూఢవిప్రియ కారినః, “గూఢ విప్రి
యాన్ చురః ఇత్యమరః. కృపణాః లుభాః తేషాం. ఏడమూకాః మూక
బద్ధిలక్షణాః “అనేడమూకస్తు వక్త్రంశ్రోత్రమశ్చిక్షితే” ఇత్యమరః. అత్ర
సఖే సాదృశ్యే, అదృరాః అదనశీలాః “ఘస్మరోద్దరః” ఇత్యమరః.
తేషాం, నిరస్తాః నిష్కా నితాః, అస్థిరాః చలచిత్తాః, తేషాంచ, తత్రనగరే

సకృత్ కిచ్చిత్, గన్ధోఽపి లేశోఽపి, నహి ఆసీత్ నాభూత్. 'గన్ధో గన్ధక ఆమోదే లేశే సమ్భుద్ధగర్వయోః' ఇతి నానార్థ రత్నమాలా.

తా|| ఆవిబుద్ధః గర్వమున, మనసు చెడినవారు, క్షత్రికవాదములు చేయువారు, తమ పొట్టనింపుకొని యితరులను దలంపవినారు, కూర్మరులు, చలచిత్రులు, రోకళ్ళచే దండింపదగినవారు, కఠినహృదయులు, చాడీలు చెప్పవారు మంగళములేలు, మోసగాండ్లు లుట్టులు, దీనులు, మహాగ చెముడు లక్షణ లుగలవారు, తిండిపోతులు, చేతబహిష్కృతులు, అస్థిర హృదయులునగు మూసపులు మచ్చునకై నను గానరారు.

10. సతత శమిత భావః ప్రాభవద్భూమి దేవః

పృథుమహాదనురక్తం సాధు మూర్ధాభిషిక్తః,

సకలనిభన దృశ్యః పత్రనే వాఽపి వైశ్యః

పరహిత గుణభద్రః సర్వథా తత్ర శుద్యః.

వ్యా :- సతతమితి :- తత్ర పత్రనే తస్మిన్నగరే, భూమిదేవః భూసురః, సతతం నిత్యం శమితః శాంతః భావః, స్వభావో యస్యశాంతః స తత శాంతశీల ఇత్యర్థః. మూర్ధాభిషిక్తః రాజ్యపాలకః తత్త్రియోఽపి సాధు శమ్యక్, పృథో అగ్నౌ మహత్సు మహాత్మను చ అనురక్తః, అనురాగవాన్ యాగకరణ శీలః మహదారాధకశ్చేత్సర్వార్థః. వైశ్యో అర్థ్యః సకలవిభవైః సర్వసమ్పద్భిః దృశ్యః దర్శనీయః, శూద్రోవా శూద్రోపి సర్వథా పరహితైః పరానుకూలైః గుణైః భద్రః మజ్జశ కరః శుభకరః, ప్రాభవత్ అభూత్. ప్రపూర్వక భూధాతోర్లజ్జ.

తా|| ఆ సగరమున బ్రాహ్మణులు నిత్యము శాంత స్వభావులు. క్షత్రియులును యజ్ఞయాగాదికముల నాచరించుచు మహాత్ముల నారాధింతుడు. వైశ్యులు సర్వసంపత్పరిపూర్ణులు, శూద్రులుకూడ పరహితములును మంగళదాయకములునగు గుణములు కలిగియుండురు.

11. అనుపద మపి వర్ణీ కథ్యమానం స వృద్ధై
 శ్చరిత మితి పురాణం యన్నగర్భాః పృబుభ్యః,
 చతురమతి రపశ్య న్మానవానాం వితానం
 సకల కలుష నిఘ్నం తత్పురే కణ్డదఘ్నమ్.

వ్యా:- అనుపదమితి :- ఇతి పూర్వోక్తరీత్యా అనుపదం వచేపదే, వృద్ధైః అతీతవయోభిః కథ్యమానం వాచ్యమానం, పురాణం ప్రాచీనం యత్ చరితం చరిత్రం, తత్, పృబుభ్యః ఆపి, జ్ఞాత్వాపి, చతుర మతి నిపుణబుద్ధిః, సః వర్ణీ బ్రహ్మచారి తారకః, తత్పురే తస్మిన్పత్తనే, మానవానాం మనుష్యాణాం వితానం సమూహం, 'పూగో వితానం ప్రకరః' ఇత్యమరః. కణ్డదఘ్నం గళ పరిమాణం యథాతథా, ప్రమాణే ద్వయసచ్ఛ్చ దఘ్నచ్ఛ్చ మార్తానః ఇతి మూనార్థే దఘ్నచ్ఛ్చ పృత్యయః. సకలకలుషాణాం సర్వదోషాణాం నిఘ్నం అఘ్నం, 'అఘ్నో నిఘ్న ఆయత్త' ఇత్యమరః, అపశ్యత్ దదర్శ, దృశిర్ పేక్షణే ఇతి ధాతోర్లక్షణం.

వృద్ధజనాః విబుధసగర ప్రాచీన చరిత్ర మతి విశిష్ట మితి తస్మై తారకాయ వచేపదే ఆబోధయన్, తథాపి కుశలమతి స్స తారక తన్నగరం పరిశీల్య ఇదానీ మిదం సగరం కణ్డదఘ్నం పాపకర్మాఢీ మిత్యజానాత్. కణ్డదఘ్న ప్రయోగేన కుత్రచిత్ క్వచిత్ సచ్చరిత మవ్యస్తీతి నూచితమ్.

తా। పూర్వోక్త విధముగ వృద్ధులూ విబుధసగర చరిత మతి ప్రశస్తమని వర్ణించి చెప్పిరి కాని, యాతారకుండు నూత్నుబుద్ధి కావున తనమతి వైశద్యముచే దాను పరిశీలించి యిప్పుడా సచ్చరితముల మూండువంతుల ముప్పాతిక లోపించినట్లును, సర్వదోషములతో నిండి నట్లును గ్రహించెను.

12. పరపరిహృత విత్తం సాయథా తథ్యవృత్తం
 భువన విదిత శిష్టాచార దూరం సమన్తాత్,

వపు దివ గతజీవం పత్తనం జీర్ణపుణ్యం
నిపుణతరమతి సోఽ తర్కయ ద్విప్ర ఇథమ్.

వ్యా:- వరేతి:- నిపుణతరా అత్యంతకుశలా మతిః బుద్ధిః
యస్య సః కుశాగ్రబుద్ధి రిత్కర్థః సః విప్రః బ్రాహ్మణ స్స తారకః,
వరైః శత్రుభిః పరిహృతం అవహృతం విత్తం ధనం యస్మాత్తత్, పరా
వహృత ధన మిత్కర్థః యథా తథ్యం యథార్థం న భవతీతి అయథా
తథ్యం, అసత్య మిత్కర్థః, తేన సహవర్తత ఇతి, సాయథా తథ్యం వృత్తం
చరితం యస్మిన్ తత్, అసత్యచరితోపేత మిత్కర్థః, “యథార్థం తు
యథాతథం” ఇత్యమరః, సమన్తాత్ సర్వత్ర, శిష్టానాం శ్రేష్ఠమాన
వానాం యః ఆచారః నియమః తేన దూరం. శిష్టాచార విహిత మిత్కర్థః,
గతజీవం అవగతజీవం వపురివ శరీరమివ, మృత మివేత్కర్థః, జీర్ణ
పుణ్యం శిథిలీత పుణ్యకార్యం, పత్తనం నిబుధనగర ముద్దిశ్య, ఇథం వక్ష్య
మాణీత్యా, అతర్కయత్ తర్కయామాన.

తద్విబుధనగరే స్థితం సర్వం ధనం శత్రుభి రవహృత మభూత్.
శిష్టాచార స్త్రీలు ప్ర ప్రియ అసీత్. పూర్వవర్ణితం తత్పచ్చరితం
అసత్యమేవ బభూవ. జీవరహితం శరీరమివ తన్నగరం పుణ్యవిహీన
మవర్తత, తాదృశం నగర మాలోక్య స తారక ఇథ మచి న్తయత్.

తా॥ ఆ నగరమందలి సంపద సంతను శత్రువు లవహరించిరి. శిష్టా
చారము లన్నియు నడుగంటినవి. వృద్ధులు శిష్ట సులక్షణములేమియు
నిటఁగానరావు. వారి మాటలసత్యములే యయినవి. మృతశరీరము,
వలె నీ నగరము పుణ్యవిహీనమై కనఁబడెను. అట్టి నగరమునుగూర్చి
యా తారకుఁడీ క్రింది విధమునఁ జెంతించెను.

13. అనయ దిహ కుమార్తం ధర్మకూన్యాశికారి
సకల జన సమూహం వృత్తతః క్షిప్త మద్య.

అహ మఖిలనగర్యా మావిలాయా మపశ్యం

నిఖితి మనితి మహ్నా రోగమూలం శృగాధమ్.

వ్యా :- అనయఃతి :- ఇహ అస్మిన్నగరే, అద్య ఇదానీం ధర్మశూన్యః అజ్ఞాత ధర్మః ధర్మ రహితః, అధికారి ధర్మవ్యవహారద్రష్టా ప్యాడ్వివాక ఇత్యర్థః. వృత్తతః స్వప్న ర్తనా త్ క్షిప్తం భోవ్తం, స కలజన సమూహం సర్వమానవ బృందం. కుమార్తం కుత్సిత పథం అనయత్ నినాయ, నీ ప్రావణే ఇతి ధాతోర్లజ్. అహం ఆవిలాయాం కలుషితా యాం అఖిలనగర్యాం సర్వస్యాం పుర్యాం, నిఖిలం సర్వం, అనిలం వాయుం అమృతం జలంచ, ప్రగాఢ భృశం, రోగమూలం రోగకారణం అపశ్యమ్ దదర్శ, దృశిర్ పీక్షణే ఇతి ధాతోర్లజ్.

తా : ఈ నగరమున నివ్వడు, ధర్మమెఱుంగని ధర్మములేని ధర్మాధికారి, సర్వప్రవర్తనాదులనుండి దిగజారిన మానవులను దస్వ మార్గమును బట్టించుచుండెను. పట్టణమందంతట నీరును గాలియు సర్వమును రోగముల కాలవాలమై పూర్తిగఁ జెడెను.

14. అభిసవ వయసా ప్రక్షిబితో న్యాయకర్తా

గురు గురుధనలుబ్ధౌ శ్రద్ధధానౌ స్య శిష్యః,

విశున ఇహ గృహస్థౌ పక్షిపాఽ లక్ష్మణ తీ

నరపతి రవివేకీ వజ్రచక్ర ప్రస్య మస్త్రీ.

వ్యా :- అభిసవేతి :- ఇహ అస్మిన్నగరే, న్యాయకర్తా న్యాయ నిర్ణేతా, అభిసవ వయసా. నూత్నయావనేన. ప్రక్షిబితః అతిమత్తః. గురుః అధ్యాపకః ఉరుధనలుబ్ధః అధికధనలోలుపః అన్యశిష్యః తచ్ఛాత్రః, అశ్రద్ధధానః గురౌ విద్యాయా మపి శ్రద్ధావిహీనః శ్రద్ధా విరహితః, గృహస్థః గేహే, విశునః నూచకః, స్త్రీ కాంతా ఆ పత్రపా నిర్లజ్జా నరపతిః రాజా, అవివేకః వివేకశూన్యః, తస్య మస్త్రీ తదమాత్మ్యః, వజ్రచక్రః ధూర్తః, చ అలక్ష్మిత అదృశ్యత. లక్ష్ దర్శనే ఇతి ధాతోర్లజ్.

తా|| ఈ పత్తనమందలి న్యాయాధికారి మదమత్తుడైన యువకుడు. గురువు శిష్యుని తాతాభిలాషి, శిష్యుడు శ్రద్ధాహీనుడు. గృహముడు కొండెగాడు. ఆడుది సిగ్గులేనిది. రాజు వివేక శూన్యుడు వాని మంత్ర మోసగాడు.

15. నహి కులగుణ విద్యాః ప్రాభవస్థైరవాయు
ద్రవిణబం కుతస్త్రాసత్యవాక్త్యై ర్వినేహ,
అనవరత మసేవంతాగ్రజా వేదబాహ్యన్
స్వసుఖ మభిలషంతః పౌరుషం త్యక్తవంతః.

వ్యాః:- సహితీ:- ఇహ అస్మిన్పత్తనే, ద్రవిణం ధనం, బలం శారీరకశక్తిః, కుతస్త్రం వజ్రసం, అసత్యవాక్యం అన్వతం, తైర్వి నాతాని విహాయ, కులం వంశః. గుణః ధర్మాదిగుణః, విద్యాచ విజ్ఞానాదికంచ, గౌరవాదు వ్యతిష్ఠాయై, నహి ప్రాభవన్ యోగ్యా నాభవన్ ప్రపూర్వక భూతతాయా మితి ధాతోర్లజ్. అగ్రజాః బ్రాహ్మణాః స్వసుఖం, అభిలషంతః కాష్టంతః, పౌరుషం పురుష యత్నం త్యక్త వంతః త్యజంతః, అనవరతం సర్వతః, వేదబాహ్యన్ వేదాధికార శూన్యాన్ శూద్రాదీన్, అసేవంత అభజంత. పేవసేవాతూ మితి ధాతోర్లజ్.

అత్ర ధనవతాం బలవతాం కుతస్త్ర వరాణాం అసత్యవాది నామేవ గౌరవం, నతు కులీనానాం గుణవతాం విదుషాం చ, కిచ్చుత్ర విప్రా స్వసుఖాభిలాషిణః స్వేచ్ఛద్వ్యోగం విహాయ శూద్రాదీ నభజంత

తా|| ఈ పురమందు ధనమున్నవారికిని, బలమున్నవారికిని, వంచకులకును అబద్ధములాడువారి గౌరవ మర్హదలుగాని, కులీనులకును గుణవంతులకును విద్యార్థులకును గౌరవమర్హదలులేవు. మఱియు నిందలి బ్రాహ్మణులు కుల ప్రయత్నములను విడిచి, తమ స్వసుఖముగోరి వేదబాహ్యులను సేవించుచుండిరి.

16. అకురుత కులబాహ్యః స్వైరిణీకజ్జుకోదు
 ప్కృతరత మత ఉచ్చైః పత్రనే శూన్యవాదమ్.
 నట విట భటత్థిర్థ ధ్వాక్ష కాపాలికైః పా
 ణద దవగత దేవాగార మాచారహినైః.

వ్యా :- అకురుతేతి :- పత్రనే పుర్యా, స్వైరిణీనాం జారిణీ
 నాం ప్రీణాం, వజ్రాక్షః ధూర్తః, దుష్కృతేషు దుష్టకార్షేషు, రతః
 అసక్తః మతః సజ్జలోపయస్య సః, కులబాహ్యః కులబహిష్కృతః,
 మానవః, శూన్యవాదం దేవోగాస్తి ధర్మాధర్మా సస్త్రః ఇత్యాది
 నాస్తికవాదం, ఉచ్చైః ఉన్నతస్వరేణ, అకురుత చకార, దుష్కర్షోః
 కరణే ఇతి ధాతోర్లజ్.

అవగతం సుప్రసిద్ధం, దేవాగారం దేవమన్దిరం, నటైః సర్త
 కైః, విటైః వేశవాటీ సజ్జలారిభిః, భటైః రక్షకభటులైః తీర్థధ్వాన్తై
 మూఢైః “తీర్థే ధ్వాన్తా ఇతి-” ధ్వాన్తేణక్షేపే ఇతి పాణినిః,
 కాపాలికైః హస్తేకపాలంధృత్వా భిక్షామటద్భిః పాశుపతైః చ
 జనైః ప్రాణదత్ దధ్యాన ప్రపూర్వస్యనద నాదేశజ్జే ఇతి ధాతోర్లజ్

తా. ఈ సగరమున జారిణీ వంచకులు పాపకార్య సత్తులునగు
 కులభిష్టులచే నాస్తికవాదములు గావింపఁబడుచున్నవి. దేవాలయ
 మంటవములన్నియు నటులతో విటులతో రక్షకభటులతో మూఢు
 లతో కాపాలికులతో నిండి యెల్లప్పుడు వారి మాటలచే బ్రతిధ్వనిం
 చుచుండెను. దేవాలయమున ధర్మప్రబోధములులేవు, నాస్తికవాదములు
 జరుగుచున్నవి. వేదమంత్రధ్వనులుగాని పూజాపురస్కారములుగాని
 లేవు. నట విట భటాదుల ధ్వనులే పెద్దవిగా వినిపడుచున్నవి.

17. జననుతకులతో హం జాతవా నిత్యహం యు
 ర్వి బుధ సదసి జల్ప స్తుత్రమాత్మీయ గోత్రమ్,
 అభవ దిహ స గే హిహ సత్యమహా-
 నవరత పరనారీ లమ్పుట పృమ్పు దన్ధః.

వాఁ :- జననుజేతి :- ఇహ పురే, ఆజన్మ జన్మప్రభృతి దుష్టః దోషయుతః దుష్టప్రవర్తన ఇత్యర్థః. అనవరతం సంతతం పరనారీ లమ్పటః పరకాంతా సక్తః. పరనారీ పరాయణ ఇత్యర్థః. సమృద్ధః సమృద్ధమత్తః కేహిశూరః గృహ ఏవ శూరః సతు యుద్ధే, పాత్రే సమితాదయశ్చేతి నిపాతితః. సః తాదృశః మనుజః, అహం జననుత కులతః సర్వజనశ్లాఘ్యా ద్వంశాత్. జాతః ఉత్పన్నః, ఇతి ఇత్థం, అహం యః అహంకారీ అహంయుస్సాదహంకారీ ఇత్యమరః. విబుధసదసి పణ్డితసభాయాం, ఉత్తమం ప్రశస్తం, ఆత్మీయగోత్రం ఆత్మకులం, జల్పన్ పదన్, సర్వగోత్రేషు మదీయం గోత్రం ప్రశస్తమితి పదనిర్ణయః, అథ వత్ ఆస, భూసత్తాయామితి ధాతోర్ణజ్.

తా|| ఆ సగరమున, పుట్టిపదాది పాడుపనులు చేయుచు, బర కాంతలతోఁ గ్రీడించుచు, నింటి కడగొప్పలు చెప్పుచు, సంపదలచే విజ్ఞప్తిగ బ్రాహ్మణుడు, కన్నులున్నగానక, నేనే యుత్తమకుల సంజాతుడను, నాగోత్రమే యన్ని గోత్రములకంటె గొప్పది. అనిపండి తులకడ పదరుచుండెను.

18. అహరహ ఇహ మేషా న్కుక్కుటా న్యోధయిత్వా

సతత మధికపూజ్యా న్నూషయిత్వా మదేన.

ప్రతిదిన ముపదంతై రేష మద్యం నిపీయా

గమయ దవధి మాత్మాయుర్యథాజాత ఇత్థమ్.

వాఁ - అహరహఇతి :- ఇహ అత్ర, ఏవః యథాజాతః అజ్ఞః, 'అజ్ఞే మూఢ యథాజాత మూర్ఖ వైధేయ బాలిశః' ఇత్యమరః. అహర హః ప్రతిదినం, మేషాన్ ఏడకాన్, కుక్కుటాన్ చరణాయుధాన్, యోధయిత్వా, సతతం నిత్యం మదేన గర్వేణ, అధిక పూజ్యాన్ పూజ్యతః సాష్టానాన్, దూషయిత్వా వినిష్ఠ్య, ప్రతిదినం ప్రత్యహం, ఉపదంతైః వ్యంజనైః, సహ మద్యం సురాం, నిపీయ పీత్వా, ఇత్థం

వీపం, అత్తాయుః స్వజీవితం, అవధిం అస్తం, అగమయత్ నినాయ,
గమ్యగతావితీ ధాతోః ణ్యన్తాల్లజ్.

తా: ఈ పట్టణమున మూర్ఖుడొకఁడు వ్రతదినము గొట్టెనని చెప్పు
లను శిశ్యుడెముల నాడించుచు, పూజ్యులయిన మహాత్ములను
నిందించుచు, వ్యజనములతోఁ గలిపి మద్యమును సేవించుచు, తన
వయస్సునంతను దాటించుచుండెను.

19. క్వచి దరమత సోఽయం జాలికవ్యాధనీ చై:

క్వచి దలభత హేయం వేష మన్యాయేషు,

క్వచి దకమతఃజ్ఞోఽవజ్ఞీ రీశానుకూలం

క్వచి దనువ దరిం కిం వీరనూస్తస్య మాతా,

వ్యా:- క్వచిదితి :- నః అయం జనః, క్వచిత్ కుత్రచిత్
జాలికాః వాగురికాః వ్యాధాః మృగయవః, నీచాః ప్రాకృతాః తైః
అరమత అక్రీడత్. రము క్రిదాయామితి ధాతోర్లజ్. క్వచిత్, కుత్ర
చిత్, అన్యాయేషు అన్యదీయభవనేషు, హేయం నిర్ద్యుతం, వేషం,
ఆకల్పం, అలభత ఆప్నోత్. దులభష్ ప్రాప్తావితీ ధాతోర్లజ్. క్వచిత్
కుత్రచిత్, అవమతా త్యక్తా లజ్జా త్రపా యస్యసః, లజ్జావిహీన స్సన్,
నీశీశానుకూలం నాస్తిశానుకూలం యథావిధా, అవక్ ఆవోచత్, పచ
వరిభాషణే ఇతి ధాతోర్లజ్. క్వచిత్ కుత్రచిత్, అరిం రిపుం,
తస్య మాతా జననీ వీరనూః వీరనూతా కిం ఇతి ఆనువత్ నునావ.
స్థుతిం చకారేత్కర్థః, ణాస్తవన ఇతి ధాతో స్తాదారికాల్లజ్.

తా: ఇందలి జనుడొక్కఁచోట జాలరులతో వేటకాండ్రతో
వాగురులతోఁ గలిసి యానందించెను. ఒక్కఁచోట పై వారిండ్లలో
సంక్యములైన వేషములను ధరించుచుండెను. వేరొక్కఁచోట సిగ్గువిడిచి
నాస్తిక వాదములను గావించుచుండెను. మఱియొకఁచోట శత్రువును
గూడ నీ తల్లి వీరమాతయని పొగడుచుండెను.

20. రుచిర తరుణదాసీ మేలకో వాజమేధః

వరయువతి ముఖమౌజ్జ్వలేకణం రాజనూయమే,

ఫలమిహ నిజసౌఖ్యం జీవితేన సత్ప్రమేవ

ప్రతిదినమితి ఖట్వారూఢ ఏష వ్యజానాత్.

వ్యా:- రుచిరేతి:- వాజమేధః అశ్వమేధయాగః, రుచిరా నుస్థరీ తరుణా యువతిః యా దాసీ వేశ్యా పరిచారికా వా తస్యాః మేలకః సమ్మేలనదాయీ తస్య యాగస్య దాసీ సమ్మేలన మేః ఫల మిత్యర్థః. రాజనూయయాగః, వరయువతీనాం వరకాంతానాం ముఖమౌజ్జ్వలం ముఖవద్దంతస్య ఈక్షణం దర్శనం. తస్య యాగస్య పరకాంతా ముఖ దర్శనమేవ ఫలమిత్యర్థః ఇహ అస్మిన్జీవితే నిజసౌఖ్యమేవ ఆత్మనుభవేన, అనల్పం ఆత్మధికం. ఫలం లాభః, ఇతి ఏవం, ప్రతిదినం ప్రత్యహం, ఏషః అయం ఖట్వారూఢః జాల్మ్యః. మూర్ఖ ఇత్యర్థః 'ఖట్వాక్షే పే' నిందా యాం ఏష సమానుః విధీయతే. వ్యజానాత్ జానాతీస్య, విపూర్వకజ్ఞా ధాతోర్లజ్.

తా॥ అశ్వమేధయాగము నాచరించినవారికి దాసీ సమాగమ ఫలము మాత్రమే లభించును. రాజనూయముఁ జేసినవారికి వరకాంతా ముఖదర్శనమే ఫలము. ఈ జీవితమున నున్నంత ఫలము మఱెచ్చటను లేదు. ఇఁకయే మిక్కిలి యధికమైనది. అని యీ మూర్ఖుఁడు ప్రతి దినము భావించును. ఆ యోగముల ప్రయోజనము వాని కేమాత్రము తెలియదని భావము.

21. ఋణ మిహ విశునేనా దీయత స్వార్థవృద్ధ్యై

పరిజన భృతకేభ్యోఽక్రీయతాల్పేన మత్స్యః.

నుమ మధు ఫల కాకం దేవనమ్మన్వి వర్వం

బహులకువడ పొప్తా కిమ్మచావేన తేన.

వ్యా:- ఋణమితి :- ఇహ అత్ర శిశునేన లుబ్ధేన స్వార్థ వృద్ధ్యై స్వధన సంపర్కనాయ, ఋణం ఉద్ధారక, పరిజగేభ్యః సేవకేభ్యః భృతకేభ్యః కర్మకరేభ్యః ఆదీయత దీయతే స్మ. బహులాః అధికాః కువదాః కుత్సిత వాదినః తేషాం పోష్టా పోషకః తేన, మితమ్మచేన లుబ్ధేన అల్పౌపి అతిస్వల్పౌపి మత్స్యఃమీనః. దేవసమ్బుద్ధి దేవతా ధీనం, సుమం పుష్పం, మధుమాక్షికం, ఫలం, శాకః, తేషాం సమా హారః తత్సర్వ మిత్త్యర్థః అక్రీయత క్రీయతే స్మ.

తా|| పట్టణమున లుబ్ధుడు వడ్డీలకై సేవకులకును చిన్న జీత గాండ్రీకును ఋణములిచ్చుచుండెను. చాలమంది కుత్సితులను బెంచుచు తాను మాత్రము కడుపునొండ దిశక బ్రతుకు నాలుబ్బుడు దేవతలకు సంబంధించిన పువ్వులను తేనెను, పండ్లను, కూరలను, చివరకు చిన్న చిన్న చేపలను గూడఁ గొనుచుండెను.

22. శ్రుతిసముదిత కన్యాదానకాలేఽపి మద్యం

తరస విహ గవాం స ప్రాశయద్వేద బాహ్యన్.

త దపరిమితవ స్వగ్రన్యత ద్విణ్ణపాలైః

ప్రతిదిన మురుధూర్తోద్యోగిభి ర్మన్రి ముఖ్యైః

వ్యా:- శ్రుతితి:- ఇహ అత్ర, సః వివ్రః, శృతి సముదితే వేదవిహితే కన్యాదానకాలే కన్యాదాన సమయేఽపి మద్యం సురాం, గవాం తరసం గోమాంసంచ, “తరసం క్రవ్యమామిష ! మిత్యమరః, వేదబాహ్యన్ వేదాధికార హీనాన్, శూద్రా దీనిత్యర్థః. ప్రాశయత్ భోజయామాసు. పృథ్వాకాత్ అశ్ అశనాయామితి ధాతోర్లజ్. తస్య, అపరిమితం అసంఖ్యాకం. వసు ధనం. ద్విణ్ణపాలైః శత్రు గాజన్యైః, ఉరు అధికం యే ధూర్తాః వచ్చికాః తైరుద్యోగిభిః, మన్రిముఖ్యైః అమాత్యాదిభిశ్చ పృతిదినం దినే దినే అగ్రస్మత అభిష్యత. గృస భక్షజే ఇతి ధాతోః కర్మణి లజ్.

తా|| ఈ పట్టణమందలి విప్రుఁడు పరమపవిత్రము వేదవిహితము నగు కన్యాదాన కాలమందుఁ గూడ గోమాంసముతో మద్యముతో శూద్రాదులకు విందుచేయుచుండెను. వాని ధనమును శత్రురాజులు వంచకులై న యుద్యోగులు సమాత్యాదులును నిత్యము మింగుచుండిరి.

23. శ్రుతిరిపుకులజాయ స్వీయ సమృత్తుమారీ
మనుచితకరభిన్నాం నిర్దయ స్సార్పయిత్యా,
అయ మనిశ మవిన్ద జీవనం తస్య హేతో
ర నృజామతి రవి స్వశ్శక్రుయుగ్మం విధూన్యన్.

వ్యా :- శ్రుతిరిపురితి:- సః ఆయం ద్విజః, నిర్దయః దయావిహీన స్సన్, అనుచితేన అసర్వార్థేణ కరేణ హస్తేన, అధవా బలినా, అన్నాం దుఃఖతాం, అసర్వ పాణిగ్రహణ దుఃఖతాం అధవా అనుచిత ధాగధేయ దుఃఖతాం వేత్తర్థః. స్వీయసమృత్తుమారీం స్వసమృద్ధాపాం కన్యాం శ్రుతిరివవః శూద్రాదయః తేషాం కులే వంశే, జాతాయ ఉత్పన్నాయ. దత్వా వితీర్య, అన్యజామతిరపి కుటిల బుద్ధిరపి, స్వీయం స్వకీయం, శ్శక్రుయుగ్మం, విధూన్యన్ కంపయన్, తస్య హేతోః జామాత్రర్థం, అనిశం సన్తతం, జీవనం వర్తనం అవిన్దత్ పాప. సుద్ధౌలాభే ఇతి ధాతోర్లజ్.

తా|| ఈ పురమందు బ్రాహ్మణుఁడు కఠినహృదయుఁడై తన సర్వస్వమైన కన్యకను, ఆమె యిష్టపడక దుఃఖించుచున్నను. శూద్రున కిచ్చి వివాహముగావించి, ఘనకార్య మాచరించినవానివలె గంతసించి, తన గడ్డమును మీసమును దువ్వుకొనుచు, నిత్యమాయల్లునికై తన జీవితమును వినియోగించుచు బ్రతుకుచుండెను.

24. విధినియమిత కర్మాక్షిప్త శక్వ చ్ఛ్వు వృత్తాః
క్షణికధన ముపార్జ్య మ్లిప్త మేవానులప్య,

అగమయ దవసానం సోఽన్య జాతీయవేషైః
ప్రకట కపటశీలో జీవితం బ్రహ్మబంధుః

వ్యా :- విధితీ :- సః బ్రహ్మబంధుః బ్రాహ్మణ బుధుః, అథమ
బ్రాహ్మణ ఇత్యర్థః, విధినియమితం వేదవిహితం, కస్య కర్మనిశేషం,
ఆక్షిప్య త్యక్త్వా, శశ్వత్ స్వయం, శ్వవృత్త్యా సేవయా, 'సేవాశ్వవృత్తి'
రిత్యమరః, క్షణిక ధనం, అతిచిచ్ఛలం ధనం, ఉపార్జ్య సమృద్ధ్య,
మిష్టమేవ అవి స్పృష్టం యథా తథైవ, "అథ మిష్ట మవి స్పృష్ట" మిత్య
మరః, అనులప్య మహుర్ముహూః కశయిత్వా, "అనులాపో ముహు
ర్భాషా" ఇత్యమరః, ప్రకటం స్పష్టికృతం కపటం సకంశీలం స్వభావః
యస్య సః, ప్రకటితకృత్రిమ స్వభావస్సన్నిత్యర్థః, అన్యజాతీయ వేషైః
ఇతరదేశ జనానుకూల వేషధారణాదినా, జీవితం ఆయుః, అవసానం
అంతం, అగమయత్ నినాయ, శమ్ల గతావతి ధాతోర్యజ్జనాల్లజ్.

తా! ఈ సగరమున బ్రాహ్మణాగమముడు వేదవిహితములైన
తన కర్మములను విడచాడి, సేవక వృత్తిచే ధనము నార్జించుచూ, మాటి
మాటి కస్పృష్టముగ గొణుగుచు, తన కపటస్వభావమును బ్రకటించు
కొనుచు, అన్యజాతీయ వేషములను ధరించుచు, జీవితమును గడుపు
చుండెను.

25. బహుల ధనయుతశ్చే ద్ధీర్వనామభిధాయ

స్వకుల సయత కర్మస్తామ మారా ద్విధూయ,

సకల పరిలభోజీప న్తతం మద్యసాయ్య

న్యసర దవనిదేవైసా దివాకీర్తి వృత్తమ్.

వ్యా :- బహులేతి :- అసౌ అవనిదేవః, ఆయం భూసురః,
బహులధనేన అధికధనసమృదా యుతశ్చేత్ యుక్తోయది, దీర్ఘనామ
అతిదీర్ఘం నామధేయం, అభివాయ ఉక్త్వా, స్వకులస్య స్వవంశస్య, నియ
తః నిర్ణీతః యః కర్మస్తామః కర్మసమూహః, తం ఆరాత్ దూరం

విధూయ విక్రీప్య సకల పలలభోజే సర్వజన్తమాంస భక్షకః, సస్తతం నిత్యం మిద్యచాయీసురాం పిబన్, యజ్ఞకీర్తి వృత్తం చక్షాలచరితం, అన్యసరత్ అనుససార. “చక్షాల వ్లవ హితజ్ఞ దివాకీర్తి జనజ్ఞనూః” ఇత్యమరః. అను పూర్వక స్మగణ వితి ధాతోర్లజ్.

తా|| ఇందలి బ్రాహ్మణుడు పెద్ద భవంతుడయినచో దన పేరు పెద్దగాజేసి చెప్పకొనుచు, బ్రాహ్మణాచారములను సంపూర్ణముగ విడిచి, నిత్యము కల్లుదాగుచు, నన్నిరకములైన మాంసములను దినుచు, చండాలునివలె దనజీవితమును గడుపుచుండెను.

26. కిమపి హిత మపిశ్య న్జీవనోపాయ మన్యం

బహు యజన మిషేణార్థజడాన్భిక్ష మాణః,

ప్రతిదివ మిహ దానా న్భుజ్యతై ర్భూష యిత్వాఽ

దయ మనయ మజా మున్ముయద్యామజాః.

వ్యా :- కిమపీతి - ఇహ అస్మిన్ సగరే యాయజ్ఞాః యజ్ఞా, పునః పునః యజతీర్థ్యరే యజ్. “యజజప దేశాః యజః” ఇత్యూక ప్రత్యయః, హితం క్షేమజ్కరం అన్యం ఇతరం. జీవనోపాయం జీవన సాధనం, అవశ్యన్ కిచ్చదవ్యజానన్, ప్రతిదివం నిత్యం, యజన మిషేణ యజ్ఞచ్ఛద్యనా, జడా న్నదాన్, బహు అధికం, భక్షమాణః యాచమానః, భూషణైః తద్ధం నిర్మితాధరణైః, దానాన్ భార్యాం, “దానాః పుంసి చ భూష్యేవ” ఇత్యమరః. భూషయిత్వా అలంకృత్య. అదయం దయారహితం యథాతథా, అనయం నీతివిరహితం యథా తథా, అజాం ఛాగీం, అలంబయతో విశగన మకరోత్, అజ్ పూర్వకాత్ “అథమ్ సాగ్రస్తా” వితి ధాతోః ణిచి “అథేశ్చ” ఇతి సూత్రేణ నుమ్. అలంబ యదితి రూపమ్.

తా|| ఈ సగరమున సోమయాజి జీవికకై మఱియొక బ్రతుకు తెరువుగానక, యజ్ఞాచరణమే జీవనాధారముగఁ గావించుకొని, మంద

బుద్ధులకడకేగి, యజ్ఞ మను మిషతో వారి నెక్కువగా యాచించి, ధనము నార్జించి, యా ధనముతోఁ దన భార్యకు సగలుగావించి యామె సలంకరించి, కనికరములేక మేకను జంపుచున్నాఁడు. తాను బ్రతుకుటకును భార్యను సంతోషపెట్టుటకును యజ్ఞాచరణ మారనిగి ఫలము.

27. ఉరుతర మిహదత్తం పాదపూజాభవం చే
దయ మకురుత దాసీ పుత్రగ్రేహేఽపి భిక్షమ్,
అనయ మఖిల బస్థూ స్స్వ స్పరివ్రాడ పుష్క
త్సకల మత నియన్తాఽ శ్రాత్ర పీతాధిగన్తా.

వ్యా:- ఉరుతరమితి :- ఇహ అత్ర, సకలమతానాం ద్వైతా ద్వైతాది సర్వమతానాం, నియన్తా నియామకః, అశ్రాన్తం సన్తతం పీతాధిగన్తా సన్యాసిపీత మారూఢః అయం పరివ్రాట్ ఏష సంన్యాసీ, ఉరుతరం అత్యధికం. పాదపూజాయై ధనం విత్తం, దత్తం చేత్ దీయేత యది, దాసీపుత్రగ్రేహేఽపి పరిచారికా పుత్రగృహేఽపి భిక్షా మకురుత, భిక్షా మగృహ్లాత్, దుక్ష్మక్షోకరణే ఇతి ధాతోర్లజ్. స్వాన్, బస్థూన్ బాస్థవాన్, అపుష్కతో పుషోష. 'పుష్ పుష్టే' ఇతి దైవాది కాత్ ధాతోర్లజ్.

తా|| ఈ పురమందు, సర్వమతముల వారిని నియమించువాఁడును నిత్యము పీతమందేయున్న పీతాధిపతియగు సన్యాసి, పాదభిక్షసాధికముగా నిచ్చినయెడ దాసీపుత్రుని యింటియందుఁ గూడ భిక్షగైకొనుచు, పాదభిక్షలచే లభించిన ధనముతోఁ దను బంధువులను బోషించుచుండెను. ధనార్జనముకొఱకు సన్యాసముగాని ముక్తికొఱకు కాదు.

28. బహుధన వరదూర్తైః పూరితే ధర్మగ్రేహే
ముహు రిహ విరచయ్యా నర్థకం కూటసాక్ష్యమ్,
అవిదితవిగమార్థేఽజస్రమేషోఽగ్రజాతః
సమచరదురు మూఽక్రిత వాదాధి కారః.

వ్యా - బహుధనేతి :- ఇహ అస్మాం విబుధనగర్యాం, ఏషః అగ్రజాతిః అపి వివ్రాః, అపి విదితః అజ్ఞాతః నిగమార్థః వేదార్థ స్పృశి, కూటసాక్ష్యాదిచక్షు కర్మాచరణేన నరకయాతనా సమ్భవిష్యస్తీత్యజానన్నిత్యర్థః. ఉరుమూల్వేన అధికధనేన క్రీతః వాదనే అధికారః యేన సః, అధికధనం దత్త్వా వాదనాధికార ప్రభుత్వం క్రీత్యేత్యర్థః. బహుధనే అధికధన సమ్పాదనే యే పరాః ఆసక్తాః తైః ధూరైః వశ్యుకైః, పూతే సమ్పాద్యే ధర్మగేహే ధర్మాధికరణే, ముహుః పునః పునః, అన్యకం అన్యధదాయ, కూటసాక్ష్యం అసత్యసాక్ష్యం విరచయ్య నిర్దాయ, అజగ్రం సస్తతం, సమచరత్ సశ్చచార, సమ్పూర్వకచరభక్షణే సంచారేచ ఇతి ధాతోర్లక్ష.

తా॥ ఈ నగరమున బ్రాహ్మణుఁడు ధర్మాధికరణమున (కోర్టు) వాదించుట కువయు క్తమైన యధికారవత్తిమును (ప్లీడరుషట్టా) హెచ్చుధనమిచ్చికొని, కూట సాక్ష్యము నరకప్రదమను వేదార్థము నెఱుంగక, ధనాశాపరులతో నిండిన యధికరణమునకుఁ బోయి, యచ్చట కూట సాక్ష్యములకు జెప్పించి నిత్యము బ్రతుకుచున్నాఁడు.

29. సకలనిగమ బాహ్యం కర్షకం ద్యూతకారం

భృతి భుజ మిహ కన్యా విక్రయం సార్థవాహమ్,

ద్విజకుల ఉరువృద్ధ్యాజీవ మాద్యూన మైతే

ప్రకట కపటవేషం శిశ్విదానం భ్రుకుంసమ్.

వ్యా :- సకలేతి :- ఇహ అత్య, ద్విజకులే విప్రజాతౌ, సకలనిగమ బాహ్యం సర్వవేదశాస్త్ర విహీనం, కర్షకం కృషీవలం, ద్యూతకారం సభిశః, “సభికాద్యూత కారకాః” ఇత్యమరః, భృతిభుజం కర్మకరం, “భృతికో భృతిభుక్కర్మకరో వై తనికశ్చసః” ఇత్యమరః. కన్యావిక్రయం కన్యా విక్రేతారం, సార్థవాహం వణ్యాజీవం, ఉరువృద్ధ్యాజీవం అధికకుసీదేన జీవంతం, “కుసీదం వృద్ధిజీవం” మిత్యమరః, ఆద్యూ

నా చాదరికం, పరాన్నజీవిన మిత్యర్థం, “అద్యూన స్వాస్తి చాదరికం”
 ఇత్యమరః. వ్యకట కపటవేషం ధూర్తం, శిశ్విదానం దురాచారం,
 “శిశ్విదానో కష్టకర్మా” ఇత్యమరః. భుజులనం స్త్రీవేషధారిణం,
 ‘భ్రమంసశ్చ భ్రమంసశ్చ భూతు సశ్చేతి నర్తకః, స్త్రీవేషధారీ పురు
 షః’ ఇత్యమరః. ఐక్షే అవశ్యమ్.

ఈ సంగతుందలి బ్రాహ్మణులు వేషశాస్త్రములను బూర్ణముగ
 విడిచిపెట్టారు, కేలను దున్ని వ్యవసాయముఁ జేసి బ్రతుకువారు, జాద
 మును నాగు. కూలిపనిపలన బ్రతుకువారు, కూతుండ్ర నమ్ముకొనువారు
 కర్షకముఁ జేయువారు, చెంచువడ్డిలకప్పులిచ్చి యా వడ్డిధనముతో
 జీవించువారు, ఇతరులపై నాధారపడి పొట్టపోషించుకొనువారు కపట
 వేషముల ధరించి తిరుగువారు. దురాచారపరాయణులు, స్త్రీ వేషము
 లను పాల్చి సృత్యములఁ జేయువారునై యుండిరి.

౩౦. ఉదవహాదిహ పృథో నిర్భుణః కీర కణ్ఠా
 మవృణుత కులబాహ్యః సమ్మదన్తః కులీనామ్,
 హతమతి శభిశస్త్రః ప్రావ్రజ ధూతభోగో
 బహుల ధనవతి ర్విగ్భాహ్మణం నామశిష్టమ్.

వ్యా :- ఉదవహాదితి :- ఇహ తత్రనగరే, వృద్ధః అతీతవయాః,
 నిర్భుణః దయారహిత స్సన్, క్షీరకణ్ఠాం అతిబాలాం ఉదవహాత్ పర్యణ
 యాత్, ఉత్పూర్వస్య వహ ధాతోర్లజ్. కులబాహ్యః కులబహిష్కృతః,
 సమ్మదన్తః సమ్మదస్యిత స్సన్ కులీనాం సత్కుల సజ్జాతాం కన్యాం
 కుమారీం అవృణుత వరయామాన, శభిశస్త్రః పాతానాగ్రహణాదినా
 నిర్దితః హతమతిః బుద్ధిదీన స్సన్, గూఢ భోగః గుప్తమార్గేభోగా
 ననుభవన్, బహులధనవతిః బహుధనాన్వితా సక్తస్సన్, ప్రావ్రజత్
 పరివ్రాజకః అభాత్, ప్రపూర్వక వ్రజగతా వితి ధాతోర్లజ్. నామ
 శిష్టం నామమాత్రావశిష్టం బ్రాహ్మణం భూసురం వ్రతి, ధిక్ నిన్దాన్తు

తా|| ఈ సగరమున మిక్కిలి వృద్ధుఁడు చాలా చిన్నపిల్లను వివాహమాడెను. వెలివేయఁబడినవాఁడు ధనవంతుఁడై సత్కులజాత యగు కన్యను వివాహమాడఁ దలంచెను. నిందితుఁడై న మందబుద్ధి గుప్తముగా భోగముల సనుభవించుచు ధనాజ్ఞనమునకై సన్యాసాశ్రమమును స్వీకరించెను. ఛీ - ఏమి బ్రాహ్మణుఁడు. పేరునకు మూలము బ్రాహ్మణుఁడనిపించుకొనుచున్నాఁడు.

31. సకల నిగమ పుష్కస్యాయ మస్యాం మృషార్థం
పురి విశృత పచోః బోధితం బుధ్యమానః,
అవగణిత ధరిత్రీదేవత హీనపర్వః
సృథయ దమితగర్వం కద్వద ససమ్పదన్.

వ్యా :- సకలేతి :- అస్యాం పురి అస్మిన్నగరే, ఏషః అయం హీనపర్వః శూద్రాది జనః, విశృతాని విరుద్ధాని వచాంసి వచనాని యేషాం తైః, వేదవిరుద్ధాది భరిత్యర్థః, బోధితం కథితం సకలనిగమ పుష్కస్య సర్వవేద సమూహస్య, మృషార్థం అసత్యాత్మం, బుధ్యమానః జానన్, అవగణితాః తిరస్కృతాః ధరిత్రీదేవతాః భూసుతాః యేన సః అవమానిత విప్రస్సన్నిత్యర్థః, కద్వదః కల్పితాని పదన్, 'రథపద యోశ్చ' ఇతి మాత్రేణ కు శబ్దస్య కదాదేశః. "గర్వవాదీతు కద్వదః" ఇత్యమరః, సమ్పదన్ః విశ్వరూపదమత్రస్సన్, అమితగర్వం అపార దర్పం, అవిధియత్ ప్రకటితకార, పృథవ్యఖ్యాన ఇతి ధాతోః జ్.

తా|| ఈ సగరమున గొందరు దుష్టులు వేదముల కపార్థములను గల్పించి యిదియే షరమార్గమని బోధించుచుండిరి. దానిని వేసి శూద్రాది హీనవర్ణుఁడు వేదార్థము నెఱిగినట్లు గర్వించి, బ్రాహ్మణ జాతినే యవమానించి, లక్ష్యపెట్టక సమ్పదఁడుడై నోటికివచ్చినట్లు పద రుచు, గర్వముచే దనమాటయే యథార్థమని చాటుకొనుచున్నాఁడు.

32. శృతినిగదితమార్గం నాజహా స్మిర్విశేషం

దృఢ మిహ పరపద్మాం నహ్యవాలమ్మౌఽయమ్,
అమనుత బహు దుఃఖం నో సుఖం మానవేఽద్యా
పకృత ముపకృతం దుర్మృత ఉన్మృత చిత్తః.

వ్యా:- శ్రుతీతి:- ఇహ అత్ర, అయం జనః, శృతినిగదిత మార్గం వేదవిహితం వస్థానం, నిర్విశేషం సమూర్ణతయా, అజహాత్ స తత్యాజ, ఓహాక్ త్యాగే ఇతి ధాతోర్లజ్. దృఢం స్థిరనిశ్చయేన, పరపద్మాం పరమార్గం, “సరణిః పద్ధతిః పద్మా” ఇత్యవశః, నహి- అవాలమ్బత, నస్త్యేచకార, అవపూర్వకస్య లబి అప గ్రంసనే ఇతి ధాతోర్లజ్. అద్య ఇదానీం, మానవః మనుజః, దుర్మృతః దుష్టవృత్తనః, ఉన్మృత చిత్తః ఉన్మృత స్వాస్త్యః బహు అధికం సుఖం దుఃఖంచ నో అమనుత నమేనే మన ఆలోచన ఇతి ధాతోర్లజ్. బహు అధికం ఉపకృతం అపకృతం వా స అమనుత యద్దుఃఖదాయ యఃస్సృఖదాయ యేనోపకారో భవతి యేనాపకారో భవతీతి నవేదేత్యర్థః.

తా|| ఈ పత్రసమందలి జనమింకను వేదమార్గమునఁ పూర్తిగ విడువలేదు. పరమార్థము నింకను స్థిరబుద్ధితో గ్రహింపనులేదు, ఇందలి జనుఁడు దుష్ప్రవర్తనుఁడు నున్మృత చిత్తుఁడు నగుటచేత నెద్దాన సుఖముగలదో యెద్దాన దుఃఖమువచ్చునో యేది యపకారమో యేది యపకారమో తెలియఁ వాఁడై యుండెను.

33. స జగదుపచిక్ష్ణ స్తర్కయ స్సత్కుదారః

క్వచిదపి పరిగచ్ఛ నృష్ట మాలోల దృష్టిః,
ప్రచుదవన సమీపే గర్భవాతేన హృష్టః
ఘన మధుర రవేణాగాయ నిత్యం మహాత్మా.

వ్యా:- సజగదితి:- మహాన్ ఆత్మా అనుభావః యస్యసః, మహాయనా ఇత్యర్థః, ఉదారః జౌదార్యయుక్తః, దాతేత్యర్థః, సః తా

క. జగత్ లోకం ఉపచిక్షింతుః ఉపకర్తు మిచ్ఛుః, ఇతి పూర్వోక్త
ప్రకారేణ, తర్కయన్ ఊహయానః, క్వచిదపి కుత్యచిదపి పరిగచ్ఛన్
సశ్చరన్, మంద్రం శనై శ్వనైః ఆలోల దృష్టిః చశ్చలదృష్టిః ఇతస్తతః
పశ్యన్నిత్యర్థః. ప్రపదననసమీపే ఉద్భాసవన సన్నిధౌ గన్ధవాతేన
సురభిల వాయునా హృష్టః స్వాప్రహర్షః ఘనేన గమ్భీరేణ మధురేణ
స్వాదునా రవేణ ధ్వనినా ఇత్యం ఏవం ఆగాయత్ జగ్. గై శబ్దే ఇతి
ధాతోర్లక్.

తా॥ మహానుభావుఁడు నుదారుఁడుఁ గు నా తారకుఁడు లోక
వృత్తమును గూర్చి తనలోదాను దర్శించుకొనుచు లోకమున కుప
కారముఁ గావించఁదలంచి యొకనాఁ డెటకో పోవుచు రాజాస్త్రః పుర
సమీపమందలి యుద్భాసవన సమీపముననుజేరి యట ఘ్రాణతర్పణ
మగు గాలికిఁ బరవశుఁడై మధురముగ గంభీరస్వభావమున నీకింది విధ
ముగఁ బాడనారంభించెను.

34. జనని తవ జనోతిక్రమ్య వేదోపదేశం

ప్రతిదిన మవర త్వచ్చస్త హినో హృతః.

ఇతి ముహు రభవ స్త్వం సుష్టు రోరుద్యమానా

ద్విజ నినద విలాపై స్సన్ధ్యయోః కర్మభూమే !

వ్యా :- జ. నీతి :- జనని హేమ! తవ భవత్కాః జనః
మానవసమూహః, వేదోపదేశం వేదధర్మం, అతిక్రమ్య అపహాయ,
స్వచ్ఛస్తహినః స్వాతన్త్ర్యశూన్యః, హతా ఆశాయోః సః విగతసంక్కుల్ప
స్సన్, ప్రతిదినం నిత్యం సశ్చరత్, సమచరత్, ఇతి ఇత్యం హేకర్మ
భూమే ! భారతావని ! త్వం, సన్ధ్యయోః ఉభయోః స్వాతస్యాయం
సన్ధ్యయోరపి, ద్విజానాం పక్షిణాం, “దస్త విప్రీణజా న్ద్విజాః” ఇత్య
మరః, నినదాః రవాః ఏవ విలాపాః రోదన ధ్వనయః, తైః ముహుః
పునః పునః సుష్టు, రోరుద్యమానా రుదన్తి అభవః.

హే మాతః భారతాగ్రా ! వత్సత్రాః వేదమార్గ మపహాయ
కింక రవ్యతా విమూఢాః వ్రతదినం నిరర్థకం సత్కారస్తీతి చి నయస్తీ
సన్ధ్యాద్వయేఽపి విహగరుత మిషేణ రోదిషి. అహో దౌర్భాగ్యం తవ.

తా: అహో ఓ కర్మభూమి! నీ పుత్రులందఱును వేదోప
దేశములను విడిచి యేమిచేయుటకునిదోచక, నిరర్థకముగ స్వాతంత్ర్య
హీనులై తిరుగుచుండుటనుగాంచి, యిరు సంజలందును పక్షియరపు
లను మిషచే విలపించుచున్నావు. నీకెట్టి దురవస్థ పట్టినదమ్మా.

౩౩. అనిశ మిహ పురాక్షేత్రీయోఽధత్త నామ

స్ఫుటశర మధుసూతత్సర్వ వర్ణైఃపృ గృహ్లాత్.

ఇతి శిఖరతరుణా మాశుగేన శ్వసిత్వా

క్షితిగృదయ మముఞ్చన్నిర్మలాశు ప్రవాహమ్.

వ్యా :- అనిశమితి :- ఇహ అత్యు పుగా పూర్వకాలే, క్షత్రి
యః బాహుజః, అనిశం నిత్యం, మే మమ, నామ క్షత్రియ ఇతి నామ
ధేయం, స్ఫుటశరం అతిస్పష్టం, అదత్త దధార, క్షత్రాత్రాయత ఇతి
యన్నామ విద్యతే తన్నామ బాహుజః ఏక ఏవ నిత్యం దధారేతిభావః
అధునా ఇదానీం, లిత్ తన్నామధేయం, సర్వవర్ణైఃపి వివిధజాతిసము
ద్భవోఽపి, అగృహ్లాత్ జగ్రాహ ఇతి ఇత్యం శిఖర తరుణాం కూటస్థ
వక్షాణాం, ఆశుగచ్ఛతీత్యాశుగః వాయుః తేన. శిఖరతరువాతే నేత్యర్థః
శ్వసిత్వా నిశ్వస్య, అయం క్షితిభృత్ పర్వతః, రాజేతి గూఢార్థః.
నిర్మలః జలప్రవాహ ఏవ ఆశూణి గామ్యాణి, తేషాం ప్రవాహం ధారా
సమూహం, అముఞ్చత్ తత్కాజ.

పురా క్షత్రియ ఇతి నామధేయం తద్వంశీయ ఏవ ధృత్వా
తత్సర్థక ముకరోత్, ఇదానీ తన్నామధేయం సర్వవర్ణైఃపి స్వీచకార.
అహో మమ దౌర్భాగ్యమితి : ముంక్షితిధరిః శిఖరతరువాయు మిషేణ
నిశ్వసన్, నిర్మలమిషేణ ఆశుధారాః అముఞ్చత్. క్షితిభృత్పదేన
రాజాప్యేవం రురోదేత్యర్థానరః ద్యోత్యతే.

36 రుచితములు గభీరాద్ధావతం తన్నికమ్య

స్తనిత మిదవిష్ట శ్రావ్య మక్లిష్ట గీతమ్.

ఉపవన తరుకేలీ లోల మాపాలపుత్ర

స్త మవివిదిష దార్యం సాధు గాయస్త ముచ్చైః.

వ్యా:- రుచితమితి:- రుచితమునోహరం, ఉరు: గభీరశ్చ
య: అర్థ: తేన అన్వితం యుక్తం, గమ్భీరభావసముపేతం, స్తనిత
మివ ఘనఘర్జిత మివ, దవిష్టాదపి శ్రావ్యం అతిదూరాదపి శ్రవణ
యోగ్యం తత్ అక్లిష్టగీతం మధురగానం నిశఘ్య శ్రుత్వా ఉపవనే
ఉద్యానే యే తరవ: పృథ్వా: తేషు కేలీ లీలా తస్యాం లోల: ఆశక్త:
భూపాలపుత్ర: రాజకుమార: ఉచ్చైః ఉన్నతస్వరేణ సాధు సుష్టు
గాయస్తం గానం కుర్వస్తం ఆర్యం పూజ్యం తం తారకం అవివిదిషత్
వేదితు మైచ్చత్. విదజ్ఞానే ఇతి భాతో సన్నన్తాల్లజ్.

తా|| గంభీరాధముతోఁ గూడి దూరముగానున్నను శ్రావ్యమై
మధురమై ఘనగర్జితమువలె వినబడుచున్న యాగానమును, సమీపో
ద్భావమున పృథ్వు వాటిలో వినోదముగ విహరించుచున్న రాజకుమా
రుడు విని, యా గాయకుఁడెవఁడో వానిని తెలిసికొనవలెనని సంకల్పిం
చెను.

37. వికసితలవనేనా సస్తరం జాఙ్గికేన

క్షితివసుత భలేన ప్రార్థ్యమాన స్స విద్వాన్.

లలిత ధవళవర్ణ స్సచ్చిదానందపూర్ణ

స్సమ చరదివ మన్దం మత్తమాత్యపోతః.

వ్యా:- వికసితేతి:- అస్తరం గాన శ్రవణానస్తరం, వికసి
తలవనేన ఉల్లసదాననేన, “వక్తా సు వదనం తుణ్ణ మానసం లవనం
ముఖం” ఇత్యమరః. జాఙ్గికేన జఙ్గాకరికేన, జఙ్గ జీవనకార్యా యస్య

సః జఙ్ఘలత్వా త్వరితగమనేన, దూరవార్తాదీకం సీత్వా జీవతేత్సర్థః
 జఙ్ఘలిక జఙ్ఘికా విత్సమరః క్షితివసుతధీన రాజకుమార సేవకేన
 పార్థ్యమానః పార్థివస్సన్, రాజకుమార స్వామాహ్వాయతి, తత్సమీప
 మాగచ్ఛేత్త్యా హూతస్సన్నిత్యర్థః, లలితః సుందరః ధవళః శ్వేతః వర్ణ
 శరీరకాన్తి ర్ఘృణ్యః సచ్చిదానంద పూర్ణః పరిమాత్మ స్వరూపః, స
 విద్వాన్ పణ్డిత స్తారకః, మత్తమాతద్భవోత ఇవ మదగజ శిశురివ, 'పోతః
 పాశోర్భవో డిమ్భః' ఇత్యమరః మందం శనైశ్చనైః సమచరత్ సమ్య
 గగమత్, సమూర్వక చరగతా వితి ధాతోర్లజ్, ఉపమాలాజ్ఞానః

తా|| తారకుని గానమును విని, యీ రాజకుమారుఁ డాతని
 నొక భటునిద్వారా పిలిపించెను. ఆ భటుఁడును వికసన్ముఖుడై యీ
 తారకుని సమీపించి రాజకుమారుఁడు మిమ్మాహ్వానించుచున్నాఁడని
 విన్నవించెను. అంత, సుందరుఁడు ధవళగాత్రుఁడు పరమానందరూపుఁడు
 నగు నాతారక వండితుఁడు, మందమంద గమనమున గున్నయేనుగువలె
 నాతనికిడ కేగెను.

38. స ఉపవనవిశేషా నదృశ్యా వృక్షనీయాన్
 స్మితలలిత ముఖాబ్జో లక్ష్మ యన్వత్కవీంద్రః,
 అభినవ బహురాజత్కల్పనా మూహమానోఽ
 తర దవగతమార్గం తోషిత ప్రాణివర్గం.

వ్యా:- స ఇతి:- సత్కవీంద్రః సత్కవీశ్వరః, సః తారకః
 అదృశ్యాన్ ఆశ్చర్యకరాన్. దర్శనీయాన్ రమణీయాన్, ఉపవన విశే
 షాన్ ఉద్యానవనదృశ్య విశేషాన్, లక్ష్మయన్ వశ్యన్, స్మితేన దరహసి
 తేన లలితం సుందరం ముఖాబ్జం ముఖపద్మం యస్యసః, హాస వికసిత
 ముఖారవింద స్సన్నిత్యర్థః. అభినవాం నూతనాం బహు అధికం రాజస్త్రీం
 కల్పనాం, ఊహమానః ఆలోచయన్, తోషిత ప్రాణివర్గం సస్తుష్ట
 జనాక్రాంతం, అవగతం విడితం మార్గం వశ్రాసం అతరత్ అతిచక్రామ
 త్పాతరజే ఇతి ధాతోర్లజ్.

తా! సత్కవిశ్రేష్టుడైన యీ తారకుడు ఉద్యానవనమందలి వింతలను విశేషములను గాంచుచు. వాని సాందర్యమునకు మెచ్చుకొనుచుఁ దపఃలాఁదాను కొంగ్రొత్త కల్పవల నూహించుకొనుచు, సంతుష్టులైన జనులతో నిండిన యీ తెలిసినత్రోవ వెంటనేగను.

39. వినయ నమితమూర్ఖ ద్వార స్థితా నీక్షమాణః

ప్రకటితసచివాద్యై రజ్జసా వన్ద్యమానః,

అనుపద మపి ధన్యం స్వం ముదా మన్ద్యమానః

స్మృపతిసుత చకోరయాత్రసోఽపూర్ణచన్ద్రత్.

వ్యా :- వినయేతి :- అత్ర, స తారకః, వినయేన వినమితాః సమీకృతాః మూర్ఖానః శిరాఃసి యేషాం తాన్, ద్వార్ధితాన్ ద్వారపాలకాన్, ఈక్షమాణః పశ్యన్, ప్రకటితాః కృతపరిచయాః యే సచివాద్యాః అమాత్యాదయః తైః అజ్జసా త్వరితం, వన్ద్యమానః సమస్కృతస్సన్, అనుపదం వదే వదే, స్వ మపి అత్మాన మపి, ముదా ప్రీత్యా, ధన్యం ధన్యజీవినం, మన్ద్యమానః భావయన్సన్, స్మృపతిసుతః రాజకుమార ఏవ చకోరః జీవం జీవః, చన్ద్రికాపాయీ పక్షివిశేష ఇత్యర్థః, తస్మై రాజపుత్రచకోరాయ, అపూర్ణచన్ద్రత్ పూర్ణచన్ద్ర పదభవత్. పూర్ణచన్ద్ర ఇవ ఆచరతీతి పూర్ణచన్ద్రతి, ఆచారాధేక్యే, లజ్ ఆపూర్ణ చన్ద్రత్.

పూర్ణచన్ద్రం దృష్ట్వా చకోరః యథాముద మవాప్నోతి తథా తం తారకం దృష్ట్వా రాజపుత్రో ముద మవాపేతి భావః, ఉపమాలక్ష్యరః.

తా! మౌనమన్యమున సమగిరస్కులై నిలబడియున్న ద్వార పాలకులను జూచుచు, తమ్ము దాము పరిచయము గావించుకొని త్వరగా సమస్కరించుచున్న మంత్రి సామంతాదుల సమస్కృతుల నందుకొనుచు, మాటిమాటికిఁ దన్నుదాను ధన్యునిగ భావించుకొ

నుచు, జగోరపక్షికి జందుడువలె నా తారకుడు రాజకుమారున
కానందమును గూర్చెను.

40. సమ తపాణ వయస్కం స్వీయ రూపాను కారం
సరసిజ సదృశాక్షం సన్నతం రాజపుత్రమ్,
సవిసియ నత శీర్షం సోమ బిమ్బాస్య మార్థం
న పది త మవలోక్యా సావనుఖ్య ద్విజేన్ద్రః

వ్యా:- సమేతి:- సః అసౌ ద్విజేన్ద్రః సోఽయం బౌద్ధాణ
శ్రేష్ఠః భార్యకః, సమం తుల్యం తరుణం సూతనం వయః యస్య తం,
స్వసమాన సూతన వయస్కు మిన్ద్రః, స్వీయం స్వకీయంయ తే రూపం
తే సమ తపాణం సమ కారం స్వసమానరూప మిత్యర్థః. సరసిజాభ్యాం పద్మా
భ్యాం సదృశే తుల్యే అక్షిణీ నేత్రే యస్య తం, పద్మనయన మిత్యర్థః
సస్థిః సజ్జనైః నుతం స్తుత్యం, వినియేన నతం సమశీర్షం శిరః యస్య
తం, వినియ విమితోత్తమాజమిత్యర్థః. సోమబిమ్బవత్ చన్ద్రమండల
తుల్యం లక్ష్మం ముఖం యస్య తం, ఆర్యం పూజ్యం, తం రాజకుమారం.
అవలోక్య దృష్ట్వా, సపది సదృశః, అనుఖ్యత్ సుఖమవాప, సుఖ,
భాతోః కంఠాదిత్వా ద్యక్.

తా|| వయస్కులో రూపములోఁ దనకు సమానుడై, సుంద
రుడై, తామరపువ్వులాంటి కన్నులు చంద్రబింబమువంటి ముఖమును
గలిగి సజ్జనస్తుతి పాత్రుఁడును వినయవినమితోత్తమాంగుడునై
యున్న యా రాజపుత్రునిగాంచి యీ తారకుడు మిక్కిలి యానం
దించెను.

41. అనిపపతికుమారో ధారుణిదేవ మౌళిం
సహృదయ మపి పుంసాం మోహనాకారయు క్తమ్,
త మపరిమిత తేజశ్శాలినం సర్వవేదం
సకలగుణనిధిం సోఽవన్దతా వాన్తకామమ్,

వ్యా: అవనిపతీతి :- స: అవనిపతికుమార: రాజపుత్ర:, సహృదయం శోభనహృదయం, పుంసామపి పురుషాణామపి, మోహ స: ఆకర్షక: య: ఆకార: రూపం తేన యుక్తం, జగన్మోహన మిత్త్యర్థ:, అపరిమితేన ఆత్మధికేన తేజసా శాలినం సహితం, ఆధికతేజోవస్త మిత్త్యర్థ:, సర్వవేదం సకలవేద వేదినం, సకలగుణనిధిం సర్వగుణనిధానం అవాప్త కామం పూర్ణ కామం, నిష్కామ మిత్త్యర్థ:, తం భారుణీజేవ మాళిం బ్రాహ్మణ శ్రేష్ఠం తారకం, అవన్దత అనమత్, వది అభిదాద నస్తుత్యో: ఇతి ధాతోర్లజ్.

తా: పురుషులనుగూడ మోహింపజేయు రూపముతో, ఉత్తమ మైన మనస్సుతో, అపరిమితమైన తేజస్సుతోనొప్పుచు, సర్వవిద్యావిశారదుడై సకలగుణనిధియై సంపూర్ణ కాముడై యున్న యా తారకుకు రాజపుత్రుడగు సమస్కారమును గావించెను.

42. ద్యుత లయపరిమేయం గీత ముద్బుద్ధ తారం
బహుగుణలితం సజ్జయ వాగ్దేయ కార:,
అనుపమ కవిరజోఽప క్షదా శీర్వచాఽసి
క్షితిపతివరనూనో స్స ప్రవృద్ధ్యై స్మితాస్య:

వ్యా:- ద్రితేతి:- వాగ్వి: గాతం యోగ్యం గేయం వాగ్దేయం తస్మిరోతీతి వాగ్దేయకార:, న విద్యతే ఉపమా సాదృశ్యం యస్య స: అనుపమ: కవీనాం రాజాకనిరాజ: కవిశ్రేష్ఠ: “రాజాహస్సుభిష్టచ్” ఇతి టచ్. స: తారక:, ద్యుతలయేఽద్యుతాభ్యేన లయవిశేషేణ, పరిమేయం పరిమాతం యోగ్యం, ఉద్బుద్ధ: వికసిత: తార: తారస్వర: యస్య తత్, బహుభి: గుణై: రాగలక్షణై: లలితం మనోహరం, గీతం గానం, సజ్జయ సమ్మక్ గాత్వా స్మితాస్య: హాసాలక్ష్మత వదనస్సన్ క్షితిపతివర నూనో: రాజకుమారస్య, ప్రవృద్ధ్యై అభివృద్ధియే,

సన్నియోగ్యాని ఆశీర్వాచాసి ఆశీర్వాదాన్, అవక్ ఆవోచత్. వచ
పరిభాషణ ఇతి ధాతోర్లజ్.

తా॥ ఆ తారకుడు కవిరాజు, వాగ్గేయకారుడు అందుచే
నాతడు తారస్థాయిలో ద్యుతలయతో చక్కనిరాగము నాపించి
మంచిమాటలతో నా రాజకుమారు న శీర్వదించెను.

43. పరిజన ఉభయో రన్యోన్య సఖ్యం చికిర్ష్య
ద్విజ స్తృపసుతయో ర్ద్వాగి జితం బోబుధిత్వా,
మణివలయవదేషో ద్వైతయో రిద్ధయో గోఽ
భవదితి స సమస్తో నిర్భరానన్ద మాప్నోత్.

వ్యా :- పరిజనేతి :- సః సమస్తః పరిజనః సర్వపరివార జనః
అన్యోన్యసఖ్యం పరస్పరమైత్రియం, చికిర్ష్యోః కర్తుమిచ్ఛతోః, ఉభయోః,
ద్విజసుతశ్చసృపసుతశ్చ ద్విజశ్చపసుతో ద్విజకుమార రాజకుమారా
తయోః, “ద్వంద్వాస్తే శూరయమాణం పదం పృత్యేకం సమ్భస్యతే”
ఇతిన్యాయేన సుతశ్చద్యుత ఉభయత్రాప్య స్వయః, ఇజితం హృద్గతం
భావం. బోబుధిత్వా నితరాం విజ్ఞాయ, అద్య ఇదాసిం. ఏతయోః
కుమారయోః, ఏషః అయం, ఇద్ధయోగః ప్రకాశమానః మైత్రీసమ్మన్ధః
మణివలయవత్, మణినారత్నేన వలయవత్ కజ్జణమివ, వలయేన
కజ్జణేన మణివత్ రత్నమివ, అభవత్ ఆసీత్, ఇతి ఇత్థం, నిర్భరా
నన్దం సమ్మాపూర్ణప్రీతిం, ఆప్నోత్ అవాప ఆప్నవ్యాప్త ఇతి ధాతో
ర్లజ్. ఉపమాలక్ష్యారః.

తా॥ ఆ రాజకుమార విప్రకుమారు లిరువురు నొకరితోనొకరుమైత్రి
గావించి నుత్సుకులైరి. వారి యభిప్రాయము వచ్చుటనున్న పరివార
జనము బాగుగాగ్రహించి, స్వర్ణకంకణముతో రత్నము, రత్నముతో
స్వర్ణకంకణము కలియునట్లు వీరిమైత్రి గొప్పగా నున్నదని మిక్కిలి
యానందించెను.

44. తరుణ పురుషరత్నం సర్వవిద్యా వనాథం

క్షితిపతి తనయ స్వచ్ఛందశీలం విదిత్వా,

సపది న నిజపితే దర్శయిష్య నివసితం

యవనహయ మసా వారోహయ యృమిదేవమి

వ్యా :- తరుణేతి :- గం అయం క్షితిపతితనయః సోఽయం రాజకుమారిః, భూమిదేవం భూసురం తారకం, తరుణం యువానం, పురుషరత్నం పురుషశ్రేష్ఠం “జాతౌ జాతౌ యదుత్కృష్టం తద్రత్నమితి గీయతే” ఇతి సూక్తిః సర్వ విద్యాభి శ్చ నాథం యుక్తం, స్వచ్ఛంద శీలం స్వతంత్రస్వభావం చ, విదిత్వా జ్ఞాత్వా, సపది తదానీమేవ, స్వపితే స్వజనకాయ. దర్శయిష్యన్ దర్శనం కారయతు మిచ్ఛన్, వినీతం సుశిక్షితం, యవనహయం యవన శ్వం, ఆరోహయత్ ఆరోహ యామాన, ఆజ్ఞ పూర్వక రుహబీజ జన్మని పాదుర్భావే చేతి ధాతోః ణ్యంతాల్లజ్.

తా|| ఈ విప్రీకుమారుడు యువకుడు, పురుషశ్రేష్ఠుడు, సకల విద్యాపారంగతుడు స్వతంత్రుడు. అని గ్రహించి యీ రాజకుమారుడు వానిందన తండ్రికి జూపింపఁ దలంచి, మచ్చికపడిన మంచి యీ జానేయాశ్వముపై నా తారకుని గూర్చుండఁ బెట్టెను.

45. గగనమణి రివ స్వచ్ఛంద భావేఽ తిరస్య

తిమిర మివ మహానాస్తిక్య మారస్య దత్య,

ఆకలయదివతేజో జ్యోతిఃజ్యోల్ప విద్యా

న్య మచరదివ ఘూకః ప్రాజ్ఞతస్థాపకారిః.

వ్యా :- గగనమణిః :- అత్రనగరే, స్వచ్ఛందభావ ఇవస్వతంత్ర భావ ఇవ, గగనమణిః సూర్యః, ఆతిరస్యత్ అన్తర్ధాన మగచ్ఛత్, మహా నాస్తిక్యమివ అవ్యధికనాస్తిక భావ ఇవ, తిమిరం అన్ధకారః

జౌరస్యత్ బలిష్ఠవభూత్, “ఊన్-ఉన్-ఇతి కాణ్డ్యాదిగణే ధ తూ,
తాభ్యాం కణ్డ్యాదిభ్యోయత్” ఇతి యత్ వ్యత్యయః, యగస్తస్య
“సనాద్యన్తా ధాతవః” ఇతి ధాతు సంజ్ఞా. తతో లజ ఆతిరస్యత్, జౌర
స్యత్ - ఇతిరూపే అల్పనివానివ అల్పజ్ఞః వణ్ణిత ఇవ, జ్యోతిరిజ్ఞః
ఖిద్యోతః, తేజః కాన్తిం, అఃలయత్ అవాప్నోత్, కలగతౌ సంఖ్యా
నేచ ఇతి ధాతోర్లజ్. ప్రాజ్ఞతస్థాపకాః ప్రాచీనాః మతస్థాపకా
చార్యాః. తేషాం అరిః ఇవ శత్రురివ మతవిరోధీవేత్సర్థః, ఘూకః
ఉలూకః సుచరత్ సమ్మత్ సచ్చచార, సంపూర్వక చరగతా వితి
ధాతోర్లజ్. మా లోపమాలంకారః.

శ్లోకేఽస్మిన్నాత్రి ర్వర్ణ్యతే నగరసామ్యేన. రాజాన్తః పురప్రవేశ
సమయే రాత్రి రాసీదితిచ నూచ్యతే.

అత్రనగరే స్వతంత్రభావ ఇవ సూర్యః అన్తర్ధాన మవాప,
నా స్తికభావ ఇవ అన్తకారః బలీయానభూత్. అల్పజ్ఞఇవ ఖిద్యోతః
తేజస్వీ బభూవ, ప్రాచీనమత విరోధీ ఉలూకః సమస్తతః చచార.

తా॥ ఇందు సూర్యాస్తమయముతో రాత్రి వర్ణింపబడు
చున్నది. వీరు రాజాంతఃపురమును జేరుసరికి రాత్రియయ్యెనని నూచింపఁ
బడుచున్నది.

ఈ నగరమున స్వతంత్రభావ మంతఃచిన్లు సూర్యుడ స్తమిం
చెను, నా స్తికభావము ప్రబలమయినట్లు చీకటి దట్టముగ వ్యాపించెను,
అల్పజ్ఞుడు తన ప్రతిభను జూపుచున్నట్లు మిణుగురు పురుగు మిలమిల
మెరియుచుండెను. ప్రాచీనమత విరోధి యంతట తిరుగునట్లు గుడ్డ
గూబ యంతటఁ దిరుగజొచ్చెను.

సూర్యుడ స్తమింపఁగ నే చీకటి వ్యాపించుటయు మిణుగురులు
మెరియుటయు గుడ్డ గూబలు తిరుగుటయు సహజము, ఇది రాత్రి
లక్షణము.

46. ఉడుగణ ఇవ శిష్టాచారవారో వ్యరాజ
 త్తుహినకిరణశోభో చాభ్యు దైదైవ భక్తిః
 తత ఇవ సమపుల్ల త్కైరవ త్రీస్సమన్తా
 దురుహరనిరతి స్వచ్ఛందజీవే జనస్య.

వ్యా :- ఉడుగణ ఇతి తతః అనంతరం, ఉడుగణః సక్షత్యసమూహః శిష్టాచారవార మివ శిష్టాచార సమూహః ఇవ, వ్యరాజత్ అరాజత విపూర్వక రాజ్య దీప్తా వితి ధాతోల్లజ్. తుహినకిరణస్య చంద్రస్య శోభా కాన్తిః దైవభక్తిః ఇవ దేవతా ప్రీతిరివ, అభ్యుదైత్ అభివృద్ధ్యా అభూత్. అభిపూర్వక ఇత్ గతాపితి ధాతోల్లజ్. కైరవశ్రీః కవలయశోభా. ఇనస్య సూనవస్య, స్వచ్ఛందజీవే స్వతంత్రజీవనే, ఉరునిరతిరివ అధికా నక్తిరివ, సమపుల్లత్. వికసితా ఆసీత్ సమపూర్వక పుల్లవికసనే ఇతి ధాతోల్లజ్. ఉపమాలాజ్కారః.

తత్రనగరే సక్షత్యసమూహః శిష్టాచార ఇవ రరాజ. చంద్రకాన్తిః దైవభక్తిరివ వృద్ధి మగమత్. కవలయశోభా జనస్య స్వచ్ఛంద జీవనా నక్తిరివ సమన్తాద్వికాస మవాప, పూర్వగతాపి రాత్రివర్ణన మేవ నగరసామ్యేన నిరూపితమ్.

తా|| సక్షత్యగణము శిష్టాచారమువలె మిలమిల మెఱయుచుం డెను. చంద్రకాన్తి దైవభక్తివలె వెలుగుచుండెను. కలువలశోభ మాన పులందలి స్వేచ్ఛాజీవనానక్తివలె సంతట వికసించెను.

ఈ శ్లోకద్వయమందు రాత్రి వర్ణనముద్వారా నగర జన జీవితము నిరూపింపబడెను.

47. చతుర తరధరిత్రీదేవతా వాజిరాజం
 పరిచిత మివ ధృత్వా లీలయాఽసా ఖలీనమ్,
 సహస్రపతిమతేనా ప్రియైశ్చక్తిష్టగత్యాఽ
 గమయ దనరిబాధం సంల్లప న్యజసాధమ్.

వ్యా :- చతురతరేతి :- అసా చతుర తర ధరిత్రీదేవతా అతిని పుణః భూసురః, లీలయా విలాసేన, ఖలీనం కవితాం, “కవితాతు

ఖలీనోఽస్త్రీ" ఇత్యమరః. ధృత్వా గృహీత్వా. నృపతిసుతేన రాజకుమారేణ, సుల్లవన్ సంభాషాం కుర్వన్, పరిదిత మివ పరిచయోపేత మివ స్థితం, వాజిరాజం అశ్వరత్నం ఆర్కన్దితా నాతివేగా నాతి విలంబా, ఆక్లిష్టా నుఖస్యదా యా గతిః గమనం తయా, "ఆర్కన్దితం ధోరతిక రేదితం వల్లితం పుతమ్" గాతయోఽమీ వచ్చధారాః" ఇత్యమరః అనరిబాధం శత్రుసీడా విరహితం రాజశాధం రాజప్రాసాదం అగమత్ అనయత్, గమ్ గతావితి భాతోఽన్తర్లక్ష్యం.

తా|| నిపుణ మతియగు నా తారకుడు, విలాసముగా కళ్యేమును బట్టుకొని, పరిచయమున్న దానివలెనున్న యా గుఱ్ఱమును నడిపించుచు, రాజకుమారునితో మాటలాడుచు సహజగమనమున నెట్టి యాటంకములు లేకుండ రాజభవనము చేరెను.

48. హయవర మథ హిత్వా స్వస్తికం సోతిరిచ్ఛా
ద్భుతకర బహుదీపై దీప్యమానో మహాత్మా.
నృపతి సుతగృహీత స్వీయహస్తా ముదా ప్రా
విశ దధిపగృహ నారుహ్య సోపానపాలిమ్.

వ్యా:- హయవరమితి:- అథ అనంతరం, సః మహాత్మా మహినుభావ స్స తారకః, హయవరం, అశ్వరాజం, హిత్వా త్యక్త్వా, స్వస్తికం ప్రాచీద్వారం గృహం, "స్వస్తిక స్వర్యతో భద్ర" ఇత్యమరః. అతిరిచ్ఛ అతిక్రమ్య, అద్భుత కరైః ఆశ్చర్యదాయకైః బహుభిః అనేకైః దీపైః, వృద్ధిపైః, దీప్యమానః ప్రకాశ్యమానః, నృపతిసుతేన రాజకుమారేణ, గృహీతః స్వీకృతః. స్వీయహస్తాః స్వకరః యస్య స, ముదా ప్రీత్యా, సోపాన పాలిం సోపానపక్షిం ఆరుహ్య అధిష్ఠాయ, అధిపగృహన్ రాజభవనం, అత్యగృహశబ్దోనిత్య బహువచనః పుంలింగశ్చ. "గృహః పుంసచ భూమ్నీవ" ఇత్యమరః. ప్రావిశత్ ప్రవివేశ, ప్రపూర్వక విశప్రవేశనే ఇది ధాతోఽన్తర్లక్ష్యం.

తా॥ ఆ అంకుడు వెంటనే గుట్టుమునుండి దిగి, తూర్పుదేవిడీ గల భవనమునుచూటి, మధ్యస్థస్థ చిత్రచిత్రములైన దీపకాంతలలో మెలగుచు, రాజకుమారుడు తనచేతినగుగొని నడచుచుండ, సంతోషముగా మెట్లన్నియునుచూటి రాజసాధకును బ్రవేశించెను.

49. సవయసమితి రూపవస్త్రం కులీనం

కృతిన మవసదేవం రజ్జకం లబ్ధవర్ణమ్

గురుమహా భజనియం మే వితోపాదితప్రా

గభజ మితి తథైవైత్సమ్మదం రాజపుత్రః.

వ్యా :- సవయసమితి - ఇహ అస్మిన్జీవితే సవయసం సమాన వయస్కుం, అనిర్విధం స్వతస్త్వం, రూపవస్త్రం సుందరం కులీనం గర్భుల సముత్పన్నం, కృతినం నిపుణం, రజ్జకం వాక్చేష్టాది ధర్మనోహరం, లబ్ధ వర్ణం విచక్షణం, అవసదేవం భూనురం. భజనియం సేవనీయం, గురుం ఆత్మహి లభ్యస్య, ఇతి, ప్రాకృతా, పితా మజ్జనకః. మేమహ్యం ఉపాది తత్ ఉపదిదేశ. ఉపపూర్వక దిశ అతిస్వర్ణ సే ఇతి ధాతోర్లజ్. అహం, తథైవ పిత్రుక్త ప్రకారేనైవ తాదృశం గురుం. అభజమ్ ప్రాప్నోమమ్, ఇతి, రాజపుత్రః రాజకుమారః. సమ్మదం ఏమోదం, ఐత్ అవాప. భజ సేవాయా మితి ధాతోర్లజ్. ఇన్ గతామితి ధాతోర్లజ్.

తా॥ సమానవయస్కుడు స్వతంత్రుడు, సుందరుడు, ఉత్తమ కులసంజాతుడు, నేర్పరి, పండితుడు, మనోరంజకుడు నయిన బ్రాహ్మణుని గురువును గాఁజేసికొని యాతని సేవింపుమని నాతఁడై నా కింతమముగ చే చెప్పియుండెను. నేడట్లే యట్టి గురువును నేను పొందగలిగితి నని యీ రాజకుమారుడు మిక్కిలి యానందించెను.

50. నవది ప కృతకృత్యం పట్టతం భోజయశ్వా

పరిషద మథ నీశ్వాః కుణ్ఠితం రాజకీయామ్,

పితర మధిక విద్యాకౌతుకం జ్వం పదాన్యం
త మమివతి పుత్ర్యై దర్శయ ద్భూమిదేవమ్.

వ్యా:- సపదీతి:- సః అవనివతి పుత్ర్యై సోఽయం రాజకు
మార్గః సపదీ సవ్యః, కృతకృత్యం నిర్వృత్తి కర్మకలాపం, శణ్డతం
నిద్వాంసు తాంక, భోజయిత్వా భోజనాదినా తిర్పయిత్వా, అథ
తెజః, రాజకీయాం రాజసమ్బుధిన్, పరిపదం సభాం, అక్షణ్డతం నిర్ని
రోధం యథా తథా, నీత్వా ప్రాప్త్యై, అధికవిద్యానుకౌతుకం కుతూ
హలినం, వదాన్యం బాతారం, స్వం పితరం స్వజనకం, తం భూమిదేవం
తం భూసురం తాంకం తదర్శయతే దర్శయామహే, దృశిత్ ప్రేక్షణే
ఇతి ధాతోర్జ్యన్తాలజ్.

తా|| స్నానసంఘ్నాది కర్మకలాపములను నెరి వేర్చుకొనియున్న
యూ తారకునకు వెంటనే భోజనమును పెట్టించి, యీ రాజకుమారుఁ
డా తారకుని రాజసభ కెట్టి యాటంకములు లేకుండఁ గొనిపోయి, విద్యా
సక్తుఁడు వదాన్యుఁడునగు తన తండ్రి కౌతుకిఁ జూపెను.

51. ద్విజతనయ ఉదారం సర్వవిద్యావతారం
ధరణి పతివరేణ్యోఽక్ష్మ శ్రుజాతం విలోక్య,
ఓటల ఘటిత హస్త ద్వంద్వ ఆర్యం ప్రణమ్య
తు త మమితమిదోపావేశ యదృత్పసిరమ్.

వ్యా:- ద్విజేతి:- ధరణిపతివరేణ్యః రాజశ్రేష్ఠః, ఉదారం
మహాస్తం, సర్వవిద్యా యస్మిన్నవతరన్తి స సర్వవిద్యావతారః, సకల
విద్యా పరిపూర్ణ ఇన్ద్రియః. తం, అశ్మశ్రుజాతం అజాతశ్మశ్రుం, ద్విజతన
యం బ్రాహ్మణకుమారం విలోక్య వీక్ష్య, నిలలతలే ఫాలభాగే ఘటి
తం విన్యస్తం, హస్త ద్వంద్వం కరద్వయం యేన సః, కరతలాలఙ్కృత
ఫాలభాగ స్సన్నిత్యర్థః, ఆర్యం పూజ్యం, తం తారకం, ప్రణమ్య నమ
స్కృత్య, ఆశు శీఘ్రం, అమితముదా అధికప్రీత్యా, తం బాలకం

బ్రాహ్మణపుత్రం, రత్న పీఠం రత్నాననం ఉపాశేషయత్ సంస్య కేశ
యత్. ఉపపూర్వక విశప్రేతేన ఇతి ధాతోః ణ్మనాల్లజ్

తా|| గడ్డము మీసమురాని లేతవయస్సులోనే సర్వవిద్యావిశారదుడై
పదాన్యుడై యొప్పు నా బ్రాహ్మణ బాలకునిగాంచి, యా కాజన్య
శ్రేష్ఠుడు తన తిలపైఁ జేతుఁజోడి చుకొని నమస్కరించి వెంట
పరమానందముతో నా తారికుని రత్నాననముపైఁ గురుండఁబెట్టెను.

52. రుచిః సుఖదమనాయన్తార్క మలోక్య కేచిత్

సపతి త మసురాయన్వీర్యయం పాప్య కేచిత్.

అపరిమిత ముదాపాశ్లోకయన్తాఘ కేచిత్

ద్విజమణి మసుఖాయన్తాభి వన్యాత్క కేచిత్.

వ్యాః:- రుచిరేతి:- అని తత్పఞ్చాయాం, కేచిత్ కతిచన
సభ్యాః, ఆర్యం పూజ్యం. తం తాతకం, ఆలోక్యనీత్య. రుచిరం సుందరం
ఉదమనాయన్త సాత్పుకా అగ్రవన్, కేచిత్, సపతి సద్యః, విస్మయం
ఆశ్చర్యం ప్రాప్య తం తారకం ఆగురాయన్ గురుం భావయన్తార్క
కేచిత్. ఆశు శీఘ్రం, అపరిమిత ముదా ఆమితా నన్దేన, ఉపాశ్లోక
యన్త అవర్ణయన్, కేచిత్ ద్విజమణిం బ్రాహ్మణశ్రేష్ఠం, అభివన్ద్య
అభివాదనం కృత్వా, ఆసుఖాయన్త స్థీయం సుఖం వేదయా మాసుః
ఉత్పూర్వక మనశ్శబ్దాత్ క్షణీలజ్. గురు శబ్దాత్ క్షయిజ్, ఉపపూ
ర్వక శ్లోకధాతోః ణిచి లజ్, సుఖ శబ్దాత్ క్షణీ లజ్.

“సుఖాదిభ్యః కర్తృవేదనాయాం” ఇతికృజ్. స్వీయసుఖవేద
నాయా మేవాయం క్కజ్. పరస్య సుఖవేదనాయాంతం ‘పరస్య సుఖం
వేదయతే’ ఇతి వ్యస్త రూపమేవ, న వృత్తిః.

తా|| ఆ సభలోనున్న సభ్యులలోఁ గొందఱా తారికునిజూచి,
యుత్సకులయిరి. మఱిగొందఱాతని గౌరవింఁది. ఇంకొక కొందఱు
జ్ఞిర్తించిరి. వేరొక కొందఱు నమస్కరించి సుఖవంతులమని తెలిపిరి.

53. అభినవరుచి రోహ చిత్రసత్కావ్యసృష్టి
 రవి నకల జనానాం మోహకృద్దాన శక్తేః,
 సృనుద బహుల పారావారమధ్యే న్యమజ్జ
 న్నఖిల విబుధవన్ద్య స్యాన్య రాణ్ముఖ్య సభ్యాః.

వ్యా :- అభినవేతి :- రాణ్ముఖ్యసభ్యాః రాజవర్యో సభానదః, నిఖిలవిబుధైః సర్వవర్ణైః వన్ద్యశ్చ సమస్కరణయోగ్యస్య, అస్య తారకస్య, అభినవా నూతనా రుచిరా మనోహరా యా ఊహభావనా తయా చిత్రం యత్ సత్ ఉత్తమం కావ్యం గృధ్రః తస్య సృష్టేః నిర్మాణాత్, సకలజనానాం సర్వేషామపి మోహకృత్ అత్యున్న దాయకం యత్ గానం గీతం తస్య శక్తేః ప్రభావాచ్చ, ప్రముదేన ఆమోదేన బహులః పూర్ణః యః పారావారః సమద్రోః తస్యమధ్యే, ఆనందసాగర మధ్య ఇత్యర్థః, న్యమజ్జసి నిమగ్నా బభూవః, నిపూర్వక మర్జితాత్లోక్.

తా॥ ఆ రాజసభలోని సభ్యులందఱును సర్వవిబుధ వంద్యులైన యా తారకునియొక్క, మనోహరకల్పనలతో సపూర్వముగా నున్న కవితాచమత్కృతికిని, సర్వులను మగ్ధులనుగావించు గాన శక్తికిని, పరవశులై యానందసాగరమున మునిగిరి. పరమానంద మనుభవించిరి,

54. కవితీలక ముపాస్యాఽథా చ్ఛగత్వాన్య సఖ్యం
 హితకర మభివాద్యాఽసా సమస్తానమ జ్ఞాన్,
 స్వసుత మివ విభూష్యజ్ఞానైశ్చైవ స్వయం తం
 సుఖ మచితనివాసేఽ వాసయ ద్భూమిశేవమ్.

వ్యా :- కవితీలక మితి :- అథ అనంతరం ఆసా క్షోణిభర్తా గురాజా, కవితీలకం కవిశ్రేష్ఠం, అచ్చగత్వ అభిమఖం గత్వా, అచ్చ ఇత్యవ్యయస్య “అచ్చగత్వార్థవశేష” ఇత్యనేన గతిసంజ్ఞాయాం, “కుగతి పాదయః” ఇత్యనేన గతిసమనే క్రోల్యబాడేశేరూపవిదమ్, ఉపాస్య

సంసేవ్య, సఖ్యం మైత్రీం, ఆవ్య పౌష్య, అభివాద్య నమస్కృత్య, సమస్తాగమజ్ఞం సర్వవేద శాస్త్రపేత్రారం, తం, స్వసుతమివ స్వపుత్ర్య మివ, స్వయం విభూవ్య స్వయమేవాభరణై రలఙ్కృత్య, ఉచితనివాసే సముచితభవనే, భూమిదేవం భూసురం, తం తారకం సుఖం సుఖం యథాతథా, అవాసశుల్కే న్యవేశయత్, వసనివాసే ఇతిధాతోః ణ్యన్తాల్లజ్.

తా|| పిమ్మట నా రాజు కవిత్రేష్టుడయిన యా తారకున కెదురుగా నేగి, సేవించి, మైత్రిగావించి, విత్తుడయిన యాతనికి నమస్కరించి, తనంతట తాను స్వయముగ జక్కని యాభరణములతో, దీనకుమారు నలంకరించి నట్లలంకరించి, మంచి భవనమున వానిని సుఖముగా నుండునట్లు గావించెను.

55. ఉదభవదివ కల్యం పేర్మ వేదాధికారే
రటదివ బలిపుష్టై సప్తమృదాయా నువాదీ,
అరుణరుచిరివ స్వచ్ఛస్త జీవే చిదాసి
దరజదివ రథాజ్ఞ స్వీయ దేశాభిమాసి.

వ్యా - ఉదభవదితి :- కల్యం ఉమః కాలః “ప్రతూషో హస్మం కల్య ముమః ప్రతృప్తవసీ అపి” ఇత్యమరః, వేదాధికారే వేద మార్గే ప్రేమేవ స్నేహాదీన ఉదభవత్ ఆవిర్భూత. ఉదయమియా యేత్వర్థః ఉత్పూర్వక భూధాతోర్లజ్. బలిపుష్టః కాకః, “కాకేతు కటారిష్ట బలిపుష్ట సకృత్ప్రజాః” ఇత్యమరః, అసప్తమృదాయా ను వాదీవ సనాతన సదాచార విరోధీవ, అటల్ దధ్వాన, రట ధ్వనా వితి ధాతోర్లజ్. అరుణరుచిః అరుణశాన్తిః.

స్వచ్ఛస్తజీవే స్వేచ్ఛాజీవనే చిదివ చై తన్మమివ ఆసీత్ బభూవ, రథాజ్ఞః చక్రవాకః, “కోకశ్చక్రః చక్రవాకో రథాజ్ఞాహ్వయ నామ

కః" ఇత్యమరః, స్వీయదేశాభిమానీవ స్వదేశాభిమానీవ అరజత్
అతుష్టత్, ఇతి ధాతోర్లజ్.

ఉపః కాలః వేదమార్గాభిమాన ఇవా విరభూత్. కాకః సనా
తన సమృద్ధాయ రోధీవ అరటత్, అరుణోదయ తాన్తిః స్వతన్త్ర
జీవనే చైతన్యమివోదచలత్, చక్రవాకః స్వదేశాభిమానీవ అతుష్టత్
అత్రీనూర్యోదయ ఉపవర్ణితః. ఉపమాలజ్కారః.

తా! వేదమార్గమున ప్రేమ యుదయించినట్లు ఉపః కాలః
మారంభమయ్యెను. సనాతన సమృద్ధాయ విరుద్ధవాది యరచునట్లు,
కాకి యరవ నారంభించెను. స్వచ్ఛన్దజీవనునియందు చైతన్యమువలె
నరుణకాంతి ప్రకాశించుచుండెను. దేశాభిమానివలె జక్రవాక పక్షి
సంతసించెను. ఉపః కాలముకాగానే కాకులరచును, పిమ్మట నరుణో
దయమగును. స్వేచ్ఛాజీవులకుఁ జైతన్యము లభించును, వియోగ
ముతోనున్న చక్రవాకము సంతసించును, ఇట్లు సూర్యోదయము లోక
మునకు సరిపోల్చి చక్కగ వర్ణింపబడెను.

56. సతత మనుచరనౌ సర్వశాస్త్ర ప్రిమాణం
ముహు రభిజన యోగక్షమ మలోచయన్తై,
ద్విజసుత నృపపుత్రా వధ్యతిష్ఠానజాం తౌ
బహునిపుణతయైఃకీర్తివ ముద్దిష్టకార్యమ్.

వ్యాః:-సతతమితి:-తౌ ద్విజసుతనృపపుత్రౌ బ్రాహ్మణరాజకుమారౌ,
సతతం నిత్యం, సర్వశాస్త్ర ప్రమాణం సర్వశాస్త్రజన్య ప్రమాణ జ్ఞానం
అనుచరనౌ అనునృత్య సచ్చానౌ, ముహుః పునః అభిజనస్య జన్మ
భూమేః యోగం అపాప్య పాప్తిం, క్షేమం ప్రాప్తస్య రక్షణంచ,
అలోచయన్తై, చిన్తయన్తౌ బహునిపుణతయూ అధిక కుశలత్వేన, ఏక
గీర్షం ఐకకణ్ఠ్యం, ఉద్దిష్టకార్యం నిశ్చితకరణీయం, కార్యం, అధ్యతిష్ఠా

సతామ్, సాధయితుమిచ్చునా వభూతామ్, అధిపూర్వకస్థా ధాతోః
సన్నన్తాల్లజ్.

తా॥ ఆ కుమారు లిశువును వేదప్రమాణమునను సరించుచు,
మాటిమాటికిఁ దను జన్మభూమి యోగక్షేమములంగూర్చి యాలోచిం
చుచు మంచి నేర్పులగుటచే నెట్టి భేదాభిప్రాయములు లేనివార
లయి, స్వసంకల్పిత నిశ్చితకార్యముల నెరవేర్పఁ గోరుచుండిరి.

57 స్వయ మచిర ముపజ్ఞావైభవే నోపలభ్యా
జ్ఞోతచతుర గురూణాం బోధనేన ప్రబుధ్యః
ప్రథిత సకలవిద్యాచారభాషా జగత్కాః
సమ జిగమిషతాం తౌ మన్దిరం స్వాధిపానామ్,

వ్యా:- స్వయమితి:- తౌ కుమారవరా, జగత్కాః భూమీః
ప్రథితాః ప్రఖ్యాతాః యాః సర్వాః విద్యాః, ఆచారాః ప్రసర్తన పద్ధ
తయః, భాషాః తాః, స్వయం ఉపజ్ఞా వైభవేన స్వాధ్యక్షాన ప్రాభ
వేన, “ఉపజ్ఞా జ్ఞానమాద్యం స్వా” దిత్వమరః అచిరం శీఘ్రం, ఉప
లభ్య సమాప్త్య, అజ్ఞోతాః పూజ్యాః చతురాః నిపుణాః యే గురవః
ఆచార్యాః, తేషాం బోధనేన ఉపదేశేన, ప్రబుధ్య జ్ఞానం లభ్యా,
స్వాధిపానాం స్వప్రభూణాం, సార్వభౌమానాం మిత్యర్థః, మన్దిరం
భవనం సార్వభౌమనివాసస్థాన మిత్యర్థః, సమజిగమిషతామ్, సమ్యగ్గతు
మైచ్చతామ్, సమూర్వక గమ్యతా మితి ధాతో సన్నన్తాల్లజ్.

తత్కుమారద్యయ మితి శీఘ్రకాలేన స్వబుద్ధికాశలేన స్వయ
మేవ సర్వా విద్యాః సకలాభాషాః సర్వదేశాచారాంశ్చ విదిత్వా
అనంతరం పూజ్యగురుపదేశేన సమపూర్ణం విజ్ఞాన మాకలయ్య,
భారతసార్వభౌమ నివాసస్థానం గన్తుమైచ్చ దితి భావః.

తా॥ ఆ బ్రాహ్మణ రాజకూటములగుచు, స్వోపజ్ఞా ప్రభావ
మున, స్వయముగ నచిరకాలమున, అన్ని విద్యలను, అన్ని దేశభాష

లను అన్ని దేశముల యాచార వ్యవహారములను, ఎఱిగి, గురూ
త్తముల నాశ్రయించి, వారి యుపదేశమహిమచే మంచి జ్ఞానవంతులై
భారతదేశమునకు సార్యభౌములై యున్న పాశ్చాత్య పృథువుల నివాస
స్థానమునకుఁ బోవ సంకలల్పించుకొనిరి. పాశ్చాత్యదేశ ప్రయాణము
గావించ నిశ్చయించిరి.

58. జగదధిపతి మన్వగూఢయ గోపాయితం స్వే
బహువిదితయువానౌ పార్శ్వతౌ దేవదేవమ్,
న నుఖ మితి విదిత్వా స్వైరితా మస్తరేణ
ప్రథిత దృఢమనస్కా వాప్నుతాం ధూమనౌ తామ్.

వ్యా:- జగదితి:- తౌ బహువిదిత యువానౌ బహుజ్ఞౌ
యువానౌ తౌ ద్విజరాజపుత్రౌ, జగదధి పతిం సార్యభౌమం, అన్వ
గూఢయ అనుకూల, కృత్వా, స్వే స్వదేశ విషయే, గోపాయితం
రక్షితం దేవదేవం రాజశ్రేష్ఠం, పార్శ్వ అర్థయిత్వా, స్వైరితామస్త
రేణ స్వేచ్ఛాం విశా న నుఖం, నుఖం న భవేత్, ఇతివిదిత్వా జ్ఞాత్వా
ప్రథితం ప్రఖ్యాతం దృఢం స్థిరం మనః స్వాస్త్యం యయోస్తా, స్థిర
నిశ్చయా నస్తా విత్యర్థః. ధూమనౌ కాం బాష్పయానం నావం ఆప్ను
తాం అవాపతుః ఆప్ వ్యాస్తా ఇతిధాతోర్ల జ్.

తా! ఆ కుమారు లిరువురును సకలవిద్యాగ్రనాథులు. యువకులు.
తమదేశ స్వాతంత్ర్య సంపాదనమునకు సార్యభౌముల యనుగ్రహ
మావశ్యకమనియును. స్వేచ్ఛలేనిదే సుఖములేదనియును నిశ్చయించు
కొని వారిరువురును రాజును బౌద్ధించి దృఢనిశ్చయముతో ధూమ
నౌక కడకు (ప్రీమర్) వెళ్ళిరి.

59. సాంయాత్రిక మాతరేణా
ప్రియేతాం నావికోత్తమమ్,

ప్రీత్యా సా ప్రపదీవేన
పోతవాహం సుహృద్వరౌ,

ఇతి బ్రహ్మశ్రీ శ్రీమదజ్ఞాడాదిభట్ట నారాయణదాస మహాకవి
విరచితే తారకాభ్యే మహాకావ్యే.

ద్వితీయ స్సర్గః

వ్యా :- సాం యాత్రికమితి :- సుహృద్వరౌ మిత్రశ్రేష్ఠౌ, తౌ
కుమారౌ, ఆతరేణ తరవణ్యేన, “ఆతర స్తరవణ్యం స్యా” దిత్యమరః,
సాంయాత్రికం పోతవణిజం, “సాంయాత్రికః పోతవణిగి” త్యమరః,
ప్రీత్యా ప్రేష్ఠా, నావికోత్తమం కర్ణధారశ్రేష్ఠం, ‘కర్ణధార మ్మ నావిక’
ఇత్యమరః, సప్తభిః పదైః భవతీతి సాప్రపదీవేనం స్నేహః, తేన, పోతవా
హం నౌకాయంతారం “నియామకాః పోతవాహాః” ఇత్యమరః, అప్రీయే
తామ్ - పీతాన్ చక్కతుః.

తా॥ ఆ మిత్రులిరువురును నౌకాప్రయాణమున రుసుముపుచ్చు
కొను వత్తుకునకు సుంకముఁ జెల్లించి, చుక్కానిపట్టు కర్ణధారుని ప్రియ
వాక్యములఁ దృప్తిపరచి, పడవనడుపువానితో మైత్రిగావించుకొని వారి
మువ్వుర నానందపరచిరి.

ఇతి బ్రాహ్మీభూషణ బ్రహ్మశ్రీ రాంభట్ట లక్ష్మీనారాయణశాస్త్రి
విరచితాయాం భావార్థదీపికా ఖ్యాయాం వ్యాఖ్యాయాం ద్వితీయస్సర్గః.

తాంకే తృతీయ స్వర్గః

లి డ థి కా ర ః :

1 భుక్వన్తౌ దేహసాఖ్యాభిమానం ధూమమివ ద్విజౌ
 త్రితాం ప్రపంచురు కోలాచక్రతుస్స్వి భవామ్బుధేః.

వ్యాఖ్య భుక్వన్తాఃతి :- ద్విః జాయత ఇతి ద్విజః, తౌ ద్విజ
 స్త్రితాం బాహ్యైర్దేహైర్యకుమారా, మాతృగర్భాన్నిర్గమనం పృథ
 కం జన్మ. ఉపనయన సంస్కారః, ద్వితీయం జన్మ. లోకే బ్రహ్మ
 క్షత్రియ విశాం ద్విజత్వం ప్రిసిద్ధమ్. దేహసాఖ్యే స్వశరీరసుఖే, అభి
 మానం ఆవరం, ధూమ మివ. భుక్వన్తౌ పరిత్యజన్తౌ, భవామ్బుధేః
 సహారసాగరాత్, శ్రితాన్ ఆశ్రితాష్టనాన్, తారయితుం తీర్థాన్క
 ర్తుం, స్వాస్వాత్మనాం కోలాచక్రతుః కోలపదకురుతామ్ “ఉక్షపంతు
 వైషః కోలః” ఇతిమరః.

యథా ధూమనోకా ధూమ ముత్పన్నస్తీ స్వసంని విష్టాష్టనాన్
 సాగరం తారయతి, తథా ఏతే యువానా స్వదేహసుఖం పరిత్యజ్య
 స్వజనా సుధర్మం ఉద్యుక్తావభూతామ్.

ద్విజయోః కోలత్సకథనేన రూపకాలజ్ఞాంకః. నామధాతుత్వే
 కృత్కో ధాతోరను ప్రయోగేలిట్.

తా॥ ధూమనాక పొగను బయటికిఁ జమ్ముచు తనయందున్న
 జనులను సముద్రమునుండి దాటించునట్లు, ఈ ద్విజరాజకుమారు లిరు
 వును తత్కృత్యైరించు జనుల నుద్ధరించుటకై సిద్ధపడిరి. ఆ కార్యక్ర
 మమున వారు నిజదేహసుఖమును గూడఁ బరిత్యజించిరి.

2 చక్రవ్రతే విధున్వానః చరిదుచ్చాడమాడవాన్ః
 వైషః ప్రబోధయామాస ధ్వనస్కుక్కుటవజ్జనాన్.

వ్యా:- చక్రవక్రభరి:- చక్రే పత్యే ఇవచక్రవక్రే, పత్యే
కారం చక్రద్యయ మిత్యర్థః విధున్వాసః కమ్యయన్, ఉన్నతా ఉన్నతా
చనా చూడా ధ్వజయష్టి యస్యాస్యా ఉన్నతచూడా, చలన్తీ ఉన్నత
చూడా యస్యాస్యా చలదుచ్చూడా, చదుచ్చూడా చూడా పత్యే
యస్యాస్యా చలదుచ్చూడా చూడా, “గోప్రియా రుపశ్చక్రస్యేతి ఉప
సర్జన హాస్వః. సా అస్మిన్నస్తీతి చలదుచ్చూడా చూడవాన్, పవ
ఇత్యర్థః. చలదున్నత చతాకాలజ్ఞుత ఇతి భా. కుక్కుటోష్ఠేతా
దృశ ఏవ, ఉన్నత శిఖాలజ్ఞుత శిరస్కుత్వాత్. తాదృశః ప్లవ
కోలః, ధ్వజన్ శబ్దం కుర్వన్, కుక్కుటవత్ చరణాయుధ ఇవ జనాన్
ప్రయాత్మమానవాన్, ప్రబోధయామాన, ఉపశాలఙ్కరిః.

శిఖావలః కుక్కుటః స్వపత్యే కమ్యయన్ ఉపకారే ధ్వజం
కృత్వా యథా మానవాన్ నిదాంతః ప్రబోధయతి, తద్వదయం
ఉన్నతధ్వజవటాలజ్ఞుతః ప్లవః స్వచక్రే కమ్యయన్, ఉచ్చై స్వరం
కృత్వా, ప్రయాణోన్ముఖా న్యానవాన్ ప్రబోధయామాన.

తా॥ తలపైఁబెద్ద పింఛముగల మగకోడి. వేకువకామున తన
రెండు రెక్కలను జాడించి, పెద్దగాఁ గూత వెట్టి నిద్రనుండి జనులను
లేపునట్లు, ఎత్తయిన ధ్వజముపై పతాకాగ్రములతో నొప్పు నా
వడవ తన రెండు చక్రములను గడుపుచు, ప్రయాణోద్ముక్తులయిన
వారిని సిద్ధముగా నుండుడని బోధించునట్లు పెద్దగాఁ గూతవేసెను

3. వాతప్రకోపం శమయన్తీవయన్తరణానభిన్.

నౌ తనో తూర్జయ ధాతూ ద్వైవ్యామాన స వివికః.

వ్యా: వాతేతి:- నః నావికః కర్ణధారః, వాతప్రకోపం వాయు
వేగం, వైద్యవక్షే వాతదోషాధిక్యం, శమయన్ శాన్తి మాపాదయన్,
జతరానలం ప్లవగర్భదేశస్థ మగ్నిం అన్యత్ర జాతరాగ్నిం. ఉద్దీప్యన్,
దీప్తం కుర్వన్, నాః ఏవ తనుః శరీరం, తస్యాః, ధాతూన్ అవయ

వాన్ అన్యత్ర రక్తమజ్జాదిధాతు విశేషాన్, ఊర్జయన్ ఊర్జస్వలాన్
వృథానుర్వన్, వైద్యామాన వైద్య ఇవ బభూవ. వైద్యశబ్దా
దాచారాథే క్రిపిలిట్.

యథా వైద్యః వాతపితృ కఫానాం మధ్యే వాతస్య ప్రకోపం
శమయన్, జాతరాగ్ని ముద్దీపయన్, రక్తాదిధాతునాం పుష్టిం తనోతి,
తథా అయం నావికః వాయుబాధాం వారయన్, గర్భస్థాగ్ని ముజ్జ్వల
యన్, అవయవభాగాన్ దృఢీకరయన్, ఉపచచార, శ్లేషగర్భితోయం
రూపకాలఙ్కరః.

తా॥ ఆయుర్వేదవైద్యుడు, ముందుగ వాతప్రకోపమును
దగ్గించి, అజీర్ణతను బోగొట్టుటకు జాతరాగ్నిని వృద్ధిగావించి, ధాతుపు
లకు బుట్టినొసంగి, శరీరము నారోగ్యవంతముగావించునట్లు, ఈ నావి
కుడు, వాయువేగము నడ్డుకొనుచు, లోనున్న యగ్నిని మండించుచు,
పడవభాగములను దృఢములుగా నొనర్చి, పడవను సిద్ధముగానుంచెను.

4. అస్తర్దధౌ మహీ దూరే పృజ్ఞాన ఇవ సంస్మృతిః.

పయోధిమద్యే దిక్కాల భేద ఏవ న దిద్యుతే.

వ్యా :- అస్తర్దధావితి :- దూరే దూరదేశే, మహీ భూమిః
పృజ్ఞానే సమ్పూర్ణే ఆత్మజ్ఞానే, సంస్మృతిరివ సంసార ఇవ, అస్తర్దధౌ
అస్తర్దాన మగాత్, మహీమణ్డలం దృష్టివిషయ మతిక్రాంత మిత్యర్థః.
పయోధిమద్యే సముద్రస్య మధ్యభాగే, దిశాం ప్రాచ్యాదీనా మాశా
నాం, కాలస్యభూత వర్తమానాదికాలస్య చ, భేదవచ వికల్ప ఏవ, న
దిద్యుతే న జ్ఞాయతే, దుధాఞ్ ధారణ పోషణయో గతి ధాతోఃలిట్.
ద్యుతదీప్తావిత ధాతోర్లిట్.

ధూమనాకాయాం దూరంగతాయాం భూమి రదృష్టాసీత్,
యదా నాకా మధ్యే సముద్రం గతా తదా దిగ్భేదః కాలభేదశ్చ
నాజ్ఞాయే తామితి భాషః. ఉపమాంఙ్కరః. స్వభావోక్తిశ్చ.

తా॥ ఆ ధూమనౌక సముద్రములో దూరముగ కనుచుండ,
భూమి యాత్మజ్ఞానముకలుగ సంసారము కనబడనట్లు కానరాదయ్యెను,
“జ్ఞాతే తత్త్వే కస్యంసారః” అని జగద్గురు వచనము. ఇడవ సముద్ర
మధ్యమును బ్రవేశింపగనే, యే దిక్కే వ్యక్తమగున్నదో, యెంతకాల
మయినదో యేమియును దెలియఁడలేదు.

5. క్షయవృద్ధి అశయస్య జన్మభూమ్యన్యరాష్ట్రయోః.

కృమశోఽను బభూవాతే జనైర్మాతృకలత్రవత్.

వ్యాః:- క్షయవృద్ధి ఇతి :- జనైః నాకావ్యయాత్మమానవైః,
జన్మభూమా జన్మస్థలే, అభిజన ఇత్యర్థః. అన్యరాష్ట్రే రాజ్యాన్తరే చ,
పరరాష్ట్రే ఇత్యర్థః. అశయస్య అభిప్రాయస్య, తత్సహజ్జన్మినీ సహజ్జన్మారే
వష్టి. క్షయశ్చ వృద్ధిశ్చ క్షయవృద్ధీ నాశనాభివృద్ధీ, మాతా జనన్యాం,
కలతే భార్యాయాం చ, ఇవ. కృమశః కృమానుసారేణ, అనుబ
భూవాతే అన్యభూయేతామ్, అనుపూర్వస్య భూసత్తాయామితి ధాతోః
కర్మణిలిట్. మాతాచ కలత్రం చ తయోఽప మాతృకలత్రవత్.
మాతరీవ కలత్ర ఇవ ఇతి సమ్బంధః. ఉపమాంగుళితః యథాసంఖ్యా
లక్ష్కారః.

యథా ఆదా మాతరి స్థితోఽనుగాగః వశాత్ భార్యాయా
మాగతాయాం క్షీణోభూత్వా, తస్యాం వర్ధతే. తథైవ జన్మభూమి
స్థితోఽనురాగః కృమశః క్షయం యాత్వా అన్యరాష్ట్రేవృద్ధి మగచ్ఛ
దితి భావః.

తా॥ ముందు తెల్లయందున్నప్రేమ, భార్యరాగానే యచ్చట
పెరిగి యిచ్చట క్షీణించుచుండును అట్లే యీ ఇడవ యందలి జనులు
మాతృభూమియందలి యభిమానమును విడుచుచు, పరరాష్ట్రమందభి
మానమును గ్రహముగాఁ బొందుకొనుచుండిరి.

6. భేదం భేదం కూపకేన దివ మభ్యాధరాతలమ్,

ఖానంఖాన మకూపారం దారం దారం జగామ నోః,

వ్యా :- భేదం భేదమితి :- నోః ధూమనాకా, కూపకేన గుణ వృక్షకేణ, నాకాస్వజే నేత్యర్థః, “కూపకో గుణవృక్షక” ఇత్యమరః, దివ మభి గగన మభితిః, భేదం భేదం భిత్వా భిత్వా, భిదిర్ విదారణే ఇతిధాతోర్ణముల్, ఆధరాతలం ఆరసాతలం ఖానం ఖానం ఖాత్వా ఖాత్వా, ఖననదారణే ఇతి : తోర్ణముల్, అకూపారం సముద్రం, “సముద్యోభిర్ కూపాః” ఇత్యమరః, దారం దారం విదీర్య విదీర్య, ద్వౌ, విదారణే ఇతిధాతోర్ణముల్, జగామ అగమత్, గమ్ గతావతి ధాతోర్ణిట్.

తా|| ఆ ధూమనాక తనయం దైత్యగానున్న ధ్వజ స్తంభముచే నాకాశమును నేరుచేయుచు, అడుగుననున్న అంబముచే పాతాళమును ద్విప్రుచు సముద్రమును జీలుకొనుచుఁ బోవుచుండెను.

7. దిక్పాచి యస్త్రమనసా కర్ణధారాత్మనాన్వితా,

సర్వభూతమయీ నౌకే వాఙ్భౌ జలదేవతా.

వ్యా :- దిక్పాచీతి :- దిశః ప్యాగాదీన్ సూచయతి బోధయతి ఇతి దిక్పాచి తత్ యంత్రం సాధనం, మనః ఇవ, తేన, మనస్సద్వృత్త దిక్పాచి యస్త్రేణేత్యర్థః, కర్ణధారః ఆత్మా చేతనేవ తేన, జివీరూప నావికే నేత్యర్థః, అన్వితా యుక్తా, సర్వభూతమయీ సర్వప్రియాత్మ జనసహితా, అథవా అగ్ని వాయ్వాది భూతసహితా, అన్యత్ర సకలజల జన్తు సముపేతా, నౌకా స్థవః, జలదేవ తేన జలాధిపానదేవ తేన, ఆబధా చకాశే, ఆజ్ పూర్వక భాధాతోర్ణిట్.

యథా సకలయాదోభిః మనసా జీవేన చ సహితా జలదేవతా భాతి, తథా అసా నౌకా ప్రయాత్మజనైః అగ్ని వాయ్వాది భూతైః,

దిక్పాచి యస్త్రేణ, కర్ణధారేణ చ సముపేతా రరాజేతిభావః శ్లేషాను
పాణితోపమాలంకారః.

తా|| అధూమనౌకయందు దిక్కులను దెల్పు మంత్రము గలదు.
చుక్కని పట్టుకొని నావికుడు కూర్చొండెను. అగ్ని వాయ్వాది భూత
ములును చాలమంది ప్రయాణికులును నుండిరి. అట్టి నౌక, మనస్సుతో
జీవునితో సర్వప్రాణి జాతముతోఁ గూడిన జలాధిపాన దేవతవలె
రాణించుచుండెను.

8. ఉపరిష్ఠా ద్పార్శ్వతోఽథో దర్శణభూతవాదిభేః,

దర్శనా ద్దిక్షు వియత స్సాస్త్రాతః ఇవానౌః

వ్యాః :- ఉపరిష్ఠాదితి :- సా నౌః, అసౌ ధూమనౌకా, పార్శ్వతః
ఉభయ పార్శ్వయోః, అథః అథోభాగే చ, దర్శనాత్ దృష్టిగోచర
త్వాత్, అదర్పణః దర్పణః సమృద్ధమానః భూతః దర్పణభూతః,
అదర్శిభూత ఇత్యర్థః. వాదిభిః సముద్రః యస్య, తస్య వియతః గగనస్య,
ఉపరిష్ఠాత్ ఉర్ధ్వభాగే, అస్త్రాతే మధ్యస్థతే, దిక్షు సర్వాను
దిశాను, అట ఇవ సగ్న చారేవ. శ్రేష్ఠేక్షాలంకారః, అటగతా వితి
ధాతోర్లిప్త.

అథోభాగే పార్శ్వద్వయేచ స్యస్థ జలతయా అదర్శణవస్థితే
సముద్రే ప్రతిబింబితస్య గగనస్య ఉపరి అస్త్రాతే దిక్షుగచ్ఛతీవ సా
నౌకా రరాజేతి భావః.

తా|| సముద్రము స్వచ్ఛజల విశులజేసి, అ నీటియందు గగనము
అద్దమందువలె ప్రతిబింబించుచుండెను. అన్నివైపుల కిందుమీదుల
నాగగనము ప్రతిబింబించుటచే, సముద్రముపై పోవునౌక అకాశమున
మీద, మధ్యభాగమునుండి దిక్కులకేగుచున్న దాయనునట్లుండెను.

9. ఉత్తానేఽబ్ధి స్సకాలుష్కాఽస్థిరతాఽ డమ్పరాన్వితః,
అల్పజ్ఞ ఇవ గమ్భీరే బభూవాచ్ఛ ముధీ రివ.

వ్యా :- ఉత్తాన ఇతి :- సః అబ్ధిః సముద్రః, ఉత్తానే గాఢ
వృదేశే, కాలుష్ఠ్యేణ ఆపిలత్వేన, అస్థిరతయా చాఞ్చ త్యేన, ఆడమ్బ
రేణ సంరమ్భేన చ, అన్వితః యుక్తః, అల్పం జానాతీత్యల్పజ్ఞః అల్ప
జ్ఞానీ, స ఇవ, గమ్భీరే అగాఢే, ఆచ్ఛః నిర్మలస్సన్, ముధీరివ వజ్జిత
ఇవ, బహుజ్ఞ ఇవేత్యర్థః, బభూవ అభూత్.

యథా అల్పజ్ఞానీ కలుషబుద్ధ్యా, చపల స్వభావేన, అధికసంర
మ్భేణచ సంయుక్తో భవతి తథా అయం సాగరః గాఢస్థలే కలుషజలేన
చపలశరజైః అధికాడమ్బరేణ చవర్తతే. యద్వత్ సుధీః బహుజ్ఞః అచ్ఛ
హృదయః శాస్త్రస్వభావః నిరాడమ్బరశ్చ భవతి తద్వత్ ఆయమగాఢ
స్థలే నిశ్చలో నిర్మలో నిరాడంబరశ్చ బభూవేతి భావః. ఉపమాలక్ష్కారః
భూసత్తాయా మితిధాతోర్లిప్త.

తా! అల్పజ్ఞుడెవ్వడును, కలుషితస్వాంతుడై చపలచిత్తుడై
డాబుదర్పములతోఁ గూడి యుండును. అట్లే యీ సముద్రముగూడ
లోతులేనిచోట్ల కలుషజలముతో కదలుచున్న తరంగములతో సధిక
సంరంభముతో పెద్ద ధ్వనితోనున్నది. బహుజ్ఞుడైన పండితుడు
నిత్యము నిర్మలస్వాంతుడై శాంతచిత్తుడై నిరాడంబరుడై యుండును.
అట్లే యీ సముద్రముగూడ లోతైనచోట్ల స్వచ్ఛజలముతో నిస్తరం
గమై నిరాడంబరమైయున్నది.

10. అన్వగ్భావం తరిం నిన్యే సత్పథం సఖి వన్మరుత్.

భాగ్యే నాపుశ్చిరారోగ్యం సర్వే నౌయాత్రికా అపి

వ్యా :- అన్వగ్భావమితి :- మరుత్ వాయుః, తరిం నౌకాం,
సఖవత్ మిత్రమివ అన్వగ్భావం అనుకూలో భూత్వా సత్పథం క్షేతర
హితం పథానం మిత్రవత్ సత్పురుష మార్గం నిన్యే అనయాత్ నీ

ప్రావణే ఇతి ధాతోర్లిట. సర్వే నౌయాత్రికా అపి నౌకాప్రయాతారః
సర్వేపి. భాగ్యేన భాగ్యవశేన, చిరారోగ్యం చిరకాలం రోగహీనతాం,
ఆపుః అవాపుః, అవ్వన్నాప్తౌ ఇతి ధాతోర్లిట. ఉపమాలాంకారః, అగ్ర
తః పార్శ్వతః పృష్ఠతోవాయః అనుకూలో భూత్వా ఆస్తే సః ఆన్వ
గ్భావ ఇత్కర్థః.

యథాఽత్మాన మనుస్మత్యాయాంతం జనం వయస్యోత్తమ
స్సన్మానం నయతి తథా వాయుః స్వమచుస్మత్యాగచ్ఛంతం ప్లవం నిరా
తక్మం నినాయ తదా తస్మిన్నితా యాత్రికాః భాగ్యవశాదధిక
మారోగ్య మవాపుః.

తా॥ ఉత్తమ మిత్రుడు తన్ననుసరించి వచ్చువానిని సన్మా
ర్గమునకుఁ గొనిపోవునట్లు అనుకూలవాయువు పడవను మంచిమార్గము
నకే తీసికొనిపోవుచుండెను, ఆ పడవయందలి యాత్రికులందఱను భాగ్య
వశమున ఆరోగ్యవంతులై చిరకాలముండిరి.

11. నూత్నకాల మనుష్యాణాం సమావేశ స్సవిస్మయైః,

అహారాత్యే విదాంచక్రే ధూమనౌకా ప్రయాత్పభిః.

వ్యా :- నూత్నేతి :- నూత్నకాలే నూతనసమయే యే సమా
గతాః మనుష్యాః జనాః, తేమాం, సమావేశః సమాగమః, సవిస్మయైః
ఆశ్చర్యపరవశైః, ధూమనౌకా ప్రయాత్పభిః ధూమనౌకా ప్రయాణ
మాచరద్భిర్జనైః, అనాశ్చరాత్రిశ్చ అహారాత్యే దివానాత్యే విదాం
చక్రే అజ్ఞాయ, విదజ్ఞానే ఇతి ధాతోఃలిట.

మార్గమధ్యే తత్ర తత్ర కేచన జనా ఆగత్వ, అహని చ రాత్రౌచ
తా నౌకా మారోహన్తిస్మ, తదా తత్రస్థా జనాః ఆశ్చర్యపరవశా
అభావన్, కాలజ్ఞాశ్చ అభవన్.

తా॥ రేయిబవళ్ళు మార్గమధ్యమునఁ బడవనెక్కి తమతోఁ
గలియుచున్న ప్రయాణికులను జూచి, పడయందున్నవా రాశ్చర్యపడు
చుండిరి, రేయిబవళ్ళను గ్రహించుచుండిరి.

12. అస్తస్సముద్రే భూమీద్రాస్తస్థుర్నౌ కాపకారిణః,

సజ్జనేపద్రవకరా రాడ్వాస ఇవ సూచకాః.

వ్యా:- అస్తస్సముద్ర ఇతి: సముద్రస్య అస్తః అస్తస్సముద్రంతిస్మిన్ సాగరాస్తగాతే, నౌకాపకారిణః నౌకానా మసాయమాచరంతః, ధరస్తీతిహ్నిః మహ్నః ధ్రాః మహీధ్రాః మహీధరాః, రాడ్వాసే రాజ్యద్వితే, సజ్జనానాం సత్పురుషాణాం ఉపద్రవకరాః అపకారకారిణః, సూచకా ఇవ కల్లేజపా ఇవ తస్థుః అతిప్రస్థే. స్థాధాతోర్లిట్. ఉపమాలజ్కారః.

తా! రాజులకుపురములలో సత్పురుషుల కపకార మాచరించు కొండొండ్రున్నట్లు, ఆసముద్రాంతర్భాగమున పడవల కసాయమును గలిగించు కొండొంగలవు.

13. డోలాయామిప విచ్యాం తీ డోలయామాస కచ్చపీ,

విహజ్జమ ఇవోలాపీ సండిడ్యే గుణవృక్షకమ్.

వ్యా:- డోలాయామితి:- విచ్యాం తరణే. కచ్చపీ కూర్మాజ్జనా డోలాయాం డోలికాయాం, (స్త్రీ) ఇవ కాస్తేవ, డోలయామాస, డోలనంచకార, డోలిధాతోర్లిట్. ఉలూపీ మత్స్యశిశుః “ఉలూపీ శిశుకస్యమా” విత్యమరః. గుణవృక్షకం కూపకం, నౌకాధ్వజ మిత్యర్థః. విహజ్జమ ఇవ వక్షీవ, సండిడ్యే ఉదడయత, డీ విహాయసాగతావతి ధాతోర్లిట్. ఉపమాలజ్కారః.

యథా అంగనా డోలికాయాం స్థిత్యా ముహుర్ముహుః పురః పశ్యాచచ్చ డోలికయా సహ చలతి, తథా కాచన కచ్చపాజ్జనా తరణ మారుహ్యా అగ్గితః వృష్టతశ్చ తరణేన సహచలతి, యథావిహజ్జః వృక్షాగ్రండయతే తథా కశ్చప మత్స్య శిశుః నౌకాధ్వజాగ్రమారోధు ముదడయత.

తా! ఉయ్యెలలోఁ గూర్చొని యాడుది ముందుకు వెనుకకు నుయ్యెలతోకలిసి యాగునట్లుకయాడ తాబేలు తరంగముపై

నూగుచున్నది. పక్షి కేలనుండి చెట్టుకొమ్మపై కెగురునట్లు ఒక చిన్న చేపిల్ల పడవ స్తంభము మీదికెగురు చుండెను.

14. బహుగమ్భీర మధ్యే బై రాసాంచక్రే తిమిజ్జిలః.

జీవనస్య క్షేభకారి లోభోరాజ్ఞో యథాహృది.

వ్యా :- జీవనస్య జలస్య, అన్యత్ర జీవికాయాః. షోఢకారీ భంగకరా, “జీవనం భవనం వనం” “ఆజీవో జీవికావారావృత్తిర్వర్తన జీవనే” ఇతి చామరః. తిమిజ్జిలః మహామత్స్యః, తిమింగిలతి గ్రసతి ఇతి తిమిజ్జిలః. రాజ్ఞాం నృపాలానాం, హృది హృదయే, లోభోయథా లోభ గుణ ఇవ, అభ్యే సముద్రస్య, బహుగమ్భీరః అధికాగాఢః యః మధ్య దేశః అస్త్రాగః, తస్మిన్, సముద్రాగాథా నర్జల ఇత్యర్థః. ఆసాంచక్రే ఉవాస, ఆసథాతోః కర్తిరిలిట్. శ్లేషగర్భితోప మాలజ్కారః.

తా! రాజుల హృదయములలో బ్రతుకునకే ముప్పును దెచ్చు లోభగుణమున్నట్లు, ఆ సముద్రమున అగాధజలాంతరమున లోతు నీళ్ళలో తిమింగలమను పెద్దచేప నివసించెను.

అన్ని దోషములకంటె లోభము మహాదోషము “లోభః పాపస్య కారణం” అనినూక్తి. అది జీవితమునకే ప్రమాదమును దెచ్చును. అట్లే ప్రమాదకరమగు మత్స్యము తిమింగలము. అది పెద్ద పెద్ద చేపలనే మింగును. అది యీ సముద్రమున నున్నదని భావము.

15. చకాసామాస సీతేవ తోయరేఖా తరీకృతా.

పోతాధానోద్గమో బీజవాపేన సదృశో బభౌ.

వ్యా : చకాసామాసేతి :- తరీకృతా నౌకాగమనేన నిష్పన్నా తోయరేఖా సీతుస్తవదృష్టసమానా జలరేఖా, సీతేవ లాజల పద్ధతి రివ, “సీతా లాజలపద్ధతి” రిత్యమరః. చకాసామాస అబభౌ. చకాశ్చదీప్తా వితి ధాతోః అన్ ధాతోరను ప్రయోగేలిట్. పోతాధానస్య క్షుద్రీ

మత్స్యార్ణవ సంఘాతస్య, “క్షుదాన్ణమత్స్య సంఘాతః పోతాధాన”
మిత్యమరః, ఉద్గమః ఒహీరా విర్భావః బీజానాం ధాన్యాదీనాం
వాపేన ఆవాపేన సదృశః సమానః, బభౌ చ కాశే భాదీప్తావతి ధాతో
ర్లిట్, ఉపమాలక్షరః.

తా! ధూమనాక సముద్ర మధ్యమునుండి యేగుచుండగా
అందలి జలము రెండు పాయలుకాగా మధ్యనేర్పడిన రేఖ నాగేటిచాలు
వలె గనబడుచున్నది. ఆ నీటి యడుగున నున్న చిన్న చిన్న చేప
గ్రుడ్లు, నీటినుండి బయటికివచ్చి ఆ చాలులోఁ దేలి, పొలములో నాగటి
చాలులోఁ జల్లఁబడిన విత్తనములవలె గనబడుచుండెను.

16. జీవనక్షయపద్దేహో బడిశానాయ వేదనా.

కువేణీ బన్ధనం నాత్ర యుష్టై రనుబభూవిరే.

వ్యా - జీవనక్షయః - అత్ర సముద్రమధ్యే, యుష్టైః మత్స్యైః
జీవనస్య జలస్య క్షయః నాశః లస్మిన్ తద్విషయే, సద్దేహః సంశయః,
జలం క్షయః యస్య తి క్షిప్తి సంతయః. ఒడిశస్య మత్స్యబన్ధనస్య
“బడిశం మత్స్యబన్ధనం” మిత్యమరః, ఆనాయస్య జలస్య, “ఆ నాయః
పుంసి జాలం స్థా” దిత్యమరః. వేదనా యాతనా, కువేణ్యాం మత్స్య
నిక్షేపణపాత్రే బన్ధనం, బన్ధః “మత్స్యధానీ కువేణీస్థా” దిత్యమరః
న అనుబభూవిరే, నాన్వభూయస్త. అను పూర్వక భూసత్తాయా మితి
ధాతోర్లిట్. అత్ర జీవనక్షయ ఇతిస్థలే, జలాభావః జీవననాశశ్చేత్పత్తిర్థ
ద్యయమ్.

తా! ఈ సముద్ర మధ్యమున నివసించుచున్న చేపలకు, నీరికి
పోవునను సందేహముగాని, గాలమునకు లొంగుదుమను భయముగాని,
వలలోఁ జిక్కిరించును వెంటపుగాని, బుట్టలో బంధింపఁబడెదమను
భయముగాని లేవు. ఇట్టి ప్రమాదములీ సముద్ర మధ్యజలమునఁ జేప
లకు గలుగనవకాశములేదు.

17. కాలః పరస్పరాల్పై రూపతభావ్యర్థ చిన్తనైః,

జనైర్విచిక్లిషేఽ శ్చీత విబ తాయాం సమత్సుకైః.

వ్యా :- కాలః :- అన్నీ భోజనం కరత, విజ్ఞే పోయం విజ్ఞే ఇతి వదన్తి యస్యాం ప్రాయాం సా అన్నీత విబతా, తస్యాం, పానభోజనవ్యాపార ఇత్యర్థః శమత్సుకైః అసక్తైః జనైః మనుజైః, పరస్పరం అన్యోన్యం అలాపైః సమ్భాషణైః భూతః అతీతః, భావీ అగమీ. యోగిభ్యః ప్రయోజనం, తయోః చిన్తనైః, కాలః సమయః విచిక్లిషే అక్లిషత, కాలో నీత ఇత్యర్థః. అన్నీతవిబతే త్వత్ప్రతిజ్ఞాం తిజ్ఞా సమానుః క్షిప్తేషణే ఇతి ధాతోః కర్మణిలిప్తా.

తా॥ తినుట త్రాగుట యను భోజన వ్యాపారమందాన క్షుతైన యందలి జనులు, ఒకరితో నొకరు సంభాషించు కొనుచు, గతాగతార్థములను గూర్చి యాలోచించుకొనుచు, కాలమును వెళ్ళించిరి.

18. ఉదీచ్యాం ద్యోతనం భానో రవాచ్యాం ప్రతివారణం

ఈక్షమాసే తదా నౌకాయాత్రికై ర్దిగ్భూమాన్వితైః.

వ్యా :- ఉదీచ్యామితి :- తదా సముద్ర మధ్యప్రయాణకాలే, దిగ్భూమాన్వితైః దిగ్రాన్తి ముపేతైః, అవిదిత దిగ్భి రిత్త్యర్థః. నౌకాయాత్రికైః నౌకాప్రయాత్మజనైః ఉదీచ్యాం ఉత్తరస్యాం దిశి, భానో సూర్యస్య, ద్యోతనం ప్రకాశః, అవాచ్యాం దక్షిణస్యాం దిశి, ప్రతివారణం అస్తగిశ్చ, ఈక్షమాసే దదృశే.

తా॥ సముద్ర మధ్యమున కావడవ పోవుసరికి అందున్న యాత్రికులకు ఉత్తరమున సూర్యకాంతియు, దక్షిణమున అంధకారమును గనఁబడుచుండెను. ఉత్తరదక్షిణములం దుదయాస్తరాసములు కనఁబడెను.

19 సర్పిర్నిధాయం హిత్వా స పానీయం క్లిష్టమానసః,

తదానీం బుభుజే భిస్సాం యావద్వేదం తరీజనః.

వ్యా :- సర్పిలి :- తదానీం సస్మిన్నమయే, సః తరీజనః ధూమ
నాకావ్యయాత్మ జనసమూహః, సానీయం జలం, సర్పిర్నిధాయం ఘృత
మివ సురక్షితం, హిత్యా నిధాయ, సంరక్ష్యే త్వర్థః, క్లిప్తమానసః
క్లేశయుత మనా శ్చన్, భిస్సాం అన్నం, “భిస్సాస్త్రీ భక్తమన్తోఽన్న”
మిత్యమరః, యావద్దేదః యావల్లభతే తావత్, బుభుక్షే అభక్షయత్
భుజభోజకే అశుభ వేచ ఇతిలిఖ్, సర్పిర్నిధాయం- “ఉపహసే కర్మ
ణిచ” ఇతిణముల్, యావద్దేదం- “యావతి విద్దజివోః” ఇతిణముల్.

తా॥ పడవలోఁ బర్యాయాకం గావించు జనము, మంచినీటిని
నేలినవలె సంరక్షించుకొని, కొంచెమే తాగి బాధపడుచు, దొరికినంత
వఱ కన్నమునే తినుచుండెను.

20. అరుచ్యం లవణజ్ఞారం జఘాస సత్పుం జనః,

స్వదేహధారణాయన్న బుభుక్షుః క్లిశితో భృశమ్,

వ్యా :- అరుచ్యమితి :- భృశం అత్యంతం, క్లిశితః క్లేశయుతః,
జనః, స్వదేహధారణాయ స్వశరీర రక్షణార్థం, అన్న బుభుక్షుః అన్నం
భోక్తు మిచ్ఛుః, అరుచ్యం స్వాదుతాహీనం, లవణజ్ఞారం స్వాదు
కృత్వా, అలవణం లవణం కృత్వా భూక్తే లవణజ్ఞారం, అత్యలవణ
శబ్దః స్వాదు వర్జాయః, సత్పుణం తృణమవ్యవరిత్సజ్ఞ, సాకల్నే నేత్య
ర్థః, జఘాస అభక్షయత్, అదభక్షణే ఇతి ధాతోర్లిట్, లవణజ్ఞారం
“స్వాదుమిణముల్” ఇతిణముల్, సత్పుణం- ‘అవ్యయాభావేచాకాలే’
ఇతి సహస్యసః.

తా॥ మిక్కిలి యాకలిచే బాధపడుచు నాపడవయందున్నవారు,
అన్నము దినవలెనని తలంచి, రుచిలేక పోయినను రుచిగాఁ జేసికొని,
కొంచెమైనను మిగులకుండ అన్నమును దినిరి.

21. భయజ్ఞరస్తదా జజ్ఞే పృథికులః పృశ్నజ్ఞనః,

అభిక్ష మద్ధి న్సంతుర్నన్ క్షభయామాస తాం తం మ్,

వ్యా:- భయజ్ఞరథి:- తదా తస్మిన్నమయే ప్రతికూలః
అపరవ్యః, భయజ్ఞరః అతిభయదాయీ, ప్రభజ్ఞః సః పవమానః, జక్షే
ఉదభూత్, జనీ ప్రాచుర్భావే ఇతి ధాతోర్లీట. అభిః, సముద్రః అభీష్టం
అత్యంతం, త్సుభన్ సంచలన్, తాంతం తాంధూమనాకాం, క్షోభయా
మాన. కంఠయామాన. త్సుభన్ సంచలనే ఇతి ధాతోర్లీ చి లీట.

తా|| ఆ సమయమున మిక్కిలి భయమును గలిగించుచు పెద్ద
గాలి, పడకెదురుగా వీచుచుండెను. సమద్రముకూడ నల్లకల్లలమై
పవన నటునిటు నూపుచుండెను.

22. ప్రవేశయామాన తతో గర్భం నిర్విణ్ణయాత్రికాన్,
తర్భా వితర్ది జరరం నావికః కుక్కుటానివ.

వ్యా:- ప్రవేశయామానేతి:- తతః తస్మాద్దేతోః, నావికః
కర్ణధారః, నిర్విణ్ణః భీతాః యే యాత్రికాః పర్యాయతారః, తాన్,
తర్భాః నౌకాయాః గర్భం కుక్కుటేశం, కుక్కుటాన్ కృకవాకూన్,
వితర్దేః వేదికాయాః జరరమివ అస్తర్భాగ మివ, 'స్వాద్వితర్దిస్తువేదికా'
ఇత్యుచరః ప్రవేశయామాన ప్రావేశయత్, విశప్రవేశనే ఇతి ధాతోః
ణిచి లీట. ఉపమాలజ్కారః.

తా|| పెద్దగాలి వీచుచుండ యాత్రికులందరును భయపడిరి. అంత
నావికుడు వారినందఱిని, కోళ్ళను ఇంటియరుగు గూటిలోనికిఁ దెచ్చి
నట్లు, పడవ లోపలభాగమునకుఁ జేర్చెను.

23. వాయు సంఘభితామౌఘం దృదా శాన్తి ముపేయివాన్,
నిష్ఠేదేవ తదా నౌకా రిటి స్వాధీవ భర్తృకా.

వ్యా:- వాయుతి:- వాయునా ప్రభజ్ఞనేన సంఘభితః అతి
చలితః అమౌఘిః సముద్రః యదా యస్మిన్ కాలే, శాన్తిం శాస్త
తాం, ఉపేయివాన్ ప్రాప్త, తదా తస్మిన్నమయే, నౌకా ప్లవః, స్వాధీ

నః పతిః భర్తా యస్యా సస్య స్వాధీన భర్తృకా, కాస్తేవ లజ్జనేవ,
నిష్ఠేదా శోకరహితా రేజే రరాజ. రాజ్యదీప్తా విధితోర్లిట్, ఉప
మాలక్ష్మరః.

పతి రనుకూలో యదాభవేత్తదా సా కాంతా నిశ్శోకాభవతి,
తద్వదేవ, సముద్రో యదా శాస్త్ర ఆసీత్ తదా నౌకాపి నిష్ఠేదా
బభూవేతి భావః.

తా॥ ప్రభంజన వేగముచే నల్లకల్లోలమైన సముద్రము శాంతింపఁగానే, యా వడవయుఁ బ్రమాదమునుండి తప్పి, స్వాధీనపతిక
యగు శాంతవలె నిర్విచారయై యుండెను.

24. దరిద్రై రివ సమృత్తి రుగ్మతై రివ వార్తకా.

అనుబోధాయామృభూవే యాత్రికై రభ యస్థితిః.

వ్యా :- దరిద్రై రితి :- యాత్రికైః నౌకాప్రయాత్మభిః, అభయ
స్థితిః నిర్భయతా, దరిద్రైః నిర్ధనైః సమృత్తిరివ సమృద్ధివ, రుగ్మతైః
రోగిభిః, వార్తకేవ ఆరోగ్యమివ, “వార్తం ఫలున్యరోగే చ” ఇత్య
మరః. అను బోధాయామృభూవిరే అతిశయేన అన్వభూయత. అను
పూర్వక భూసత్తామూమితి ధాతోః యజన్తా త్కర్మణిలిట్. ఉపమా
లక్ష్మరః.

తా॥ ఆ వడవలోని యాత్రికులందఱును, సంపదలనందిన దరి
ద్రులవలెను ఆరోగ్యమునందిన రోగులవలెను, మిక్కిలి నిర్భయముగ
నుండిరి.

25. అదైకస్మి న్నుస్రభాతే మిత్రేణ నహ తారకః.

అనరోహ స్థూమతర్యా అధితస్థా పురుష్లవమ్.

వ్యా:- అథేతి:- అథ ప్రయాణానంతరం, ఏకస్మిన్ సుప్రభాతే ఏకస్మిన్నుప: కాలే, తారకః, మిత్రేణసహ వయస్వీనసాకం, ధూమతర్యాః ధూమనాకాయాః, అవరోహన్ అవతీర్ణస్సన్, ఉరుప్లవం బృహస్తం ఉడువం, అధిశష్ఠా ఆరూరోహ. అధిపూర్వకస్థా ధాతోర్ద్లిట. "అధిశీజ్ స్థానాం కర్తే"తి నూత్రేణ వ్లవన్య కర్మ త్వాత్ ద్వితీయా ।

తా! ఇట్లు సముద్రముపైఁ బయనించిన పిమ్మట నొక ప్రభాత సమయమున, తారకుఁడు తన మిత్రుడయిన రాజపుత్రునితోఁ గలిసి, యా ధూమనాకనుండి దిగి, మఱియొక పెద్ద పడవ నెక్కిను.

26. యాతా యాతో యుపశ్రేణీ నౌకా తీరాస్తరామ్పథే.

నిమ్నాన్నత తరజ్డేమ దృశ్యాదృశ్య స్థితిం యయౌ.

వ్యా:- యాతేతి:- యాతాగచ్ఛన్తీ ఆయాతా ఆగచ్ఛన్తీ ఉడుపానాం వ్లవానాంశ్రేణీః యస్యాస్మా నౌకా ధూమనౌకా, అమ్పథేః సముద్రస్య తీరాస్తరా తీర మధ్యే. నిమ్నాః నీచాః ఉన్నతాః ఉత్తాః యే తరజ్ఞాః భక్తాః. తేషు, దృశ్యా దర్శనయోగ్యా. అత్పశ్యా వర్జనయోగ్యా యస్థితిః అవస్థా. తాం యయా వ్రావ. యా ఇతి ధాతోర్ద్లిట.

తా! వచ్చుచుఁ బోవుచు నున్న చిన్న చిన్న తెప్పల మధ్య నున్న యా ధూమనాక, సముద్ర తీర మధ్యభాగమున, చిన్న పెద్ద కెరటముల నడుమ కనబడి కనఁబడ నట్లుండెను

27. జన్మస్థానే స్వాధిపానాం విహర్తు ముపచక్రమే.

మిత్ర ద్వయం మహోత్సాహ పుల్లానన పరోరుహమ్.

వ్యా:- జన్మస్థాన ఇతి:- మిత్రద్వయం ద్విజరాజకుమార ద్వితయం, మహతా ఉత్సాహేన అధికానందేన, పుల్లే వికసితే, ఆననే ఏవ సరోరుహే వద్మే యన్యతత్, ఉత్సాహవికసితమభవద్దంసత్

స్వాధిపానాం స్వప్రభాణాం, సార్వభౌమానా మిత్యర్థః. జన్మస్థానే
జన్మభూమా, విహర్తుం సచ్చరితుం, ఉపచక్రమే ప్రారేభే. ఉపపూర్వక
కము పాద విక్షేపే ఇతి ధాతోల్లీఛ్.

తా! మిత్రులయిన యారాజబ్రాహ్మణ కుమారు లిరువురును,
ఉత్సాహాః కసితముఖారవిందులగుచు, తమకుఁ బ్రభువులయిన సార్వభౌ
ముల జన్మస్థలయందుఁ దిరుగ నారంభించిరి.

28. చన్ద్రద్వీపే నిత్యభద్రాం స్వతన్త్రప్రభుపాలితామ్,
పురం చన్ద్రమతి నామ్నిం తా పుభావధిజగ్ముతుః.

వ్యా-చన్ద్రద్వీప ఇతి:-తే ఉభాపమారా, చన్ద్రద్వీపే, చన్ద్రనామ్నిద్వీపే
నిత్యభద్రాం నిత్యవజ్రాం, స్వతన్త్రప్రభుణా స్వతన్త్రరాజన్వేన,
పాలితాం. రక్షితాం, చన్ద్రమతి ఇతి నామ యస్యాస్తాం చన్ద్రమతి
నామ్నిం, పురం సగరిం, అధిజగ్ముతుః అధ్యగమతామ్. అధిపూర్వక
గమ్ గతా వితిధాతోల్లీఛ్.

తా! చంద్రద్వీపమునఁ జన్ద్రమతి యను పేరుగల యొక సగ
రము గలదు. అది స్వతంత్రులయిన సార్వభౌముల రాజధాని. అందు
నిత్యమును మంగళ కార్యములు జరుగుచుండును. ఆ సగరమునకే
మిత్రులిరువురును జేరిరి.

29. ప్రోవాహ పృథులావాచ్యాం చన్ద్రకాన్తేతి విశ్రుతా.
చిత్రసేతు ర్చిత్యవాన్యా బహుజీవవదా వదీ.

వ్యా:- ప్రోవాహేతి:- అవాచ్యాం దక్షిణస్యాం దిశి, పృథులా
విశాలా, చిత్రసేతుః చిత్ర సజ్జమా, చిత్ర్యం నౌభిః నౌకాభిః తర్తుం
యోగ్యా, బహుభ్యః జీవనదా జలదాయినీ బహుజలదాయినీ బహూ
నాం జీవికాదాయినీచ, చన్ద్రకాన్తా ఇతి విశ్రుతా పృథ్వాతా, నదీసరిత్,
ప్రోవాహ ప్రవాహిస్త, ప్రపూర్వక వహ వహనే ఇతి ధాతోల్లీఛ్.

తా|| ఆ పట్టణమునకు దక్షిణదిశయందు చన్ద్రికాంత యనెడు ప్రఖ్యాతమైన నది ప్రవహించుచున్నది. దానిపైఁ బెద్ద పెద్ద చిత్తములైన వంతెనలు గలవు. సత్త్వము దానిని వడవలపై దాటుచుండును. ఆ నది పలుపురకు నీటిని బ్రతుకుగూడ నిచ్చుచున్నది.

30. పచ్చయోజన పస్తీర్ణ శతలక్ష జనావృతా.

భూగోలే బహునా కిం సా పురీ పురమతల్లికా.

వ్యా:- పశ్చేత్తి:- సాపురీ చన్ద్రమతీ నగరీ పచ్చభిః యోజనైః వింశతి క్రోడైః, విస్తీర్ణావిశాలా, పచ్చయోజనపర్వస్తం వ్యాప్తేత్వైః శతలక్ష సాఖ్యాకైః జనైః అవృతా ఆక్రాంతా. తస్యాం అనేకలక్షజనాన్ సుస్తీ త్యర్థః. అగ్రీ శత శబ్దస్య అనేకార్థత్వమ్. కిం బహునా, బహుభిః వచోభిః కిం పరియోజనమ్. భూగోలే భూమణ్డలే, సా పురీ, పురమతల్లికా నగరీ శ్రేష్ఠా. శ్రేష్ఠనగరీత్యర్థః “మతల్లికా మచర్చికా పరికాణ్డముద్భుతల్లజౌ, ప్రశస్తవాచకాన్యమూన” ఇత్యమరిః.

తా|| ఆ పట్టణము అయిదు యోజనముల విస్తీర్ణత గలిగి యున్నది. దానియందు పెక్కులక్షల జనులు నివసించుచుండిరి. ఆ నగరము భూమండలమున కొక భూషణమే. పెక్కు మాటలేల. అది యన్ని నగరములను మించియున్నది.

31. చన్ద్రికా ధవళచ్ఛాయా ప్రతత్యా రేజిరే జనాః,

సర్వసర్వం పహి చక్రవృత్తిపాలన దీక్షితాః.

వ్యా: చన్ద్రికేతి:- తత్రీత్యాః తన్నగరవాసినః జనాః, చన్ద్రికా చన్ద్రికాన్తిః తద్వత్ ధవళా శ్వేతా ఛాయాకాన్తిః యేషాంతే, చన్ద్రికావ దతి శ్వేతా ఇత్యర్థః. సర్వం సమస్తం సర్వసహాయాః భూమేః చక్రం మణ్డలం “సర్వసహా సమమతీ” త్యమరిః. తస్య ప్రతిపాలనే రక్షణే, దీక్షితాః బద్ధ శ్రద్ధాః. రేజిరే చకాసిరే రాజృదీప్తా వితి ధాతోర్లిటా,

తా॥ ఆ నగరమందున్న జనులందఱును వెన్నెలవలె మిక్కిలి తెల్లని యొడలిరంగు గలవారు, అందఱును మహిమండలము నంతను రక్షింప నుడువులు.

32. అన్యోన్య మైత్రీం కుర్వంత స్సజ్జానస్తో యథాయథాః,
ప్రియప్రియేణ యచ్ఛస్తః కిరంత శుక్లశుక్లభామ్.

వ్యా :- అన్యోన్యమితి :- అన్యోన్యం పరస్పరం, మైత్రీం స్నేహం కుర్వంతః, పరస్పరం మిత్రభావేన వర్తమానాః ఇత్యర్థః. యథాయథం యథాత్మీయం యథా స్వభావం వా, శుద్ధానస్తః శుద్ధ్యా జానస్తః, స్వభావం అత్మీయం వా శుద్ధ్యా స్వతఃపర పరిశీలయంత ఇతిభావః ఆత్మజ్ఞా ఇతి యావత్. “యథాస్వే యథాయథ”మితి ద్విరుక్తిః. యథాస్వంతో యథాయథ” మిత్యమరః, ప్రియప్రియేణ అతిప్రియమపివస్తు యచ్ఛస్తః అనా యాసేన దదతః, “అకృచ్ఛప్రియ నుఖయో రవ్యతరస్యా” మితి ద్విరుక్తిః, శుక్లా శుక్లా యా భాకాన్తిః సా శుక్లశుక్లభా, తాం, అతి ధవలకాన్తి మిత్యర్థః, ప్రకారేగుణవచనస్య” ఇతి సూత్రేణ ద్విరుక్తిః, పూర్వభాగస్య పుంసద్భావః, కిరంతః క్షిప్తస్తః, రేజరే ఇతి పూర్వేణ న్యాయః.

తా॥ ఆ నగరమందలి జనులొకరితో నొకరు స్నేహము చేయుదురు, తమ్ముదామెఱిగినవారు, ఎంత ప్రియమైన వస్తువునయినను సందేహింపక యిచ్చువారు, తెల్లని కాంతితో వెల్లువారు.

33. విద్యయా నమయాకృత్య ప్రియాకృత్య ముహుర్దురూన్,
అత్మనో రాజసాత్కృత్వా దుఃఖాకృత్య విరోధినః.

వ్యా :- విద్యయేతి :- విద్యయా విద్యాభ్యాసేనైవ, నమయాకృత్య కాలం యావయిత్వా, గుహన్ అధ్యాపకాన్, ప్రియాకృత్య

ప్రియాస్కృత్యా, గురుణా మనుగ్రహం సమూజ్యేత్సర్థః ఆత్మనః, స్వాన్ రాజసాత్కృత్యా రాజాధీనాస్కృత్యా, విరోధినః శత్రూన్ దుఃఖాకృత్య దుఃఖతాన్ కృత్యా, రేజరే ఇతి పూర్వేణాన్వయః. “సమయాచ్ఛ యావనాయా” మితి డాచ్, “తదధీన వచనే” ఇతి సాత్

తా! అందలి జనులు విద్యార్జనమునకై తాలమును వెళ్ళించుచుండిరి. గురువులను సంతోషపరచి, వారి యనుగ్రహము నార్జించుచుండిరి. తామెల్లవ్వడును ప్రభువున కధీనులై యుండిరి. శత్రువులను దుఃఖతులను గావించుచుండిరి.

34. చారిత్రతోఽతిగృహ్ణంతో వ్యథమానా న వృత్తతః.

భవంతో దీనతోఽప్రసం జీవంతో దేవతః ప్రతి.

వ్యా :- చారిత్రత ఇతి :- చారిత్రతః అతిగృహ్ణంతః, చారిత్రేణ అన్యాసతికృత్య వర్తమానాః, వృత్తతః న వ్యథమానాః, వృత్తేన న చలంతః, “అతిగ్రహపృథగ్ జేష వ్యకీర్తిరి తృతీయాయాః” ఇతి తసిః, అజగ్గం సతతం, దీనతః భవంతః, దీనానాం వక్షే భవంతః, “వస్త్యా వ్యాకృయే” ఇతి తసిః. దేవతః ప్రతి జీవంతః, దేవ ప్రతి నిధయో భూత్వా జీవంతః, “ప్రతియోగే వచ్చమ్యాస్తసిః” ఇతి తసిః, రేజరే ఇతి పూర్వేణాన్వయః.

తా॥ అందలి జనులు చారిత్రముచే నితరులను మించినవారు, వృత్తివలన బాధపడువారులేరు. నిత్యము దీనుల నాదుకొనుచుందురు, దేవతాప్రతినిధులై యుందురు.

35. ఏకతానా స్సాన్యుగీనా వాగ్మినో హృదయాలవః.

క్షమిక్కురా మహోత్సాహ ఉరస్యవో యశస్వినః.

వ్యా :- ఏకతానా ఇతి :- ఏకతానాః అనన్యవృత్తయః “ఏక తానోఽనన్యవృత్తి” రిత్యమరః. సాన్యుగీనాః రజే సాధవః, యద

విశారదా ఇత్యర్థః. “సాంఘ్యేనో గణే సాధు” రిత్యర్థః. వాగ్మీనః
వాచోయుక్తిపటవః, యుక్తియుక్త సమాఖ్యపణ చతురాః ఇత్యర్థః.
“వాచో యుక్తి పటుర్వాగ్మీ” ఇత్యమరః. హృదయాలవః సుహృద
యాః, క్షేమజ్జరాః శుభకర్తృః. మహాహితాహాః మహాద్వేషాః,
ఉగ్రస్వప్తః ఉగ్రసిలాః, ప్రకప్తః హృద్యిత్వర్థః. “స్వాదురస్వా సురసిలాః”
ఇత్యమరః. యశస్విన్ః కీర్తిమన్తః. రేజరే ఇతి పూర్వేణాన్వయః.

తా! అందలి జనులందఱు నేకాగ్ర చిత్తులు. యుద్ధవిశారదులు
యుక్తియుక్తముగ మాటలాడు వారు, మంచి మనసుగలవారు. శుభ
కర్మముల నాచరించువారు. పెద్ద పెద్ద ప్రయత్నములు గలవారు.
ఉత్సాహవంతులు. పూర్వోరములు. కీర్తిమంతులు.

36. సమానపక్షి భోక్తార స్పృశువర్ష విభూషితాః.

సామాన్యభాషావక్తార స్సమానాచారవర్తినః.

వ్యా :- సమానేతి :- సమానా ఏకా వక్షిఃశ్రేణీ, వీధిత్వర్థః
తస్యాం భోక్తారః, ఏకపక్షి భోజనకర్తార ఇత్యర్థః. అత్ర సమానశబ్దస్య
ఏకార్థత్వమ్. సమవర్ణేన ఏకజాత్యా, విభూషితాః అలంకృతాః, ఏక
జాతయ ఇత్యర్థః. అత్ర వర్ణశబ్దస్య శరీర కాన్తి రిత్యర్థః. తేన ఏకశరీర
కాన్తయభివశవర్ణ ఇత్యర్థః సామాన్య భాషావక్తారః ఏక భాషాభాషిణః
సమానాచారవర్తినః ఏకాచారవర్తినః రేజరే ఇతి పూర్వేణాన్వయః.

తా! అచ్చటి వారిందఱు నొకే వంత్రిలో భోజనముఁ జేయు
దురు. ఒకే జాతివారు, ఒకే భాష మాట్లాడువారు, ఒకే యాచారము
గలవారు.

37. పయః పరిణయం ప్రణాం విద్యాభ్యాసం స్వతంత్రతామ్,
ప్రాపయంతో వతన్వంత స్స్వరాజ్య విహితద్వమాన్.

వ్యాః:- వయ ఇతి :- స్త్రీణాం కాన్తానాం, వయః పరిణయం యుక్తవయసి వివాహం, విద్యాభ్యాసం, విద్యాభ్యాసార్హతాం, స్వతంత్రతాం స్వాతంత్ర్యంచ, ప్రావయంతః యుచ్చంతః, స్వరాజ్యస్య స్వీయ రాష్ట్రస్య, విహితాన్ జేహజ్జరాన్, ఉద్యమాన్ పర్యత్నాన్, అపతస్వంతః కుర్వాణాః, కేజరే, ఇతి పూర్వేణాస్వయః.

తా: ఇందలివారు యుక్తవయస్సునందే స్త్రీలకు వివాహము గావించురు. బాల్యవివాహములు గేవని యర్థము. స్త్రీలందఱును విద్యాభ్యాసము గావించురు. స్త్రీలకు స్వేచ్ఛా స్వాతంత్ర్యములున్నవి. ఇందలివారు స్వరాజ్యమభివృద్ధి నందుటకు పలయు యత్నములు నాచరించుచుందురు.

38. సామాజికా ఆస్తికా సృత్కులీనా ధార్మికా బుధాః.

శాకాహారా వావదూకాః కృతినః పురుషోత్తమాః.

వ్యాః:- సామాజికా ఇతి - సమాజం సమూహం సమవయస్తితి సామాజికాః, సభ్యాః, అస్తి ధర్మః దేవః ఇతి మన్వానాః ఆస్తికాః, విశ్వస్తధర్మా ఇత్యర్థః. సత్కులీనాః ఉత్తమకులసంజ్ఞాతాః, ధార్మికాః ధర్మ ప్రధానమతయః, బుధాః పండితాః, శాకా ఏవ ఆహారః యేషాంతే శాకాహారాః, సత్కుమాంసాశీన ఇత్యర్థః. వావదూకాః అతివక్తారః “వావదూకోతి వక్తరి” ఇత్యమరః. కృతినః లిప్తణాః, పురుషోత్తమాః పురుషక్రేష్ఠాః కేజరే ఇతి పూర్వేణాస్వయః. ఏక క్రియయా శ్లోకాష్టకస్య సమస్వయాత్ ఏతత్పర్యంతం కులకమ్. ద్వాభ్యాం యుగ్మం, త్రిభిః కాలావకం. చతుర్భిః కులః షణ్ణి సౌచీనానాం సమయః.

తా: అచ్చటివాతందఱు: పులొ నందుటకు దగినవారు. ధర్మమున్నది. దేవుడున్నాడు. ను ఆస్తిక్య బుద్ధికలవారు. మంచి కులమున జన్మించినవారు. ధర్మబుద్ధికలవారు, మంచి పండితులు. శాకా

హారులేగాని మాంసాహారులుగారు, చాలసేపు మాటలాడు శక్తిగల వారు. మంచి నేర్పరులు. పురుషులలో శ్రేష్ఠులు.

39. తత్రత్వికా బభూవతీ వీరమాతా సులక్షణా,

గృహకార్యపరా ప్రాజ్ఞీ బుధమాన్యా పతివ్రతా.

వ్యా:- తత్రత్వికేతి :- తత్రత్వికా తత్రనగరే స్థితా, స్త్రీ శాస్తా వీరమాతా వీరజననీ, శోభనాని లక్షణాని యస్యాస్స సులక్షణా, శుభలక్షణేత్వర్థః గృహకార్యేషు గృహకృత్యేషు, రతా ఆసక్తా, ప్రాజ్ఞీ ప్రజ్ఞావతీ, బుధమాన్యా పణ్డతాదరణీయా, పతివ్రతా పతిమనోనుకూల వ్యవర్తిని, జాత్యైకవచనమ్. తత్రస్థా స్పర్వానార్య ఏతాదృశా ఇత్యర్థః

తా|| ఆ నగరమందున్న శాంతలందఱును వీరమాతలు, శోభనాంగులు. గృహకృత్య నిర్వహణ సమర్థులు. అన్నియు నెఱింగిన ప్రజ్ఞావతులు, వండితులచే నాదరింపఁదగినవారు, పతివ్రతలు.

40. వీధీ ర్విశాలా అమలా జలయన్త్ర పరిష్కృతాః,

నిషద్యాస్తా దదృశతు స్సర్వవస్తు సమన్వితాః.

వ్యా: వీధీతి :- తే తారక రాజకుమారా, విశాలాః విప్రులాః, అమలాః నిర్మలాః, జలయన్త్రపరిష్కృతాః జలయన్త్రాలంకృతాః, వీధీః సర్వవస్తుభిః సకలపద్ధానైః, సమన్వితాః సముపేతాః నిషద్యాః ఆపణాన్, “ఆపణస్తు నిషద్యాయా” మిత్యమరః, దదృశతుః అవశ్య తామ్. దృశిర్ ప్రేక్షణే ఇతిథాతోర్ని ట్,

తా|| ఆ తారక రాజకుమారు లిరువురును, శాస్త్రచేదారములేక మిక్కిలి పెడల్పుగలిగి, కొశాలయాలచే నిండియున్న వీధులను, అన్ని రకముల వస్తువులతో నిండిన దుకాణములను జూచిరి.

41. సాధా సమున్నతా రమ్యా అద్భుతారామ దీర్ఘికాః.

నానావిధా శిల్పకాలా స్తాభ్యా మీక్షంబ భూనిరే.

వ్యా :- సాధాశ్రి :- సమున్నతాః అత్యుచ్చాః. రమ్యాః
సుందరాః, సాధాః ప్రాసాదాః, అద్భుతాః ఆశ్చర్యకరాః ఆరామాః,
ఉపవనాని దీర్ఘికాః వాప్యః, నానావిధాః బహువ్రకారాః, శిల్పకాలాః
శిల్పగృహాణి, తాభ్యాం ద్విజరాజ కుమారాభ్యాం, ఈక్షాం బభూవిరే.
అవైష్యస్త, ఈక్ష దర్శనే ఇతిధాతోః కర్మణిలిట్.

తా॥ ఆ కుమారులికపురుషులు, అందముగా నెత్తుగా నున్న మేడ
లను, వింత వింతలైన తోటలను, మంచి మంచి దిగుడుబావులను, పలు
విధములైన శిల్పకాలలను గాంచిరి.

42. ఆకాశయానాని ధూమశకటాం స్తా మనోజవాన్,

తస్మిన్నివారాపాం తత్ర లులోకాతే మహద్భుతాన్.

వ్యా :- ఆకాశేతి :- తత్ర తస్మిన్నగరే, తౌ కుమారా, ఆకాశ
యానాని విమానాని, మనోజవాన్ మనోవేగాన్, ధూమశకటాన్
బాష్పశకటాన్. మహద్భుతాన్ అత్యాశ్చర్యకరాన్, తస్మిన్నివారా
పాపాన్ తస్మిన్నివారా ప్రసారకాన్, లులోకాతే అపశ్యతామ్, లోక
లోకనే ఇతి ధాతోర్లిట్.

తా॥ వారిరువురు నా నగరమందు, విమానములను, మంచివేగ
మునఁ బోవు రైలుబండలను, ఆశ్చర్యమును గలిగించు తంత్రప్రసారము
లను, (తెలిగొమునోట్లు) చూచిరి.

43. తతః పాన్వ శీకర్తుం గేయం తద్దేశ భాషయా,

గాయంతి తాపుభౌ తత్ర ప్రతోలీషు విజహృతుః

వ్యా:- తత ఇతి:- తతః నగరదర్శనానంతరం. తౌ ఉభౌ, ద్విజనరవర కుమారౌ. పౌరాన్ పురజనాన్. వశీకర్తుం స్వాధీనాన్విధాతు, తద్దేశ భాషయా చన్ద్రద్వీప జనాభ్యస్త భాషయా, కేవలం గీతం, గాయంతే. తతః నగరే, ప్రతోలిషు రథ్యాను, రథ్యా వ్యతోలి రిత్యనురూః. విజవ్రాతః చేరతః, విపూర్వక మ్మాఞ్ పారిణే ఇతి ధాతోల్లిట్.

తా! పట్టామును సూచిన పదవ, నా కుమారు లిరువురును, ఆ నగరమందలి జనుమును స్వాధీనముగావించుకొనుటకై, వారి దేశ భాషలోనే కీర్తనలను బాడుచు, దిరుగనారంభించిరి.

44. సమున్నతౌ తావాజాను బాహూ వర్షాజ్ఞ సుందరౌ,
బహుతేజస్వినౌ దృష్ట్వా ముమోష నగరీ జనః.

వ్యా:- సమున్నతావీతి:- సమున్నతౌ పౌంశౌ, ఆజాను బాహూ బానువ్యస్తలబ్ధిమాన భుజయుగతౌ, సర్వాజ్ఞేషు సకలా వసువేషు, సుందరౌ రణణీయౌ, బహుతేజస్వినౌ అధికతేజో విరాజ మానౌ, తౌ ద్విజవృషకుమారౌ, దృష్ట్వా వీక్ష్య, నగరీ జనః పౌరసమూ హాః, ముమోషా అముహ్యత్. ఆశ్చర్యపరవశో బభూవేత్తర్కః, ముమోషో మోషే ఇతి ధాతోల్లిట్.

తా! మంచి పొడగులై యాజానుబాహులై సర్వాంగసుంద రులై తేజస్వీతులైయున్న యా కుమారుల నిరవరనుగాంచి, యా నగరమందలి జను లాశ్చర్య వరవశులైరి.

45. తత్యైస్తర్యం తదౌన్నత్యం తత్రేజ స్తత్పరాక్రమః,
తత్రాదుజ్యం తత్ప్రతిభా ముమోష జనమావసవే.

వ్యా:- తత్యైస్తర్యమితి:- తయోః కుమారయోః స్థాస్తర్యం లావణ్యం, తయోః జౌన్నత్యం ఉన్నతత్వం, తయోః తేజః తేజస్విత్యం

తయోః పరాక్రమః, తయోః తాదృశ్యం యశావనం, తయోః పృథివీ
నవనవోన్మేషశాశీనీ పృష్ఠాచ, జనమానససం, పౌరజుహ్వాదయోః,
ముమోష అముష్ణోతే, ముష్ అపహరణే ఇతిధాతోర్నిట.

తా! ఆ కుమారద్వయముయొక్క చక్కదనము, వారి యాస్తి
త్యము, వారి తేజస్సు, వారి పరాక్రమము, వారి యశావనము, వారి
పృథిభయును, అందలి జనుల మనస్సులను దోచుకొనెను.

46. ద్వితస్య గౌరవణిక మిమాంసక సవార్తికన్

పరాజిగ్యతే ధార్మిక వైయాకరణ తార్కికాన్.

వ్యా:- ద్వితస్యేతి :- ద్వే తస్యే అధీయతే ఇతి ద్విజన్తాః,
యస్మిన్-స్మిన్నపి శాస్త్ర ద్వయే వణికా ఇత్యర్థః. తాన్, గోలక్షణ
మధీయత ఇతి గౌరవణికాః గోశాస్త్రీణ ఇత్యర్థః. తాన్,
మిమాంసకాన్ మిమాంసాశాస్త్ర వేదీనః తాన్ సవార్తిక
మధీయత ఇతి సవార్తికాః తాన్, ధార్మికాః ధర్మశాస్త్ర విద్వాంసః
తాన్, వైయాకరణాః వ్యాకరణశాస్త్ర విశారదాః తాన్, తార్కికాః
న్యాయశాస్త్ర విశారదాః తాంశ్చ. పరాజిగ్యతే పరాజితాంశ్చ
కర్తుః. పరాపూర్వక జి అభిభవే ఇతిధాతోర్నిట.

తా! ఆ కుమారు లిరువురును, రెండు శాస్త్రములను నేర్చిన
వారిని, గోలక్షణ వేత్తలను మిమాంసా శాస్త్రజ్ఞులను, వార్తికము
లతోఁ గూడ శాస్త్రమును జదివినవారిని, ధర్మశాస్త్ర విశారదులను
వైయాకరణులను తార్కికులను ఓడించిరి.

47. లోకైకవీరా తౌ సర్వతస్యై స్వాతస్యై కాశినౌ,

సంహసంహసనౌ ద్రష్టు మియేష సగరీ జనః.

వ్యా:- లోకైకేతి :- సగరీజనః సగరవాసీ జనసమూహః
లోకే జగతి, ఏకవీరా ముఖ్యవీరా, కేవలవీరా వా, “ఏకే ముఖ్యా
స్యకేవలాః” ఇత్యుతరః. సర్వాణి తస్మాణి శాస్త్రాణి అధీయాతే సర్వ

తనైనా, కర్వణాస్త్ర విశారదా విత్కర్థః. స్వాతంత్ర్యశాలినా స్వచ్ఛంద భావోపేతా, సింహసంహసనా వరాజ్ఞ రూపోపేతయువానా. “వరాజ్ఞ రూపోపేతో య సింహసంహసనా యువా” ఇత్యుచరః. దివ్యసుందర విగ్రహ విత్కర్థః. తౌ కుమారా, దృష్టం, వీక్షితం ఇయేష చక్రమే. ఇష ఇచ్ఛాయాం లిట्.

తా|| లోకైకవీరులును, సకలశాస్త్ర విశారదులును, స్వతంత్ర భావోపేతులును, దివ్యసుందర విగ్రహులును, యువకులునగు నా బ్రాహ్మణ క్షత్రియ కుమారులను జూచుట కానగరమందలి జనబృందము సంకల్పించెను.

48. హైయజ్ఞ వీన నిష్ఠాన కూర్చికామస్తు సంయుతమ్,

స్నాతానులిప్తా మృష్టాన్నం బుభుజాతేఽథ సాత్త్వికమ్,

వ్యా:- హైయజ్ఞవీనమితి :- అథ, తౌ కుమారా, స్నాతౌచ తౌ అనులిప్తాచ స్నాతానులిప్తా, స్నాత్వా గంధాదినా అలఙ్కృత శరీరా, హైయజ్ఞవీనేన సద్యః కృతేన గోఘృతేన, “తత్తు హైయజ్ఞవీనం స్యాత్ హ్యగో దోహాద్భవం పుత్రం,” ఇత్యుచరః, నిష్ఠానేన తేమ నేన, “స్వాత్రేమసంతు నిష్ఠాన” మిత్యుచరః. కూర్చికాక్షర క్షీర వికృత్యా, “కూర్చికాక్షీర వికృతి” రిత్యుచరః, మస్తునా వడ్డేన, “మణ్డం దధిధవం మస్తు” ఇత్యుచరః. సంయుతం సహితం సాత్త్వికం సత్త్వ గుణాభివర్ధకం. మృష్టంచ తత్ అన్నంచ, మృష్టాన్నం శోభిత అన్నం. బుభుజాతే భుజపరిపాలనాభ్యవ్యవహారియోరితి ధాతోః క రరి లిటి అత్తనేవదమ్ అభంజతామ్.

తా|| తరువాత నా కుమారు లిరువురను, స్నానముఁ గావించు కొని, శరీరములకు గంధద్రవ్యములనులంది తొలిసారి వెన్నను తరగించి

యప్పుడే సిద్ధము చేసిన అవ్రహామితో, తిమ్మకముతో, జన్నుతో, పాల
మీసగడతోఁ గూడిఁ జరిశుద్ధమైన సాత్వికాహారమును భుజించిరి

49. వ్రసాధితో తోరోఁ స్థూ పషేష సమయోఽతౌ.

శేషక భృంశిత త స్థితఫలౌ వరాః పరాః.

వ్యా:- వ్రసాధితా వితి:- తౌ వీరభూజా రా, వేషేణ వస్త్రా
భరణాద్వా కల్పేన, వ్రసాధితౌ అలఙ్కృతౌ రోఽఽష్టా కాన్త్యా విరాజ
మానా, సమయోఽతౌ కాలానుగుణౌ, విశేషకేన తిలకేన, “తమాల
వత్త్ర తిలకవిత్ర కాణి విశేషక” మిత్యమరః క్షురక్షైః లలాటౌ పరి
పతిత చికురైః “తే లలాటభృమరకాః క్షుర శ్చార్ణకు న్నలా” ఇత్య
మః, స్థిత, ఆక్రాన్తః ఫలః ఫలభాగః యయోస్తా, సన్తే రగా జతుః,
రేజతుః, రాజ్యకీర్త్యాః తి థాత్మేఽటౌ.

తా॥ ఆ కుమారు లిరువురును, భోజనానంతరమున వస్త్రాభరణా
దులచే శరీరము నలంకరించుకొని, దివ్యకాంత్యులతో వెల్లుచు, కాలాను
గుణముగ నొసట బొట్టుబెట్టుకొని, ముంగురలు నీ దుటియందు వేల్చి
దుచుండఁ జూడ నుచ్చటగా నుండిరి.

50 మహాధినిసకానా వ్యధీం శుక సుందరౌ,

గ్రైవేయకోర్మికా దేవచ్చస్త కుణ్డల భాసురౌ.

వ్యా:- మహాధినిసకానా వ్యధీం శుక సుందరౌ, నిశారం
హరిద్రాశ్చలం, అపరిపదీనం పాదాగ్రవ్యాపి, యత్ అశుకం వస్త్రం
తేన, సుందరా రజనీయా, గ్రైవేయకేన కణ్డాధరణేన, “గ్రైవేయకం
కణ్డాభూషా” ఇత్యమరః, ఊర్మికాభిః అబలీయకైః “అబలీయక
మూర్మికా” ఇత్యమరః, దేవచ్చస్తేన శతయష్టికముక్తాహారేన “దేవ
చ్చస్తోఽసౌ శతయష్టికః” ఇత్యమరః, కుణ్డలాభ్యాం కర్ణభూషణాభ్యాం
చ భాసురా వ్యకాశమానౌ రేజతు రితి పూర్వేణాన్వయః.

తా॥ ఆ వీరకుమారు లిరువురు మిక్కిలి విలువగలిగిన పనుపు

పచ్చని యంచులుగల పాదగుల్మవిర్జ నము వేలాడుచున్న వస్త్రములను ధరించిరి. మెడయందు గుఠాధరణముతో పాటు నూరుపేటలముత్యాల హామను వేసికొనిరి. జవులకు గుండలములను బెట్టికొనిరి. చేతివేళ్ళకు గలముల నుంచుకొనిరి. ఇట్లలంకృతులైరి.

51. తౌ చాన్ద్ర ముదీరావి రాజ చ్చరణ సారసా,

స్వచ్ఛైవ తాష్టిప రమ్యా ధృత్యకాలో చిత్రయుథా.

వ్యా :- రావితి :- తౌ ద్వీజరాజపుత్రౌ చారుభ్యాం రుచిరాభ్యాం అనువదీనాభ్యాం పాదాయతో పాదాభ్యాం విరాజతీ ప్రకాశమానే చరణసారసే పాదపద్మే యయోస్తా "నైవానువదీనా చరణాయతా" ఇత్యమరః. స్వచ్ఛౌ ధృత్యం యత్ ప్రామందుకూలం తస్య ఉష్ణీషేణ శిరోవేష్టనేన రమ్యా నున్దరా; ధృతః కాలోచితః కాలానుగుణః ఆయుః ధా యాభ్యాం తౌ, కాలోచితాయుధధారిణా విత్యర్థః. రేజతు రితి పూర్వేణాన్వయః.

తా! నారిడపురును, అందము కాలికి సరిపోయిన జోళ్ళను ధరించిరి. తెల్లని పట్టుబట్టతో పాదములు పట్టుకొనిరి. కాలోచితములైన ఆయుధములను ధరించిరి. మిక్కిలి అందముగా నుండిరి.

52. పారసీకౌ తయస్యా తా నానాహృ ద్రాజ్ఞునస్వినౌ.

జగ్గుతూ రాజసదనం యువానా వక్షతో భయా.

వ్యా :- పారసీకావితి :- మన్వినౌ మానవస్తౌ, యువానా తరుణౌ, నవిద్యతే కతుః భయం యయోః తౌ నిర్భీకౌ, తౌ వయస్యా నభాయా, విప్రరాజకుమారా, దాక్ శీఘ్రం, పారసీకౌ పారశీక దేశోద్భవా, హయా అశ్వౌ, జానాయావిత్యర్థః, ఆరుహ్య అధిష్ఠాయ కాజసదనం రాజగృహం, జగ్గుతుః అగచ్ఛతామ్, గమ్భగతావితి ధాతోర్నిట.

తా॥ మానధనులు, యువకులు, నిర్భయులు, మిత్రులునగు నా ద్విజరాజకుమారు లిరువురను, వేముగా నాజానేయములైన పాఠశీ కాశ్యముల నెక్కి రాజభవనమునకేగిరి.

53, సాయాహుని సువస్థానం గచ్ఛన్తే దర్శకై స్సహ,
సంశోధిత హిమానీకం అక్షయామాన తు స్సహమ్

వ్యా:- సాయాహునీతి:- సాయాహుని సాయంకాలసమయే, సంశోధితా సమ్మార్జితా హిమానీ హిమసంహతిః యస్మిన్ తం, “హిమానీ హిమసంహతి” రిత్యమర్థః. సువస్థానం రాజహార్దం దర్శకై స్సహ మార్గదర్శక జనైస్తాకం, గచ్ఛన్తే యాన్తే. సఖాం ఆహ్వానీం, లక్షయామానతః దదృశతుః.

తా॥ సాయంకాలమున, త్రోవలోబడిన పెద్ద మంచును దుడిచి శుభ్రము జేయబడిన రాజమార్గంబనుండి, కొందరు జనులు త్రోవఁ జూపుచుండఁ బయనించి, వారిరువురును రాజసభను గాంచిరి.

54 అధ్యాసీనం భవప్రీతం పృచ్ఛన్తం మన్త్రిణా ర్భటః,
ప్రకృత్యా సుందరం వీక్షంచ క్యాత్ చక్రివర్తినమ్.

వ్యా:- అధ్యాసీన మితి:- తౌ కుమారా, భవప్రీతం సింహాసనం, అధ్యాసీనం అధిష్ఠితం, మహాసనాసీన మిత్వార్థః. మన్త్రిణా అమాత్యాన్, కృతీః కార్యాణి, పృచ్ఛన్తం ప్రకృత్యా నిర్గతేణ, సుందరం రూపిణం, సహజ సుందర మిత్వార్థః. చక్రివర్తినం సార్వభౌమం, వీక్షాంచ క్యాత్ అపశ్యతామ్. విపూర్వక ఈ ధాతోర్లిటి ఆమ్ ప్రత్యయే లిటోలుకి ఆమంతాత్ లిట్ పరకస్య కృభోఽను ప్రయోగః.

తా॥ సింహాసనము నలంకరించి, మంత్రులతో రాజకార్యములను సూచి ముచ్చటించుచున్న సహజసుందరుడైన సార్వభౌముని ఈ కుమారు లిరువురును జూచిరి.

55. అలోక్య సార్వభౌమస్తా ప్రత్యుత్థాన పురస్కరమ్,
పూర్ణోరస్కా తత స్తాభ్యాం దదౌ సముచితసనే.

వ్యా:- అలోక్యేతి :- తతః అనంతరం, సార్వభౌమః చక్రకర్త
పూర్ణం పృథులం ఉరః పక్షః యయో తౌ. విశాల్లోన్నత పక్షస్కా-
విత్కర్థః. తౌ ద్విజరాజశూరారా, అలోక్య వీక్ష్య ప్రత్యుత్థానం
ప్రత్యుద్ధమనం పురస్కరం యస్మిన్ కర్మణి తత్ తథా తథా, ప్రథమ
తః ప్రత్యుద్ధమనాది మర్యాదాం కృత్వేతి కర్థః. తాభ్యాం వీరకుమారా
భ్యాం, సముచితే అర్హే ఆసనే పీఠే దేస్వ అసనే ఇత్కర్థః. దదౌ దాత్
దాత్ ధాతోర్లిట. “పూర్ణంస్తు పృథుతేత్రిమ” ఇత్యమరశేషః.

తా|| ఆ చక్రవర్తియు, విశాల పక్షస్కూలై వీరలక్షణములతో
నొప్పి నా కుమారుల వీక్షించి, యెదురేగి, తోడితెచ్చి, మర్యాద
గావించి, యుచితాసనములపై వారిని గూర్చుండ జేసెను.

56. పూర్ణేన్ద్రవిమ్బ సదృశీ పశ్యన్దేవి ముహుస్తయోః,
దర్శనీయావనే సభ్యానాపుస్తృప్తిం సవిష్మయాః.

వ్యా:- పూర్ణేతి:- సభ్యాః సామాజికాః, పూర్ణశ్చ సావి-
స్తుశ్చ పూర్ణేన్ద్రః, రాజాచన్ద్ర ఇత్కర్థః. తేన సదృశీ కుమారే, తయోః
కుమారయోః, దర్శనీయాననేనుద్దగముఖయన్తలే, ముహుః పునః పునః,
పశ్యన్దేవి వీక్షమాణా అపి, సవిస్మయాః ఆశ్చర్యపరవశాస్పస్తాః,
తృప్తిం సన్తుప్తిం, న ఆపుః నాప్రాప్నువన్. తన్ముఖయండలమసేచనక
మితిభావః. ఆప్ ప్యాప్తా ఇతిధాతోర్లిట.

తా|| పూర్ణ చంద్ర బింబములవలె సందముగా కలకలలాడుచున్న
యా కుమారవరుల ముఖయండలమునుగాంచి యా సభయుండున్న
వారాశ్చర్యపరవశులై తృప్తితీరక మాటినూటికి జూచుచుండిరి.

57. ఉపరికృత్యేపహరం నమస్కార పురస్కరమ్.

తయో రుదంతం ప్రప్రచ్ఛ సార్వభౌమ వ్యవిష్మయః.

వ్యా:- ఉపరికృత్యేతి:- సార్వభౌమః చక్కవర్తి, నవిస్మయః ఆశ్చర్యాప్తమనాః, నమస్కార పురస్కృతం ప్రధమం నమస్కృత్య తనంతరం దత్తం, ఉపహరం ఉపదాం, ఉపరికృత్య అగ్రీకృత్య, స్వీకృత్యేత్యర్థః. తయోః ద్విజరాజకుమారయోః, ఉదంతం వృత్తాంతం, “వార్తా ప్రవృత్తిః వృత్తాంత ఉదంత” ఇత్యమర్థః. ప్రప్రచ్ఛ అప్రచ్ఛత్, ప్రచ్ఛప్రచ్ఛే ఇతి ధాతోర్లిట.

తా|| ఆ సార్వభౌమః దాశ్చర్యపరివశుడై, నమస్కార పూర్వకముగ వారొసంగిన కానుకను స్వీకరించి, వారి వృత్తాంతము నడిగెను

—: ఉపజాతి: :—

58. మహాభిరూపా వినయాన్వితౌ తౌ వదావదౌ భారతవర్ష దీపా,

ప్రవక్రమాణే గదితుం స్వహారాం ధీరా వృధారౌ జగదేకవీరా.

ఇతి బ్రహ్మశ్రీ శ్రీ మదజ్ఞానాది భట్ట నారాయణదాస మహాకవి విరచితే తారకాఖ్యే మహాకావ్యే తృతీయ స్కంధః.

వ్యా:- మహాభిరూపావీతి:- మహాభిరూపౌ అతి సుందరౌ అథవా మహాపణ్డితౌ, ‘ప్రాప్తరూపసురూపాభిరూపా బుధమనోజ్ఞయో’ రిత్యమర్థః. వినయాన్వితౌ వినయోపేతౌ, వదావదౌ సభాయాం నిర్భయం వక్తారౌ, “వదో వదావదోవక్తా” ఇత్యమర్థః. భారతవర్షస్య భారతభూమేః, దీపౌ దీపసదృశౌ, ధీరా చైర్యవన్తౌ, ఉదారౌ ఔదార్య భావోపేతౌ, అథవా మహాన్తా, జగదేకపరా లోకైకవీరా, తౌ ద్విజరాజకుమారౌ, స్వహారాం స్వాదీనం, గదితుం వక్తుం, ప్రచక్రమాణే ప్రారేభాణే. ప్రపూర్వక కృముపాద విక్షేపే ఇతి ధాతోర్లిట. వృత్త లక్షణస్తు పూర్వమేనోక్తమ్

తా॥ రూపవంతులు మహాపండితులు, విద్యవంతులు, వక్తలు,
దాతలు, ధీరులు, లోకైకవీరులు భారతవర్ష దీపములునగు నా ద్విజ
రాజకుమారు లిరువురు వారి వృత్తాంతమును జెప్ప నారంభించిరి.

ఇతి బ్రాహ్మీభూషణ బ్రహ్మశ్రీ రాంభట్ల

లక్ష్మీనారాయణశాస్త్రి విరచితాయాం

భావార్థదీపికాఖ్యానాం వ్యాఖ్యానాయాం

తృతీయ స్కంధః ౧.

తారకే చతుర్థ స్సర్గః

— స ర గ రా —

1. సృష్ట్యా దా వావిరాసీత్తమ వి మృగనృణాం

సంక్రయో యో హిమాద్రిః

ర్వేద ద్రష్టృవిసేవ్యా విలసతి తదవా

కృర్యతః కర్మభూమిః

సాఽద్యాదీశ త్వదియోఖిల ధనశలితా

నా వభూత్తత్యజన్మ

బృహ్మక్షత్ర్యో అవాం తవ యది కరుణా

స్వాధ్వనేవ ప్రతీతా.

వ్యా:- సృష్ట్యాదాదితి:- సృష్టేః ఆదా సృష్టిప్రార్ముకాతే, తరవః వృక్షాః, వయః పక్షిణః, మృగాః జన్తవః, నరః మనుష్యాః, తేనాం, ఉద్భిజ్జాణ జన్మేదజ జరాయుజానా మిత్యర్థః, సంశయః ఆధారః యః హిమాద్రిః హిమాలయః, ఆవిరాసీత్ ఆవిర్భూతః, తస్య హివవతః, అవాక్సాన్వృతః దక్షిణభాగే వేదాన్వృత్యస్తీతి వేదదృష్టారః యే ఋషయః తైస్సేవ్యా, తేనా మాశ్రయభూతా, కర్మభూమిః భారతభూమిః, విలసతి ప్రకాశతే, అర్ధశ, హే ప్రభో! సా భారత భూమిః, అద్య ఇదాసీం, త్వనీయం తావకీనం, ఆఖిలం సమూర్ణం, యత్ ధనం సమృత్, తేన కలితా యుక్తా, అభూదిత్య ధ్యాహ్నిః తత్ర తస్యాం కర్మభూమీ, నా ఆపయోః, జన్మ జననం అభూత్ ఆసీత్, ఆవాం, బృహ్మక్షత్ర్యో బృహ్మణ త్త్రియ కుల జాలౌ స్వః భవావః, తవ భవతః కృపా కరుణా, స్యాద్యది భవేచ్ఛేత్, ప్రతీతో పృథ్వాతౌ పృథ్వాష్టే చ భవేవ స్వావ. "ప్రతీతే ప్రధిత ఖ్యాత విత్త విజ్ఞాత విశ్రుతాః" "ఖ్యాతే హృష్టే ప్రతీత స్సా" ఇతి చామరః.

సర్గ ప్రార్ముకమయే జరాయుజాణ్ణజన్మేద జోద్భిజ్జానాం చతుర్విధభూతజాతానా మాధారభూతో హిమాలయో నామ పర్వతః

ఆవిర్భూతావ, తత్పర్వతస్య దక్షిణపార్శ్వే కర్మభూమి రాసీత్, తస్యాం
వేదద్రష్టానాం మహర్షయో నివసన్తిస్మ. సా కర్మభూమి రిదానీం భవ
నీయసమ్మదా అలఙ్కృతాస్తే. తత్ర ఆవాం విప్రక్షత్త్రక్షలయో
రుత్పన్నౌస్యః, యద్యావయోః భవతః కృపా పతేచ్ఛేదావాం ప్రసిద్ధా
పరమానందకలితో చ భవేవ.

తా! సృష్టి పారంభమున హిమవంతమును పర్వత మావిర్భ
వించెను, అందుఁ బక్షులు మృగములు క్షిమికీటకాదులు మానవులు
గూడ నుండిరి. ఆ పర్వతమునకు దక్షిణపార్శ్వమునఁ గర్మభూమి
యున్నది, అందు వేదద్రష్టలయిన మహర్షులు నివసించిరి, అందుమేము
బ్రహ్మక్షత్త్రక్షలములందు జన్మించితిమి, ఆ భారతభూమి తమ సంప
ద్యైభవములతో నలరారుచున్నది, మీ దయ మా యందుఁ బ్రసరిం
చిన యెడల మేము ప్రసిద్ధులము పరమానందభరితులము కాఁగలము,

— స్రగ్ధరాలక్షణమ్ —

“మ్రున్నై ర్మానాం త్రయేణ త్రిముని యతిముతా స్రగ్ధరా
క్షిరీతేయం”

మ - ర - భ - న - య - య - యాః గణాః, త్రివారం
సప్తాక్షరైర్యతిః.

— వసంతతిలకా —

2. ధర్మం సదాన్వవనితేన భవత్కరేన

దేశేఽద్యః కుజన దణ్డతమో నిరస్తమ్,

సచ్చక్రసమ్మద ఉరీకృత అతీతాయీ

ఘోకారు భీకర రవః సుతరాం విలాప్తః.

వ్యా :- ధర్మమితి :- అద్య ఇదానీం, సః అస్మాకం, జేశే
కర్మభూమా, ధర్మం సదా సంతతం అన్వవనితేన అన్వవగతేన, నిత్యం

ధర్మబద్ధేన, భవానేన భిగః సూర్యః తేన, సూర్యయాపేణ భవతే త్యర్థః
 “శరాఙ్క విహంగా భిగా” ఇత్యమరః, కుజనానాం దుష్టానాం, దణ్డః
 శిక్షణం, తదేవ తమః కిమిదం నిరస్తం దూరీకృతమ్, సస్త్రః సత్పు
 రుషా ఏవ చక్రాః చక్రవాక పక్షిణః, తేషాం సమ్మదః ప్రమాదః ఉరీ
 కృతః విపులీకృతః, “కోశశ్చక్రశ్చక్రివాక” ఇత్యమరః, ఆ తతాయినో
 వధోద్భుక్తాః పరానిష్టకారినో మానవాః, త ఏవ ఘూకాః ఉలూకాః,
 తేషాం ఉరుభీకరః ఆధికభయజ్కురః, రవః రుతం, సుతరాం అత్యస్తం,
 విలుప్తః సప్తః, “అగ్నిదో గరదశ్చైవ శస్త్రపాణి ర్థనాపహా, త్రేత్ర
 దారహరశ్చైవ వడతే హ్యేత తాయినః” ఇత్యాతతాయిలక్షణమ్.

యథా సహస్రీరణే సస్తతం సస్తపతి సతి నైశాన్ధికారో వివ
 శ్యతి, చక్రవాకాస్తుష్మన్వి, ఉలూక రవః సుతరాం వినశ్యతి, తథా
 ధర్మమార్గేణ భవతి రాజ్యం పాలయతి సతి, అస్మద్దేశే కుజసా ఏవ
 నసన్తి కుతస్త ద్దణ్డనవారా. సత్పురుషా స్సమ్మోదభరితా ఆసన్.
 ఆతతాయినోఽత్యస్త మస్తంగతాః

అత్ర రాజ సూర్యయోః కుజసతమసోః సత్పురుష చక్రవాకయోః
 ఆతతాయులూకయోశ్చ సాగోపరూపకాలజ్కురః.

— వసస్త తిలకా లక్షణమ్ —

“ఉక్తా వసస్త తిలకా తథాజాన గాగః”

త - భ - జ - జ - గ - గాః గణాః, పాదాస్తలఘ్న సుర్వత్ర
 గురురితి జ్ఞేయమ్.

తా॥ ఓ రాజా ! సూర్యుడు వెలుగుచుండ చీకటి యంత
 ర్థానమగును. చక్రవాకములధికముగ నానందించును. గుడ్లగూబల
 ధ్వనులు వినబడవు. అట్లే నీవు రాజ్యము నేలుచుండ, మోదేశమున
 కుజసదండనము లంతరించినవి గజ్జను లానందభరితులైరి. పరులను
 బాధించు నాతతాయివర్గము సంపూర్ణముగ నశించినది.

—పుష్పి తా గా—

3. సకల ధరణి పాలనా అను త్వాం
 తవ స నభోమణి నిస్త మేతి రాజ్యే,
 త్వయి మహిమవతి ప్రభో కవీంద్రా
 భిహిత జడోఽపి విశారదాయతేఽద్య.

వా :- సకలేతి :- ప్రభో హేసార్వభౌమ ! సకలధరణి పాలనాః సర్వేభూషణీయః, త్వా మను భవంత మనుస్మత్య వర్తంతే. భవతో హీనా ఇత్యంః “హీన” ఇతి అనోః కర్మప్రపచనీయత్వమ్. సభోమణిః సూర్యః తవరాజ్యే భవద్రాజ్యే అస్తం నైతి నాస్తం గచ్ఛతి. యావత్సూర్యరక్తేః ప్రసరితి తావత్ప్రస్తుం తవ రాజ్యమస్తీ త్యర్థః. త్వయి మహిమవతి త్వయి మహిమా ర్హతే సతి, కవీంద్రాః వణ్డతో త్తమైః, అభిహితః కథితః, జడోఽపి, మద్దబుద్ధిః, ఆయం మద్దమతి రితి కవీంద్రాః నిర్ణీతో వీత్యర్థః. అద్య విశారదాయతే విశారద ఇవ సర్వసమర్థ ఇవ ఆచరతి వణ్డతో భవతీతి భావః.

హే సార్వభౌమ ! సర్వేషి ధణిచాలాః త్వతో హీనాః. అతస్తా మనుస్మత్య వర్తంతే. మహిమణ్డలే యావత్సూర్యస్త మాదిత్యః ప్రతపతి తావత్సూర్యస్తం తవ రాజ్య వాస్తి. త్వదీయ మహిమా మద్దబుద్ధి రపి మహావణ్డతో భవతి. విశారదాయతే ఆచారార్థే కృత్.

—పుష్పితా గ్రా వృత్తలక్షణమ్—

“అయుజి నయుగ రేఫతో యకారః

యుజి చ నజౌ జరగాశ్చ పుష్పితాగా”

ప్రథమ త్వతీయ పాదయోః స-స-ర-య-గణాః

ద్వితీయ చతుర్థయోస్తు స-జ-జ-ర-గాః గణాః పాదా నైయతిః.

తా॥ ఓ సార్యభామా! నేటి ధాత్రీ పాలకులందఱును నీకంటె
దక్కువవారే. నిన్ననుసరించి తిరుగువారే. నూర్మ్యం డస్తమించునంత
పక్షకు నీ రాజ్యమున్నది. నీ యువస్య జహిమచే మందబుద్ధియు మంచి
పండితుఁ డగుచున్నాఁడు.

—అ ను వ్వు వ—

4. సింహలాబ్ధౌ మౌక్తికని తుహినని హిమాలయః,
వజ్రని గౌతమీతీరే యశాన్యద్య విభో తవ.

వ్యా:- సింహవేతి:- హేవిభో! సార్యభామ! ఆద్యుదాసీం,
తవ భవతః, యశాన్సి కీర్తయః, సింహలాబ్ధౌ సింహలద్వీపసముద్రే,
దక్షిణసముద్రే ఇత్యర్థః. మౌక్తికని మాక్తికానీ వాచరని. “సర్వ
ప్రాతిపదికేభ్యః క్విబ్యాచ్యః” ఇతి వచనేన క్విబన్తం రూపమిదం.
హిమాలయే హిమగిరౌ, తుహినని తుహినానీ వాచరని ఉత్తరదిశీ
త్యర్థః. గౌతమీతీరే గౌదావరీ నదీతీరే, ఆధ్యదేశే, వ్యాచ్యాం దిశీ
త్యర్థః. వజ్రని వజ్రాణీ వాచరని.

భవద్యతః దక్షిణదిశి సింహలసముద్రప్రాంతే ముక్తాఫల మివ
రాజతే, దక్షిణసముద్రే మాక్తికాని లభ్యస్త ఇతి వ్యసిద్ధిః. హిమా
లయే హిమవద్యాజతే. హిమాలయే తుహినాధిక్యం వ్యసిద్ధమేవ.
ప్రాతి ఆంధ్రదేశే గౌదావరీతీరే వజ్రమివ రాజతే. ఆధ్యదేశో వజ్రాణా
మాకర ఇతి వ్యసిద్ధిః. సర్వాసు దిక్షు తవ కీర్తిః ముక్తాఫల వత్తుహిన
సంహతి వ ద్వజ్రమణి వ ద్వీరాజతి ఇతి భావః. ఉపమాంజ్కారః.

తా॥ ఓ రాజరాజా! నీకీర్తి దక్షిణదిశఁడున్న సింహల
సముద్రమున ముత్యమువలెను, ఉత్తరదిక్కునఁ గల హిమాలయమున
మంచుగడ్డవలెను, తూర్పున నాంధ్రదేశమందలి గౌదావరీతీరమున వజ్ర
మువలెను వెలుంగుచున్నది. అన్నిదిక్కులందునను నీకీర్తి వ్యాపించినది.

—ద్రుత విలమిత్తమ్—

5. న నృబలిః క్వచిద ప్యురు భీకరః
 ప్రహణనం న చితౌ కులయోషితామ్,
 భరత వర్షతలే నర విక్రయో
 న హి కృపా నిలయే త్వయి శాసతి.

వ్యా :- నేతి :- కృపానిలయే దయాకరే, త్వయి భవతి, శాసతి
 పరిపాలయతి సతి, భరతవర్ష తలే భారతభూమా, ఉచితభీకరః అధికభయో
 త్పాదకః నృబలిః మనుష్యబలిః, న నాస్తి. కులయోషితాం కులకాంతా
 నాం, చితౌ చితాయాం, ప్రహణనం వధః, సహగమన మిత్యర్థః. న
 నాస్తి, నరవిక్రయః మనుష్య విక్రయణం, మానవక్రియ విక్రయరూప
 కార్యకలాప ఇత్యర్థః. న హి నాస్తివ.

హే సార్వభౌమ! దయార్థహృదయే త్వయి పరిపాలకే సతి,
 భారతవర్షే కుతాపి; మనుష్య బలిర్నాస్తి. సహగమన దురాచారో
 నాస్తి. మనుష్య క్రియవిక్రియ రూపకర్యకలాపోఽపి నాస్తి.

—ద్రుత విలమిత్త వృత్తలక్షణమ్—

“ద్రుత విలమిత్త మాహ న భా భరా”

న-భ-భ-రాః గణాః. సాదే యతిః,

తా॥ ఓ సార్వభౌమా! దయార్థచిత్తుడవై న నీవు రాజ్యము
 నేలుచుండ; భరతవర్షమున, దేవతాది నిమిత్తమై మనుష్యులనుబలిగాఁ
 జంపుటగాని, భర్తమరణించిన ఆశవముతో భార్యనుగూడఁ జిత్తిపై నుంచి
 కాలిచ్చుటగాని, మనుష్యుల నమ్ముకొనుటగాని లేవు.

—భుజ్జగ్గప్రయాతమ్—

6. పశూనాం వినా హింసయై వాతి దూరం
 నృవాతా చితా న్యన్రిణో ద్రాజ్ఞయన్తి.

మరు త్వచ్ఛతి హప రాజ్యే త్వదీయే
 క్రియాఽ సాధనీయా క్రియా నాస్తిలోకే.

వ్యాఖ్య - పశూనామితి :- పశూనాం విశ్వాదిజన్మానాం, హింసయా
 విహాపవ హింసాం విహాయైవ, స్మృతాం మానవానాం యాః వార్తాః
 ప్రవృత్తయః తాసాం ఆచితాన్ భావన్, స్మృతాశ్చితలేఖాది
 సజ్జయ్యా నిత్యర్థః, యన్త్రిణః యన్త్రా రూపాః అతిదూరం బహు
 దూరం, చాక్ శీఘ్రం, నయన్త్రి ప్రాచయన్త్రి, త్వదీయే భవదీయే,
 రాజ్యే రాష్ట్రే, ఇహపి అత్యాపి మరుః మరుభూమిః, నిర్జలప్రదేశ
 ఇత్యర్థః. వప్రతి వప్ర ఇవాచరతి కేదారాయతే, “వప్రః పితరి కేదారే”
 ఇతిమరః. లోకే జగతి, క్రియా బుద్ధ్యా, అసాధనీయా కర్తృమత క్రియా,
 క్రియా కార్యవిశేషః, నాస్తి నభిషితి ఖలు.

పురాకాలే అశ్వోష్ఠ్యా దిజన్తుద్వారా మానవాః వార్తాః కేవల
 మాత్రస్య ఇదానీం పశరాజ్యే, నిజన్తుషీదాం పరిహృత్య, యన్త్రాధిష్ఠాన
 పురుషాః, అథవా ధూమతకట విహానాది యన్త్రాజ్యేవ తత్కార్యం
 క్షున్వి. తపరాశ్చ నిర్జలా మరుభూమయోఽపి, సజలాః సజలా
 స్పృశానుకూల కేదారా ఏవభవన్తి. జగతి బుద్ధేరసాధ్యం కిమపినాస్తి.
 బుద్ధిమన్త స్సర్వవిషి సాధయన్తి తి భావః. అర్థాంతర న్యాసాలక్యం.

— భుజజ్ఞ ప్రయోగలక్షణమ్ —

“భుజజ్ఞ ప్రయోగం భవే ద్వైశ్చతుర్భుజమ్”

య-య-య-యాః గణాః. పాదే యతిః.

తా|| పూర్వపు దినములలో గుట్టములు ఒంటెలు మున్నగు
 జంతువులు ద్వారా, లేక చిలుకలు పావురములు మున్నగు పక్షులద్వారా,
 వార్తలనంపుచుండిరి. ఇప్పుడు నీ రాజ్యమున నా జంతుజాతమునకు శ్రమ
 లేకుండ యంత్రములును, తదధి కారులును ఆ కార్యముల నాచరించు
 చున్నారు. నీ రాజ్యములో నిర్జలములైన యెడారుభూములకూడ జల

సమృద్ధములై పంటపొలములైనవి. బుద్ధికి సాధ్యముకాని కార్యములు
లుండువుగదా! బుద్ధియెందులన్ని కార్యములను సాధింతురు.

—స్వాగత—

7. నిమ్మగః ప్రతిహతాః కఠిరాల్యా
జీవనం దదతి దూరజనాయ.
కృత్రిమాల్పనద విస్తృత హస్తాః
వీడయైవ దదతే వసు లుభాః.

వ్యా:- నిమ్మగః ఇతి:- కఠినానాం కఠినవస్తునాం పాపాణ్యేష్ట
కాశీనాం, కల్యా పక్ష్యా, ప్రతిహతాః నిరుద్ధాః, దృఢసేత్వాదిభి
ర్నిరుద్ధజలా ఇత్యర్థః. నిమ్మగః సద్యః, కృత్రిమాః కల్పితాః అల్పన
దాః అల్పకుల్యాః తవ విస్తృతాః తతాః హస్తాః కరాః యాసాం
తాః, కృత్రిమ నిర్మితకుల్యా హస్తా ఇత్యర్థః. దూరజనాయ దూరదేశ
స్థి జనసమూహాయ, జీవనం జలం జీవకాంచ, దదతి యచ్ఛన్తి. లుభాః
లోభగుణోపేతా జనాః, వీడయైవ నిర్బంధేనైవ, వసు ధనం, దదతే
యచ్ఛన్తి. ససామ వాక్యైః. రూపకానుసారాః అథాంతరన్యాసః.

నిమ్మం నీచం గచ్ఛన్తితి నిమ్మగః సద్యః. తాతపగాః సేతు
సజ్జమాది కఠిన పాపాణాదిభిః నిరుద్ధా సుత్యః. కృత్రిమకుల్యాయాప
హస్తాన్ ప్రసార్య, దూరస్థిత జనేభ్యః జలం యచ్ఛన్తి. ప్రకృత్యా
ధనానక్తా లుభాః కస్యైచిదపి కిచ్చిదపి ధనం సామాదివాక్యైర్నయ
చ్ఛన్తి. కిన్తు బలవద్భిః వీడితా వీవ స్వధః మన్యేభ్యో దిశన్తి.

యథా లుభాః నిర్బంధే నైవ హస్తం ప్రసార్య అన్యేభ్యః స్వధ
నం ప్రయచ్ఛన్తి తథా సద్య అపి సేత్వాదిభి ర్నిరుద్ధా సుత్యః కుల్యాది
భిః దూరజనాయ జీవనం యచ్ఛన్తితి యావత్.

—స్వాగతా వృత్త లక్షణమ్—

“స్వాగతేతి రసభాద్ధరు యగ్మమ్.”

ర-స-భ-గ-గాః గణాః, పాదే యతిః.

తా! లోభిచారిని బ్రతిమాలిన ధనము నీయరు. బాధించినచో
జేతులను దాచి తమకడనున్న ధనమును నితరులకిచ్చెదరు. అట్లే మీ
దేశమున నదులన్నియు, అనకట్లను గట్టగా నిర్బంధింపఁబడి, చిన్నచిన్న
కాలువలద్వారా దూరముననున్నవారికిఁ గూడ జీవనమునిచ్చుచున్నవి.

— శార్దూల విక్రీడితమ్ —

8. పట్కర్ణావగతా ద్విజాతయ ఇలా

గుప్త్యద్యతాః క్షత్రియాః

గోరక్షా కృషి విక్రయక్రయవరా

వైశ్యా స్పదారాధకాః

శూద్రా వర్ణవతుష్టయ ప్రకటితా

యే భారతీయా జనా

స్తే దుష్టాధిప దూషితా అపి పున

శ్శుద్ధిం లభిస్తే త్వయా.

వ్యాః:- పట్కర్ణేతి:- ద్విజాతయః బ్రాహ్మణాః, పట్కర్ణా
వగతాః జ్ఞాతపట్కర్ణాణః. యజ్ఞసయాజనాధ్యయనాధ్యవసదాన
వృత్తిగ్రహాః పట్కర్ణాణి, తాని జానంతః తదాచరణ నిరతా ఇత్యర్థః.
క్షత్రియాః రాజాః, ఇలా భూమి, తస్యాః గుప్తిః రక్షణం, తద్గర్భం
ఉద్యతాః ఉద్యుక్తాః భూపరిపాలన బద్ధదీక్షా ఇత్యర్థః, “గౌరిలా
కుమ్భినిక్షమా” ఇత్యుచరః. వైశ్యాః విశేః, గోరక్షా ధేనురక్షణం, కృషిః
కర్షణం, క్రయవిక్రయకా వాణిజ్యం, తేషు, పరాః అనుక్తాః. కృషి
గోరక్షా వాణిజ్యనిరతా ఇత్యర్థః, శూద్రాః సతాం సత్పురుషాణాం

ఆధారము, సజ్జనారాధన పరమార్థము ఇత్యర్థం. యే, వర్ణచతుష్టయేన
చాతుర్వర్ణ్యేన, ప్రకటితాః పృథ్వితాః, భారతీయా జనాః భారత
భూమి నివాసినో మానవాః, తే సర్వే, దుష్టాధిపేన దుష్టప్రభుణా,
దూషితా అపి కలంకితా అపి, పునః భూయః, త్వయా భవతా, శుద్ధిం
పరిశుద్ధతాం, దోషరాహిత్య మిత్యర్థం. లభంతే పాపపువన్తి.

భారతవర్షే బ్రాహ్మణ శ్రుతియ వైశ్య శూద్రాః సర్వేఽపి
స్వస్వకర్మసు నిరతా ఆసన్. తథాపి, దుష్టప్రభాపాలాః దోషైః స్వాచార
భిష్టా లభావన్. తథాపి త్వయా పున శుద్ధిం పాపపువన్తి.

— శార్దూల విక్రీడత లక్షణమ్ —

“నూర్మాశ్చైవ మనజస్తతా నృ గురవః శార్దూల విక్రీడితమ్”
మ-స-జ-స-త-త-గాః గణాః. ద్వాదశశిస్త ప్రశీశ్చయతి.

తా. భారతదేశమున నాలుగు వర్ణముల జనులు గలరు. అందు
బ్రాహ్మణులు మట్కర్మగీతులు, క్షత్రియులను జేయుట చేయించుట;
వేదములను జదువుట చెప్పట, దానమిచ్చుట పుచ్చుకొనుట యీ
నవి యారకర్మములు. ఆ కర్మముల నెఱింగినవారు, రాజులు రాజ్య
రక్షణ దీక్షితులు, వైశ్యులు వ్యవసాయ వాణిజ్య గోరక్షణముల
నాచరితురు. శూద్రులు సజ్జనారాధకులు, ఇట్లా భారతీయులందఱును
వారి వారి కర్మముల నాచరించుచున్నను, దుష్టప్రభు పరిపాలన ప్రభా
వమున వారి వారి కర్మములను విడిచి కలంటులైరి. అయినను మీ
పరిపాలన మహిమచే వారు మరల శుద్ధిని బొందుచున్నారు.

— భుజ్జ ప్రయాతమ్ —

9. కులత్రీం హరన్ భూమిదేవం ప్రణిన్దన్
దృఢస్తేవ గేహం దహన్పతనాని,

శకాధీశ్వరో భారతైశ్వర్య మాప

జ్జనో నాన్యదుఃఖం వినైః స్వసాఖ్యమ్.

వ్యా :- కులస్త్రీమితి :- శకాధీశ్వరః శక దేశ ప్రభుః కులస్త్రీం కులకాంతాం, హరన్ అపహరన్, భూమిదేవం భూసురం, పృథివీదేవం అధికందూషయన్, దేవగేహం దేవాలయం, దృణన్ దారయన్, నాశయన్మిత్యర్థః. పత్తనాని నగరాణి దహన్ అగ్నిసాత్కర్షన్, భారతైశ్వర్యం భారత భూసంపదం, అపత్ పృథ్వీ, అపాహరదీత్యర్థః. జనః మనవః, అన్యదుఃఖం వినా, ఇతరాన్ దుఃఖతా నకృత్వా, స్వసాఖ్యం ఆత్మసుఖం, న ఏతి న ప్రాప్నోతి. అర్థాంతరీయానః.

శకృస శకాధీశ్వరః యజ్ఞః భారతదేశం ప్రవేశ్య, కులకాంతా అపహరన్, విప్రస్పృష్టన్, దేవాలయాన్విధ్వంశయన్. నగరాణిదహన్ సర్వం భారతైశ్వర్యం అపహరత్. లోకమునః ఇతరాన్ సుపీడ్యైవ స్వయం సుఖమనుభవతి. నాన్యథా.

— భుజజ్గ ప్రయాత పృథలక్షణం పూర్వమేవోక్తమ్. —

తా॥ శకాధిపతి యొక్కడు భారతదేశమును బ్రవేశించి. పరకాంతల నపహరించుచు, బ్రాహ్మణులను నిందించుచు, దేవాలయములను వడగొట్టుచు, పట్టణములను గాల్చుచు, భారతదేశ సుంపదసంతను దోచుకొన్నాడు. లోకమున, బహులను బాధించి తాము సుఖపడుట నిజమైనది. ఇతరులను బీడింపక తాను సుఖపడుట దుర్లభముగదా.

పృథ్వీ

10. యథేష్ట మశిశ్చ త్తయస్తవజనా భజన్తే ముదం

సమక్ష మధునాభయాః ప్రతివదన్తి ధర్మం ప్రభుమ్.

సువర్ణమపి ముష్యతే న బహు విచ్యుతం చత్వరే

సదా న హి సుఖాయతే కథ మభిజ్ఞరాజ్యే జనః.

వ్యాః :- యథేష్టమితి :- తన జనాః త్వదీయా మనుష్యాః, యథేష్టం యథాభిలషితం, సతతం, వృత్తిః వర్తనం; చ యేషాంతే, అభీష్టమతాః అభిష్టాః అభీష్ట వృత్తిమన్తశ్చేత్సర్థః, ముదం ప్రీతిం, భజన్తే ప్రాప్నువన్తి, అధునా ఇదానీం, అభయో నిర్భయా స్పృహః సమక్షం అన్తోస్సమీపే, ప్రభుః జానం, ధర్మం ధర్మవిశేషం, వృత్తి వదన్తి కథయన్తి, చత్వరే బిజ్జణే, విచ్యుతం భీష్టం, సువర్ణం కాశ్చనం, బహువి అధిక మః, ముష్యతే నాపహ్నియతే, అభిజ్ఞస్య సర్వజ్ఞస్య, రాజ్ఞే రాష్ట్రే, జనః జనసముహః, సదా నిత్యం, కథం న హి సుఖమిత్యతే, కిమర్థం సుఖం నానుభవతి, సదా సుఖమనుభవత్యే వేత్సర్థః.

హే ప్రభో! భవదీయః జ్యే సర్వేపి జనాః స్వేచ్ఛానురూపం మతం, స్వశక్త్యనుకూలాం వృత్తించ స్వీకృత్య పరమానంద మనుభవన్తి. సభాయాం రాజ్ఞ స్సమక్షమేవ ధర్మం నిర్భికా వదన్తి. త్వదీయ రాజ్యే ప్రమాదవశా దబ్జణే చ్యుతం సువర్ణం బహువి తత్రైవ వర్తతే. నకే నావ్య పహ్నియతే. తదుచితమేవ. అభిజ్ఞే రాజని రాజ్యం పాలయతి, సతి సర్వోపి సుఖమేవానుభవతి. న దుఃఖమితి భావః. కావ్యలిజ్గ మలజ్ఞారః. “సమర్థనియస్యార్థస్య కావ్యలిజ్గం సమర్థన” మితి తల్లక్షణమ్.

— పృథ్వీవృత్త లక్షణమ్ —

“జసా జనయతా వసుగోహ యతిశ్చ పృథ్వీగురుః”

జ-స-జ-స-య-ల-గో గణాః, అష్టభిర్నవభిశ్చ యతిః.

తా। ఓ స్వామీ! మీ రాజ్యమున మీ వారందఱును, తోచిన మతమును తోచినవృత్తిని గ్రహించి యానందించుచున్నారు. సుఖముగా జీవించుచున్నారు. మీ రాజ్యమున, ప్రమాదవశమునఁ ద్రోవలో జారిపడిన అంగారము ఎంత యధికముగా నున్నను, దాని నెవ్వ

రును ముట్టరు, అది యుచితమే ఏమగుగా, సర్వజ్ఞుడైన ప్రభువు రాజ్యము నేలుచుండగా బ్రజలకు నుఖమే లభించునుగాని దుఃఖమెట్లు కలుగును ? దుఃఖముండదు, నుఖమే యుండును.

— శి ఖ రి ణీ —

11. అమాత్యా స్పృహః పిపురతి సదా కర్మణచిదా

మహామాతృ ధీరా శ్చతురణనసోఽమీ ప్రణిధయః,

పురోధోఽధ్యక్షా స్సన్నతపశుః పైదగ్ధ్య కవికా

యశోభి సామ్రాజ్యం తవ సకల భూపాలక వాణే ।

వ్యా:- అమాత్యాగతి - సకలభూపాలకవాణే! సర్వరాజస్య శ్రేష్ఠ! సర్వజ్ఞః సకలజ్ఞాన విశారదాః అమాత్యాః సామ్రాజ్యం, కర్మ సదివాః సామ్రాజ్యకార్యనిముక్తాః నియోగినః, ధీ - ధైర్యోపేతాః మహామాత్రాః, సేనాధిపతయః, చతురమతయః, సేపురబుద్ధయః అమీ ఏతే ప్రణిధయః గూఢచారి, సన్నతం సజ్జనైశ్చాఘ్నం పృథులం విస్తృతం యత్ వై దగ్ధ్యం నై పుణం తేనకలితాః యుక్తాః పురోధసాం పురోహితానాం అధ్యక్షాః నాయకాశ్చ, తవ సామ్రాజ్యం భవత్సర్వభౌమత్వం, యశోభిః కీర్తితః, సదా సస్తతం, పిపురతి పూరయన్తి, పృథాలన పూరణయోరితి భాతోర్లబ్ధం.

హే రాజస్యశ్రేష్ఠ! తవామాత్యా స్పృహర్థ విశారదాః, కర్మ సదివాః సకలకార్య కర్తారః, సేనానాయకాః సైర్యసాహసోపేతాః, గూఢచారిణోఽతి నిపుణమతయః, పురోహితాధ్యక్షా స్పృహజన శ్లాఘ్య కర్మకరణ దత్తాః, ఏతే సర్వేఽపి సామ్రాజ్యం సదా యశోభిః పూరయన్తి, సామ్రాజ్య కీర్తిం వర్ధయన్తి.

— శి ఖ రి ణీ వృత్తాక్షరమ్ —

“రసై రుద్రైశ్చిన్నా యమసస భలాగః శిఖరిణీ”

య-మ-న-న-భ-ల-గాః గణాః. మద్భి రేకాదశభిశ్చ యతిః.

తా! ఓ సార్వభౌమా! సర్వజ్ఞులైన మంత్రులు, కార్యకరణ దక్షులైన యుద్వోగము, ధీశులైన సేవ ధిపతులు, నిపుణములైన సూక్ష్మచారులు, సత్కార్యకరణ విద్యులైన పురోహితాధ్యక్షులును (విషవృక్షులు) నీ సామ్రాజ్యమును సత్కరింపఁగల నిపుచుండిరి.

హరిణి

12. భృశ మభిజనోఽస్మాకం యస్తే కృపాప్రతిపాలితో
బహుసుఖధనం లభ్యాత్వాం సోఽర్చతి ప్రియపుత్రవత్.
ఇహ సవయసా ధన్యావాహం త్వదజ్జిత సమ్ముఖం
ద్రుత ముపగతా విత్తం "స్వామి ప్రమాణ మితః పరమ్".

వ్యా:- భృశమితి:- తే కృపాపాలితః భవద్దయాభిరక్షితః, యః, అస్మాకం అభిజనః జేశః, "దురేఽవ్యభిజనో జన్మ భూమావపీ" త్యమరః, సః తదేశః, భృశం అత్యంతం, బహుసుఖధనం అధికసుఖ సమృద్ధం, లభ్యాప్రాప్త్య, త్వాం భవంతం, ప్రియపుత్రవత్ ప్రియ కుమార మివ, అర్చతి పూజయతి. ఇహ అత్ర, సవయసా వయస్యా, "స్నిగ్ధో వయస్య స్సవయాః" ఇత్యమరః. అవాం ధన్యా కృతార్థా. ఇత్తం, ఏవం, త్వదజ్జితసమ్ముఖం పూజ్యభవత్సమీపం, ఉపగతో ప్రాప్తా స్వః, ఇతః పరం ఇత ఉత్తమం, స్వామి భవానేవ పరమాణమ్.

హే స్వామిన్! అస్మజ్జన్మభూమిః భవత్కృపయా సుఖ పరి పాలితా సతీ సుఖసమృద్ధ మధిక మనుభవతి, సైషేదానీం త్వాం ప్రియపుత్ర మివ పూజయతి. ఇహేగతా వావాం భవదాదరేణ కృతార్థాస్వః, అస్మదాగమన కారణం భవానేవ జానాతి. శ్రుత్వా దేవః ప్రమాణ మితి తాపూచతుః.

—హరిణీ వృత్తలక్షణమ్.—

"రస యుగ హయైః న్నా మ్రోక్షా గోయదా హరిణీ"

న-న-మ-ర-న-ల-గాః గణాః, మట్సు చతుర్షు సప్తను చ
యతిః.

తా॥ ఓ రాజా! నీవు దయతో మా దేశమును బాలించుచుండు
టం జేసి, మా దేశము మిక్కిలి సుఖసంపదలతో నిండియున్నది. మిమ్ము
మిక్కిలి యభిమానముతో, బ్రియుపుత్రునివలె గౌరవించుచున్నది.
ఇచ్చట మీరు మమ్మాదరించుటచే మేము ధన్యులమైతిమి, తమకు మా
చరిత మనవిచేసితిమి. తరువాత తమదయ.

— మ న్దా త్రా న్త —

13. శ్రుత్వా వాచో నృపతి రముయోర్భావగూఢా మనోజ్ఞా
యునోఽబృద్ధిం భువనవిదితాం విన్మితస్స నృరీక్ష్య,
దేవత్రామూ ఇతి సగణయన్సైన్య వత్సం పృదాతుం
మేనే-మూఘామనఘ చరితా మానసీయా భవన్తి.

వ్యా:- శ్రుత్వేతి :- న నృపతిః న సార్వభౌమః అముయోః
ఏతయోః కుమారయోః, భావగూఢాః అభిప్రాయ గర్భితాః, మనోజ్ఞాః
మనోహరాః, వాచః వచనాని, శ్రుత్వా ఆకర్ణ్య, విస్మితస్సన్ ఆశ్చర్య
పరవశస్సన్, భువనవిదితాం లోక ప్రసిద్ధాం, యునోస్తరుణ్యయోః
తయోః కుమారయోః, బుద్ధిం మతిం, పరీక్ష్య పరీక్షిల్వ, అమూ ఏతౌ
కుమారా, దేవత్రా దేవపుత్రౌ, ఇతి గణయన్ భావయన్, అమూ
భ్యాం తాభ్యాం, సైన్యవత్సం సేనాధిపతిత్వం, పృదాతుం, మేనే అమ
న్యత, అనఘ చరితాః నిర్మలచరిత్రాః, మానసీయాః మానార్హాభవన్తి
అర్థాంతరన్యాసః.

న సార్వభౌమః తయోః కుమారయోః సాభిప్రాయాణి మనోహ
రాణి వచనా న్యాకర్ణ్య, విస్మయ మవాప్య, లోకవిఖ్యాతం తస్మైవిశే
షం శరీరీల్వ, ఏతౌ దేవతాకుమారావీతి నిశ్చిత్వ, తయౌ సేనానాయ

ఉన్న దాతుం నిశ్చికాయ, తథాహి. ఉత్తమ చరితాః పురుషాః యత్య
తత్సాక్షి సర్వైరపి మాన్యంతే.

— మన్దాక్రాంతా వృత్తలక్షణమ్. —

“మన్దాక్రాంతా జలధిపడగైర్మోఢనా తౌ గురూచ”

మ-భ-న-త-త-గ-గాః గణాః చతుర్భిః వడ్భిః స ప్రభిశ్చయతిః.

తా॥ ఈ తాంక రాజకుమారు లిరువురు భావగర్భితముగఁ బలుక, నా చక్కని మాటలను విని, యా సార్వభౌముఁ డాశ్చర్యపడి, జగత్ప్రసిద్ధమైన వారి బుద్ధి కాశలమును బరీక్షించి, వీరిరువురును దేవకుమారులుగాని సామాన్యులుకారని నిశ్చయించుకొని, వారిని తమ సైన్యమున కధిపతులను గావింపఁ దలంచెను. అది యుచితమేకదా! ఉత్తమ చరితుని సత్ప్రవర్తనలునగు మానవశ్రేష్ఠుల సందఱును ఎచ్చటనయినను గావింతురుగదా! అందుచే సార్వభౌముఁడగు డ వారిని సేనాధిపతులను గావింప సంకల్పించెను.

— ఉ ప స్థితా —

14. అత్మన్యధికా వితి మన్యమాన

స్తాభ్యాం ప్రసితోనఘదక్రవర్తి.

శక్వన్నిపుః సృ భవంత్రయోస్తే

మిత్రే సదసీత మువాచ సాధుః.

వ్యాః:- ఆత్మనీతి:- సాధుః సజ్జనః, సః, అనఘ చక్రవర్తి పుణ్య
కీలః సార్వభౌమః, అత్మని స్వమనసి, అధికా ఇతి ఏతౌ కుమారౌ సర్వ
శ్రేష్ఠావితి, మన్యమానః సంకల్పమానః, తాభ్యాం కుమారాభ్యాం, ప్రసీ
తిః ఆనందః, “తత్ప్రసే ప్రసితానక్తా” విత్యమరః, శక్వన్నిపుః స స్రత
శుభేచ్ఛుః భవన్ సన్, తే మిత్రే తౌ సఖాయా, సదసి సఖాయాం,
ఇత్యం ఏవం, ఉపాద అవోచత్.

సజ్జన స్వ సారస్వభౌమః, కుమారావేతో సర్వశ్రేష్ఠావితి మన్వ
మానః, తయోః శాశ్వత సుఖం చికిర్షుః, సభాయాం తావద్దిశ్యైవ
మనోచల్.

— ఉపస్థితా వృత్తలక్షణమ్ —

“తౌ జో గురుణేయ ముపస్థితా.”

త-జ-జ-గాః గణాః పాదాస్తే యతిః.

అత్ర గురుభిరో దృశ్యతే.

తా। సజ్జనుడు పుణ్యాత్ముడునగు నా సారస్వభౌముడు తంబు
పురను సర్వోత్తములుగా భావించి, వారికి శాశ్వతోపకార మాచ
రింపఁ దలంచి, సభలో వారినుద్దేశించి యిట్లనెను.

— గీతి : —

15. సులభా దేవా వివమే సంప్రాప్తా నత్వథేహ మయిసాధూ,
మహతాం విదేశగమనం భవతి నితాంతం పరోపకారయ.

వ్యా :- సులభావితి :- యుశాం భవంతౌ, ఇహ అత్ర సర్వభా
సర్వప్రకారైః, మయి మద్విషయే, సాధూయోగ్యౌ, మే మమ, దేవా
వివ సురావివ, సులభా సుఖలభ్యౌ, సంప్రాప్తా లభ్యా. మహతాం మహాత్మి
నాం, విదేశగమనం పర దేశ పరయాణం, నితాంతం ఆత్మంతం, పరోప
కారాయ పరోపా ముపకారకరిణయైవ భవతి.

యథా దేవకుమారౌ తథాయువాం మమ సుఖలభ్యా వాస్తామ్.
సర్వాత్మనా యువయో రాదరః మయ్యభూత్. తద్వృత్తమేవ, మహా
త్మానః పరదేశాంత్యా తత్రాపి ఇతరేషా మువకుర్వన్త్యేవ. అర్థాంతర
న్యాసః.

— గీతి లక్షణమ్ —

“అర్కార్థ సమా గీతిః.” పాదే యతిః.

తా॥ నాయందన్ని విధముల యాదరాభిమానములుగల మీకు దేవతా కుమారులవలె నాకు సులభముగ లభించితిరి. మహాత్ముల విదేశ గమన మేనాడును వ్యర్థముకాదు. దానివలనఁ బరులకుపకారమే కలుగును.

మ త్రా

16. సజ్జాతౌ మే మహతి భవాద్యగ్నిరా ధీరౌ వఖిలగుణాఢ్యౌ
మచ్చిత్తం గర్వతి మమసేవ్యా ప్రాప్తావప్తాః కిఞ్చిత్థ్యో జనః న్యైః.

వ్యా :- సజ్జాతా వితి :- మే మమ, మహతి రాజ్యే, “మహా ద్రాజ్యంచే”త్యుచరః ధీరా వజ్జితౌ. అథవా, ధైర్యవన్తౌ, అఖిలగుణాఢ్యౌ సకలగుణ పరిపూర్ణౌ, భవాద్యగ్నిరా త్యాదృశవీరకుమారా, సజ్జాతౌ, ఉత్పన్నౌ, జనవద్యై లోకపూజ్యౌ, యువాం. మేమమ, సేవ్యాసేవార్హా, ఆప్తే వయస్యా. ప్రాప్తౌ లభ్యా, ఇతి, మచ్చిత్తం మమ మనః, గర్వతి గర్వయుక్తం భవతి. ఆనందతీతి భావః. అహమేవోత్కృష్ట ఇతి బుద్ధిం జనయతీతి యావత్.

భవాద్యశౌ వీరవరా సుధియా సకలగుణ సమ్పూర్ణౌ మద్రాజ్యే జాతాః, భవన్తే మత్సకా శమాగత్వా, మానూదృత్య, మత్సఖౌ జాతా వితిచ మే మనః పరమానంద మనుభవతి.

— మత్రా వృత్తలక్షణమ్ —

“మత్రా జ్ఞేయా మధసగ యుక్తా”

మ-ధ-స-గాః గణాః. చతుర్భిష్షడ్భిశ్చ యతిః.

తా॥ సజ్జనులు పండితులు లోకైకవీరులునగు మీబోంట్లు మా రాజ్యమున జన్మించినయు, మా దేశమునకు వచ్చి మాయందాదరముతో మాకు మిత్రులయినయును మా మనస్సు మిక్కిలి గర్వించుచున్నది. మేమెంతయో యానందించుచుంటిమి.

భు జ జ వ యా త మ్

17. ముదాఽద్య ప్రభృత్యన్యహం యుష్మదీయో
యువా మర్హథ శ్చక్రవర్తిత్వ మాప్తుమ్,
భవనై మమాఽతీవ మిత్రే భవేతా
మతార్హ్స దమూ ఇత్యసా సార్వభౌమః.

వ్యా:- ముదేతి:- అద్యప్రభృతి ఇత ఆరభ్య, అహం, ముదా
ప్రీత్యా, యుష్మదీయః భవదీయః అస్మిథవామి. యువాం భవనై, చక్ర
వర్తిత్వం సార్వభౌమత్వం, ఆపుం లబ్ధుం, అర్హథః యోగ్యాస్థితి, భవనై
యువాం మమమే, అతీవ అత్యంతం, మిత్రే వయస్యా, భవేతాం
స్యాతామ్, ఇతి ఏవముక్త్యా, ఆసా సార్వభౌమః. స చక్రవర్తి, అమూ
ద్విజరాజకుమారా, అతార్హ్సత్ తర్పయామాన.

అద్య ప్రభృత్యహం భవదీయోఽభూఃమ్. యువాం చక్రవర్తి
పదమపి లబ్ధమర్హా వితి మే మనీషా, ఇతః పృథృతి యువాం మత్సఖా
వభూతా మిత్యుక్త్యా స సార్వభౌమః తౌ ద్విజరాజ కుమారా సన్తుష్టా
వతార్హ్సత్.

— భుజజ వయత వృత్తలక్షణ స్తూక్తమేవ —

తా! “నేటినుండి నేను మీ వాడను, మీరు చక్రవర్తులుగా
సర్వమహిమండలమును బాలింప నర్హులు. నేటినుండి మీరు నా
మిత్రులు” అని పలికి యా సార్వభౌముడు వారి నానందపరచెను.

— స్రగ్ధరా —

18. తాభ్యాం కారిష్యమాణం న్యవిషయ సుభగ
హ్నాపుకం కర్మ నభ్య
స్తామోఽ గచ్ఛ ద్ధిదృఢ ర్నిజనదన మిలా
పాలికస్యాపవాదాత్,

ప్రాచీనం తో పాటు స్వా పృథుమధివసతః

స్మార్పితో జాగరూకౌ

స్వాధీనం స్వా స్మరాణా మఖిలమపి

జగ ద్భాగ్యసంయోజితానామ్

అర్చన:- తాభ్యామితి:- తాభ్యాం ద్విజన్మప పుత్రాభ్యాం
కామ్యమితి అచరిష్యమాణం స్వవిషయస్య స్వదేశస్య సుభగమ్నా
పుకం భాగ్యచందాయకం భగ్య కృత్తిం “విషయస్వా దిద్విత్తూర్థే
దేశజన జనోపచిత ఇతి విష్ణు శాతకః. భావుకం భవుకం భవ్య మిత్య
మరిః. దిద్మత్తుః నర్మత్తు మిచ్చత్తు సభ్య స్తోమః సామాజిక సమూ
హః, ఇలాసాతస్య సార్వభౌమస్య అవవాదాత్ ఆజ్ఞాయాః, “అప
వాదస్తు నిద్రేలో నిదేశ శ్చాసం చ సః శిష్టిశ్చాష్టాచ” ఇత్యమరిః.
నిజసదనం స్వదేశం, అగచ్ఛత్ జగామ, తో వయస్యా, సఖాయా
ద్విజనరవరసంతో అర్చితోపూజితో, జాగరూకౌ అప్రమత్తై సన్తే. పృథుం
విశాలం, ప్రాసాదం సాధం. అధిపతస్య అధ్యతిష్ఠతామ్, భాగ్యసం
యోజితానాం భాగ్యవతాం. సరాణాం మానవానాం, అఖిలమపి జగత్
సర్వోఽపి లోకః, స్వాధీనం స్వాత్ వశ్యం భవేత్.

— అథానరహస్యసాక్షాత్కారః. వృత్తలక్షణ స్తూత్రమేవ —

తా! ఆ సభయందున్న సామాజికులందఱును, ఈ వీరవరు
లిరువురు కూడి, తమ దేశమున కెట్టి మేలుఁ జేయఁగలరో చూచెద
మను కోరికతో, రాజాజ్ఞను బడసి తమతమ నివాసమందిరములకేగిరి.
ఆ తారకరాజు పుత్రులిరువురను, సార్వభౌమునిచే గౌరవింపఁబడి,
యప్రమత్తులై, విశాలమైన రాజభవనమున నివసించిరి. భాగ్యవంతు
లైన వారెచ్చటికి వెళ్ళినను, ఆ యా చోటనున్న వారందఱును ఆ
భాగ్యవంతుల కనుకూలముగనే ప్రవర్తించుదురుగాదా! “కర్వభోగ
మాహ్నతి న భోగ భాగ్యనః” అని శ్రీహర్షుని నూత్తి.

ప ఇచ్చాచామరమ్

19. కుమారికాః ప్రియా కులాజ్ఞరా సుహృదౌ నుహృ

ద్వరౌ యువాన ఇత్కతీచ పుత్రౌకో జరజ్జనాః.

తదాహ్వయస్త తా పుభా పశేష లోక సమ్మతౌ

ద్విషన్తి కేషహితలే నితాన్త సద్గుణాన్వితాన్.

వ్యా :- కుమారికా ఇతి :- జరజ్జనాః స్వ. ర్జ. జ. స్వ. సమ్మతౌ
ప్రియా, తాపుభా తౌ కుమారా, కుమారికాః చాలినాః ప్రియా,
ఇతి సఖాయావితి, కులాజ్ఞనాః కులకాన్తాః సహోదరా ఉత సోదరావితి,
యువానః తరుణజనాః సుహృదావితి మిత్రశ్రేష్ఠావితి జరజ్జనాః వృద్ధాః,
పుత్రౌకావితి కుమారా వితిచ, అతీచ పుత్ర్యన్తం, అదా, అహ్వయస్త
అహ్వనం చక్రః. నితాన్తం అత్యన్తం, సద్గుణాన్వితాన్ ఉత్తమగుణో
పేతాన్తనాన్, కే ద్విషన్తి ద్వేషబుద్ధ్యా, కే పశ్యన్తి పశోపీక్ష్యర్థః.
అలక్ష్మీర అర్థాంతర న్యాసః ఉల్లేఖాలక్ష్మీరశ్చ 'తయోర్నంకరః'

తత్యనగరే తౌ విప్రరాజదారకౌ దృష్ట్వా మిత్రబుద్ధ్యా బాలి
కాః సఖాయా విత్త్యాహ్వయన్తి. కులకాన్తాః సోదరబుద్ధ్యా భ్రాతరా
విత్త్యాహ్వయన్తి. యువజనాః సుహృదా విత్త్యాహ్వయన్తి. వృద్ధ
జనాస్తు కుమార బుద్ధ్యా పుత్రాః విత్త్యాహ్వయన్తి. తద్యుక్త
మేవ. ఉత్తమగుణోపేతా మానవాః సత్వత్వాపి సత్కైరపి సమ్మా
వ్యస్తే. సశోపీతా సన్యబుద్ధ్యా పశ్యతి

““గుణాః పూజాస్థానం గుణిషు న చ తీర్ణం న చవయాః”

ఇతి భవభూతి వచన మత్ర స్మర్తవ్యమ్.

—పఇచ్చాచామరమ్ పుత్తశ్శమ్—

జరా జరా జగౌ పఇచ్చాచామరమ్.

జ-ర-జ-ర-జ-గాః గణాః చతుర్షు చతుర్షు యతిః.

తా! ఆకమారద్యయమునుగాంచి, కష్టము మిత్రులారాయనియు కుల
కాన్తలు సోదరులారాయనియు, యువకులు సుహృదులారాయనియు

వృద్ధులు కుమారులారా యనియుఁ బిలుచుచుండిరి. సద్గుణోపేతుల
నందఱును బ్రేమింతురు. గౌరవింతురు. వారిని ద్వేషించువా గెవ్వరు
నుండరు.

— చంద్రలేఖ —

20. మాసోఽయాసీత్తయో రత్యేవక్షణో రాజకీయో

ద్యౌగై స్సర్వప్రజానాం వశ్యక్రియా కల్పనాభిః,

శ్రుత్వా రాజానుజో దుర్బుద్ధిర్నిబద్ధో హతాత్మా

విత్వాపద్యాన్థవా వీధృక్సార్వభౌమం స్మవక్తః

వ్యాః :- మాన ఇతి :- అత్ర అస్మిన్నగరే, రాజకీయాః రాజ
సమ్బంధినః యే ఉద్యోగాః ప్రియత్న విశేషాః తైః, సర్వప్రజానాం
తత్రాత్మానాం సర్వేషాం జ్ఞానాం, వశ్యక్రియా కల్పనాభిః వశీకరణ
తస్యరచనాభిః, తయోః వీరయోః మానః కాలః ఏకోమానః, క్షణ
ఇవ క్షణకాల ఇవ, ఆయాసీత్ అగాత్. రాజానుజః సార్వభౌమ సోదరః,
హతాత్ ప్రసభం, దుర్బుద్ధి శ్చతుర్భిః, నిబద్ధః ఆత్మాస్తః, ఇతి ఇత్థం
వార్తాం, శ్రుత్వా ఆకర్ణ్య, ఆపద్యాన్థవా ఆపది సహాయకా తౌ వీర
వరా, సార్వభౌమం చక్రవర్తినం ఈదృక్ ఈదృశం, వక్తస్మై అవ
దతామ్.

రాజకార్య నిర్వహణేన, జనవశీకరణ కార్యకల్పనయా చ తయో
ర్ద్విజరాజకుమారయోః తస్మిన్నగరే మాన ఏకః ఏకక్షణ ఇవాగాత్,
అత్రాస్తరే, సార్వభౌమ భ్రాతా శత్రునివహేన నిర్బంధితః ఇతి
వార్తా ప్రచలితాఽసీత్, తాం శ్రుత్వా ఆపద్యాన్థవా వేతౌ కుమారౌ
రాజాన మువసృత్య, ఏవ మవోచతామ్.

— చంద్రలేఖా పుత్రలక్షణమ్ —

“మ్రామ్యా యానై భవేతాం సప్తావభి శ్చంద్రలేఖా”

మ-ర-మ-య-యాః గణాః, సప్తభిరప్త భిశ్చ యతిః.

రాజకీయ వ్యయములతోడను, జనవశికత తంత్రముల తోడను, వారిరువురకు నా నగరమున నొక మాన మొక క్షణమువలె దాటిపోయెను. అంతలోఁ జక్కవ ర్తి సాదశ్యము శత్రుగృహీతుఁడయ్యె నను వార్త హఠాత్తుగ వ్యాపించెను. దానిని విని యావద్బాంధవులైన యా కుమారవరు లిరువురును సార్వభౌముని సమక్షమునకేగి, యీ తీరునఁ బలికిరి.

హ రి ణ ప్త త మ్

21. ఆశ్చర్యం జగతీపతే తవ దుర్బుధాం కిముఃపేషణం
త్వత్కేత్రప్రియయుగ్మ ఈదృగరిష్టమే సతి జీవతి,
మా శోచీ రచిరేణ తేజ్జితసోదరం జితశాత్రవం
ద్రష్టాసి ప్రమదేన నౌ రిపుషుర్దనేద్య నియోజయ.

వ్యా:- ఆశ్చర్యమితి :- జగతీపతే హే సార్వభౌమ! అత్యయుష్మన్నగరే, ఈ దృగరిష్టమే ఈ దృశ్యమే శత్రువః తత్సంహరణదక్ష, త్వత్కే- త్వదీయే, ప్రియయుగ్మ మిశ్చిద్వయే, జీవతి సతి ఉచ్చస్య సతి తవ భవతః, దుర్బుధాం శత్రూణాం, పేషణం మర్దనం; కిము ఆశ్చర్యం భవతికిమ్, నభవత్యేవ. మా శోచీః విషాదం మాకురు. అచిరేణ శీఘ్రమేవ, జితశాత్రవం నిర్జిత శత్రుం, తే భవతః, అశ్చితసోదరం పూజ్యభ్రాతరం, ప్రమదేన ఆసదేన దృష్టాసి దృశ్యసి అద్య ఇదానీం, రిపుమర్దనే శత్రుసంహరణ కార్యే, నౌ ఆవాం, నియోజయ నియుజ్ఞస్య, ఆహ్వానయేత్వం.

హే సార్వభౌమ! కిమర్థం చింతయసి, మా శోచీః, శత్రుసంహరణదక్షా వావాం భవతః సఖాయా స్వః, ఆపయో ర్జీవతో స్పృహోః భవచ్ఛత్రు సంహరణ మాశ్చర్యం కిము? యుద్ధం శత్రుమావయో రనుజ్ఞాం దేహి. ఇదానీ మేవ త్వద్భ్రాతరం శత్రునిర్ముక్తం దృశ్యసి. ఇతి తా వవోచ తామ్.

శా! ఓరాజా! శత్రుసంహరణ దక్షులమైన మేము నీ మిత్రులమై బలితియ్యడగా నీ కీ విచారమేల? దుఃఖంపకుము. శత్రువుల నంత యూనించుట యెంతవని? మమ్మిగువురను యుద్ధమునకై నియమింపుము. శత్రువు నంతిమొందించి నీ సోదరుని నీకుఁ జూపెదము. అని వారిరువురను బలికిరి.

— చ స్త్ర లే ఖా —

22. శిష్టిం భూవస్య బ్రా భూదేవతాక్షత్రవీరా
వాచార్యాణాం స్మరన్తే సజ్చిత్త్యనైన్యం ప్రశస్తమ్,
పారాపారం తరన్తే ద్రాగ్ధామనాకాధివాసా
త్వావరా చ్చత్రుదుర్గా ద్యాత స్మి ధీరౌ నిశీథే.

వ్యా:- శిష్టిమితి :- తౌ భూదేవతాక్షత్రవీరా ఏతౌ వీరవరా భూమిఁ గ్గత్తియకుమారా. భూవస్య రాజ్ఞః, శిష్టిం శాసనం, “శిష్టి బ్రాహ్మణ్య” చేత్యమరః. ఆచార్యాణాం స్మరన్తే గురుస్మరన్తే, “వష్టీ శేషే” ఇతి నూత్రేణ వష్టీ ప్రశస్తం, సైన్యం సేనాం, సజ్చిత్త్య సహవేశ్య, ధూమనాకాధివాసాత్ ధూమనాకాశ్రయస్థానాత్, పారాపారం సముద్రం, తరన్తే, “పారం అపారం అస్య పాకాపరః, ఇతివ్యుత్పత్తిః “సతమా సుతమా లతయా పాకాపరాయ యస్య గానో దావ” ఇతిహరిప్రబోధే యశుకస్థలే ప్రయోగః, నిశీథే అర్థః రాత్రే, ధీరా ధైర్యవన్తే సన్తే, శత్రుదుర్గాత్ ఆరాత్ శత్రు దుర్గ సమీపం, “ఆరాద్ధూర సమీపయో” రిత్యమరః. “అన్యారా”దిత్యా ది౦ వచ్చిమి. యాతఃస్మ అగచ్ఛతామ్.

సార్వభౌమాజ్ఞాం సమ్పాద్య, స్వగురున్ సంస్మృత్య, సర్వసమర్థం సైన్యం సమాసీయ, శీఘ్రమేవ ధూమనాకాశ్రయస్థానాత్ సముద్రం నిస్తీర్య, నిశీథసమయే, ధీరా తౌ తారకరాజకుమారా శత్రుదుర్గ సమీప మగచ్ఛతామ్.

— చంద్రలేఖా వృత్తలక్షణస్తావకమేన —

తా|| ఆ వీరాగ్రేసరు బిద్ధును, సార్వభౌముని శాసనమును
గైకొని, తమగురువులను స్మరించుకొని, తగిన సైన్యమును సమ
కూర్చుకొని, త్వరగా నౌకాశ్రయమునుండి సముద్రమునుదాటి. మంచి
యర్థరాలే సహాయమున శత్రుదుర్గ సమీపమును జేరుకొనిరి.

— శి ఖ రి ణీ —

23. పురః పశ్చా చ్చతుర్న్మపతి ముదధిష్టిస్త సరితి
న్యరౌ త్స్పిత్రం పార్శ్వే సమచర దుదాసీనజనతా,
ప్రతీచ్ఛాం ప్రాచ్ఛాం ద్విత్పటల మథనం కర్తమసే సా
ద్విధా కృత్వా సైన్యం త్వరిత మయతేతాం ద్విజితౌ.

వ్యా :- పురః పురః :- శత్రుః పురః, సమపతిం సార్వభౌమ సోదరం,
ఉదధినా సముద్రేణ శిస్తా సజ్జతా యా సరితీ నదీ తస్యాం, పురః ఆగ్ర
భాగే, పశ్చాత్ పృష్ఠభాగే చ, న్యరాతీత్ నిర్బలస్థ. తం రాజసోద
రం, పార్శ్వే, ఉదాసీనా తటస్థభావోపేతా యా జనతా జనసమూ
హః, జనానాం సమూహాః జనతా, “గ్రామతా జనతా ధూమ్ర్యా
పాశ్వాగ్రల్యా వృథకృష్ణక” ఇత్యమరః. సమచరత్ సంచార, ద్విజ
నరౌ తౌ ద్విజతాజనమారౌ, ద్విషాం రిపుణాం పటలం సమూహః
తస్య మథనం నాశం, కర్తమసే సా చికిర్షా, ప్రతీచ్ఛాం పశ్చిచ్ఛదీతి;
ప్రాచ్ఛాం ప్రాగ్దిశి, సైన్యం సేనాం, ద్విధాకృత్వా ద్విధా విభజ్య,
త్వరితం కీఘ్రిం అయతేతాం యుద్ధయత్న ముకురుతామ్.

సార్వభౌమానుజః సముద్రసన్నిహిత సదీమధ్యే, శత్రుణా
నిర్బంధితోఽభూత్, తస్య నికటే తటస్థః జనసమూహ అతిష్ఠత్. ఇతి
జ్ఞాత్వా తౌ కుమారౌ ప్రాక్రప్తచీదితయోః స్వసైన్యం ద్విధాకృత్వా
నియుజ్య శత్రుసైన్యం నాశయతు మారభేతామ్.

— శిఖరిణీ పృథ్వీక్షణమ్ —

“రసై రుద్వైశ్చిన్నాయ మనసభలా గః శిఖరిణీ”
య-మ-న-స-భ-ల-గః గణాః, మట్సు ఏకాదశసుచ యతిః.

తా! “సముద్రములో కలియు నదియందు, శత్రువు రాజసాద
రుని నిర్బంధించెను. వానికడనున్న వారందఱును తటస్థులే” యని
గ్రహించి, యా తారకరాజ కుమారులు తమ సైన్యమును రెండుభాగ
ములు గావించి, తూర్పువడమరలందు నిలిపి, శత్రుసైన్యమును
నాశనముఁగావించ యత్నించిరి.

— శ్వేనికా —

21. అగ్రతో రిపూ స్వమిత్రసైనికా
మర్దయస్త ఇత్యధీశ సోదరః,
ద్వీప మధ్య దుర్గరక్షితో విద
న్నస్వగా జ్ఞానాన శత్రుమండలిమ్.

వ్యా:- అగ్రత ఇతి :- స్వమిత్ర సైనికాః ఆత్మీయమిత్ర
యోధాః, అగ్రతః పురోభాగే, రిపూన్ శత్రూన్, మర్దయస్తే సంహ
రన్తి, ఇతి ఇత్యధీ, ద్వీపమధ్యేయత్ దుర్గం తత్రరక్షితః, అధీశసోదరః
సార్యభౌమ భౌతా, విదన్ జానన్, అస్యగాత్ అనుససార, శత్రు
మండలం శత్రువసంఘం, జ్ఞానాన అహనత్.

ద్వీపమధ్య దుర్గస్థలే రక్షితః సార్యభౌమ సోదరః స్వమిత్ర
యోధా స్వత్రాన్నాశయ నీతి వార్తాం శ్రుత్వా, స్వయమపి తానను
సార. స్వయం శత్రునహనత్.

— శ్వేనికా పృథ్వీక్షణమ్ —

“శ్వేనికారజౌ రతా గురుర్మదా”

ర-జ-ర-ల-గాః గణాః, పాదే యతిః.

తా! ద్వీపమధ్య దుర్గములో రక్షింపబడుచున్న యా రాజ సోదరుడు, తన మిత్రులైన నికులు శత్రువుల నెదుర్కొనిరని విని, తాను గూడ వారి ననుసరించి శత్రుగంహారము గావించెను.

— సు భ ద్ర క మ్ —

25. చోర ఇవ ప్లవోఽమ్బు పహితస్తరీ

రకృత భన్మసాద్యుత గణః,

సీవకగోల ఇన్దనదృశః స్ఫుటన్

జనశతాన్యనీనశ దురుః,

అయసధూమనౌ సముదయ శృతమ్ముపగమై

ర్పభూవ దలితః

కృత్రిమవిద్యు దద్యుతకరాగ్నినాఽదహ

దమోఘ యోధనివహమ్.

వ్యాః:- చోర ఇతి. అర్జునిహితః జలాన్తర్గతః, ప్లవః కోలః, ద్రుతగతిః త్వరితగమనస్సన్, చోర ఇవస్తేన ఇవ, తరీ తరణీః, భన్మ సాత్ అకృత భస్మీ భూతాః అశార్వీత్. ఇన్దనదృశః చన్ద్రగజ్జాశః, ఉర్జుమహన్, సీవగోలకః సీవకేన నిర్మితః గోలాకారః ఆయుధవిశేషః, స్ఫుటన్ భిన్నస్పన్, జనశతాన్బహూన్ జనాన్, శత శబ్దోఽతానేక వాచకః. అనీనశత్ నాశయామాన, శతాని ఘ్నన్తితి శతఘ్నః, తాసాం యస్త్రవిశేషాణాం, ఉపగమైసన్వార్తైః, ఆయసః లోహనిర్మితః, ధూమ నౌకానాం సముదయః సమూహః, దలితః దీర్ఘ, అభూత్ అసీత్. కృత్రిమాకల్పితా, యా విద్యుత్ విద్యుచ్ఛక్తిః, అద్యుతకరేణ అశ్చ ర్యావహేన అగ్నినాఽహ్నినా, అమోఘః దృఢః యే యోధాః యుద్ధపీరాః, తేషాం నివహం సమూహం, అదహత్ దదాహ.

జలమధ్యే దృశ్యతయా స్థితః కశ్చన జలాన్తర్గామిప్లవః చోర
 ఇత త్వరితగమన స్సన్ సరాన్తర్గణీ ర్భస్మసా చ్చకార, వలయాకారః
 ధవళః సీసః స్థితః గోలః భిన్నస్త్వ అనేకాన్వైనితా నదహత్, శత
 ఘ్నైః తీరస్థిత ధూమనాకారః. కంఠం అదారయన్, కృత్రిమ విద్యు
 చ్చక్తిః స్వాయాభిజ్ఞాన్విజ్ఞానాని యోధనివహా నదహత్.

— సుభద్రాక పుత్ర లక్షణమ్ —

“భిరా సరా సరా సగా సుభద్రాకమ్”

తా|| జలాంతర్గామి యః గు వడవ నీటిలోఁ గనఁబడక యుండి
 దొంగవలెఁ దొందరగా వచ్చిపడి, శత్రునావలను బూడిదగా వించెను.
 చంద్రబింబమా వలెఁ దెల్లగ గుండ్రముగనున్న నీరపుగుండు (బొంబు)
 బద్దలై వందలకొలది జనులను జంపెను. శతఘ్నులు (ఫిరంగులు) ప్రేలి
 విజృంభించి సముద్రతీరముందలి ధూమ నాకలను బగద్దలు గావించెను.
 కృత్రిమనిర్మిత విద్యుచ్ఛక్తి తన వేడిమిచే యుద్ధభటులను గాలెచెను.

— గ్ర గ్ని ణీ —

26. మజ్జనోన్ముజ్జనై ర్లోహనౌకా పయో

చాయసీతాచలద్వారి మాయావిసీ,

దహ్యామానోఽపాగ్ని చ్చటాలీలయా

సా తమిస్రా విభాతిన్మ మధ్యాహ్నభా.

వ్యాః :- మజ్జనేతి :- లోహేన అయసా విర్మితా నౌకా, ప్లవః
 మజ్జనైః జలాన్తర్గమనైః, ఉన్ముజ్జనైః బహిః నిష్క్రమణైః, మాయా
 విసీ మాయావతీ, పయోవాయసీ ఇవ జలకాకాజ్ఞనేవ. వారి జలే, అచ
 లత్ సజ్చచాల. దహ్యామానానాం అగ్నిపరీతానాం, ఉడుపానాం
 ప్లవనాం. యా అగ్నిచ్ఛటాః విహ్నికిలాః, తాసాం లీలయా కాన్త్యా
 సా తమిస్రా తామసీ రాత్రీః, అహ్నః మధ్యః మధ్యాహ్నః తస్య భా

ఇవ కాన్తి రివ కాన్తిః యస్యాస్యా ముక్త్యునైవ కాన్తి సమానా విభా
తిస్మ బభౌ.

తజ్జలే ముహుర్నిమగ్నా ముహుర్నిమగ్నా లోహనాకామాయా
విసీ పయోవాయసీ ప రరాజ. దహ్యమాన ప్లవ సఖ్షాః పహ్నిజ్వాలా
కాన్త్యా తమో భూయిషా రాత్రిపి తేజసా మధ్యాహ్నా ఇవ రరాజ,
ఉపమాలక్ష్మరః.

— సగ్గిణీ వృత్త లక్షణమ్ —

“రై శ్చతుర్భి ర్యుతా సగ్గిణీ కమ్మతా”

ర - ర - ర - రాః గణాః, చాదే యతిః.

తా|| సముద్రమందలి లోహనాక నీటిలో మోటి మోటికి మను
గురుఁ దేలుచు, మాయంచేయు నీటి నావలెఁ గడలు చుండెను. గట్టుఁ
మీదఁ గాలుచున్న పడవల మంటలు రాత్రి చీకటిని లె పుకాపుటచే
నాకాత్రి పట్టవగలువలె వెలుగు చుండెను.

— ఆ ర్యా గీతిః —

27. ఆసన్న వింశ యోజన

విస్తీర్ణ నదీస్థ శత్రునౌ ద్విపహస్రమ్,

సద్విత్తన సర్వస్వం భా

రత వీరకుమార ప్రతాప విధ్వస్తమ్.

వ్యాః:- ఆసన్నేతి:- వింశతే దాసగాని ఆసన్నవింశాని, “సం
ఖ్యయాఽవ్యయాసన్న దూరాధి: సర్వాః సంఖ్యేయే” ఇతి బహు
వ్రీహిః, “బహువ్రీహా సంఖ్యేయే డజబిః గణాత్” ఇతి డచ్ సమా
సాంతః. “తి వింశతే” రితి తిశబ్దాంతః. తతో యోజనశబ్దేన విశే
షణ సమాసః. ఏకోనవింశతి యోజనాని, ఏకాధిక వింశతి యోజనాని

వేత్సర్థః. తైః, విస్తీర్ణా విస్తృతా, యా, సదీ సరిత్. తస్యాం స్థితాః శత్రూణాం నావః నౌకాః, తాసాం ద్వీపమానం సహస్రద్వయం, ద్వీజ్జనాః శత్రవః, తేషాం సర్వస్వం సర్వసమ్పత్, తేన సహ, సద్విజ్జన సర్వస్వం, శత్రూణాం సర్వస్వ మిత్సర్థః. భారత వీరకుమారయోః తారక రాజకుమారయోః, ప్రతాపేన పతాక్రమేణ, విధ్వస్తం సమ్పూర్ణతయా వినష్ట మాసీత్.

ఆనన్న వింశతియోజన పరిమితప్రదేశే నద్వ్యాం స్థితాః. ద్వీప మానసంఖ్యాకాః శత్రునౌకాః సస్వపదార్థైస్సాకం భారతవీరకుమార ప్రతాపాగ్నినా భస్మసాదభూవన్. శత్రునౌకాబలం సర్వం విధ్వస్తం బభూవ.

— ఆ ర్థ్యా గీ తి ల ఖ ణ మ్ —

ప్రథమపాదే ద్వాదశమాత్రాః, ద్వితీయపాదే వింశతి మాత్రాః ఏవమార్థ్యాగీతిర్భవతి, పాదాస్తే యతిః.

తా! పందొమ్మిది లేక యిరువదియొక్క యోజనములలోనున్న నది యందలి రెండువేల నౌకలు వస్తుసామగ్రితో పాటు తారకరాజ కుమారుల ప్రతాపాగ్నిలో దగ్ధమైనవి.

— అ ను మ్మ ప్ —

28. అభ్యమిత్రౌ సాంయుగీనౌ ధీరౌ భరతవర్షజౌ,

సమూలఘాతం ప్రత్యర్థి సేనం ద్వీపస్థ మాహతామ్.

వ్యా :- అభ్యమిత్రావితి :- అభ్యమిత్రౌ శత్రూణా మభిముఖం గచ్ఛన్తే, సాంయుగీనౌ యుద్ధవిశారదౌ, ధీరౌ ధైర్యయుక్తౌ భరతవర్షజౌ భారతభూమి సముత్పన్నౌ, తౌ విప్రరాజపుత్రౌ, ద్వీపస్థౌ ద్వీపే వర్తమానం, ప్రత్యర్థిసేనం శత్రుసైన్యం, “విభాషా సేనే త్యాదిహ

సేనా న్రస్య సపుంసకత్వమ్. సమూలం హత్వా సమూలభూతం, సాకల్య
మిత్యర్థః, ఆహతాం నాశయా మానతుః.

ధీరా యుద్ధనిపుణౌ శత్రుణా మభిముఖం గన్తుం సమర్థౌ తౌ
ద్విజరాజకుమారౌ, ద్వీపే వర్తమానం సర్వం శత్రుస్సైన్యం నిశేషం
నాశయాం చక్రతుః.

తా! ఆ తారక రాజకుమారు లిరువురును నిర్భయముగ శత్రు
వుల నెదుర్కొను శక్తిగలవారు, యుద్ధముందు జించి నేర్పులు, ధైర్య
పంతులు. అట్టి వారిరువురును, ఆ ద్వీపముందున్న శత్రుస్సైన్యము నం
తను నిశేషముగ నిర్మూలము గావించిరి.

— శార్దూల విక్రీడితమ్ —

29. ఉల్కాప ద్భూతప్త సీరగుళికాశ్రేణీ

ముహుః పాతితా

దోషాభూత మహ శృతఘ్నైః సర

ధూమాన్త కారాన్వితమ్.

భీరీ ఖాజ్జత ఖర్తనైః పృతిభట

ప్రాణార్థ మూర్ఛస్వలః

కాలోఽచూచర దారురావ రుచిరం

పిత్యా శివాసంహతిః

వ్యా:- ఉల్లేఖి:- బహుతప్తాః అధిక తాపయుతాః యాః సీర
గుళికాః, తాసాం శ్రేణీ వజ్రైః, ఉల్కాపతే నిర్గతవ్యాలేన.
“ఉల్కాస్యాన్నిర్గతవ్యాలా” ఇశ్వమరిః, వ్యాలాః పహితాగ్నివేత్త్యర్థః.
ముహుః పునః పునః, పాతితా విస్మయం. అహః దినం, శతఘ్నైభ్యః
అతిసరన్ నిస్మయః యః ధూమః, స ఏవ అన్తకారః అయః తేన అన్వితం
యుక్తం సత్, శతఘ్నై ధూమాచ్ఛా నితం స చిత్కర్థః దోషాభూతం

రాత్రి నివాసీత్. “అవ్యయస్య చ్ఛావత్వం నేతి వాచ్యమ్,” ఇతి నిషేధాత్ ఈత్వం న. ఊర్జస్వలః బలవాన్, కాలగ్నిమయః, భేరీణాం దుద్ధభ్యాది హద్య విశేషానాం, భాజ్యతే భర్తృనైః భీషణభాంకారధ్వనిభిః, ష్రుతిధటానాం శత్రుాణాం ప్రాణార్థం ప్రాణధనం అచూచురత్ అహోరయత్ అవజహరేత్పరః, శివానం హతిః శోష్ఠీసమూహః, రుధిరం శోణితం పీత్యా నిపీయ, ఆరురావ సమన్తా ద్యాతిస్య.

తిప్తాయః పిణ్ణనిభా సీసగోశ కాః బహవో విస్పష్టాః అగ్నిగోలా కౌశవన్. శతఘ్నీ సజ్జాతేన ధూమాన్ధకారేణ దినమపి రాత్రివ అన్ధకారబధుర మాసీత్. అతిభీషణైశ్చేరీ దుద్ధభి నినాదై రేవ మహాకాలః శత్రుాణాం ప్రాణధనస్య హహరత్ శివాసమూహః రుధిరం పీత్యా ధిరం దీర్ఘారావా సకరోత్.

— శార్దూల విక్రీడితాపృత్త లక్షణ ముక్తమ్ —

తా॥ కాల్చిన యుక్తు గుండలవలెనున్న సీసపు గుళికలు నిష్పకములవలె మాటి మాటికి విసరబడెను. బండి ఫిరంగులనుండి వచ్చు పొగ చీడటివలె గవ్వటచే బవలు రాత్రి యయ్యెను. భీషణ భేరీ భాంకారధ్వనిచే కాలము శత్రువుల ప్రాణధనము నవహరించెను. (అడ) శత్రుుల రక్తమును గడుపారఁద్రావి యురచుచుండెను.

— అ ను మ్మ వ —

30. అతులాహంపూర్వకా విభీషణా హమహమికా.

అ హౌపురుషికా సా ౭న ద హౌరాత్రాహ వక్రియా.

వ్యా :- అతులేతి :- సా వ్యసిద్ధా, అహశ్చ రాత్రిశ్చ అహో రాత్రి. తస్మిన్, ఆహవక్రియా యుద్ధవ్యాపారః. అహంపూర్వ మహంపూర్వ మిత్యాదికా క్రియా యస్యాం సా, “అహం పూర్వ మహం పూర్వమిత్యహం పూర్వకా క్రియా” ఇత్యమరః. విభీ

వణా అతిభయజ్ఞుః. అహమహమికా, అహం సమర్థః అహం సమర్థః ఇతి వచనం యస్యాం సా, “అహమహమికాతు సాస్యా త్పరస్పరం యో భవత్యహంభా ॥” ఇత్యమరః, అహంపురుషికా, అహం! పురుషోఽహం ఇతి దర్పయుక్తస్య పురుషస్య భావః యస్యాం సా, “అహంపురుషికా దర్పాద్వా స్వాత్సమాభవనాత్మనీ” త్యమరః, అసీత్ బభూవ.

తత్ర అహంరాత్రే యుద్ధమభవత్, లిస్మిన్మధే కేచన శిలాః, అహం పూర్వం యుద్ధం కరిష్యామి అహమేవ పూర్వం కరిష్యామి త్యవదన్. అన్యే కేచన అహం సమర్థో యోధు మహమేవ సమర్థ ఇత్సహంకారాదవోచన్, అపరే కేచన అహం! అహమేవ పురుషః వాన్య ఇతి దర్పా దబ్బువన్. ఏవం విధా అతులా అతిభీషణాచ యుద్ధవ్యర్థై రాసీత్.

తా! అచ్చట రేయింబవళ్ళు యుద్ధము జరిగెను, అందు, నేను ముందేగెదను నేను ముందేగెదననువారు కొందఱు, నేనే ముందుడను నేనే సమర్థుడను అని యహంకారముతోఁ బలుకువారు మఱికొందఱు. నేనే పురుషుడను నేనే పురుషుడని దర్పముతోఁ బలుకువారు ఇంకొక కొందఱునై వీరభటులుండిరి. ఆ యుద్ధమతి భయంకరమై సాటిలేనిదై యుండెను.

— శ మ్భు న ట న మ్ —

31. మహారణభువి తుగ్భట పాదయుగలై

ర్దులిత బాహుభి రపాస్తనయనై

రరోద్ధూరిజనై రనకృదస్త్ర పతితం

గజహయం సమతతార్త వినదమ్.

రథాయుధమణి భచితభూషణపటై

ర్ద్యుపిణయ త్సమరభూమి రభిలా

శ్రీ బీభీషత జన్మపటలం పరిరతం

బహు భయజ్ఞర కబన్ధనటనమ్

వ్యాఘ్ర మహారణేతి :- మహతీ విశాలా, రణభూః యుద్ధ
భూమిః, తస్యాం, తుల్యతం చిన్నం పాదయుగలం పాదద్వయం యేహం
తైః, లులితో లులితో బాహూభుజౌ యేహం తైః, అరిజనైః శత్రు
భిః, అసక్తౌ వారం వారం, ఆగోది ఆక్రందితమ్. అస్త్ర పతితం ఆయు
ధాహతం, గజాశ్చ హయాశ్చ గజహయం, సేనాజ్ఞత్వా దేకవద్భావః.
మాతక్లాశ్చ సమూహ ఇత్యర్థః. ఆర్త నివదం, ఆర్తనాదం, అసక్తౌ
పునః పునః, సమతత విస్తారయామాన, అఖిలా నర్వా, సమరభూమిః యుద్ధ
భూమిః, రథైః స్థందైః, ఆయుధైః శస్త్రైః, ఖచితభూషణైః, రత్న
ఖచితా భరణైః పక్షైశ్చ వస్త్రైశ్చ వ్యవణయత్ వ్యాప్తా బభూవ.
బహుభయ జ్ఞరం బహుభీతిదం, యత్ కబన్ధనటనం శిరోహీనశరీర
నృత్యం, పరిరతం నూనాసక్తం, జన్మపటలం జమ్బుకాది మృగసమూ
హం అబీభీషత అబీషయత్ .

తస్మిన్ మహాజ్ఞే యుద్ధభటాః చిన్న పాదాః అవగతనయనాః
విచ్ఛన్నభుజా స్పందః గుదస్థాః ఖడ్గాద్యాయుధైః కృత్రావయవాః
గజా హయాశ్చ ముహుర్ముహు రార్తనాదా న్మృశ్చనః భూమా
శేరతేస్తృ, సర్వమపి యుద్ధ తలం తత్తలై రాయుధైః. భృష్టైః రత్న
భరణైః, భగ్నైః రథైః, శస్త్రైః వస్త్రైశ్చ, సంవృతా బభూవ, అరీణాం
శిరోహీనదేహః (కబన్ధా) మాంసశోణిత లోలుపాసి జమ్బుకాది
మృగాన్ తాగ్రసయన్తిస్తృ.

— శమ్భునటన వృత్తలక్షణమ్ —

“జననభా జజనభా లగౌ శమ్భునటనమ్”

జ-న-న-భ - జ-జ-న- భ-ల-గాః గణాః, మట్టు, అప్టను, వట్టు,
మట్టుచ యతిః.

తా! ఆ యుద్ధరంగమునఁ బాదములుతెగి, కన్నులూడి, చేతులు పోయిన వీరభటులు దుఃఖించుచుండిరి. ఆయుధ ఘాతములచే నేలపైఁ గూలిన యేనుఁగులు గుఱ్ఱములను మాటిమాటికి నాత్తనాదములను విడుచుచున్నవి. ఆ రణరంగమంతయును, విరిగిన రథములతో, బడిన యాయుధములతో, జెదరిన రత్నాభరణములతో, జూరిన బట్టలతో, గప్పుబడి యుండెను. మొండెములు గంతులువేయుచు, మాంసమును దినుచున్న కూరజంతువులను భయపెట్టుచుండెను.

— కౌశ్యప దా —

32. వ్యాకులయుద్ధే పరస్పర మేవ

భీకర రిపవ ఉషసి మాహూ రతున్

ద్రాగ్ధ్వతశేషా నుహభయకమ్పితా

శృరణ మయు రధికరణ జయిన్.

జాహుగణాహివృజం చరణోత్కరోరు

కమతపరికర మసిత శిరో

రుట్పయశైవాల సజ్జాయ మద్భుతం

రుధిరజల మభవ దమిత సరః.

వ్యా :- వ్యాకులశీతి :- వ్యాకులం విహస్తం చ తత్ యుద్ధం ఆయోధనం తస్మిన్, కింక ర్తవ్యతాశూన్యే సమరే ఇత్యర్థః. 'విహస్త వ్యాకుతా సమా' విత్కమరః. భీకర రిపవః భయజ్ఞుర శత్రువః, ఉషసి వృభాత సమయే, ముహూః పునః పునః, పరస్పరమేవ అన్యోన్యమేవ, అతుదన్ అపీడయన్. మాతశేషాః మాతావశిష్టా భటాః, మహతా భయేన అధిక భీత్యా, కమ్పితాః చలితాః, దాక్ శీఘ్రమేవ, అధికరణ జయినాం రణే అధికం జయ మాప్నువతాం వీరాణాం, శరణం, అయుః పాపృః బాహుగణాః భుజవజ్రయ ఏవ అహివ్రజాః సర్పగణాః యస్మిన్ తత్, చరణోత్కరాః పాదసమూహ ఏవ ఉరుకమతాః

బృహత్సంహితాః శేషాం పరితః యస్మిన్ తత్, అసితాః నీలాః శిరో
రుహం కేశ-... చ మూః సమూహో వవ శైవాల సజ్జయః
జలనీ లీచనాః యస్మిన్ తత్ రధిరం శోణితమేవ, జలం యస్మిన్
తత్, నత్ సుతరః అపారితాః, అద్భుతం అశ్చర్యకరం యథా
తథా, ... సీత్, గోమాలజ్జారః

... యే ఆగ శే సతి, తస్మిన్నాయోధనే. అతిథయజ్జరా
రివహః. ... రనోన్యమేవ నిజఘ్నః. హతశేషా భటాః
భయకమ్పితాః విజయినాం నీరాణాం శరణ మవాపుః. తస్మిన్రణరజే,
అమితైర్భూభుజజ్జమైః, అపారైః పాదకచ్ఛపైః. అతినీలైః కేశశైవా
లైః. అతిశైవైః శోణితజలైశ్చ పరిపూర్ణ మాశ్చర్యకర మపారం సరో
వర మావర్జమావ.

— క్రొళ్ళ వదానృత్త లక్షణమ్ —

“క్రొళ్ళవదా భౌస్థా సః నాన్దౌ ఇమశరవసుముని విరతి రిహ
భవేత్.

భ-ను-స-మ-న-న-స-స-గాః గణాః. విరతి ర్నదృశ్యతే
సళ్ళను పంచను అష్టను సప్తను యతిః.

తా॥ పృథాతమగు సరికాయుద్ధమున నేమిచేయుట కుండోచక.
యా శత్రువులు వారిలోవాదే యొకరి నొకరు పొడుచుకొనిరి. చావగా
మిగిలినవారు భయకంపితులై జయించినవారి శరణుజొచ్చిరి. ఆయుద్ధ
రంగమంతయు నొక పెద్ద యెలువుగా మారెను. అందు రక్తమే జలము.
తెగిన చేతులే పాములు, తెగిన పాదములే తాచేళ్ళు. నల్లని జుట్టే
నాచుతీగలుగ నుండెను. ఆ సరోవరము చూచుటకు మిక్కిలి యాశ్చర్య
జనకముగ నుండెను.

— తస్మి —

33. కృత్రవదోఽపి ప్రతిభటం జహాతి

ద్యౌధవరః సపది జహిజహితి

క్రుద్ధ మనంసీ ద్విజయుగ మనుహ్

త్కశ్చి దనూనయూని నమనసే

శత్రు మహర్షీ ద్దురిగతి చతురః

ప్రాప్తజయో యుతిరి హర హరే

ప్ర మనావీ ద్విజయుగ మతులం

నైశికవజ్జ్వి రిథ మహి నుహితి,

వ్యా :- కృత్రవద ఇతి :- కశ్చిత్ యోధరః యుద్ధభటః, కృత్రవదోఽపి నికృత్ర పాదయుగలోఽపి సపది సదనః. జహి జహి ఇతివదన్, ప్రతిభటం శత్రుం, అ.ధీత్ జహానః. క్రుద్ధమనంసీహారే ద్వేవాచ్యే ఇత్యనే ద్విరుక్తిః కశ్చిత్ అనుహ్ త్ కశ్చిః, అనూన యుధి అధికయుద్ధే, క్రుద్ధం కుపితం, విజయనం ప్రాప్తవిజయం, నమ నమ ఇతి వదన్, అనంగీత్ ననాహి. ద్దురిగతౌ శత్రుగమనే, చతురః నిపుణః, ప్రాప్తజయః విజయూ. కశ్చన, ఘటితి శీఘ్రం, హర హర ఇతి వదన్, శత్రుం ద్విషం, అహర్షీత్ జహాన. అథ అనన్తరం, నైశిక వజ్జ్విః సేనానివహః, అతులం అనన్తరం, ద్విజయుగం బ్రహ్మకృత్త్ర కుమారద్యయం, నుహి నుహి ఇతి వదన్, క్షిప్రం శీఘ్రం, అనావీత్ నునావ.

నికృత్ర పాదోఽపి కశ్చిద్యోధాశత్రుం జహిజహితివదన్ జహాన. అవరః కశ్చిత్ కుపితం విజయనం ప్రాప్తవిజయం నమనసేతి వదన్ననామ, అన్యః కశ్చన విజయూ ద్దురిగమనం బ్రహ్మకృత్త్ర హర హర ఇతివదన్ జహాత. సర్వోఽపి నైశికవర్గః కుమారద్యయ ముపేత్మ్య నుహి నుహితి వదన్ స్తుతిమకారీత్.

— తస్మిన్పత్ర లక్షణమ్ —

“భూతము నీనైర్వృత్తి రిహ భతనాః స్థా భనయాశ్చ యది భవతి తస్మిన్”

భ-త-న-న-భ-భ-న యాః గణాః. పశ్చిను సప్తను ద్వాదశ సుచ యతిః.

తా|| యుద్ధవీరుడొకఁడు, తన పాదములు తెరిపడినను, శత్రువును జేరి, చంపుము చంపుము అని పలుకుచుచంపెను. మఱియొక శత్రువీరుడై కుపితుడై జయమునుగాంచియున్న వీరునిజూచి మ్రొక్కుము మ్రొక్కుము అనుచు మ్రొక్కెను.

ఇంకొక వీరుడు జయమునుగాంచి, త్వరిత గమనమున శత్రువును జేరి, లాగుము లాగుము అనుచు లాగెను. సైనికసమూహమంతయును, ఈ విప్రరాజకుమారద్వయమును జూచి, పొగడుము పొగడుమని పలుకుచు బోగడెను.

— శి ఖ ర ణీ —

౩4. క్వచి త్కేశాకేళి వ్యధిత చితురో భిక్షుక ఇవ
క్వచి న్ముష్టి ముష్టిన హతదశనో విత్తదశమి
క్వచి ద్బాహబాహ పృశమితఖలో వాతకి సమః
క్వచి ద్దణ్డాదణ్ణి ద్విడస్సగమితో రోచన ఇవ.

వ్యా :- క్వచిదితి :- క్వచిత్ కుత్ర చిత్ప్రదేశే వ్యధితః వ్యథా వీడితః చితురః కేశభారః యస్య సః. ద్విట్ శత్రుః, భిక్షుక ఇవ, కేశా కేళి కేశయుద్ధం, అకరోదిత్య ధ్యాహారః, కేశేషు కేశేషు గృహీత్వా ఇదం యుద్ధం ప్రవృత్తం కేశాకేళి. క్వచిత్ కుత్రచిత్ స్థలే, హతదశ సః అపగత దస్తః, ద్విట్ రిపుః, అవి త్తదశమి ఇవ ధనహీనః అతివృద్ధ

ఇవ, ముష్టిముష్టి ముష్టియుద్ధం అకరోత్, ముష్టిభిశ్చ ముష్టిభిశ్చ
 ప్రహృత్య ఇదం యుద్ధం ప్రవృత్తం ముష్టిముష్టి, క్వచిత్ కుత్రచిద్భాగే,
 ప్రశమితబలః క్షీణసత్త్వః, ద్విబ్ రిపుః, చాతకిసమః వాతరోగీవ, “వాత
 రోగీతు వాతకి” రిత్యమరః, బాహాబాహి బాహుయుద్ధం అకరోత్,
 బాహాభిశ్చ బాహాభిశ్చ ప్రహృత్య ఇదం యుద్ధం ప్రవృత్తం బాహా
 బాహి, క్వచిత్ కుత్రచిత్ దేశే, అస్యగమితః రుధిరాక్షః, ద్విబ్ శత్రుః,
 రోచన ఇవ కూటశాల్యలీ వృక్ష ఇవ, “రోచనః కూటశాల్యలీ” త్యమ
 రః, దణ్డాదణ్డే దణ్డయుద్ధం, అకరోత్, దణ్డైశ్చ, దణ్డైశ్చ ప్రహృత్య
 ఇదం యుద్ధం ప్రవృత్తం దణ్డాదణ్డే, ఉపమాలజ్ఞానరః.

కేశభార పీడతాః కేచన రిపవః కుత్రచిత్ భిక్షుకా ఇవ కేశ
 యుద్ధమకుర్వన్, క్వచిదపగత దస్తాశ్చత్రీవః అతివృద్ధా ఇవ ముష్టియుద్ధం
 చక్రుః, క్వచిద్బలహీనాః రిపవః వాతరోగీణ ఇవ బాహుయుద్ధ మకుర్వత,
 క్వచిత్ రక్తసిక్తదేహా అరయః శాల్యలీవృక్షా ఇవ దండయుద్ధమకర్షుః,
 శిఖరణీ వృత్తలక్షణస్తూత్రమేవ.

తా! ఒకచోట, ముష్టివారు జాట్లుపట్టుకొని పోరాడుచున్నట్లు
 కొందఱు శత్రువులు కేశయుద్ధమును గావించుచుండిరి. వేరొకచోట
 దంతములూడిన మఱికొందఱు కదలలేని ముగలివారువలె ముష్టియుద్ధ
 మును జేయుచుండిరి. ఇంకొకచోట బలహీనులైన శత్రువులు వాత
 రోగులవలె బాహుయుద్ధమును జేయుచుండిరి. మఱియొకచోట మఱి
 కొందఱు రక్తసిక్త శరీరులై బూరుగు చెట్లవలె కఱ్ఱలతో, గొట్టుకొను
 చుండిరి.

— మ త్రా క్రి డా —

35. వేగోద్యుద్ధమా౨ న౨ భేద్యం

సమచలయదసమ శరపట౨౦

యన్త్రం భూమ్యాం నిక్షిప్తం ప్రాస్ఫుట
 దమిత భటవర హృదయ భయదమ్,
 అశ్వీయం పాదాతం శత్రుం స్మ తమయతి
 త మతులిత మదగజతా
 మేఘద్వారా ద్యౌధశ్రేయాక్షి పదసక్య
 దఖిలగతి శుచిగుళికాః.

వ్యా :- వేగోద్యదితి :- అభేద్యం భేత్తు మశక్యం, వేగేన ఉద్యన్ భూమిః యస్మా తత్ వేగోద్యద్ధానుం, తత్ అనః శకటం భూమిశకట మిత్యర్థః. “క్రీ బే2న శ్చకటో2స్త్రియా” మిత్యమరః, అసంఖ్యా అతులః, శితాః తీర్ణాః, యే శరాః నారాచాః, తేషాం నికరం సమాహం సమచలయత్ విససర్జ. భూమ్యాం ధరణ్యాం, నిక్షిప్తం నిక్షేపితం, యన్త్రం యన్త్రవిశేషః, అమితాః అనంతాః, యే భటవరాః యోధారాః, తేషాం హృదయభయదం మనోభయ దాయకం సత్, ప్రాస్ఫుటత్ స్ఫుటిత మసూత్, అతులితా అసవృళా, మదగజతా మత్త సూతజ్జ్వలజ్జ్వలి, గజానాం సమూహో గజతే త్యర్థః అశ్వీయం అశ్వ సహితం, పాదాతం పదాతిముక్తం, తం శత్రుం రిపుం, తమయతిన్మరణం, యోధశ్రేణీ, యుద్ధభటసేవహః, ‘మేఘద్వారాత్ ఆకాశాత్, ‘మేఘద్వారం మహాబిల’ మిత్యమరః. అసక్యత్ అనేకవారం, అఖిల గజాః సర్వత్ర సంచారిన్యా యాః శుచిగుళికాః శ్వేతాగ్ని గోలకాః, తాః అక్షిపత్ చిక్షేప.

అభేద్యం భూమిశకట మనంత్రా నీవృ బాణానస్పృశత్. భూమి ప్తం యన్త్రం స్ఫుటిత్వా వీరభట హృదయానాం భయముత్పాదయమాన, మదగజ సమూహాః హయపదాతినసహితం రిపుం మమర్ష. యోధవరాః ఆకాశా దనేకా సగ్నిగోలాన్ అసక్య దక్షిపన్.

— మత్తా క్రీణావృత్త లక్షణమ్ —

“మత్తాక్రీడా మాత్సానా సర్లిగితి భవతి వసుశర దశయతియతా”
 మి-మి-త-న-న-న-న-న-ల గాః గణాః, అష్టను పంచను దశను యతిః.

తా! అతిశయము నభేద్యమునగు ధూమశకటము పొగను జమ్ముచుఁ దీవ్రమైన కాణవర్షమును గురిపించుచుండెను. భూమిలోఁ బాతించుచిన యంత్రము బృహద్దై శత్రుభట హృదయములకు శయమును గలిగించెను. మత్తమాతంగ యూధము విజృంభించి గుడ్డము లతోఁ గాల్చులముతో నిండివ శత్రువును గ్రుమ్మెను. యుద్ధవీరు లాక సమునుండి మాటిమాటికి తెల్లని యగ్నిగుళికలను వినరిరి.

— మ త్తే థ మ్ —

36. పాదాత కాన్తిక భటక్ష తృహన్తిపక

సాహస్ర చర్మి రథికా

శ్వారోహ కావచిక శక్తిక హైతిక

ధనుస్మన్మయాఽ రిప్పతనా,

విరోత్తమ ద్విజపరేణ్ణా శ్రాపకఖి

నష్టా పకజ్జతతివ

ద్దుర్బుచ్చమూపతి రజయోఽ వి

భారతభుజాశౌర్య పజ్జర నిజధః

వ్యా :- పాదాతేతి :- పదాభ్యా మతతి గచ్ఛతీతి పదాతిః. తేహం సమూహః పాదాతం, పత్రిసంహతి రిత్యర్థః. “పాదాతం పత్రి సంహతి” రిత్యమరః. కుస్తం పరహరణం ఆయుధం అస్సేతి కాన్తికః ప్రాసిక ఇత్యర్థః. “సమా ప్రాసికాన్తికా” నిత్యమరః. తే కాన్తికాః, భటాః యోధాః, శత్రుః సారథయః, హస్తాః హస్తీహస్తీపకాః, హస్తీపకా ఏవ హస్తీపకాః, స్వాధే అన్. చిత్వా ద్వృద్ధిః, హస్తా రోహ ఇత్యర్థః. ఆధోరణా హస్తీపకా హస్తారోహ నివాహిని” ఇత్యమరః. సాహస్యాః సహస్రిణః, సహస్రిభట సమబలయూతా ఇత్యర్థః. “బలినో యే సహస్రేణ సాహస్యాస్తే సహస్రిణః” ఇత్యమరః. చర్మిణః ఫలక పాణయః, ఫేటక ధారిణ ఇత్యర్థః. “చర్మిఫలక పాణిస్యా” ఇత్యమరః.

రథితాః రథినః, అశ్వారోహః సాదినః, కావచితాః పర్మధారిణః, శాస్త్రీ
 కాః శక్తిహేతికాః, శక్త్యాయుధా ఇత్యర్థః, “శాస్త్రీక శక్తిహేతిక”
 ఇత్యమరః. హైతికాః నైస్త్రిం శికాః, ఖడ్గపాణాయ ఇత్యర్థః. ధనుష్మ
 న్తః ధానుష్కాః, స్వయాపం యస్యాః సా సాదాతి— ధనుష్మన్తయా,
 ప్రాచుర్యార్థేమయత్. అరివృతనా శత్రు)సేనా, పతజ్జ తతివత్ శలభ
 సమూహ ఇవ, వీరోత్తమా వీరశ్రేష్ఠా యా ద్విజవరేశ్వో బ్రాహ్మణ
 క్షత్రియ శ్రేష్ఠా, తయోః పృతాప ఏవశిఖ అగ్నిః, తస్మిన్, పృతా
 పాగ్నా, నష్టా దగ్ధా బభూవ. అజయ్యౌఽపి జేతు మశక్యౌఽపి, క్షయ్య
 జయ్యౌ శక్త్యార్థే ఇతిపాణినిః. దుర్బుదాం రిపూణాం, చమూఃపతిః
 సేనానాయకః, భారతయోః భారతసీరయోః తారక రాజకుమారయోః
 భుజాశౌర్యం భుజబలం, తదేవ పజ్జరం బద్ధనం, తత్ గతః ప్రాప్తః,
 బద్ధోఽ భూదిత్యర్థః.

సకలవిధ సైనికై స్సముపేతా శత్రు)సేనా సర్వాపి భారతసీర
 పృతాపాగ్నా పతితా శలభసమితి రివ దగ్ధాబభూవ. బలవాసపి శత్రు)
 సేనాపతిః ద్విజరాజకుమారాభ్యాం నిగ్మహీతః బద్ధోబభూవ.

— మత్తేభ వృత్త లక్షణమ్ —

“తభా జజౌ సరా నగౌ మత్తేభ విక్రీడితమ్,

“త-భ-జ-జ-స-ర-న-గ-గణాః, వ-సిద్ధమత్తేభ విక్రీడిత
 లక్షణస్య విలక్షణమేతత్.

తా॥ శాల్బలము, ఈటెలవారు, వీరభటులు, సారథులు, సాదులు
 బలవంతులు. [వస్తాదులు] డాలుపట్టినవారు, రథికులు, అశ్వారోహకులు,
 కవచధారులు, శక్తిధారులు, ఖడ్గధారులు, ధనుర్ధరులు మున్నగు వీర
 పరులతో నిండిన యా శత్రు)సైన్య మంతయును, మిడతల దండువలె,
 ద్విజకుమారుల ప్రతాపాగ్నిలోఁబడి దగ్ధమయ్యెను. బలవంతుఁడైనను,
 శత్రు)సేనాధిపతియు వీరికిఁ జిక్కి బంధితుడయ్యెను.

— సు ము ఖి —

37. యువరాజ మధేక్షితుం క్షత

వ్యధితం విజయ పృమోదితమ్,

శిబిరేఽ భృమతాం సుహృద్వరౌ

కృతినౌ మహిదేవ భూభుజౌ.

వ్యా :- యువరాజమితి :- అథ యుద్ధసమాప్త్యనంతరం, కృతినౌ నిపుణౌ, సుహృద్వరౌ మిత్రశ్రేష్ఠౌ, తౌ మహిదేవ భూభుజౌ భూసుర భూపతికుమారౌ, క్షతవ్యధితం క్షతపీఠం, విజయపృమోదితం విజయ సస్తుప్తం, యువరాజం సార్వభౌమ సోదరం, ఈక్షితుం దృష్టం, శిబిరే పటకుటీరే, అభృమతాం బభృమతుః.

విజయానంతరం తౌ తారకరాజకుమారౌ శస్త్రప్రీడితమపి విజయ లాభేన సస్తుప్తచిత్తం తం సార్వభౌమ సోదరం ఏక్షితుం పటకుటీరే పర్యభృమతామ్.

— సుముఖి వృత్త లక్షణమ్ —

“న సజా భభరా లగౌ సుముఖి.”

న-స-జ-భ-భ-ర-ల-గాః గణాః దశసు దశసు యతిః, పూర్వార్థస్య లక్షణమేతత్ ఉత్తరార్థమేవ మేవోన్నయమ్.

తా! గాయములతో బాధపడుచున్నను, విజయము తమకులభించినదని యానందించుచున్న యా సార్వభౌమ సోదరుని జూచుటకై యా కుమారవరు లిరువురును శిబిరములో నటు నిటు దిరుగుచుండిరి.

— మ త్ర మ యూ ర మ్ —

38. శయాధీనం నీరవిపాసుం క్షతబాహుం

తా వాత్మానౌ లోకితు మిచ్ఛం రణధీరమ్,

రక్తసావాద్యక్తు మశక్తం బహు దృష్ట్యా
దుఃఖాతీతా వష్యణుమాత్రం రుదితస్మి.

వ్యా:- శయ్యాధీనమితి:- శయ్యాయా మధీనం పర్యజ్ఞా-
శ్శితం, నీపిపానుం జలం పాతు మిచ్ఛం, క్షతౌ బాహూభుజౌ యస్య
తం, ఆత్మానా తౌ ఆత్మహుపిశౌ అథవా ఆత్మనీనా తౌ కుమారవరా,
స్వా, లోకితుం వీక్షితుం, ఇచ్ఛం కాంక్షంతం, రణధీరం యుద్ధే అవలా-
యినం, బహు అధికం యథా కథా, రక్తస్యావాత్ రుధిరావగమాత్,
వక్త్రం భాషితుం, శక్తం అగ్రార్థం, తం యువరాజం. దృష్ట్యా ఆలోక్య,
దుఃఖం అతీతా వషి దుఃఖురహి బావషి, తౌ కుమారా, అణుమాత్రం
ఈషన్మాత్రం, రుదితః స్మ ఆరుదతమ్.

కేవలం శయ్యామేవాశ్శిత్య తిష్ఠంతం విక్షతభుజం నిస్సృత
రుధిరతయా వక్త్ర మవ్యశక్తం జలపానాభిలాషిణం స్వాద్రష్టు మిచ్ఛం
తం రాజసోదరం వీక్ష్య దుఃఖాతీతా వషి తౌ కుమారా క్షణమాత్రం
కించదరో దిష్టామ్.

— మత్త మయూర వృత్త లక్షణమ్ —

వేదై రన్యై వ్రా యగుగా మత్తమయూరమ్,

మత్త-య-న-గాః గణాః చతుర్షు నవను యతిః.

తా! ఆ సార్యభౌముని సోదరుడు శయ్యమీడనే పడియుండెను.
చేతులు కదులకుండెను. శరీరమున్న రక్తమెక్కువగా బోవుటచే
మాటలాడుటకు గూడ శక్తి చాలకుండెను. నీరు త్రాగవలెనని యను
కొనుచుండెను. ఈ కుమారవరులను జూడఁ దలంచుచుండెను. అట్టి
యువరాజును జూడగనే దుఃఖమెఱుంగని వార్తెనను వీరిరువురును
కొంచెము దుఃఖించిరి.

— ఉపస్థితమ్ —

39. ద్విజాతిమణి ముర్వీభృద్వతఃసో
జగాద కరుణార్ద్రస్వాంతః శ్రీమి,
దయామయ మహాత్మన్ భూమిదేవ
త్వమహ్నసి చికిత్సాం కర్తుం యామి.

వ్యా:- ద్విజాతిరితి :- ఉర్వీభృత్ అం రాజ్యం వతంసః శిరో భూషణం, రాజకుమారః, కరుణార్ద్ర స్వాంతః దయాకృత్ చిత్తస్యన్, ద్విజాతిమణిం వివరత్నం తారకం, దయామయ కరుణామయ! మహాత్మన్ మహానుభావ! భూమిదేవ భూమర! త్వం భూనాన్, అస్యయువ రాజస్యః చికిత్సాం రోగప్రతిక్రియాం, కర్తుం విధాతుం. అహ్నసి సమ ర్థోఽసి, ఇత్థం ఇతి. జగాద అవోచత్.

తదానీం రాజపుత్రః యువరాజం వీక్ష్య కరుణార్ద్ర హృదయ స్సన్, స్వమిత్రం తారక ముద్దిశ్య. భో మహాత్మన్ భూమరశేష్! అస్య చికిత్సాం విధేహి ఇతి అవదత్.

— ఉపస్థిత వృత్త లక్షణమ్ —

“ఉపస్థిత మిదం జ్ఞే త్వే సగురురం చేత్.”

జ-స-త-స-గాః గణాః. పాదే యతిః.

తా|| ౬: యువరాజును గాంచినంతనే రాజకుమారుని మనస్సు కరిగెను. వెంటనే తారకునిజూచి, ఓదేవ! భూనురాగ్రిణీ! ఈతని బాధలను నివారింప నీవే సమర్థుడవు, త్వరగా వీనికి చికిత్స గావింపు మని కోరెను.

— మన్తాకాంతా —

40. అపృత్యామీ నహజనద్భశ స్పర్శభౌమానుజోఽయం
క్రాంత శృంతృత నిజభుజోఽప్యైవయోస్సజ్జ మిచ్చుః,

సర్వజ్ఞ స్త్వం స్వపచర మవ పాశయైనం మహాత్మన్
నస్యా దీప్యగ్విజయ మహిమాఽస్మాద్వి నా సార్థకోఽద్య.

వ్యా :- అస్మదితి :- అస్మత్స్వామీ అస్మాకం ప్రభుః సార్వ
భౌమః, సహజసద్భవః సోదరసమానః. అయం ఏవః, సార్వభౌమాను
జః చక్రవర్తి సోదరః, శ్రాస్తః క్షీణస్త్యః. శస్త్రక్షతనిజభుజోపి
ఆయుధచ్ఛిన్న బాహు రపి, అవయోః నా, సజ్గం సజ్జతి, ఇచ్ఛుః
కాంక్షమాణః. త్వం భవాన్, సర్వజ్ఞః సర్వం జానాసి. స్వపచనం
స్వీయ ప్రతిజ్ఞావాక్యం, అవరక్ష, మహాత్మన్ మహానుభావ ! ఏనం
యువరాజం, ప్రాణయ జీవయ, అద్య ఇదానీం, ఈద్యగ్విజయమహిమా
ఈదృశవిజయలాభః. అస్మాద్వి నా అముం వినా, సార్థకః సఫలః, నస్యాత్
నభవేత్.

హే మహాత్మన్ తారక ! సార్వభౌమః అస్మాకం సోదరుల్యః
తస్మానుజః అయమవ్యస్మాకం సోదర సమాన ఏవ. ఆయుధ చ్ఛిన్న
గాత్రోఽవ్యయం అస్మత్సజ్జతి మభిలషతి. భవాంస్తు సర్వజ్ఞః, భవ
త్సోదరం భవతే దాస్యామీతి యా ప్రతిజ్ఞా సార్వభౌమ సన్నిధౌ
త్వయా కృతా తాం పరిపాలయ. అముం ప్రాణయ, నోచే దిదానీ
మస్మత్సమ్మాదితోఽయం విజయః అముం వినానిరర్థక ఏవ భవేత్.

— మహాకావ్యా వృత్తలక్షణ స్తోత్రమేవ —

తా॥ ఓయీ ! తారకమహాశయా ! సార్వభౌముఁడు మనకు
సోదరునివంటివాఁడు. ఈతఁడు గూడ మనకట్టి వాఁడేగదా ! యుద్ధ
మున క్షతగాత్రుఁడై యుండియు నీ యువరాజు మన సహనాసము
నర్థించెను, నీ వన్నియు నెఱింగినవాడవు. నీసోదరుని నీ కప్పగించెదనని
సార్వభౌమునికడఁ బ్రతిప గావించితివి. నీ మాటను నిలుపుకొనుము.
వీనిని బ్రతికింపుము. వీఁడులేకుండ మన మేగినచో నీ విజయలాభ మం
తయు నిష్ఫలమే యగునునుమా ! అని పలికెను.

— మూ క్తి క మాలా —

41. శస్త్రచికిత్సాం యుటితి స కుర్వన్
జౌషధ మస్మై తదుపరి యచ్ఛన్
వార్త మశాన్వీదము మతివేలం
తత్క్షణకాలేఽద్యుత మహిమాధ్యః.

వాక్య :- శస్త్రీతి :- అద్భుతేన మహిమా సామర్థ్యేన ఆధ్యః
పూర్ణః, సః తారకః, తత్క్షణకాలే సద్యవవ, యుటితి శీఘ్రం, శస్త్ర
చికిత్సాం శస్త్రవైద్యం, కుర్వన్ ఆచరన్, తదుపరి తదనంతరం, అస్మై
యువరాజాయ, జౌషధం యచ్ఛన్ దదత్, అతివేలం అత్యంతం, అముం
రాజసోదరం, వార్తం అఱిగం అశాన్వీత్ చకార. “వార్తం ఫల్గున్య
రోగేచ” ఇత్యుమరః.

— మూ క్తి క మాలావృత్త లక్షణమ్ —

మూ క్తి క మాలా యది భతనాదౌ.

భ-త-న-గ-గాః గణాః, పశ్యసు సప్తను యతిః.

తా! రాజకుమారుని మాటలను వినిన వెంటనే యతి మహిమో
పేతుడైన యా తారకుడు, వేగముగా శస్త్రచికిత్సను గావించి,
మందుత్రాగించి, యా యువరాజుని రోగవినిర్మూలముగా గావించెను.

— లక్ష్మీ క్తి :- —

42. తిలకయకృత్త్విహ కశేర్వాన్త్ర రుధిరపలల హృదయమన్య
థమగిక పాలః క్షితిదేవః పృకృతి మగమయత పరిశోధ్య.
స పిపది మూర్ఖాల మభీక్షం నరపతి సహజముదమిమిలత్
ప్రథితన్మపాలోఽన్మబుభుక్షుః సరథస మఘనద మృతవధ్యమ్
వాక్య :- తిలకీతి :- తిలకం క్లోమ, కుక్షౌ స్థితః శోణః మాంస
విశేష ఇత్యుమరః. “తిలకం క్లోమ” ఇత్యుమరః, యకృత్ కాలఖడ్గా,

పక్షా దక్షిణభాగే స్థితః కృష్ణవర్ణో మాంస విశేషః ఇత్యర్థః. 'కాల
ఖడ్గముకృతీతు సమే ఉభే" ఇత్యమరః. స్త్రీహా గుల్మః. హృదయే
వామ భాగే స్థితః పీతో మాంస విశేష ఇత్యర్థః. "గుల్మస్తు
స్త్రీహా పునీ"త్యమరః. కశేరుః పృష్ఠాస్థి. "పృష్ఠాస్థీతు కశే
రుకా" ఇత్యమరః. ఆస్త్రం పురీతత్, భుక్తస్య ఆహారస్య విభజనకర్తా
నాడీ విశేష ఇత్యర్థః. "ఆస్త్రం పురీత" దిత్యమరః. రుధిరం శోణితం,
పలలం ఆమిషం, హృదయం హృత్, పద్మాకారో మాంసవిశేష ఇత్య
ర్థః. "హృదయం హృద్"ిత్యమరః. మన్యా పశ్చాద్గ్రీవాసిరా, గ్రీవా
యాః పశ్చాద్భాగే స్థితా సిరా ఇత్యర్థః. "పశ్చాద్గ్రీవాసిరా మన్యా"
ఇత్యమరః. ధమనిః నాడీ బృహన్నాడీ విశేష ఇత్యర్థః. "నాడీతుధమని
స్సిరా" ఇత్యమరః. కపాలం కర్పరం, "స్యాత్కర్పరః కపాలోఽస్త్రీ"
ఇత్యమరః. ఏషాం సమాహారః తిలకయశ్మత్ కపాలం, తిలకాది కపా
లాస్తా స్ఫరీరావయవాన్, ప్యాణ్యజ్జత్వాదేకవద్భావః. పరిశోధ్య పరి
శీల్య, పరిశుద్ధాస్మత్త్వా, క్షితిదేవః భూసురః తారకః, ప్రకృతి మన
యత్, సహజస్థితీ నకార్షీత్. యథాపూర్వమకరో దితిభావః, సః తార
కః, సవది సద్యః అభీక్షం అత్యస్తం, మూర్ఖాలం మూర్ఛితం, అవగత
చైతన్య మిత్యర్థః. "మూర్ఖాలే మూర్తమూర్ఛితా" వి త్యమరః. సర
పతి సహజం రాజసాదరం, ఉదమమీలత్ ఉన్మిషన్నయన మకార్షీత్.
ప్రధితనృపాలః ప్రసిద్ధో యువరాజః, అన్నబుభుక్షుః అన్నం భోక్తు
మిచ్ఛుః. సరభసం అశిశీఘ్రం, అమృతపథ్యం అమృతతుల్య మారోగ్య
ప్రద మాహారం, అఘసత్ అభక్షయత్.

స తారక స్సత్వరం తిలకాదికపాల పర్వస్తం శరీరావయవభాగా
స్పరిశీల్య పరిశోధ్య యథాపూర్వస్థితీ నకార్షీత్. తతః మూర్ఛితం యువ
రాజ మున్మీలిత నయన మకరోత్. తదా రాజసాదరః క్షుత్ప్రీడితః అన్న
బుభుక్షు స్సన్నమృత సమానం పథ్య మాహారం బుభుజే.

— లక్ష్మీ వృత్తలక్షణమ్ —

"సప్తవింశతి గురవః త్రయో లఘవః ఇత్యేవం త్రింశదక్షరాచే

ల్లక్ష్మీ రభవతి. ఏతల్లక్షణం తద్విలక్షణ మివ. భాతి.

తా|| ఆ తారకుడు రాజసోదరుని కుక్ష్మీయందున్న నీరుతిత్తిని, యక్క
స్త్వీహములను, వెన్నెముకను, పేగులను, రక్తమాసంసములను, హృద
యమును, మెడ వెనుకనున్న పెద్దనాడిని, ధమనిని, కపాలమును, పరిశీ
లించి, పరిశోధించి, వాని నన్నింటిని పూర్వమందున్నట్లు గావించెను.
మూర్ఖులో మునిగియున్న వానిని కన్నులు విప్పనట్లు గావించెను.
పిమ్మట నా రాజసోదరుఁ డాకలిచే నాహారమును దినుట కాశింప, వాని
కమ్మత సమానమైన పథ్యాహారమును దినిపించెను.

— ఉ ప జా తి : —

43. అప్రాసు రత్యద్భుత వైద్యదత్త
జీవాతు హేతో ర్యువరాజ చన్ద్రః,
భవన్మ ఉల్లాఘ ఉపోధ దేహ
ఉవాచ వాచం మధురాం మహనైః.

వ్యా :- ఆప్తాసురితి :- సః యువరాజ చన్ద్రః యువరాజశ్శేష్ఠః,
అత్యద్భుతః అత్యాశ్చర్యకరః యోవై ద్యః భిషక్ తేష దత్తః జీవాతుః
జీవనాపధం, తస్మాద్దేతోః. తారకదత్త జీవనాపధ మహిమ్నేత్యర్థః.
ఆప్తాః ప్రాప్తాః ఆసవః పాణాః యేన సః లబ్ధజీవితః, సః యువరాజః,
ఉల్లాఘః భవన్ రోగవినిర్మూక్తస్సన్ “ఉల్లాఘో నిర్గతో గదా” దిత్వ
మరః. ఉపోధః దృఢః దేహః శరీరః యస్యసః, దృఢకాయస్సన్, మహా
త్మానా మహానుభావా తౌ ద్విజరాజకుమారౌ, మధురాం వాచం
రుచిరాం వాణీం. ఉవాచ అవోచత్.

స యువరాజ స్తారకదత్త జీవనాపధ మహిమ్నూల్లభ జీవితః
రోగవినిర్మూక్తః దృఢకాయ స్సన్ తౌ కుమారౌ పుద్గితే వపం మధు
రాం వాచమవోచత్.

— ఉపజాతి వృత్తలక్షణ స్తుతమేవ. —

తా॥ ఆ యువరాజు తారకుని చికిత్సవలన నాతఁ డిచ్చిన దివ్యో
షధము మహిమచేతను బ్రతికి రోగవినిర్ముక్తుడై, దృఢశరీరుడై యా
తారక రాజకుమారులను జూచి యిట్లు మధురముగఁ బలికెను.

— చ శ్చిరీ కా వ లిః —

44. సృసింహౌ మత్ప్రాణ త్రాణ దీక్షాగరిష్ఠా
భవన్తై వన్దేహం భారతీయా పతంసా,
భవచ్ఛారిత్రం సన్దేశ పారావతేభ్యః
మయాఽఙ్గాయి ప్రత్యక్షం యువామద్య ఏతి.

వ్యా:- సృసింహావితి:- అహం, సృసింహౌ మానవశ్రేష్ఠా,
మత్ప్రాణత్రాణే మదీయ ప్రాణరక్షణే దీక్షాగరిష్ఠా బద్ధదీక్షా భారతీయా
పతంసా భారతీయా శిరోభూషణే, భవన్తై యువాం, వన్దే నమస్కరోమి.
భవచ్ఛారిత్రం యుష్మదుదస్తాః, సన్దేశ పారవతేభ్యః వార్తాహాక కపో
తేభ్యః “పారావత, కలరవః కపోతః” ఇత్యుచరః. మయా, అఙ్గాయి
విజ్ఞాత మభూత్. అద్య ఇదానీ, యువాం భవన్తై, ప్రత్యక్షం సాక్షాత్,
ఏతి వశ్యామి.

భో బ్రాహ్మణ రాజస్యకుమారా! యువాం మానవశ్రేష్ఠా.
మత్ప్రాణరక్షణార్థ మహంగత్య తద్రక్షణే బద్ధదీక్షా. భారతీయా
రత్నాభ్యాం భవద్భ్యాం సమః, భవచ్ఛారిత మితః పూర్వమేవ సన్దేశ
కపోతేభ్యో మయా ఆకర్ణితమ్. ఇదానీం నా మహం ప్రత్యక్ష మవశ్యమ్.

— చ శ్చిరీ కావలీ వృత్తలక్షణమ్ —

“యమా రా విఖ్యాతా చ శ్చిరీ కావలీ గః”

య-మ-ర-ర-గాః గణాః, మట్సుసప్తను యతిః,

తా! ఓ ద్విజకుమారులారా! మీ రిరువురును మానవశ్రేష్ఠులరు. భారతీయరత్నములరు, నా పాణిములను గాపాడుటకు దీక్షించున మహాత్ములరు, మీ కివే నా నమోవాకములు. వార్తలనందించు పాపురములద్వారా మీ చరిత్ర మింతకుముందే నాకుఁ దెలిసినది. ఇప్పుడు కన్నులారఁ జూచితిని.

— చ స్త్రో లే ఖా —

45. సామ్రాజ్యం కీర్తిరావీత్తం సార్వభౌమస్య దుర్బు
తేనాయా శౌర్య మద్యైవాధ్వంసి సర్వం భవద్భ్యామ్,
అన్వాజేకృత్య ఖిన్నోహం ప్రాణమి ద్రాజ్ఞహద్భ్యాం
దేవో కి మ్మానవో బహ్వశ్చర్య తేజః ప్రతీతో.

వ్యాఖ్య:- సామ్రాజ్యమితి :- భవద్భ్యాం యువాభ్యాం, దుర్బుతేన నాయాః శత్రుసైన్యస్య, సర్వం శౌర్యం సకలవరాక్రమః, అధ్వంసి ధ్వంసుః అక్రియత. ఇత్థం ఏవం, అద్వైవ ఇదానీషేవ, సార్వభౌమస్య చక్రవర్తిః. సామ్రాజ్యం రాజ్యం, కీర్త్యారాతి ధ్వనతీతి కీర్తిరావియశః పూర్ణమభూత్ . ఖిన్నః అహం దుఃఖతః అహం, అన్వాజేకృత్య బలనూధాయ, ప్రాణిమి జీవామి, దుర్బులస్య బలాధాన మన్వాజకరణం “ఉపాజేన్వాజే” ఇతి సూత్రేణ గతి సంజ్ఞాయాం “కుగతి ప్రాదయ” ఇతి గతి సమాసే క్త్వై ల్యబాదేకే రూపమ్. బహ్వశ్చర్య తేజః బహ్వశ్చర్యకరమహిమా, తేన ప్రతీతో పరిసిద్ధా, భవన్తౌ యువాం, దేవౌ కిం ఉత మానవౌ వా. దేవౌ వా మానవౌ వా బ్రూతమిత్థరః.

భవత్ప్రతాపాగ్నినా సర్వం శత్రుసైన్యం దగ్ధమితి అద్వైవ సర్వమర్మదీయం రాజ్యం భవత్క్లిరిం ప్రకటయతి, దుర్బులోహం భవద్భ్యాం ప్రబలః కృతః. భవన్మహిమా వర్ణితు మశక్యః. భవన్తౌ మానవౌ వా ఉత దేవౌ వా అహం నజానే. బ్రూతమ్.

— చంద్రలేఖా వృత్తలక్షణ స్తోత్రమేవ.

తా! మీ ప్రతాపముచే శత్రుసేనా సముదాయ మంతయు నశించినదని, యిప్పుడే మీ కీ ర్తి మా సామ్రాజ్యమందంతట మారుమోగుచున్నది. మీ మహిమవలన దెబ్బలుతిన్న నేను బ్రతికితిని. బలిష్ఠుడనైతిని. మీ మహిమ యత్యాశ్చర్యకరము, మీరు మానవులలో దేవతలో నాకు దెలియకున్నది చెప్పుడు.

— తోటకమ్ —

46. అనశిష్య మహం స్వబలేన సమం

న యువా మభవిష్యత మత్ర యది,

సఫలం స కృషీష్ట తమాం యువయో

రచిరాయ మనోరథ మన్నదినః.

వ్యా - అనశిష్యమితి:- అత్ర అస్మిన్నమయే, యువాం భవంతే, స అభవిష్యతం యది స భవేత్తాం చేత్, అహం, స్వబలేన సమం స్వసేనయా సహ, అనశిష్యః నాశనమగమిష్యమ్. సః అస్మదినః అస్మత్ప్రభుసార్వభౌమః, యువయోః భవతోః, మనోరథం కామం, అచిరాయ ద్వాక్, సఫలం ఫలవంతం, కృషీష్టతమాం నితరాం కరోతు.

అస్మిన్నమయే యువాం నాగచ్ఛేతం యది, అహం మత్త్రైశ్వర్య సాకం నాశన మగమిష్యమ్, యుష్మన్నమనోరథం సార్వభౌమః సర్వధా సఫలీకరోతు.

— తోటక వృత్తలక్షణమ్ —

“ఇహ తోటక మమృభిసైః ప్రథితమ్.”

స-స-స-సాః గణాః. సాదే యతిః.

తా! ఓ మహాత్ములారా! సమయమున కిచ్చటికి మీరు రాకుండి
నచో నేను నాపై న్యముతో నీపాటికి మఃశించియే యుందును. సకాల
మునకు వచ్చి నన్ను గాపాడితిరి. మీ మనోరథమును సార్వభౌముడు
తప్పక త్వరితముగ నెరవేర్పఁగలడు.

— అ లో లా —

47. పాణాకృత్య జయార్థం రక్షన్తౌ పృతనాం మాం
భూభర్తార ముపేతాం మత్స్నిదర్శ మతస్త్వమ్,
ఇత్థం భారత వీరో విజృప్తా యువరాజే
నానన్దామ్బుధి మగ్నేనైతత్వనం కుశలేన.

వ్యా:- పాణాకృత్యేతి:- జయార్థం జయేన లబ్ధా ధనం,
పాణా కృత్య స్వీకృత్య, “నిత్యం హస్తే పాణావుపయమనే” ఇత్యనేన
పాణా విత్యస్య ఉపయమనార్థే గతిసంజ్ఞాయాః, “కుగతిప్రాదయ” ఇతి
సమాసే, క్త్విల్లబాదేణే, పాణాకృత్యేతి యోవమ్. ఉపయమనశబ్దస్య
వివాహార్థకత్వమివ స్వీకారమాత్రోక్తిః పి నైయాకరణై రణ్యేకృతమ్.
పృతనాం నేనాం మాంచరక్షన్తౌ పాలయన్తౌ, భూభర్తారం సహృజం,
మత్స్నిదర్శం మద్భాతరం, అతస్త్వం జాగరతా యథా తథా ఉపే
తాం ప్రాప్నుతాం, ఇత్థం ఇతి, అత్యస్తం కుశలేన అతినిపుణేన, ఆనన్దా
మ్బుధి మగ్నేన సన్తుష్టేన, యువరాజేన సార్వభౌమ సోదరేణ, భారత
వీరా ద్విజరాజకుమారా, విజృప్తా ఉక్తా.

తదనన్తరం కుశలీ సన్తుష్టః యువరాజః, తా వాలోక్య, భో
భారతవీరా! యువా మిదానీమే జయధనం స్వీకృత్య మయా నేన
యాచ సహ, మద్రాభృతసకాశం ఛేకమితి, విజ్ఞాపయా మాన.

— అలోలా పృతలక్షణమ్ —

“ద్విసప్తచ్ఛి దలోలా మాన్, మాభి గౌ చరణే చేత్”

మ-స-మ-భ-గ-గాః గణాః. సప్తమ సప్తమ యతిః.

తా|| అతి నిపుణుడైన యా రాజసోదరుడు పరమానంద భరితుడై
వారిరువురనుగాంచి, మహాత్ములారా ! మీరు జయసంపదతో నాతో
సేనతోఁగూడ నిప్పుడే సార్వభౌముడైన నా సోదరుని జూచుటకు
బయనముగండని మనవి చేసెను.

— ఉ ప జా తిః —

48. అవశ్యకార్యాణ్య చిరేణ కృత్వా
సత్కృత్య సైన్యం మహితాన్నపానైః,
రాజానుజాఙ్గాం వృతిపాలయన్తే
చన్ద్రాన్తరీపం సహసాఽపతుస్తాః|

వ్యా :- అవశ్యేతి :- తౌ తారకరాజపుత్రౌ, అవశ్యకార్యాణి
ముఖ్యతయా కర్తవ్యాని కర్మాణి. అచిరేణ శీఘ్రం కృత్వా విధాయ,
మహితాని యోగ్యాని అన్నపానాని, తైః. ఆహారైః పానీయైశ్చ,
సైన్యం సేనాం, సత్కృత్వా సమ్మాన్య, రాజానుజాఙ్గాం రాజసోద
రానుమతిం, వృతిపాలయన్తే అనుసరన్తే, సహసా శీఘ్రం, చన్ద్రాన్త
రీపం చన్ద్రద్వీపం, ఆవతుః జగ్ముతుః.

తౌ తారకరాజకుమారౌ ముఖ్యకార్యాణి నిర్వర్త్యపాన భోజ
నాదినా సేనాం తర్పయిత్వా, యువరాజాదేశానుసారేణ ఝటితి చన్ద్ర
ద్వీపం జగ్ముతుః.

ఉపజాతి లక్షణముక్తమ్.

తా|| మిత్రులయిన యా కుమారు లిరువురను చేయఁదగిన
ముఖ్యకార్యములను జేసికొని, అన్నపానాదులచే సేనకుఁ దృప్తిఁగావించి
యువరాజు నా జ్ఞానుబాలించుచుఁ జంకర్చదీపమును జేరుకొనిరి.

— భుజాన్గ విజృంభితమ్ —

49. దృగ్యస్త్రేణ ప్రేక్షానీకం స్వమఖిల

ధరణి పరివృథో జయధ్వజ భూషితమ్.

హృష్టాస్త్రైః శ్మానన్తం భేరిభి స్సకల నరవర

నికరం వదన్పుటభేదనమ్.

సోఽలఙ్కృత్యాఽభ్యుత్థానా యాగమ

దమిత హితజనయుత స్తరజ్ఞ చలత్సవాఽ

తక్రాంతాభౌ క్రోశద్వంద్వం సుఖకర పవన

పులికితో మహావిభవాన్వితః.

వ్యాః:- దృగ్యస్త్రేణేతి:- అఖిలధరణేః సకలభూమణ్డలస్య పరి
వృథః పృథః సార్వభౌమః, దృగ్యస్త్రేణ దూరదర్శినీయస్త్రేణ, జయ
ధ్వజైః జయపతాకాభిః, భూషితం అలఙ్కృతం, స్వం స్వీయం, అఖిలం
సర్వం, అనీకం సైన్యం, ప్రేక్ష్య దృష్ట్యా హృష్టాస్త్రైః సమస్తైః, ఆత్మానన్తం
స్వీకృతుగన్తోమః, భేరిభిః భేరిదున్దుభ్యాది వాద్యైః, సకలనగరనికరం నగర
నికర సర్వమూలవ సమూహం, వదన్ కథయన్, పుటభేదనం వత్తనం,
“వత్తనం పుటభేదన” మిత్యమరః. అలఙ్కృత్య తోరణాఽభి ర్భూష
యిత్యా. అమితాః అసంఖ్యాకాః హితజనాః సుహృదః తైః యుతః
సహితః, సన్, మహా విభవాన్వితః అమితైశ్వర్యసంయుతః, తరజ్ఞేషు
భగ్నేషు చలన్ యః ప్రవన్! నాకా, తేన అతిశాస్త్రైః తీర్ణః యః అభిః
ముగ్ధః తస్మిన్, క్రోశద్వంద్వం గర్హుతిం, సుఖకర పవనేన సుఖదా
యక వాయునా. పులికితః హృష్యత్తనూరుహః, అభ్యుత్థానాయ,
తుద్ధమనాయ, అగమత్ జగామ.

స సార్వభౌమః దూరదర్శినీయస్త్రేణ ఆగచ్ఛన్తం జయ పతా
కాభ్యుత్థం స్వీయం సర్వం సైన్యం విలోక్య, సమస్తైః, స్వానన్దా

భేద్యాదివాద్య ధ్వని ద్వారా సర్వేభ్యః పారేభ్యః శ్రావయిత్వా, నగరం భూషయిత్వా, అనేకాస్తజన పరివృతః ధూమనాకా మారుహ్య, సముద్యే క్రోశద్వయమాత్మం గత్వా, తద్వాతేన రోమాఞ్చిత శరీరః తౌ కుమారవరౌ ప్రత్యుజ్జగామ.

— భుజజ్గ విజృంభిత వృత్తలక్షణమ్ —

“వస్త్వీ శాశ్వచ్ఛేదో పేతం మమ తనయుగ నరసల్పగై ర్భుజజ్గ విజృంభితమ్”

మ-మ-త-న-న-న-ర-న-ల-గాః గాణాః అష్టను - ఏకాదశను సప్తను - యతిః.

తా॥ ఆ సార్వభౌముడు దూరదర్శిని యంత్రముచే వచ్చుచున్న తన సైన్యమునంతనుజూచెను, అదిజయపతాకలతో నలంకరింపఁబడియున్నది. దానిని గాంచినంతనే యాతనికి మితానందముగలిగెను. ఆయానందమును భేరిమందులి మున్నగు వాద్యధ్వనులద్వారా పట్టణములోనివారికందఱికిని చెలియజేసెను. పిమ్మట నా ప్రమిత్తుల సంఖ్యాకముగఁ దన్నుఁగొల్ప మహావైధవ్యోపేతుఁడై ధూమనాక సధిరోహించి యా సార్వభౌముడు, సముద్రమందు రెండు కోశుల దూరమేగి, యందలి చల్లనిగాలికిఁ బరవశుఁడగుచు, యా తారక రాజకుమారుల నెదుర్కొనెను.

— పశ్చిచామరమ్ —

50. సహస్ర నావయావ్యసైన్య తల్లజం జయధ్వజా
న్వితం జగన్నుతో విలోక్య సార్వభౌమసత్తమః,
ప్రహృష్య పోఽధిరుహ్య నౌమచర్చికాం స్వసోదరే
డ్యమాన భారతీయశేఖరా వపశ్య దుత్సుకః.

వ్యాః:- సహస్రీతి:- జగన్నుతః లోకసన్నుతః, సః సార్వభౌమ సత్తమః ఉత్తమ చక్రవర్తి, జయధ్వజాన్వితం విజయపతాకా విభూషిత

తం, సహస్రనామశ్లోకం సహస్రైర్నాభిరాగః యః సైవ్యతల్లజః శ్రేష్ఠః తం సేనావిశేషం, "హేతుమనుష్య" ఇత్యాదినాయాష్య పశిత్య యః. "మతల్లి కామచర్చికా వృకాణ్ణముద్దుతల్లజౌ, ప్రశస్తవాచకాన్య మూని" ఇత్యనురః. విలోక్య సిరీక్ష్య, వృహృష్య సస్త్రవ్య, నామ చర్చికాం ప్రశస్తాం నావం, ఆధిరుహ్య ఆరుహ్య, ఉత్సృకా ఇష్టాన్ఠో ద్యుక్తౌ, స్వసోదరేణ స్వభ్రాతౌ ఈడ్యమానా అభిష్టా యమానా భారతీయశేఖరా భారతవీరశ్రేష్ఠా, అపశ్యత్-దదర్శ.

సోఽపి సార్వభౌమః బహునాకాగతం జయలక్ష్మీ విరాజమానం స్వసైన్యం విలోక్య, ముదిత స్సన్, స్వనాకాం విహాయ, తదీయ నాకా మారుహ్య, తత్ర స్వభ్రాతా ప్రశస్యమానం భారతవీరద్వయ మవశ్యత్,

— పశ్యచామర పృథలక్షణస్తాక్రమేవ —

తా॥ ఉత్తమోత్తముడైన యా సార్వభౌముడు వేలకొలది నావలపై విజయలక్షణములతో విరాజిల్లి, వచ్చుచున్న తన సైన్యము సంతనుగాంచి, సంతోష్టాంతరంగుడై, తన పడవనుండి దిగి, ప్రశస్త మైన వారి పడవపై కేగి, యచ్చట నుత్సుకులై తన యనుజునిచే గొని యాడబడుచున్న యా భారత వీరకుమార యుగ్మమును గాంచెను.

— శిఖరిణీ —

51. మహానిర్భూం సత్త్వా విజయముదిశం క్షీత్రయమణిం
పరిశ్చిష్టప్రేష్టా సుఖిన చ థ సజ్జామ్యు నపజమ్.
ఆతీవావన్దాశు ప్లుతనయన యుగ్మౌ నరపతి
స్స యోధా ప్రాక్షి దరకృ దఖిలా నిత్యకుశలమ్.

వ్యా :- మహాబ్రహ్మమితి :- మహాశ్వాసా బ్రహ్మచ మహా
బ్రహ్మః బ్రాహ్మణోత్తమః, తం సత్త్వా సమస్కృత్య, "కుమాహద్యాభ్య

మన్యతరస్యా” మిత్యనేన బ్రహ్మస్మద్బ్రహ్మటచ్. విజయమూదితం జయ
సన్తప్తం, క్షత్రియపణిం కాజరత్నం, పరిశ్లిష్ట ఆలిజ్య, అథ తతిః,
ప్రేక్షాప్రీత్యా, సుఖనం సుఖవన్తం, సహజం అనుజం, సఖిచ్ఛస్త్వ
చుష్పిత్యా, అతీవ ఆత్మన్తం, ఆనందాశ్రుభిః ఆనందబాష్పైః ప్లవతం
సిక్తం నయనయుగలం నేత్రద్వయం యస్య సః, పరపతిః సార్వభౌమః,
అఖిలాన్ సర్వాన్, యోధాన్ సైనికాన్, అసక్తౌ పునః పునః, నిత్య
కుశలం నిత్యక్షేమం, అప్రాక్షీత్ అపృచ్ఛత్.

స సార్వభౌమః ద్విజరత్నం తారకం పృణమ్య రాజరత్నం శృవ
కుమార మాలిజ్య, స్వసాదరం నేష్టా పరిచుష్పిత్యా, ఆనందాశ్రుపరిత
నయన యుగలస్సన్, సర్వాన్విరభటా న్కుశల మపృచ్ఛత్.

— శిఖరిణీ లక్షణ వృత్తస్తోత్రమేవ —

తా! ఆ సార్వభౌముండు మున్ముందుగఁ దారకునకు సమస్కా
రము గావించి, రాజకుమారుని గౌరిలించుకొని, సుఖయైన సోదరునిఁ
బ్రేమతో ముద్దిడుకొని, పరమానందముతో వీరభటులందరి క్షేమము
నడిగెను.

— వా తో క్తి —

52. పూర్వాహ్లాసా వగమ ద్రాజధాని
మానవై మౌఢిని మగ్నో మహేశః,
పారైశ్వర్య జయతురైః స్పృహంతాత్
స బ్రహ్మ క్షత్రియ సోదర్య ఐడి.

వ్యా :- పూర్వాహ్లాసతి :- అసౌ మహేశః సార్వభౌమః,
ఆనందామౌఢౌ ఆనందసాగరే నిమగ్నస్సునీ, పూర్వాహ్లా దినపూర్వ
భాగే, రాజధానిం ముఖ్యనగరిం, అగమత్ జగాను. బ్రహ్మణా తార
కేన, క్షత్రియేణ రాజకుమారేణ, సోదర్యేణ అనుజేన సహ వర్తత ఇతి
స బ్రహ్మ క్షత్రియ సోదర్యః, సః స్పృహతి, పారైః పురజ్జనైః, సమ

నాత్ సర్వత్య, జయతూర్వైః జయనాదైః, శశ్వత్ ముహుర్ముహుః,
విడి విడ ల.

స సార్వభౌమః పూర్వాహ్లాసమయే స్వరాజధానిః పరమానందేన
పాశితే. తదంతరం పారాః తం సార్వభౌమం ద్విజకుమారం తార
కం శ్రుతియకుమారం రాజానుజంచ ముహుర్ముహుః రుచే చ్చర్జయనాదై
రస్తుపన్.

— వాతోక్తి స్మృతలక్షణమ్ —

“మ-భ-త-గ-గాః గణాః. చతుర్షు స స్తమ యతిః,

తా॥ ఆ సార్వభౌముడు సంతోషముగఁ బూర్వాహ్లామందే
తన రాజధానిని బ్రవేశించెను. అంతఁ బురజను లందఱును జయనాద
ములతో మాటిమాటికి, తారక రాజకుమారులను, సార్వభౌముని సోద
రునిఁ గూడఁ గొనియాడిరి,

— శి ఖ రి ణీ —

53. బహుశ్రేయా న్కాలోచిత సకలకృత్కాన్యవసపః
సమాప్యాసౌ సింహాసన మధివసన్ సభ్యనివహమ్,
బభావేత్థం యూయం శృణుత పరిషద్యా మమవచో
విలోక్యతా మేతా విహ భరతవర్షో ద్భవమతీ.

వ్యా :- బహుశ్రేయానితి :- బహూని శ్రేయాంసి యస్యసః
బహుశ్రేయాన్, బహు శుభాన్వితః. అసౌ అవనివః సార్వభౌమః, కాలో
చితాని సకలాని కృత్కాని తత్కాలార్హ కర్మకలాపం, సమాప్య
నిర్వర్త్య, సింహాసనం సింహాసీతం ఆధిపత్యం అధిపత్యమ్. “ఉపాజ్య
ధాజ్యసః” ఇతి కర్మశ్రేయో ద్వితీయా, సభ్యనివహం సామాజిక సమూ
హం, ఉద్దిశ్య, ఏవం ఇత్యం, బభాణ అవోచత్, పరిషది సభాయాం తిష్ఠ

స్తీతి పరిషద్యాః సభ్యాః భోస్సభాసదః ! యాయం భవస్తః, మమ
వచః మద్వచః, శృణుత ఆకర్ణయధ్వం. ఇహ ఆత్ర, భరణివర్షోద్భవ
మణీ శత్రుసమానౌ భారణివర్షః జ్ఞాతౌ, ఏతౌ ద్విజరాజకుమారా,
విశాక్సేణాం దృశ్యేతామ్.

తత్కాలోచితాని కార్యాణి నిర్వర్త్య, స సార్వభౌమః సభా
యాం సింహాసన మధిష్ఠాయ, సర్వా సామాజికా స్వీక్య, ఏవ హవా
దీత్. భోస్సామాజికాః ! మద్వాక్యాని శృణ్వన్తు భవస్తః. భారత
రత్నే ఏతౌ ద్విజరాజకుమారౌ వశ్యత.

— శిఖిణీ వృత్తలక్షణం పూర్వమేవోక్తమ్ —

తా॥ సకల శ్రేయస్సులతోఁ గూడిన యా సార్వభౌమఁడు
త్వరగాఁ దత్కాలోచితములగు కార్యములను నెరవేర్చుకొని, సభను
జేరి, సింహాసనము నలంకరించి, సామాజికులనుగాంచి, ఓ సభాసదు
లారా ! నా మాటలను మీరు వినుఁడు, ఇప్పుడీ సభలోనున్న వీరిరు
వురును భావతవర్న రత్నములు, ద్విజరాజకుమారులు, వీరిని జూడుఁడు.

— వైశ్వదేవీ —

54. అష్టావింశత్య ఙ్కాహిణీ ద్వేషిసేనాం

హత్వాఽన్మద్రాజ్యం సోదరం రక్షతస్సు,

ఆభ్యాం కః కార్యోఽస్మాభి రద్వేష చారః

కిం కిమ్యుక్తం నత్పార్షదా ధర్మశాస్త్రైః.

వ్యాః:- అష్టావింశతీ:- ఏతా వితి పూర్వశ్లోకే నాన్వయః.
ఏతౌ వీరవరా. అష్టావింశత్య ఙ్కాహిణీం అష్టావింశతిసంఖ్యాకాఙ్కాహిణీ
సహితాం ద్వేషిసేనాం శత్రుపైన్యం, హత్వా నాశయిత్వా అస్మద్రా
జ్యం అస్మదీయం రాష్ట్రం, సోదరం మద్రాటరం చ, రక్షతస్సు అరక్ష
తామ్. అద్య ఇదానీం. అస్మాభిః, ఆభ్యాం ఏతాభ్యాం వీరవరాభ్యాం,
ఉపచారః ప్రత్యుపకారః పూజాదిక మిత్యర్థః. కః, కార్యః కర్తవ్యః,

హే సత్పూర్వదాః పూజ్యసామాజికాః! ధర్మశాస్త్రైః కిం కిం ఉక్తం
కథితం, భవంతో బుధన్తు.

భోః సార్వదాః! ఏతౌ వీరశుభాకా అష్టావింశత్యక్షాహిణీ
సహితాం శత్రుసేనాం విహత్య, కన్యభాజ్యం మత్సరదం చ రరక్ష
తుః, ఏతాదృశయో రీరయో రద్యాస్మాభి ర్విధేయా అపచితిః కింభ
వేత్. ఏ తద్విషయే ధర్మశాస్త్రేషు కిం వర్ణితమ్. భవంతో నిశ్చిత్త్య
వదన్తు.

— వైశ్వదేవీ వృత్తలక్షణమ్ —

“వశాచ్చైవ శ్చిన్నా వైశ్వదేవీ మహా యా.”

మ-మ-య-యాః గణాః వశ్యసు సప్తను యతిః.

తా! ఓ సామాజికలారా! వీరశుభ్రులను ఇరువది యక్షాహిణు
లతోఁ గూడిన శత్రుసైన్యమును కూచిమిడి మన రాజ్యమును గాపా
డిన నా సోదరుని రక్షించిరి వీరికిష్వద మనము గావించవలసిన సత్కా
రమేమి? ఎట్టిది? ఇట్టి వారిని సత్కరింప ధర్మశాస్త్రము లేమనుచున్నవి.
మీరు నిర్ణయించి చెప్పవలసిన పలికెను

— శుద్ధవిరాట్ —

55. స్యాత్తజ్జన్మ నదా పృథగ్భవం

యస్మి న్నాస్తి కృతజ్ఞతా నరే,

యః ప్రేక్షత మహావీరానినం

స శ్లాఘ్యేత పమస్త జ్జనైః.

వ్యాః:- స్యాదితి - యస్మిన్ నరే మానవే, కృతం జానాతీతి
కృతజ్ఞః, తస్య భావః కృతజ్ఞతా, ప్రేక్షతాబుద్ధిః నాస్తి సభవతి,
తస్య జన్మసి జనన మపి, నదా నర్వదా, అనత్యకం నిష్ప్రయోజనం,

స్వాత్ భవేత్, యః జనః, పరోపకారిణం పరోపకార మాయణం
పురుషం, జనం, ప్రీణిత తోషయేత్, సః పురుషః, సమస్త సజ్జనైః
సర్వై సత్పురుషైః శ్లాఘ్యేత శ్లాఘనీయో భవేత్.

యః మానవః కృతజ్ఞతాశూన్య హృదయో భవతి తస్య జన్మ
నిరర్థక మేవ భవేత్, యః కృతజ్ఞస్సన్ పూర్వోపకారిణః పశ్చాత్పూర్వకార
మాచరేత్ స సర్వైః సజ్జనైః సంస్తూయేత.

— శుద్ధ విరాడ్యుత్త లక్షణమ్ —

“మృజ్జా శుద్ధ విరాడిదం మలేమ్”

మ-స-జ-గాః గణాః, పాదాస్తే యతిః.

తా! పరోపకారమును మరచిన వాని జీవితము నిష్ఫలము,
ఏవ్వఁడు కృతమును గుర్తించి, యా యువకారికిఁ దిరిగి యుపకార
మాచరించునో వానిని సత్పురుషులు సర్వదా శ్లాఘింతురు.

— అనుష్టుప్ —

56. భగవంతం నిత్యతృప్తం జీవన్ముక్తం! ద్విజోత్తమమ్

కథ మేతం తోషయేయం నశ్వరైహిక వైభవైః.

వ్యా :- భగవంతమితి :- భగాః అస్య సస్తీతి భగవాన్, తం
భగవంతం పద్మబైశ్వర్య సమృన్నం. “ఐశ్వర్యస్య సమగ్రస్య వీర్యస్య
యశసః శ్రీయః, జ్ఞానవైరాగ్యయో శ్చైవ షడ్జ్ఞాం భగ ఇతీరణా”,
అథవా. “ఉత్పత్తించ వినాశం చ భూతానా మాగతిం గతిమ్, వేత్తి
విద్యామవిద్యాంచ స వాచ్యో భగవానితి”. నిత్యతృప్తం నిత్యసంతృప్తం
పూర్ణకామ మిత్యర్థః. జీవన్ముక్తః జీవన్ముక్తః తం, ముక్తపురుషం
ఏతం ద్విజోత్తమం అముం బ్రాహ్మణ శ్రేష్ఠం తారకం, నశ్వరాణి
నాశశీలాని ఐహికాని ఇహలోక సమ్మన్దీని యాని వై భవాని ఐశ్వర్యాణి

తైః, కథం. తోషయేయం సంతుష్టం కరిష్యామి. అహం న జానే.

అసౌ బ్రాహ్మణో త్రయ స్తారకః పద్మశైశ్వర్య సమ్పన్నః, పూర్ణ కాముః, జీవన్ముక్తశ్చ. ఏతా దృశం అముం నశ్వరైః భౌతికైర్వస్తుః కథ మౌనస్తయేయం అహం న జానే.

తా : ఈ తారకుడు సకలైశ్వర్య సంపూర్ణుడైన భగవానుడు పూర్ణ కాముడు, నిత్యతృప్తుడు, జీవన్ముక్తుడు, మహానుభావుడయిన ఓ బ్రాహ్మణ శ్రేష్ఠున కేమిచ్చి యానందింపజేయుదును, నశ్వరములు భౌతికములు గు నీ సంపదలు పృథ్విపకారమునకు సమాములు గావుగదా !

— ఉ ప జా తిః —

57. నమస్త విద్యానిధి రిద్ధకీర్తి

రఖిణ్ణతజా భువనోపకారి,

ఇతః పరం బ్రాహ్మణవర్మ ఏష

భవేన్నమ పాణిసఖో మహాత్మా.

వ్యా :- సమస్తేతి :- సమస్తానాం సర్వాసాం విద్యానాం నిధిః ఆకరః, ఇద్ధాకీర్తిః యస్యసః ప్రకాశమాన యశాః, అఖిణ్ణం అనన్య తేజః ప్రకాశః మహిమాయస్యసః పరిపూర్ణ తేజోయాపః భువనోపకారి లోకానా ముపకర్తా, మహాత్మా మహానుభావః, ఏష బ్రాహ్మణ వర్మః బ్రాహ్మణో త్రయః అయం తారకః, ఇతః పరం అద్యప్రభృతి, మమ మే వానా సఖా పాణి సఖః పాణి ప్రియః ప్రియమిత్రం, భవేత్ త్.

సకలవిద్యా శారదః పరోపకార వరాయణః యశస్వీ తేజస్వీ తేజా ఆయం తారకః అద్యప్రభృతి మమ పాణిసఖః ప్రియమిత్రం భవేత్.

— ఉపజాతి వృత్తలక్షణం పూర్వమేవోక్తమ్ —

తా! బ్రాహ్మణశ్రేష్ఠుడయిన యీ తారకుడు, సకలవిద్యా విశారదుడు, పరోపకారపరాయణుడు, కీర్తిమంతుడు, తేజోవంతుడు మహానుభావుడు. నేటినుండి యితడు నాకు బ్రాహ్మణమిత్రుడై యుండును.

— వి తా న మ్ —

58. ఇతః పరం బ్రాహ్మణ స్సౌస్య

దహింసనీయః ప్రజాను,

మదీ మరాజ్యే విదధ్యాత్

కరం న తిస్త్వైవ వృత్త్యాః.

వ్యా :- ఇతిఇతి :- ఇతః పరం అద్యవ్యభుతి, మదీయ రాజ్యే అస్మద్రాష్ట్రే, ప్రజాను జనేషు, “ప్రజాస్యాత్సన్తతోజనే” ఇత్యమరః. బ్రాహ్మణః విప్రః, అహింసనీయః అపక్షః, స్సాత్ భవేత్. తస్యేవ బ్రాహ్మణస్యైవ, వృత్త్యాః వృత్తేః “వృత్తిర్వర్తన జీవన” ఇత్యమరః, న విదధ్యాత్ న విదధీత.

అద్యారభ్య మద్రాజ్యే బ్రాహ్మణః సాపరాధోఽపి న హస్త వ్యః, ఇత అరభ్య బ్రాహ్మణాత్ స్వవృత్తేః కరం నస్వీకుర్యాత్.

— వి తా న వృత్తలక్షణమ్ —

“వితాన మూధ్యాం యదస్యత్” సమానికా ప్రమాణికాభ్యా మన్యద్వితాన విత్పక్షః.

ర-జ-గ-లా స్సమానికా. జ-ర-ల-గాః ప్రమాణికా. వితా నన్యతు పూర్వార్థే జ-ర-య-ర-ర-గాః గణాః. ఉత్తరార్థ మేవ మేవోన్నేయమ్.

తా॥ నేటినుండి నా రాజ్యమున బ్రాహ్మణుని హింసింపరాదు.
ఆతడుగావించు వృత్తికి నుంకము విధింపరాదు.

— అనుష్టుప్ —

59. ఆచన్ద్రతారకం పిన్దే

ద్యంశ ఏతదుపకృమమ్,

మద్భాగధేయే ద్వాత్రింశ

త్సువర్షా నృతివాసరమ్.

వ్యా:- ఆచన్ద్రేతి:- పంశేకులే, ఏ తదుపకృమం ఏతదారభ్య
ప్రతివాసరం ప్రతిదినం, మద్భాగధేయే మద్భాగ్యే. ద్వాత్రింశత్సు
వర్షాన్ ద్వాత్రింశత్సుంఖ్యాక నువర్ణదీపారాన్, ఆచన్ద్రతారకం చన్ద్రశ్చ
తారకాశ్చ యావత్కాలం తిష్ఠన్తి తావత్కాలం, విన్దేత్ లభేత్.

తా॥ నేటినుండి నా కులమందు, ప్రతిదినము ముప్పదిగెండు
బంగారు నాణెములు చొప్పున నా ధనమునుండి యా చంద్రతారక
మితడు పొందును.

— ఉపజాతిః —

60. సర్వస్వతన్ద్రే బహుసాధుకర్మా

ధర్మాధికార్థేష సఖా మదీయః.

నిరఙ్కుశో బ్రహ్మక్షలాగ్రగణ్యః

రాజ్యేఽఖిలే మే విహరే దజస్రమ్.

వ్యా:- సర్వస్వతన్ద్రేతి:- సర్వేషు కర్మసు స్వతన్ద్రః స్వతన్ద్రో
బుద్ధిః. బహూని సాధూని కర్మాణి యస్యసః అనేకోత్తమకార్యకర్తా,
బ్రహ్మక్షలాగ్రగణ్యః బ్రాహ్మణవంశ ముఖ్యః. ఏషః అయం, మదీయః
సఖా మమ వయస్యః. ధర్మేషు ధర్మకార్థేషు అధికారః అస్మాన్మతి

ధర్మాధికారి ప్రాప్తివాకస్సన్, నిరఙ్కుశః అవ్యతిహతగతిః, అఖలే
స్వస్మిన్, మే మమ, రాజ్యే రాట్మే, అజస్రిం అనవరతం, విహరేత్
సశ్చరతు.

సర్వతస్త్రి సర్వతస్త్రి సాధుబుద్ధిః సత్కార్యకర్తా విప్రముఖః
మత్సః అయం తారకః మద్రాజ్యే ధర్మాధికారి భవతు. యద్యాజ్యే
సర్వత్ర సర్వదా అవ్యతిహతగతి సృశ్చరతు.

— ఉపజాతి లక్షణాన్తాక్తమేవ —

తా॥ ఈ తారకుడు వివేకులముఖుడు, స్వచ్ఛస్వభావుడు,
సాధుబుద్ధి, సత్కర్మాచరణశీలుడు. నాకు బ్రహ్మమిత్రుడు ఈతఁడు
నా రాజ్యమున ధర్మాధికారిగనుండును. మఱియు నా రాజ్యమున
తట నెల్లప్పుడు నేయడ్డు ఆశయులేక సంచరించవచ్చును.

— వి తా న మ్ —

61. దివస్పృథివ్యా వజ్రస్రం ప్రశానితుం శక్త ఏషః.

గుణోజ్జ్వలః శ్రుతియేన్ద్రో భవేన్మదియాత్మబంధుః

వ్యాః:- దివస్పృథివ్యావితః:- ద్యాశ్చ పృథివీచ దివస్పృథివ్యా
స్వర్లోక భూలోకా, అజస్రం అనవరతం. ప్రశానితుం పాలయితుం,
శక్తః సమర్థః, ఏషః అసా. గుణోజ్జ్వలః శౌర్యవీర్యాది గుణగణ విరాజ
మానః. శ్రుతియేన్ద్రః రాజశేష్ఠః, మదియాత్మ బంధుః మమ సన్ని
హితః బంధుః, భవేత్ భవతు.

భూలోకస్వర్గలోకా పుభావపి పాలయితుం సమర్థః సకలసద్గుణ
సముపేతః అయం రాజకుమారః మమ పాణబంధు ర్భవతు.

— వి తా న వృ త్త లక్షణాన్తాక్తమే. —

దా॥ ఈ రాజస్య కుమారుడు గద్దూరి లాఘవీయ్యుడు భూస్వర్గముల రెండింటిని బాలింప శక్తిగలవాడు. ఈతడు నా కాత్మబంధువగును.

— మౌక్తికమాలా —

62. భారతవర్షం తదఖితి మేషోఽ

ద్యప్రభృతి స్వైర ముపభునక్తు

ఇత్త మదిత్వా స నిజకుమార్యా

ఆగమనం సంసది విభు రైషీత్.

శ్లో॥ :- భారతవర్షమితి :- ఏషః రాజకుమారః, అదప్రభృతి ఇత ఆరభ్య, తత్ ప్రసిద్ధం, అఖలం సర్వం. భారతవర్షం భారతభూమి, స్వైరం స్వేచ్ఛయా, ఉపభువక్తు అనుభవేతు, ఇత్థం ఏనం, సంసది సభాయాం, ఉదిత్వా కిత్వా, సః విభుః సార్వభౌమః, నిజకుమార్యాః స్వపుత్ర్యాః, ఆగమనం ఐషీత్ ఐచ్ఛత్.

అద్యప్రభృత్ససా రాజకుమారః సకలమపి తద్భారతవర్షం స్వేచ్ఛయా పరిపాలయేతు, ఇత్యుక్త్వా స్వపుత్రీం సభామానేతు మఖిలలాష.

— మౌక్తికమాలా వృత్తలక్షణ ముక్తమ్ —

తా॥ నేటినుండి యీ రాజకుమారుడు సర్వభారతవర్షమన కధిపతియై స్వేచ్ఛగా సర్వసుఖముల ననుభవించుగాక ! అని సభలోఁ బలికి తనకుమారిని సభలోనికి వచ్చునట్లాజ్ఞయి డెను.

— ప్రహర్షిణీ —

63. జ్ఞాలో నృపతి భటో న్యవేదయ త్తాం

రజాజ్ఞాం ప్రమదకరాం పతిం పరయై,

పద్మాక్షి జలదకచా సువర్ణగాత్రీ
సోత్కణ్ఠా న్మ భవతి సా విరాట్కుమారి.

ఇతి బ్రహ్మశ్రీ మదజ్ఞాదాది భట్ట నారాయణదాస
మహాకవి విరచితే తారకాఖ్యే మహాకావ్యే చతుర్థస్కంధః.

వ్యా :- జఙ్గాల ఇతి :- జఙ్గాలః జాజ్ఞేకః, త్వరితగమన సత్కర్థ
ఇత్యర్థః, నృపతిభటః రాజసేవకః, ప్రేమదకరాం ఆనందదాయినీం తాం
రాజాజ్ఞాం రాజాదేశం, పతి వరాయై స్వయం వరాయై, స్వయమేవ
పతిం యా వృణోతి సా పతిం వరేత్యర్థః, రాజకుమార్త్యై నృపపుత్రీ
కాయై న్యవేదయత్ నివేదయామాస, వద్మేషవ అక్షిణీ యస్యాస్మా
పద్మాక్షీ, సరసిజనయనా, జలదేన అమ్బుదేన తుల్యః కచః కేశపాళః
యస్యాస్మా జలదకచా, నీలవేణీ, సువర్ణం శోభనవర్ణం అథవా కాశ్చన
తుల్యం గాత్రం దేహః యస్యాస్మా సువర్ణగాత్రీ కనకాక్షీ, సా విరా
ట్కుమారి సార్వభౌమపుత్రీ, సోత్కణ్ఠా ఇష్టవస్తు సద్దర్శనాభిలాషిణీ,
భవతి న్మ బభూవ, భూతేలట్, లట్ స్మే ఇతి పాణినిః.

శీఘ్రగామీ కశ్చనరాజభటః త్వరయా తత్తరగత్వా, పతిం
వరాం రాజకుమారి యవలోక్య, సార్వభౌమా దేవం తస్యై నివేదయా
మాస, నలినాక్షీ నీలవేణీ కనకాక్షీ సా సుదతీ సభాయాం తం రాజన్య
కుమారం ద్రష్టు ముత్సుకా బభూవ.

— ప్రహర్షిణీ లక్షణ ము క్తమ్ —

తా॥ రాజభటుఁ డొకఁ డతివేగముగ రాజపుత్రు కడకేగి
యానందదాయకమైన సార్వభౌముని యాజ్ఞను ఆమెకు వినిపించెను.
సుందరాంగియు సువిశాలనయనయు సునీలవేణియునగు నా సుదతి కాఁ
బోవు పతిని జూచు కోరికతో నా సభకేగ సమకట్టెను.

ఇతి బ్రాహ్మీభాషణ బ్రహ్మశ్రీ రాంభట్ట లక్ష్మీనారాయణశాస్త్రి
విరచితాయాం భావార్థదీపికా ఖ్యాతాయాం వ్యాఖ్యాతాయాం చతుర్థ స్కంధః

ప ఇచ్చ మ స్స ర్గః

— ప్రహర్షిణీ —

1. పశ్యన్తి స్పృహతనయా సభాం గవాక్ష
ధ్యాయన్తి పితృసచన ప్రయోజనం సా.
మాత్రామృతహవదవా విభూష్యమాణా
శోభాధ్యా త్వరితమనోభావతే త్తమ్.

వ్యా:- పశ్యన్తితి:- సా స్పృహతనయా రాజకుమారి, గవాక్షాత్ వాతాయనాత్, సభాం పరిషదం, పశ్యన్తి ఏక్షమాణా, పితృవచనస్య జనకాదేశస్య, ప్రయోజనం నిమిత్తం, ధ్యాయన్తి చింతయన్తి, మాత్రా జనన్యా, విభూష్యమాణా అలంక్రియమాణా, అమృతరూపం పద్మమివ పదనం ముఖమణ్డలం యస్యా స్యా, శోభాధ్యాకాన్తిమతీ, త్వరితమనాః త్వరితసజ్జల్పా సతీ, ఇత్థం వక్ష్యమాణరీత్యా, ఔహత ఆలోచయా మాన.

పద్మాననా ప్రభావతీ పరింపగా సా రాజపుత్రీ గవాక్ష రథేభ్యః రాజసభా మాలోకయన్తి, జనకాజ్ఞా ప్రయోజనం కిం భవే దితి మనసి విచింతయన్తి, స్వమాత్రా అలంక్రియమాణా త్వరిత మేవం చింతయామాస.

— ప్రహర్షిణీ వృత్తలక్షణ సూక్తమేవ —

సర్గానేవృత్త భేదః, సర్గేస్త్రిసర్వాణ్యపి ప్రహర్షిణీ వృత్తాన్యేవ.

తా! భటుడు చెప్పిన మాటలను విని, యా రాజకుమారి కిటికీకన్నములనుండి రాజసభను జూచుచూ, తనతండ్రి తన్ను సభకేల రమ్మనెనో దానికీ గారణమేమైయుండునో యని తన మనస్సులో నూహించుకొనుచు, దనతల్లి తన లంకరించుచుండ దివ్యకాంతులతో వెలుగుచు, నీ క్రిందివిధముగ తొందరగా నాలోచించు కొనుచుండెను.

2. స్యా త్తచ్చే జ్జగతి తథాఽహమేవ ధన్యా
 కిం దేవః శ్రితజనలాలసాం సదేయాత్.
 మాతా మే నపది సమీడ్య తద్యశాంసి
 దృశ్వా హన్యహని కరోతి కర్ణపర్వ.

వ్యా:- స్యాదితి:- తత్ తథాస్యా చ్చేత్, మత్పితామాం
 రాజకుమారాయ దాస్యతి యది, జగతిలోకే, అహమేవ, ధన్యా సార్థక
 జీవితా, భవేయం స్యామ్, దేవః ఈశ్వరః, శ్రితజనలాలసాం భక్తజన
 మనోరథం న దేయాత్కిం న దద్యాత్కిమ్, దద్యాదేవ, మాతా
 మజ్జనసి నపది సద్యః, అహని అహని వృత్తిదినం, తద్యశాంసి తదాజ
 వృత్తస్య కీర్తిః, ఈ దృక్ ఇతం, సమీడ్యస్తుత్వా, మేముహ, కర్ణపర్వ
 శ్రోతానందం కరోతి విదధాతి.

యది మత్పితా మాం తస్మై రాజకుమారాయ దద్యాత్తదా
 మ జీవితం సార్థకం భవేత్, భక్త జనవత్సలః భగవాన్ ఆశ్రితమనో
 రథం న పూరయతిఃమ్? సర్వథా పూరయిష్యత్యేవ. మజ్జనస్య పి
 సత్యం తదాజకుమారస్య యతో విశేషాన్కర్ణయిత్వా మా మానంద
 యతి, మన్నాతు రే తదభిమత మేవ.

తా|| నా తండ్రి న న్నారాజకుమారునకిచ్చి వివాహముగావిం
 చినచో నా జీవితము సార్థకమగును. భక్తవత్సలుడయిన భగవానుడు
 ఆశ్రితుల మనోరథముల నెరవేర్చుకుండునా? తప్పక నెరవేర్చును. నా
 తల్లియు నిత్య మా రాజకుమారుని గుణగణములను గీర్తి విశేషము
 లను వర్ణించుచుఁ గొనియాడుచు నా చెవులతో నమ్మితమును బోయు
 చున్నది. దీనిని బట్టి మా తల్లికీ సంబంధము నమ్మతమైనట్లు కనఁబడు
 చున్నది.

3. తస్మై మే స్పృహయతి మానసం మదియం
 లావణ్యం భవతి హితం న కిం విరాజే,

భాగ్యయైవ మమ స ఆగతః కృతార్థః
మత్ప్రితః కరుచ దధునా తదీయమైత్రీ.

వ్యా :- తస్మాయితి :- మే మమ, మానసం మనః, తస్మై రాజకుమారాయ, స్పృహయతి కాంక్షతే. “స్పృహే రీప్సితః” ఇతి సంప్రదానశ్చే చతుర్థి. మదీయం మామకీనం లావణ్యం సాందర్యమితేషాం, విరాజే రాజపుత్రాయ, హితం ఇష్టం, న భవతి కిం నభవేత్కించ? హితం భవ శ్రేయేత్కర్తవ్యం “మూక్తాఫలేషుచ్చాయా యాస్తరలత్వ మివాస్తరా, వృత్తిభాతి యదజ్జేషు తల్లావణ్య మిహోచ్యతే” ఇతిలావణ్య నిర్వచనమ్. కృతార్థః కృతకృత్యః, సః రాజపుత్రః. మద్భాగ్యయైవ మద్భాగధేయయైవ, ఆగతః ఆగతవాన్, అధునా ఇదానీం, తదీయమైత్రీ రాజపుత్ర సఖ్యం మత్ప్రితే మజ్జనకాయ, అరుచత్ ఆరోచతి.

మన్యనః తద్భాజపుత్రమేవ కాంక్షతే. చల్లావణ్యం తసాం భిమతం భవేత మనే, మద్భాగ్యబల్లనాం స రాజపుత్రః ఆగతః. తత్ప్రిత్యంచ మజ్జనకాయ ప్రీతిసాత్ర మభవత్.

తా : నా మనస్సా రాజపుత్రునే గోరుచున్నది. నా లావణ్య మొకటికి రుచింపకుండునా? తప్పక రుచించునని నేననుకొందును. నా భాగ్యము ఫలించుటచేతనే యాతడిటకు వచ్చెను అతని మైత్రి నొకండ్లి కెంతయో రుచించెను. నాకోరిక తప్పక నెరవేరును.

4. తద్వీర్యం తదమల రాజవంశం త

తౌష్ఠర్యం తదభినవం వయః ప్రకప్తమ్,

తద్ధైర్యం తదతుల క్షీర్తివైభవం కా

లోకిత్వా నవపి పతిం వరా న ముహ్యేత్.

వ్యా :- తద్వీర్యమితి :- తత్ ప్రసిద్ధం వీర్యం బలం, తత్ వంశం నిర్మలమ్, రాజవంశం రాజకీజః, తత్ సాందర్యం రుచిత్వమ్, తత్ శస్త్రం శ్రేష్ఠం, తత్ అభినవం నూతనం, వయః, తత్ ధైర్యం భీర

అతులం అనుపమం, తత్ కీర్తివైభవం యశస్సమృదం, లోకిత్వా
అలోక్య, పతివరాకా స్వయంవరా కా కన్యా, సవది సద్యః, స
మః హ్యేత్ మోహ. పి ప్రాప్నుయాత్. సర్వా అతి వసం వరాకన్యా
ముహ్యే యురే వేత్సర్థః.

తద్రాజకుమారస్య ప్రిఖ్యాతం బలం నిష్కల్మషం రాజవత్సనం
నిరుపమానం సౌందర్యం విస్తృత మభివరా వయః అనల్పం ధైర్యం అతు
లం యశశ్చ దృష్ట్వా పతివరాకా కన్యా మోహం స ప్రాప్నుయాత్.

తా|| ఆ రాజకుమారుని యమోఘమైన యా బలమును, సాటి
లేని యా రాచకిరీటి, చక్కని యా యందమును, నూతనమైన యా
యకాససమును, సాటిలేని యా ధైర్యమును, శ్రేష్ఠమైన యా కీర్తిని,
జూచిన పిమ్మట శ్వామింపు యగు ఏ కన్యక వానిని వరింపదు? తప్పక
వరించును అందుచే నా కీ కోరిక కలుగుటలో తప్పలేదు.

5. నూనం యత్రప్రభృతి మయా విరాడలోకి

స్వాంతం మే పరితపతీదృశం తదాది,

జీవేయం యది కృపయా న ఉద్వహేన్మాం

కిం జానే పరిహృదయం పదా పరోక్షమ్.

అర్థము :- నూనమితి :- యత్రప్రభృతి యదాది, మయా విరాట్
రాజకుమారిః అలోకి దృష్టః, తదాది తత్రప్రభృతి, మే మమ, స్వాంతం
మమః ఈ దృశం ఏవం రీత్యా, పరితపతి సంతాప మనుభవతి. సః రాజ
పుత్రః, కృపయా దయయా, మాం, ఉద్వహేద్యది పరిణయే చేచ్చత్,
అహం, జీవేయం జీవాని, అన్యథా మిరిష్యామితి భావః. నూనం ధ్రువం
నజానే కిం భవేదహం న జానామి, పరహృదయం పరేషాం మనః,
సదా సర్వదా, పరోక్షం అప్రత్యక్షంఖలు అర్థాంతరన్యాసాలక్కారః.

తా|| ఆ రాజకుమారుని జూచిననాటి నుండియు నా మనస్పిట్ట
వరిపరి విధములఁ జూతాకాగ్రితమగుచున్నది. దయఁదలచి యాతఁడు

నన్ను బరిగొహించెనా నేను బ్రతుకంగలను. లేచో నేను జీవి కల
జాలను. వాని సంకల్ప మెట్లున్నదో నా కెట్లు జెలియును? నా బ
హ్మదయములందలి భావములను గొహించుట శక్యమగునా? కాదు.

6. ఇత్థం సా బహు భవితవ్య మూహమానా

వేషేణాచిర మబలాఽఞ్జసా కృతేన,

నిస్త్రిం శీకృత సహజ స్ఫురత్కటాక్షైః

వ్యచైచ్ఛ్రీత్ ప్రవృత్తియువ గాఢధైర్య బన్ధవే.

వ్యా:- ఇత్థమితి :- సా అబలా రాజకన్యా, ఇత్థం ఏవం, బహుభవం
యథాతథా, భవితవ్యం భావం కార్యమద్విశ్య, ఊహమానా తద్వి
యస్తీ, అచిరం శీఘ్రం, అఞ్జసా వేగేన, కృతేన నిర్మితేన, వేషేణ
వస్త్రధారణాద్వా కల్పేన, నిస్త్రిం శః ఖడ్గః అనిస్త్రింశాః నిస్త్రిం
శాః కృతాః నిస్త్రింశీకృతాః ఖడ్గీకృతాః సహజస్ఫురన్తః ప్రకృత్యాచ
పలాః యే కటాక్షాః అపాజ్యప్రసారాః తైః, ఖడ్గకూపై రపాజ్యై రిత్కృతః,
యువానం యువానం ప్రతియువం వీచాయాం యథార్థేవ్యయా
భావః, సర్వేషాం యూనా మిత్కృతః. గాఢః దృఢః యః ధైర్యబంధుః
ధైర్యబన్ధవం, తం, వ్యచైచ్ఛ్రీత్ - చిచ్ఛేద.

— సావకాః జ్ఞాంకః. —

ఏవం భవతవ్యం చిన్తయస్తీ సా రాజకన్యా సర్వాభరణ
భూషితా రాజరథాం ప్రవీవేశ. తా మాలోక్య తత్కృష్టా సర్వే యావా
నః, తదీయ వీక్షణాభిమాతాః దృఢమపి స్వధైర్యం తత్యజః, క్షేప
రజ్జుబన్ధన మివ తస్మాః కటాక్షేణ తేషాం ధైర్య మచ్ఛేద్యతే.

తా॥ ఆ రాజకన్యక పైతీరున తనభావజీవితము నూహించుకొ
నుచు, సర్వాభరణ భూషితయై సభామందిరమున నడుగిడెను. ఆమె
చక్కదనమునకును, ఆమెకటాక్ష వీక్షణములకును, సభియందలి
యువకవర్గ మంతయు ధైర్యమును వీడెను.

7. శృంగార స్తరుణ సభాసదాం తరుణ్యాః
 ప్రాభూద్ హృద్దన ధనవశ్యతోహర స్సః,
 చంద్రేశ స్సరసిజలోచనాం తద్దైవైః
 హర్షిత్వాన్విక ఉపవేశ్య పుత్త్రికాం తామ్.

వా :- శృంగారణి :- తరుణ్యాః యువత్యాః రాజసమాగ్నాః
 శశి వ్యసిద్ధిః, శృంగారః శృంగారవేషః తరుణ సభాసదాం, మూనాం
 సభాసాం, హృదేవ హృదయ మేవభుజధనం అధికధనం తస్య వశ్యతో
 హరణీతి వశ్యతో హరః, నిపుణః చోరః, ప్రాభూత్ ఆసీత్, ఏష
 చంద్రేశః చంద్రదీప్తిపాధివః అయం సార్వభౌమః, సరసిజలోచనాం వద్మ
 నయనాం, తాం పుత్త్రికాం దుహితరం, స్వాన్వికే స్వసమీపే,
 ఉపవేశ్య నివేశ్య, అహర్నితీ ననన్ద.

సభాం ప్రవిశన్త్యాః తరుణ్యాః తస్యాః రాజపుత్ర్యాః శృంగార
 వేషః సకలయువజన మనోధన వశ్యతోహరః చోరః అభవత్. సా
 సాం మనాం స్యాచకర్ష. సార్వభౌమోపాస్యాగతాం తాం కన్యాం స్వస
 మీపే నివేశ్య పరమానన్ద మనావ.

తా|| యువతియైన యీ రాజకుమారి తన శృంగారవేషముతో
 సటకల యువజనుల మనోధనమును చూచుచుండగనే తస్కరించును.
 యువకులందఱు నామెయందాగ క్త హృదయులైరి. ఆ సార్వభౌముడు
 సభలోఁ బ్రవేశించిన తరుకుమారిని తన దగ్గతనే కూర్చుండఁ బెట్టుకొని
 మిక్కిలి యానందించును.

8. వామోరూ ర్విజజనకేన భావ్యమానా
 ప్రాభావవంతముఖీక్షణ ప్రసూనైః
 సానన్దం ప్రియపదపిత మర్చయన్తి
 విశ్రేణదా త్ప్రతిపచరాని మన్దమన్దమ్.

వ్యా :- వామోహా రితి :- వామా సుందరా ఊహా యస్యా
సా వామోహాః, “వామస్తు వక్త్రే రమ్యే స్వా త్పక్షే వామగతే
పి చ” ఇతి నానార్థకోశః. సుందరీ రాజకన్యా నిజ జనకేన స్వపితృ,
భాష్యమాణా సమృపణం క్రియమాణా సతి, హీభారాత్ లజ్జాభరణ,
అవసరం నష్టం ముఖం లింగం యస్యా సా, ఈక్షణాన్యేవ దృష్టయః
ఏవ ప్రమాణాని పుష్పాణి, త్రై, సాన్త్రాతనదేన సమా, ప్రియపదవీరం
ప్రియస్య పాదవీరకాం. అర్చయన్తీ రాజయన్తీ, ప్రియపాదవీరం
పశ్యన్తీ త్వర్కః. సుందమందం శనై శ్శనై, పిత్రే జనకాయ, ప్రతివచ
నాని సమాధాన చనాని, అదాత్ సమా.

సా సుందరీ రాజకన్యా సభా మాగత్య లజ్జాపశా దధోమూళి,
సద్వప్తిపాతేన స్వప్రియ పాదవీరమేవ పశ్యన్తీ, పృచ్ఛతే జనకాయ
శనై శ్శనైః ప్రతివచనాని దదా

తా॥ సుందరియగు నా రాజకన్య సిగ్గుతోఁ దలపంచుకొని, తన
చూపులనెడు పువ్వులతోఁ దన ప్రియుని పాదవీరము ను బూజించుచు.
అనగా దానినే చూచుచు, తన తండ్రి తన్నుఁ బ్రశ్నించుచుండ మెల్ల
మెల్లగాఁ దగ్గరికి సమాధాన మిచ్చుచుండెను.

9. వామాక్షిం నృపకకుమారికాం సుగుల్ఫాం
రమ్యాష్ట్రే స్మితవదనాం ససావహితామ్,
రాజన్యో బృశ మఖిలాజ్ఞశోనాం తా
మీక్షిత్యా సదీచి విమోహితో బభూవ.

వ్యా :- వామాక్షీమితి :- సా రాజన్యః సరాజకుమారిః,
వామాక్షిం వామనయనాం, సుందరనేత్రా మిత్యర్థః. శోభనా గుల్ఫా
యస్యా సా తాం, గూఢ గుల్ఫా మిత్యర్థః. “తద్దగ్ధీ ఘటికే గుల్ఫా”
ఇత్యమితి. రమ్యా రమణీయా ఓషా యస్యా తాం, విమోహస్త్రీ మిత్య
ర్థః. స్మితవదనాం స్మయమానముఖాం, సావహితాం అవహితా ఆకార

గోపనం తమ సహితం. "అవహితాకారగుప్తి" రిత్యమరః. అఖిలా
జ్ఞేషు కర్మాణాం తేషు శోభనాం శోభమానాం, సర్వాజ్ఞసుందరీ మిత్య
ర్థః, తాం ప్రతి సమూహికాం రాజపుత్రీం, ఈక్షిత్యా విలోక్య,
సవది సర్వం భూయో ఆత్మ్యంతం, విమోహితో బభూవ ముమోహ.

రహస్యేయమయం గూఢగుల్ఫం బిమ్బాష్ట్రీం దరహసితవద
నాం హ్రియాశీం కర్వాజ్ఞసుందరీం తాం రాజపుత్రీం మోలోక్య స రాజ
కుమారః సర్వం ఏవ మోహ పరమశో బభూవ.

అయి ఆ రాజకన్య కన్నులు మిక్కిలి చక్కనివి. ఆమె చీలమం
డలు పాదములతో గలిసి గూఢమంగ నున్నవి. ఆమె పెదవులు
దొండవండుకల నెఱ్ఱగానున్నవి. ఆమె ముఖము చిటునవ్వుతో గలకల
లాడుచున్నది. సిగ్గు ఆమె కంఠం మెయ్యుచున్నది. ఆమె సత్వాంగము
దరి. అట్టి యీ రాజకన్యను జూడగానే యీ రాజపుత్రుడు వెంటనే
మోహసముద్రమున మునిగెను. ఆమెయం బభిలాషగలవాడయ్యెను.

10. మిత్రస్నేహితిః సర్వం జానాతీతి సర్వజ్ఞః విదిత వేదితవ్యః
సః తారకః, రుత్రీర్ష వయస్యస్య. తాం ప్రియతమాం అతిప్రియాం,
భావపద్ధతి, అభిప్రాయసరణిం, రుటితి శీఘ్రం, విదిత్వా విజ్ఞాయ, పర
మసఖాయ ప్రియమిత్రాయ, తిష్ఠనానాం ఆశయం ప్రకాశయన్తీ,
ప్రకాశయన్తీ యాఖ్యయోశ్చ" ఇతిసూత్రేణ ఆశయప్రకాశనార్థే తిష్ఠతే
రాత్మనేవదమ్. పరమసఖ్యం సంప్రదానత్వమ్. ప్రియవయస్యముద్వోషు
ముద్వృత్తా మిత్యర్థః. సరోజనేత్యాం వద్వాక్షీం, క్షితిపసుతాం రాజ
పుత్రీం, ఈక్షిత్యా ఆలోక్య, ప్రావర్షీత్ పరమానంద మహప.

వ్యా:- మిత్రస్నేహితి :- సర్వం జానాతీతి సర్వజ్ఞః విదిత వేదితవ్యః
సః తారకః, రుత్రీర్ష వయస్యస్య. తాం ప్రియతమాం అతిప్రియాం,
భావపద్ధతి, అభిప్రాయసరణిం, రుటితి శీఘ్రం, విదిత్వా విజ్ఞాయ, పర
మసఖాయ ప్రియమిత్రాయ, తిష్ఠనానాం ఆశయం ప్రకాశయన్తీ,
ప్రకాశయన్తీ యాఖ్యయోశ్చ" ఇతిసూత్రేణ ఆశయప్రకాశనార్థే తిష్ఠతే
రాత్మనేవదమ్. పరమసఖ్యం సంప్రదానత్వమ్. ప్రియవయస్యముద్వోషు
ముద్వృత్తా మిత్యర్థః. సరోజనేత్యాం వద్వాక్షీం, క్షితిపసుతాం రాజ
పుత్రీం, ఈక్షిత్యా ఆలోక్య, ప్రావర్షీత్ పరమానంద మహప.

సర్వజ్ఞ స్వ తాతః స్వవిశ్రీష్టాభి ప్రియః విద్యా, అనన్త
రం తస్మై రాజకుమారాయైవ స్వాశ్రయం ప్రకటయన్తే తాం రాజ
దుహితరం విలోక్య చ జరమానస్త మవాప.

తా! ఆ తారకుడు స్వబ్బిడు గావున తన మిత్రుని యభి
ప్రియమున వెంటనే కనిపెట్టెను ఆతనికొకకై యుచ్చితక రప్పించు
బడి, తన యానుకూల్యమును నూచించుచున్న దిట్టను దరి యగు నా
రాజపుత్రునిఁ గూడఁ గాంచెను. వారి యనురాగమును మిక్కిలి
యానందించెను.

11. ఉద్వోధుం ప్రభవసి చక్రవర్తికన్యాం

ప్రీరన్నం శృణు తదవశ్య మాన్యమేవ,

శక్తిష్టాః ప్రియవఖ మాత్వ మార్థ్య వస్త్రే

త్యత్యస్తం ప్రియ మన్యం శృణు మాన్యమేవ.

వ్యా :- ఉద్వోధుమితి :- ఎవఁడొకఁడు మిత్రుని కిట్లు బ్రాహ్మణ
శిరోభూషణం, నః తారకః “మాభిః కీరీతే భర్తృవత్” ఇత్యుతరః ప్రియ
వఖ! హేప్రియమిత్ర! త్వం భాన్, చక్రవర్తి కన్యా సార్వభౌమ
పుత్రీం, ఉద్వోధుం పరిణేతుం ప్రభవసి యోగ్యః అసి, శృణు ఆక
ర్ణయ, సా కన్యా ప్రీరన్నం సారీషం శ్రేష్ఠా. “జాతౌ జాతౌ యదుత్కృ
ష్టం తదగ్నిమితి గీయతే” ఇతి వచనం రత్నమనన్య శ్రేష్ఠత్వమ్, తత్
కాంతారత్నం. అవశ్యం స్వభా, అన్యమేవ గాహమేవ “రత్నహరి
తు సార్థివః” ఇతి వచనం రాజపుత్రేణ త్వయా తత్కాంతారత్నం
గ్రాహ్యమేవేతి భావః, మాన్యశ్చ వస్త్రేణాం మాతురు ఇయం కన్యా,
ఆర్జవన్యా సత్పురుషవస్తసియా. అతి మనం, అత్యస్తం ప్రియం హేతం
వచనం, అభిణత బభావ.

భోః ప్రియవయస్య! త్వహే చరత్కన్యాత్వం గ్రహీతుం
సమర్థః, త్వం రాజరత్నం, ఇయం కన్యారత్నం, కిచ్చి, ఇయం సన్నతా

సద్వద్యా చ, శక్త్యాం మా కురు. ఏనాం గృహ్ణీష్వ. ఇతి సతారకః
ప్రియవచనా న్యవోచత్.

తా॥ ఓయి ప్రియమిత్రము! ఈ చక్రవర్తి పుత్రివి వివాహ
మాడుటకు నీవే సమర్థుడవు. ఈమె స్త్రీలందరినీ నే నీవోరాజన్య
క్రేస్తుడవు. రత్నము రాజులకడనే ఉండదగి. దిక్దా! కావున
ఏల సందేహించెదవు? ఈమె సజ్జన సంస్తానీయ. ఉత్తమురాలు, అని
యా తారకుడు ప్రియవచనములను బలికెను.

12. రాజన్యం స్మ వదతి సార్వభౌమ ఇత్థం
మత్కన్యాఽద్య భరతవర్షరాజ్యలక్ష్మీః.
సావత్స్యం భృశ మభిలష్ఠః భవాదృ
జ్జమాతా మమ నిఖిలం కులం పునాతి.

వ్యాః రాజన్యమితి:- సార్వభౌమః చక్రవర్తి రాజన్యం
రాజకుమారం, ఇత్థం వక్ష్యమాణరీత్యా, వదతిస్మ అవదత్, అద్య
ఇదానీం, మత్కన్యా మద్దుహితా, భరతవర్షస్య యా రాజ్యలక్ష్మీః
తస్యాః సావత్స్యం సవత్సీత్వం, సమాసః పతిః యస్యాస్స సవత్సీ,
తస్యాః భావః సావత్స్యం, సమాసపతిత్వ మిత్యర్థః. అభిలష్ఠః కాం
క్షతే. భవాదృక్ త్యాదృశః, జామాతా దుహితుః పతిః, మమ మే
నిఖిలం సర్వం, కులం వంశం, పునాతి పవిత్రం కరోతి.

స సమ్రా డ్రాజపుత్ర ముద్విశ్రేయ మివాదీత్, భోరాజకుమార
ఇదానీం మద్దుహితా భారతరాజ్య లక్ష్మీః సా వత్స్యం కాంక్షతే.
భవంతం పరిణీయ భారతరాజ్య ప్రియః సవత్సీ భవతు మభిలష్ఠి
త్యాదృశః జామాతా మత్కులం సర్వం పునాతి.

తా॥ ఓ రాజకుమారా! నా కూతుర్వడు నిన్ను వివాహ
మాడి, భారతసామ్రాజ్యలక్ష్మికి సవతిగానుండవలెనని కోరుచున్నది.
నీ పంటి యల్లునివలన మాకులమంతయును బవిత్రమగును గదా! అని
యా సార్వభౌముడు రాజకుమారునితో బలికెను.

13. పాగ్లేయాద్రిల పదుదజ్జితమ్మ దేశం
 పూర్వం నః పితృకుల మావనచ్చిరస్య,
 యస్మా దీదృగరచి పుస్తకేషు తస్మా
 దస్మాకం సముచిత ఏవ బన్ధు భావః.

వ్యా:- పాగ్లేయాద్రితి :- పూర్వం పురా, నః అస్మాకంః
 పితృకులం పితృవంశః, పాగ్లేయాదేః హిమాలయస్య లసన్ ప్రకాశ
 మానః ఉదక్ ఉత్తరభాగే యో నితమ్బ దేశః మధ్యభాగః. తం హిమ
 వత్పర్వతోత్తర మధ్యదేశ మిత్యర్థః. “కటకోఽస్త్రీ నితమ్బాఽద్యే”
 తిత్వమరః. చిరస్య చిరకాలం, “చికాయ చిరరాత్రాయ చిరస్యాథా
 శ్చిరార్థకాః” ఇత్యమరః. అవసత్ ఉవాచ, “ఉపాజ్వభ్యాజ్వసుః”
 ఇతికర్మత్వమ్ యస్మా త్కారణాత్, ఈ దృక్ ఏవం, పుస్తకేషు
 గ్రంథేషు, అరచి వర్జితమ్, తస్మా త్కారణాత్, అస్మాకం నః, బన్ధు
 భావః బన్ధుత్వం, సముచిత ఏవ యోగ్యేవ.

హిమాలయ స్వోత్తరస్యాం దిశి పర్వతమధ్యభాగే పురా అస్మ
 త్పితృకుల మవాత్సీదితి గ్రంథేషు పరిదృశ్యతే. తస్య దేశస్య భరతవర్షా
 స్తర్గతత్వేన అస్మాకం బన్ధుత్వ ముచితమేవేతి మన్యే. అయముదస్త్ర,
 పాగ్లేన గ్రంథేషు పర్యదృశ్యత.

తా! మా పూర్వులందఱును మంచుకొండ కుత్తరముగఁ బర్వత
 మధ్యదేశమున నివసించిరిని గ్రంథములందు గలదు. కావున మనము
 బంధువులమే యగుదుము. ఏకభారత వర్షీయులమగుటచే మన బంధు
 త్వము సముచితమే యగును.

14. మహ్యం కోపి మమ నిరాణ్ముత స్సతీర్థః
 స్వాం పుత్రి ముపరత మాత్మకాం రహస్యే.
 పన్దాయ త్రిదివ మగా త్పురా మదరం
 యుత్థ్వా మే ప్రియతమ దత్త పుత్రికేయమ్.

వ్యా:- మహ్యమితి:- పురా పూర్వం, మమ మే, సతీర్థ్యః
సమానగురుః, ఏకగురు రిత్వర్థః "సతీర్థ్యాన్వేకగురవ" ఇత్వర్థః కోఽపి
విరాడ్మణిః కశ్చన రాజన్యః శేష్ఠః, ఉపరతా మృతా మాతా జననీ
యన్యాస్తాం. ఉపరత మాత్మకాం, మాత్మహీనా మిత్వర్థః. స్వాం
పుత్రీం స్వకుమారీం, రహస్వే రహసి, మహ్యం మే సన్దాయ దత్త్వా,
మదర్థం మహ్యమిత్తా, మల్లాభా యే త్వర్థః. యుద్ధ్యా శత్రుభిర్యుద్ధం
కృత్వా, త్రిదివం స్వర్గం అగాత్ జగామ, మృతో బభూవే త్వర్థః.
ఇయం ఏషా కన్యకా, మేమమ, ప్రియతమా అతిప్రియా దత్తపుత్రికా,
దత్తపుత్రీ, ఆప్తమిత్రేణ దత్తాచ.

పురా మమ సఖా సతీర్థ్యః కశ్చన రాజన్యః మాత్మహీనా
మహ్యం స్వపుత్రీం రహసి మహ్యం దత్త్వా, మదర్థం శత్రుభిర్యుద్ధ్యా,
ప్రాణాన ముశ్చత్. తదాదీయం పుత్రీత్వేన సంరక్షితా సంవర్ధితాచ.
తస్మాదియం మే ప్రియతమ దత్తపుత్రిక కాభూత్

తా|| ఒకే గురువుకడ విద్యాభ్యాసముఁ గావించిన నా మిత్రుఁ
డయిన రాజన్యఁ డొకఁడు, తల్లి లేని తన కూతును రహస్యముగా నా
కప్పించి, నాకొఱకై శత్రువులతోఁ బోరాడి, యుద్ధరంగములో
హతుడై మరణించెను. ఆకాటిననుండి యీమెను నేబెంచుచుంటిని.
ఈమె నా ప్రియతమ దత్తపుత్రిక సుమా !

- 1 మాత్రాస్యా మహురహ మిత్వభాషిషీయం
సత్త్వం త్వద్గుణగణ చిన్తనామృతేన,
సజ్జావన్త్యధికురుతే సదాన్నపానే
మద్బాలా పహృదయ తే తపస్వ తీర్థమ.

వ్యా:- మాత్రేతి:- ఇయం కన్యా, తవయో గుణగణః గుణ
సమూహః తస్య చిన్తనం భ్యాసం తపో అమృతం పీయూషం తేన,
సజ్జీవనీ ప్రాణాన్ధారయనీ, సదా నిత్యం, అన్నంచ పానంచ అన్న

పానీ, పానభోజ గాఢకం, అధికుడతే తిరస్కర్యోతి. ఇతి ఏవం, అస్మాః
 మాత్రా జనన్యా, మద్భావ్యయే త్వర్థః. అహం, ముహూర్ముహూః
 వ్రుణః వ్రుణః, అబాషిషి అభిహితః, హే నహృదయ! హృదయాలో!
 నుద్బాలా మత్కుమారీ తే త్వదర్థం, ఇత్థం ఈదృక్, తపస్యతి తపః
 కరోతి.

ఇయం కన్యా త్వద్గుణగణ చిన్తనరూప మమృతం నిత్యం పీత్వా,
 అన్నపానాదిక మపి విసృజ్య జీవతీతి మద్భార్యా మామన కృదోబధ
 యతి. ఏవ మియం బాలా త్వామేవ ధ్యాతున్తి ఆహారాదిక మపి
 విసృజ్య త్వదర్థం తపస్యతి.

తా! ఈ కన్యక నీ గుణగణ చింతనమనెడు నమృతమును
 నిత్యము దాపుచు, ఆహారాదికమును విడిచినదని యామె తల్లి అనగా
 నా భార్య మాటిమాటికి నాకు జెప్పుచున్నది ఓ మహాశయా! తప
 స్సాచరించువారు అన్నపానాదికమును విసర్జించి నిత్యము తమ యిష్ట
 దైవమునే ధ్యానింతురు. ఆమె యీమెయు నీగురించి యే తపస్సు
 చేయుచున్నది సుఖా!

16. శ్రుత్వా తద్ధిశకర చక్రవర్తి వాక్యం

స్వత్కూచే చదురమతి స్స భూమిదేవః.

నాథే తైష నరపతే భక్తుమార్యాః

కో మజ్జోత్స్వరగతా మభిష్ట లక్ష్మిమ్.

వాక్యః :- శ్రుత్వేతి :- తత్ హితకరం క్షేమం కరం, చక్రవర్తి
 వాక్యం సార్వభౌమవచనం, శ్రుత్వా అర్హస్య, చతుర మతిః నిపుణ
 బుద్ధిః సః భూమిదేవః తాంకః. సరపతే! భోరాజన్! ఏవః రాజ
 కుమారః, భవత్కుమార్యాః భవదీయపుత్ర్యాః నాదేత యాచేత,
 కరుణః కోవా మానవః, స్వకరగతాం స్వహస్తవతితాం, అభిష్ట లక్ష్మిమ్

ఇష్టసమ్పదం, ముఖ్యేత్ త్యజేత్. నశోఽపీతి భావః. ఇతి ఏవం, ప్రత్యూచే ప్రత్యువాచ.

ఇత ముక్తం సార్వభౌమవచనం నిశమ్య నివుణమతి స్మ తార
కః, రాజన్ ! కుమారోఽయం త్వద్దుహితరం గృహీప్యత్యేవ, కరతల
గతా మిష్టసమ్పదం విహతుం కః ప్రభవతి ? ఇతి ప్రత్యువాచ.

తా! ఇట్లు హితకరముగః బలుకుచున్న సార్వభౌముని మాట
లను విని, బుద్ధిమంతుడు నేర్పరియునగు నాతాతకుడు, ఓ సార్వ
భౌమా ! సిరిరామోకాల్పాడువారుదురా ? కరతల గతమగు నశీష్ట
సంపదను విడుచువారెవ్వరు ! ఈ రాజపుత్రుడు నీ కన్యను తప్పక పరి
గృహించునని సమాధాన మిచ్చెను.

17. అన్యోన్య చితగుణయాప యోవనాభ్యౌ

సంయుక్తా ఏవ ధనవృద్ధ్యుదార భావో

దిప్త్యై తౌ మధురవధూవరౌ కులీనౌ

భూపాయం కుభదివసో వయం కృతార్థాః.

వ్యా :- అన్యోన్యమితి :- అన్యోన్యం పరస్పరం, ఉచితాని
అర్హాణి, గుణాః యావం యావపం చ గుణయాప యావనాని, త్రై,
ఆశ్చ్య సంపూర్ణా, పరస్పరానుయాప యావగుణ తారుణ్యా విత్సర్గః
కులీనౌ సత్కులస ముత్పన్నౌ, మధురవధూవరౌ ప్రియవధూవరౌ
దిప్త్యా జైవవశేన, ధనవృద్ధిః ఆధికసమ్పత్ ఉదారభావః జ్ఞేదార్యం
తావివ, సంయుక్తా మిలితౌ, అభూతామ్. భూవ ! రాజన్ ! అయం
ఆయజేవ సుదివసః సుదివమ్ వయం కృతార్థాః కృతకృత్యా అభూమ
ఉపమా.

భోస్సార్వభౌమ ! ఏతౌ వధూవరౌ మహాకులసజ్జితౌ, సద్భుజౌ,
సుందర యావణ, నూత్నయావనేన చ పరస్పరానుయాపౌ. అన్యోన్య

ప్రియాచ. యథా అనన్త సమ్మత్ ఉదారభావేన సహితా శోభతే
తత్త్వ అనయో సృజతి రధికరమణీయా, అయమేవ సుదివసః. యద్య
నయోః పరిణయోభవే ద్వయం కృతార్థాస్సామ. ఇతి న తారకః
అవోచత్.

తా! ఓ రాజా! ఈ వధూవరు లిరువురును మంచి గుణములతో,
జక్కని యోవముతో, నూత్న యౌవనముతో నొప్పుచు నొకరి నొకరు
మించియున్నాడు. ఇరువురును మంచి సంశమున జన్మించినవారలే మంచి
సంపదయుఁ జక్కని యుదారభావము నొకచోట కలియునట్లు వీరికల
యికయున్నది. ఇదే నాలస్యమేల? నేడే శుభదినము వీరికి వివా
హము జరిగిన మేము కృతార్థుల మయ్యెదము.

18. ఆశంసే జననుతవీరసూ ర్భవే స్త్వం

మజ్జు క్షావతి రితి పుత్రికాం బ్రువాణః.

కష్టారద్రజ మభితో గలం విరాజః

సప్రియా వదపి తయానయామృతూవ.

వ్యా :- ఆశంస ఇతి :- త్వం, మజ్జు శీఘ్రం, జననుతం వీరం
కుమారం సూతే ఇతి జననుత వీరనూః, అభవా, జననుతా లోకశ్లాఘ్య
వీరనూః వీరమాతా, భవేః స్వాః ఇతి, అహం ఆశంసే ఆకాక్షే. ఇతి
ఏవం, క్షావతిః సార్వభౌమః, పుత్రికాం దుహితరం, బ్రువాణః కథ
యన్మసి, నదసి సభాయాం కన్యకయా, విరాజః రాజపుత్రస్య, గల
మభితః కణ్ఠసీమ్ని, "అభిమతః పరిత" ఇత్యాదినా ద్వితీయా, కష్టార
నృజం సౌగంధిక పుష్పమాలాం, "సౌగంధికం తు కష్టార" మిత్యుతరః
ఆనయామృతూవ నిక్షేప యామాన.

న సాశ్వభావ మ్మృతాం వీర్య, పుత్రిక! త్వ మచిరేణ తాతేన
వీరమాతా భవిష్యసి, ఏత మహ మాకాంక్షే ఇత్యవోచత్. ఆశిష

మదాల్, తత సజ్జ, కానమత్వా సా రాజకుమారీ-తస్య రాజపుత్రస్య
గీవాయాం సాగభిక్ పుష్పమాలా మక్షివత్.

తా! పుష్ప! త్వరగా నీవు వీరమితవు కాంగలవని నేనాశీర్వ
దించుచుంటిని. అది నీకు యాసార్యభౌముఁడనుమతింప, నారాజపుత్రి
సాగభిక్ పుష్పమాలను రాజకుమారుని మెడలో వేసెను.

19. కామోపే త్వమివ కరేణ నాజ్ఞనాన్య

గృహ్యేతి భరతవర్ష రాజ్యలక్ష్మ్యః,

హస్తేనాం నిజ మభిగృహ్ణతో విరాజో

ద్వజా యో ద్భగవని పాలకన్య పుత్ర్యాః.

వ్యా:- కామోపేతి:- త్వమివ భవతీవ అన్యై ఇతరా, అజ్ఞనా
కాన్తా, కరేణ ముఖే, సగృహ్యేత స స్వీక్రియేత, ఆయం, మే మమ,
కామః సజ్జల్పః ఇతి ఇత్థం, వదతః కథయతః, నిజం స్వీయం, హస్తా
గ్రం పాణిం, అభిగృహ్ణతః స్వీ కుర్వతః, విరాజః రాజకుమారస్య,
దృష్ట్వా దృశా, భరతవర్ష రాజ్య లక్ష్మ్యః, అవనిపాలకన్య పుత్ర్యాః
సార్యభౌమకుమార్యాః, ద్భగ్ దృష్టిః అయాల్ మిలితా బభూవ.

యథా ఇదానీ త్వత్పాణి సహ మగృహ్ణామే తథా అన్యస్యాః.
కస్యా శ్చి త్కాన్తాయాః పాణిం సగృహీష్యామి, ఏష మే సజ్జల్పః.
ఇతివదన్ స రాజపుత్రః రాజకన్యాయాః పాణి మగృహీత్. తదా
తయోర్యధూవరయో దృష్టిః అన్యోన్యం మిలితా బభూవ.

తా! నీ కరమునందుకొనిన ట్లింకే కాంతకరమునుగూడ నేను
పరిగ్రహింపను. ఇది నా సంకల్పము. అని పలుకుచు నా రాజపుత్రుఁడు
కాజపు భారతరాజ్యలక్ష్మీయైన యా రాజకన్యపాణిని గ్రహించెను.
ఆ సమయమున నా వధూవరులచూపు లోకదానితో నోటి కలిసెను

ఒకరి నొకరు చూచుకొనిరి. “ధర్మేచ అధర్మేచ కామేచ త్వయైషా నాతి
చరితవ్యా నాతిచకామి” అను భారతీయ వివాహ సంకీర్తన మిందు నిరూ
పింపబడెను.

20. పాణిజః హృదయయుగాని మేలయన్తై
ద్యౌగేతో నకలవిధై స్సమాసజితామ్,
జ్యోత్స్వేన్ద్రా ఇవ నిరతాను బనంబుత్తై
స్యాతా మిత్యమమత తత్సదస్య పూదః.

వ్యా:- పాణితి:- ఏతో వధూవరా, ద్యౌక్ తీఘ్రిం, పాణ్యోః
హస్తయోః, ఈక్షయోః దృశోః, హృదయయోః ముసోః, యుగాని
యుగలాని, మేలయన్తై యోగయన్తై నకలవిధైః సర్వవిధైః,
సమాసజేతాం సంసక్తా వభూతామ్. ఏతో రాజః సూరీ కుమారా,
జ్యోత్స్వే చంద్రికా, ఇన్ద్రా చంద్రః, చంద్రికా చంద్రాగ్రహ, నిరతం సన్త
తం అనుబద్దేన అనువర్తనేన, యుక్తా సహితో, స్వీయాం భవేతాం,
ఇతి ఏవం, తత్సదస్యపూగః తత్సామూజిక సజ్జః, “పూగః క్రీముక
బృష్టయో” రిత్సయరః. అమనుత మేనే, ఉపమా జ్ఞాంరః.

తౌ నూతన దర్శుతీ తీఘ్రిమేవ సర్వభావస్వాత్మనాచ సజ్జతా
వభూతామ్. తద్దృష్ట్వా తత్రస్థ సామూజికవర్గః, చంద్రికా చంద్రా వివ
వతో అన్యోన్యానుబంధేన నిరతం భవేతా మిత్యమనుత.

తా! ఆ వధూవరు లిరువురును, చేతులు, చూపులు మనస్సులు
కలిపికొని, యన్ని విధముల సతివేగముగ నేకమయిరి. దానిని గాంచి
యచ్చటి సభ్యవర్గము నిరిరువురు వెన్నలయు జాబిల్లియుఁ గలిసిన
ప్లన్యోన్యము అనుబంధముతో మెలఁగెదరని భావించిరి.

21. సమ్పూర్ణో దుపకలితా యథా తియ్యామా
సా తన్వీ చివయ యుతేవ సాధువిద్యా

ప్రాతాసీన్ముద మభితః స్వభర్తృయుక్తా
లోకానాం సుజనగతేవ రాజ్యలక్ష్మీః.

వ్యా:- సమ్పూర్ణేతి:- సా తస్మి రాజపుత్రీ, సమ్పూర్ణః
పూడశశలాయుక్తః ఉమానాం నక్షత్రాణాం పతిః ఉమః చంద్రః.
రాకా విశాకర ఇత్యర్థః. తేన కలితా సంయుక్తా త్రియామా యథా
రాత్రి రివ, వినయేన ఉత్తమ సంస్కారేణ, యుతా యుక్తా, సాధు
విద్యా ఇవ సద్విద్యేవ, స్వభర్తృయుక్తా స్వపతిసహితా సతి, సుజన
గతా సత్పురుష ముపేతా, రాజ్యలక్ష్మీరివ రాజ్యశీరివ, లోకానాం
జనానాం, అభితః, ముదం అధిఃప్రీతిం ప్రాతాసీత్ విస్తారయామాన,
మాలోప మాలజ్కారః.

రాకాచంద్రయుతా రాత్రిరివ, సంస్కార సముపేతా సద్విద్యేవ,
స్వభర్తృసంయుక్తా సా రాజపుత్రీ సత్పురుష సహాశ్రితా సప్రమాత్నీ
రివ, సర్వేషాం ప్రీతి మధికా ముత్పాదయామాన.

తా! పున్నమ చందరునితో రాత్రి కలియునట్లు, మంచి సంస్కా
రముతో సద్విద్యకూడునట్లు, తన పతితోఁ గూడి యా రాజపుత్రీ,
సత్పురుషాశ్రిత యగు రాజ్యలక్ష్మీవలె నందఱి కధికాసంతము నొన
గూర్చును.

22. కార్యజ్ఞానితి పితరౌ వధూమణే స్త్రా
ప్రావక్తాం నిజదుహతుః పతిం వివ్రూ,
బాలేయం ఏయతనయా౭ వయో స్ఫుకీలా
దత్తా పప్రతి నహ బాష్పధారయాత.

వ్యా:- కార్యజ్ఞానితి:- కార్యజ్ఞౌ కార్యవిజ్ఞాన కళితా, తౌ
వధూమణేః వధూరత్నస్య, పితరౌ మూతా పితరా, మూతాచ పితాచ
పితరా విత్యేక కేవలః, వివ్రూ సమీకృతదేహా, నిజదుహతుః పతిం

జామాతరం, ఇతి వక్ష్యమాణీత్వా, పావక్రామ్ అవోచతామ్. ఇయం ఏషా నధూః, బాలాముగ్ధా, ఆవయోః ప్రియతనయా ప్రియపుత్రికా, సుశీలా ఉత్తమస్వభావా, స్వముతి ఇదానీం, బాష్పదారయా సహ ఆశ్రుశస్సకం, తే తుభ్యం దత్తా వితర్ణా.

వధూజననీజనకా జామాతరం రాజకుమార మామూయ, వినయ్యా స నై. ఏవ మవోచతామ్. భోరాజకుమార ! ఆవయోస్సుతా ముగ్ధా సుశీలాచ. ఇదానీం తుభ్య మశ్రుధారయా సహ దత్తా.

తా॥ కార్యవిధానము నెఱింగిన యా సార్వభౌమ దంపతులు వినములై యల్లునితో, రాజకుమారా ! ఈమె కడుముద్దరాట. మంచి స్వభావముగలది. దీనిని మేము మిక్కిలి బాధపడుచు విడువలేక విడువలేక నీ కర్పించితిమి.

28. ఏషా త్వత్పదకమలే సదోపకర్తుం

సన్నద్ధా మృదుగమనాఽ త్వదేకపుత్రీ,

ఆయత్తా త్వయి లలనా మనోవచోఽజ్ఞైః

స్యాత్త్వత్త్వా నిజవితరా విహక్రుహర్ణా.

వ్యాః:- ఏషేతి:- ఆస్మదేకపుత్రీ ఆవయో రేకైకకుమారీ, మృదుగమనా మస్తగమనా, ఏషా లలనా, త్వత్పాదకమలే త్వదీయే పాదపద్మే. సదా సన్నతం, ఉపకర్తుం సేవితం సన్నద్ధా సంసిద్ధా, అశ్రు పూర్ణా దుఃఖితో, నిజవితరా నిజజననీ జనకా, అత్యధిహ, త్వత్త్వా విసృజ్య, మనసా హృదయేన, వచసా వాచా, అజ్ఞేన దేహేన చ, మనోవాక్కాయైరి త్యర్థః. త్వయి భవతి, ఆయత్తా అధీనా, స్వాత్ భవేత్.

ఇయ మస్మదేకపుత్రీ భవదారాధన సముత్సుకా. సర్వాత్మనా త్వాం సేవిత ముద్యుక్తా, దుఃఖితో వితరా ఆనాం ఇహ విసృజ్య త్వమే వాను సరిష్యతి.

అన్యోన్యాధి కరణీయ తావ్విత్ తా

హ్రీ - నై స్మితకలితా హరసావత్ .

వ్యా :- సోత్కణ్ఠామితి :- సోత్కణ్ఠో ఉత్కణ్ఠా సహితో, ఇష్ట
కార్యవిలంబ మనసామానా విత్కర్థః, దుచిం మనోహరం యథాతథా,
అలంకృతౌ భూషితౌ, హ్రీం నై లంజాముతౌ, స్మితేన దరహసితేన
ఘృతౌ సుందరా, మందస్మిత సుందరదళావహ్నిదా విత్కర్థః, అన్యోన్యం హర
స్వరం అధికా యా రహణీయతా రాజహణీయతా తయా అన్యతౌ
యక్తా, వరస్పరాధిః సాందర్య విరాజమానా విత్కర్థః తౌ లయజన్మతీ
నూతకయువకదమ్పతీ, “దమ్పతీ జమ్పతీ బాయానతీ” ఇత్థానుకూలః,
క్షణేన క్షణకాలేన, సఖిభిః కయస్యాళిః, హరసాధం క్షీణా ప్రాసాదం
నీయేతేస్య ఆనీయేతామ్.

విశిష్టాభరణ భూషితౌ విలంబమనసామానా సురస్వకధిరా
మణీయకతా రాజమానా మందస్మిత సుందరదళావహ్నిదా హ్రీం నై తౌ
సవదమ్పతీ సఖ్యః శీఘ్రం క్షీణామద్విరం నిన్యః.

తా! ఆ నవదంపతులు సర్వాభరణ భూషితులైరి. ఒకరిమించి
యొకరు చక్కదనముతో నొప్పుచుండిరి. కాలవిలంబమును సహించు
బాలక సిగ్గుపడుచు జిటునవ్వులు నవ్వుకొనుచుండిరి. ఆట్టివా రిద్దరిని
సఖులు త్వరగా విహరసాధమునకు గొ. పోయిరి.

26. సన్ధ్యామా ముదపసితాని వానిదేహి

దాస్యానౌప గతజనా యద్యోగ సన్యామ్య.

భూదేవం స త. మవరమ్య చ కవరీ

స్వాగారం ముదితమనా యాయో శృణ్వః

పాఠ :- సన్ధ్యామామితి :- ఆస్థానం సభామందిరం ఉపగతా
పాశ్చాత్యే జనాః సామాజికాః, రణేనీదేశాల్ రాజదేశాల్

ప్రహృష్య సస్తుష్య, సన్ధ్యాయాం సన్ధ్యాసమయే, ఉదవసితాని గృహాణి
యయుః జగ్ముః. గృహగేహోదవసితవేళ్ళ సద్దనికేతనం” ఇత్యమరః
సః చక్రవర్తీ, తం భూదేవం భూసురం తారకం, ఆనమ్య ప్రణమ్య,
ముదితమనాః సస్తుప్త స్వాప్తః కృతార్థః కృతకృత్యస్సన్, స్వారం
స్వభవనం, యయా జగామ.

సర్వేపి సామాజికా స్సస్తుప్తస్వాప్తః సత్కూడాదేశేన సన్ధ్యా
సమయే స్వస్వగృహాణి యయుః, సార్వభౌమోఽపి స్వసమీపస్థితం
తారక మభివద్ధ్య, తం విస్మజ్య, సస్తుషానరజః కృతార్థస్సన్ స్వభవనం
జగామ.

తా! అంత సామాజికులందఱును మిక్కిలియానందించుచు
రాజానుమతిని బొంది, సంధ్యాసమయమున వారి వారి గృహముల
కేగిరి. సార్వభౌముడుఁ గూడఁ దారకునకు నమస్కరించి, వానిని
భవనమునకుఁ బంపి మిక్కిలియానందముతోఁ గృతార్థుడనయినది
భావించుకొనుచుఁ దన మందిరమున కేగెను.

27. సుప్త్యా సమృదపరిపూరిత ప్రయామాం

కృత్వా సోఽచిర మఖిల ప్రభాతకృత్యమ్,

అధ్యాస్తే స్మ నదసి దివ్య భద్రపీఠం

గ్రావాగ్రం హరి రివ సాధు సార్వభౌమః.

వ్యా :- సుప్తేతి :- సః సార్వభౌమః చక్రవర్తీ, సమృద పరి
పూరితః ప్రమోదపూర్ణస్సన్, “ప్రమోదామోద సమృదాః” ఇత్య
మరః. త్రియామాం రాత్రిం, సుప్త్యా ప్రసృప్త్య, ఆఖిలం సర్వం, ప్రభాత
కృత్యం కల్యాణకరణీయం కార్యం, అచిరం శీఘ్రం, కృత్వా విధాయకదసి
సఖాయాం, దివ్యం ఉత్తమం భద్రపీఠం సింహాసనం గ్రావాగ్రం వన్వత
శిఖరం, హరి రివ సింహభవ. “అదిగి గోతగిరి గ్రావాచలశైల కిలో
చ్చయాః,” “సార్వభౌమః కేశరీ హరిః” ఇతి చామః, అథవా, గ్రావా

గం ఉదయపర్వత శిఖరం, హరి రివ నూర్స్ ఇవ, “యమా నిలేన్ద్ర
చంద్రార్క విష్ణుసింహం శువాజిషు, శుకాహి కపి భేకేషు హరి రాన్
కపితే త్రిషు”, ఇతి నానార్థ రత్నమాలా, సాధురమ్యం, అధ్యాస్తేస్మ
అధితమే. ఉపమాలాజ్కరః

రాత్రౌ సుఖనిధా మనుభూయ, పృథాతే త్వరయా సర్వాణి
కాలకృత్యాని నిర్వర్త్య, స సార్వభౌమః సభా మాగత్య తిత్రి సింహః
గిరిశిఖర మివ రవి రుదయగిరి శిఖామివ వా, దివ్య మున్నతిం సింహాసన
మారురోహ.

తా|| ఆ రాత్రి సుఖముగ సంతోషముగ నిద్రించి, యా సార్వ
భౌముడు వటువాతనే మేల్కొని గబగబ కాలకృత్యముల నెరివేర్చు
కొని, సభామందిరమున కేతెంచి, యచ్చట సింహము పర్వతాగ్రమును
వలె, లేక, నూర్స్ యుదయపర్వత శిఖరమునువలె నున్నతమగు సింహా
సనమును అధిష్ఠించెను.

28. గవ్యూతి ద్వయ పరిమేయ నీమ్మటానే

సైకాన్న త్రిదశ సహస్రవీర రమ్యా.

అస్తాన్యాస్త ఉపవివేక తత్ర నానా

దేశియాధిప విసరః పృమోదయుక్తః

వ్యా :- గవ్యూతీతి :- గవ్యాతిః కోశయుగం, “గవ్యూతిః
శ్రీ కోశయుగ, మిత్యమరః. తస్యా ద్వయం యుగం, తేన పరి
మేయః పరిమా తుం యోగ్యః యః నిష్కుటః గృహారామః, “గృహ
రామస్తు నిష్కుట” ఇత్యమరః. తస్యలన్తే వాధ్యదేశే, సైకాన్న
త్రిదశ సహస్రవీర రమ్యా ఏకోన త్రింశ త్సహస్రాననోఽశోభితా.
ఏకాన్న త్రిదశ సహస్రవీర రమ్యేతి సమస్తం పదమ్. తత్త్రే న ఇతి త్రిదశ
సహస్రశబ్దేన సమీపేకృతే ఏకశబ్దేన గవా “తృతీయా తత్కృతాధేన
గుణవచనేన” ఇత్యర్థః / తృతీయేతియోగ విభాగాల్ సమానః. ఏవం

చ ఏకేన వ త్తినత సహజానీతా నీతి త్సతీయా సమానః "ఏకాద్విశైచ
 కస్య చాదుక్" ఇతి యోగః తస్మాత్తి భావః, అదుగాగమత్పు. "దుర్యోను
 నాసికే" ఇతి యోగః సదు. సో ఏకాద్వి త్తిదేశేనీయాపమ్. సా ప్రసిద్ధా
 ఆస్థానీ ఆస్థానం, కథా నిరం, ఆ స్థే విద్యతే. తత్ర తస్మా మాస్థా
 న్యాం, నానాదేశీయః నానాదేశ సమ్మన్వితుః యే అధిపాః రాజానః,
 తేషాం సరః, సగం హః సృజోద యుక్తః అనన్దపూర్ణః ఉపవివేక
 ఉపావితత్ అతితయో కి రలజ్జూరః.

చతుఃషో థ పరిపిత స్వోద్వానస్య విద్యదేశే విశాలమాస్థానీ
 మణ్డపమస్తి - తస్మిన్ ఏకోప త్రింశత్సహస్ర సంఖ్యాకా న్యాసనాన్య
 వర్తన్త. తేషు బహుదేశేభ్య అగరా రాజానః సన్తప్తాః న్యవసన్.

తా|| నాలుగు కోశములు మేరగల హందోటలో నొక సభా
 మంటపముగలదు అందుపకటి తక్కు వ ముప్పదివేల యాసనములున్నవి
 వానిపై నానాదేశములనుండి వచ్చిన రాజు లానందముగ నుండిరి.

29. పార్వద్యా ద్విజయుగలం విలోకకా శ్రీ

యత్కాం భూపతి తనయాం నిరీక్షకాస్తే,

కార్యజ్ఞాః స్ఫురదుచితాననోపవిష్టా

అన్యోన్యం పదసి తదా బ్రువన్ పృథివమ్.

వ్యా :- పార్వద్యా :- కార్యజ్ఞాః కార్యవిధానవేత్తారః, పార్వ
 ద్యాః పరివది స్థితా సభ్యాః, సుర ని ప్రకాశమానాని ఉచితాని
 అత్థాని యాని ఆసనాని తేషు ఉపవిష్టాః నిషణ్ణాః, ద్విజయు గలం విప్ర
 రాజ పుత్రయుగ్గం, విలోకకాః ఈక్షమాణాస్సన్తః, తదా తస్మిన్నమయే,
 అన్యోన్యం పరస్పరం, పాతీపం పరుద్ధ భావోపేతం యథా తథా, అబ్రు

తదా తత్స భాయా ముచితా సనో విష్టా శ్చభాసదః వివ్ర
కుమారం రాజపుత్రం శ్రీమతీం సార్వభౌమహిరణ్యక
వర్షసరం విరుద్ధాలాపానకుర్వన్.

తా! ఆ సమయమున సభలో నుచితా సనోవిష్టా వ సభ్యులు,
రాజపుత్ర బ్రాహ్మణ కుమారులను, శ్రీమతీం రాజకుమారిని,
జూచుచు వారిలో ను పోస్సరివిరుద్ధము గ మాటలాడఁ దొడంగిరి.

30. పాపాణః ప్లవతే పయస్సు చిత్రం

తూల స్పృహతి వహసి నిమజ్జతి హ,

చంద్రో శస్త్రమణుతేన వృద్ధభవే

వ త్రాత శ్చతుర జగేన పుష్కలమౌ,

వ్యా:- పాపాణః ఇతి.- తః పుత్ర పాపాణః శిలాఖణ్డః
పయస్సు జలేషు, ప్లవతే ఉన్మజ్జతే పుత్రస్థిత ఇదాని, ఇహ అత్ర
తూలః కార్పూర పిండం, సహసా హగేన, నిమజ్జతి మిగ్నోభవతి చిత్రం
ఆశ్చర్యమ్ పుష్కలమౌ భారతక్షోణ్యః, చతురజతేన నిపుణజనేన,
భారతీయే సేన్యాః చంద్రోశః చంద్రోద్వీపాధిపతి సార్వభౌమః, తరుణేన
యూనా కుమారేణ, వృద్ధవప్తా ఇన వృద్ధభవే, త్రాతః సంరక్షితః,
ఉపమాగర్భో దృష్టానః, కార్యలిజంచ.

అస్మిన్నాశ్చ్యే సమ్రుతి పాపాణః పయస్సు ప్లవతే. తూలన్తు జలే
నిమజ్జతి. అహో! ఇదం బహ్వశ్చర్యకరమ్, యువా పుత్రః వృద్ధం
పితర మివ భరతివర్ష జాణః కశ్చన భారతీయః చంద్రోద్వీపాధిప మరత్తుత్.

తా! ఇవ్వడిచ్చట భారతీయుడొకఁడు చంద్రోద్వీపాధిపతియగు
సార్వభౌముని, పయసులోనున్న కొడుకు తండ్రిని గాపాడినట్లు రక్షిం
చెను. ఇది మిక్కిలి వింతగానున్నది. ఇవ్వడిచ్చట తాయి నీటిలోఁ
దేలుచున్నది. దూడిపిండు నీటిలో వేగముగా మును, గుచున్నది కదా!

31. నూనం తా వతులిత దివ్యశక్తిమనై
 పాశ్చాత్య ప్రకృతిత శత్రు ధూమకేతూ.
 జ్ఞా చక్రం చిరమపి శానితుం పమర్థౌ
 మిత్రం యో భవతి తయో స్సవివ ధన్యః.

వ్యా :- నూనమితి :- తౌ వీరా, అతులితా అనదృశా దివ్యా
 దేవసమ్మన్ధిసీ యా శక్తిః సా అనయోః అస్తీతి అతులిత దివ్యశక్తి
 మనై, “న కర్మధారయా స్మత్స్వర్గీయః” ఇతి శాస్త్రస్య అనిత్యత్వాత్,
 “నుకేళీ తామ్రకేళీ” ఇతిభాష్యకారవచనాచ్చ రూపమేతత్సాధు.
 పాశ్చాత్యత్వానాం పశ్చిమదిగ్వాసినాం ప్రకటితాః ప్రసిద్ధాః యే శత్ర
 పః రిపవః తేషాం ధూమకేతూ ధూమప్రధానోత్పత్తౌ. ధూమకేత్యా
 గమనే లోకోపద్రవః భవిష్యతీతి శాస్త్రమ్. ఉపప్లవాయ లోకా
 నాం ధూమకేతు రివోత్థితః” ఇతికాళిదాసః. భూచక్రం భూమిణ్డలం,
 చిరమపి చిరకాలముపి, శానితుం పాలయితుం, సమర్థౌ శక్తిమనై.
 దక్షా తత్సర్వః, తయోః వీరవరయోః, యః జనః, మిత్రం సఖా, భవతి,
 సవీవ సపురుషవీవ, ధన్యః యోగ్యః, నూనం ధృవమ్.

ఏతౌ వీరకుమారా అతులిత దివ్యశక్తి సముపేతౌ. పాశ్చాత్యశ
 నాం యే శత్రుపః తేషాం నాశనే సముత్పన్నౌ ధూమకేతూ. సర్వం
 మహిమణ్డలం చిరమపి పాలయితుం సమర్థౌ. ఏతయోర్జైత్రితీయం యుగ్య
 మ్పాదయతి సవీవ మానవః ధన్యః భవతి.

తా| ఈ ద్విజరాజపుత్రులిరువురును సాటిలేని దివ్యశక్తులుగల
 వారు. పాశ్చాత్యులకుగల ప్రసిద్ధ శత్రువులను సంపూర్ణముగ నాశ
 నముజేయుగల ధూమకేతువులే. వీరి భూమినంత నంతకాల మయినను
 బాలింప ననుభులు. వీరి మైత్రిని సంపాదించినవారే ధన్యులరు, కృతా
 ర్థులరు.

32. అష్టాంగసూత్రాన్ని దక్షిణార్క తోనవమ్మ

శ్రౌతిని బహు మహానీయ కర్మభూమిః,

సర్వకర్మకాండ పాత బహుకాననం దిధక్ష

త్రైవిద్యాని ఉచిత ఏతయో సుషధిః.

వ్యా:- ఇతి శ్రుతి:- మహానీయా మహత్వోపేతా యా కర్మ
భూమిః భారతభూమిః తస్మాత్, మహానీశాం ఋషీణాం, భారతభూమినికాసి
మునిపుంగవసామ త్సర్గః అనివార్యః వారయితు మశక్త్యః, కోపవహ్నిః
కోపాగ్నిః, ఏవం వీరవరరూపేణ, బహు అధికం, పాజ్యలత్ జన్మాల
అద్య ఇదానీం, సర్వత్ర సర్వేషు దేశేషు, అహితబలం శత్రుసైన్యం
తదేవ కాననం వనం, తత్, దిశ్శ్చితి దగ్ధ మిచ్ఛతి. అతః అస్మాద్ధేతోః,
ఏతయోః వీరవరయోః, సుషధిః సమ్యక్సన్ధానం, శేచితః అర్హః.

భారతభూమిగానీనాం మునీనాం కోపాగ్నిరేవ ఏతద్వీరవర
రూపేణ జ్వలతిస్త్వ. అయం కోపాగ్ని రిదానీం సకలానపి శత్రుదేశాన్
భస్మసాత్ కరిష్యతి. ఏతౌ వీరా సర్వాస్పత్యున్నాశయిష్యతః.
తేన హేతునా ఏతాభ్యాం సమ్యక్సన్ధిః కార్యమవ.

తా|| భారత వర్షముందున్న మునీశ్వరుల కోపాగ్నియే యీ
వీరకుమార రూపమున ముందుచున్నది. ఇది శత్రుసైన్యముల నెదు నడ
పులను గాల్చును. కావున నీ వీరలతో మంచిగ సంధిచేసికొనుట
మంచిది.

33. వీశ్వ ఖల్వనవనం ద్విజాప్తిహలాం

సత్త్వాంశు (మృషా తన మా మణిం విరాజి,

పాశ్చాత్య ప్రకటిత మన్యుహేతు భూతః

కిం ధీమాన్ స్వకుల కలక్కు ఏష భూమః.

వ్యా:- వీశ్వేతి:- ఏష భూమః అయం సార్వభౌమః, అవసరః,
ప్రస్తావః సః నభవతీ త్వనవసరః, తస్మిన్ ద్విజసాస్తి. బ్రాహ్మణ

సాక్షిః సైవ హాలా మదిరా తాం పీత్వాఖలు, ఖలు = తస్యాః సానం నోచితమ్. తేన న కిచ్చిత్యాద్య మతిభావః. ప్రియతనయాం ప్రియ మహితం, విరాజే రాజకుమారాయ, దత్త్వా అలం, అలం = దానం నోచితమ్. తేన సాధనీయం కిమపి నాస్తీతి భావః ఉదయత్యాపి "అలంఖలోక్తిః" ఇత్యాదినా క్త్వా ప్రత్యయః. సాశ్చాత్వానాం, ప్రకటితః బహిర్గతః, యః మన్యుః క్రోధః, తస్య హేతు భూతః, నిమిత్తభూతః, స్వకులకలంకః స్వకులాంశరభూతః, ఏషః భూతః సార్వభౌమః, ధీమాన్ కిమ్ బుద్ధిమాన్ కిమ్, న భవత్యేవ.

అయం సార్వభౌమః అనవసరే బ్రాహ్మణ్యమైత్రీం మదిరాసాన టువా కరోత్, తేన కించిదివి సాధ్యం నాస్తి. స్వపుత్రికా మతి ప్రీత్యా రాజకుమారాయాదాత్. ఏతేనాపి సాధనీయం కిమపినాస్తి. కిన్తు అతేన హేతురా సరేషాం సాశ్చాత్వానాం మన్యుకారణ మభూత్. స్వకుల కలంక, భూతః అయం బుద్ధిమాన్ భవతి కిన్తు మూఢ ఇవ పతిభాతి.

ఈ సార్వభౌమః కేవలము లేకుండ మధ్యమును దాగివినట్లు ఈ బ్రాహ్మణ బాలకునితో మైత్రిః గావించెను. తన ప్రియపుత్రిక సీ రాజకుమారునకిచ్చి వివాహముగావించెను. వీరివలన సాధింపదగిన కార్యము లేమున్నవి. మీదుమిక్కిలి యీ గెండుపనులచే బాశ్చాత్కులకందటికే గోపకారణమయ్యెను. కులమునకు మచ్చ తెచ్చిపెట్టిన యీతఁడు బుద్ధిమంతుఁడేనా ?

34. పిత్రం సచ్చత మపి హన్తి పాదభూతు

ప్రీకృత్య ద్విజకుల బంధుజామయం స ఏషః.

పాశ్చాత్యావనివలయే ననుస్తతోఽద్య

ప్రాచీన శ్రుతిరసాం మతం వ్యతిరేకత్.

వ్యా :- పితృమితి :- ఈ ఏషః ప్రసిద్ధః అయం సార్వభౌమః,

ద్విజకులబంధుత్వాం క్షత్త్ర జన్మత్వం, స్వీకృత్య గృహీత్వా, పితృం
పితృస్సన్మన్వి, యత్ గత్ శుశ్రవఃపి గచ్ఛాన్త్రమపి పాదఘాతః హన్తి,
పాదాభ్యాం హన్తి, న శయతీత్యర్థః. అద్య ఇదానీం, సమస్తతః సర్వత్ర,
పాశ్చాత్యావనివలయే పాశ్చాత్యజేశే, పాచీనానాం పురాతనానాం,
శుశ్రీ శిరసాం ఉపశిషదాం, మితం సిద్ధాంతం, వ్యశిక్షిత్ ఆబోధత్.

ఏష సాత్వభౌమః క్షత్త్రజన్మరూప్యా కలశ్యమాగతం సచ్ఛాన్త్ర
మపి నాశయామాస కీచ్ఛ బ్రాహ్మణమైత్యేం సమాప్త్య అతిపురాతన
ముపనిషన్మత ముపదిదేశ.

తా। ఈ సార్వభౌమః రాజకుమారునితో బంధుత్వమును
గావించుకొని, తాతలండుగలనుండి వచ్చుచున్న మన సత్సంప్రదాయ
మును కాళ్ళతో దన్నె నాశనముగావించెను. ఈ బ్రాహ్మణ బాల
కునితో స్నేహమాజేసి, మన దేశమందంతట పాఠబడిన యా యువ
నిషన్మతము నుపదేశించెను.

35. స్వాచారం జగవతినాచలవృద్ధేతే

తం పుణ్యావనిగురుణా మదీవృశేతామ్.

పశ్యేన్ ద్విజకులశేఖరా వృదేతి

ప్రాగ్దేశే వ్యసన ముపైతి పశ్చిమేర్కః.

వ్యా :- స్వాచారమితి :- ఏతో ద్విజకులశేఖరా విప్రీక్షత్త్ర
కుమారవరా, జగవతినా సార్వభౌమేన, స్వాచారం భారతీయాచారా
అవలమ్బయేతే స్వీకారయేతే. తం సార్వభౌమం పుణ్యావనేః పుణ్య
భూమేః భారతదేశస్య, గురుతాం గౌరవం అదీవృశేతాం దగ్ధయేతే.
ఏనో ద్విజవరా, పశ్య లోకయ, అర్కః రవిః పాగ్దేశే భారతభూమీ,
ఉదేతి ఉదయ మాప్నోతి, పశ్చిమే పశ్చిమదేశే వ్యసన ముపైతి
అస్తమేతి.

ఏతో కుమారా సార్వభౌమాయ స్వాహాః బోధతః. - జ్ఞే
శ్చ దేశగౌరవం దర్శయతి, ఏనా పశ్యత. పృగ్దేశే రిరుదేతి పశ్యి
దేశే అస్తమేతి.

తా|| ఈ ద్విజరాజకుమారు లిరువునును తమ యాచారములను
సార్వభౌమునకు బోధించి యాచరించునట్లు గానించుచున్నారు. తన
దేశగౌరవమును నానికిఁజూపించుచున్నాడు. ఏరిది జూడుడు. సూర్యుడు
తూర్పు దేశమున నుదయించుచున్నాడు. పశ్చిమదేశమున నస్తమించు
చున్నాడు భారతభూమి తెలుగులోనిది పాశ్చాత్యదేశ మంధికార
బంధుర మగుచున్నది.

36. భూదేవోత్తమ రచితో యి మున్యపక్షి

శక్తౌ ద్వాదశ శత యోజనాం గమన్తే.

తత్తా ప్లాచిత భరథాచే వసురః

నాకే హర్దివ చుథ సజ్జితో బభూత్.

శ్లో:- భూదేవతః:- అథ సూర్యస్తరం భూదేవోత్తమేన
బ్రాహ్మణోత్తమేన, తారకేణేత్యర్థః, రచితః సజ్జితః ఉచ్యతే. ఏతాలః
యస్తవక్షి విహగాకారాయ స్తం. విహగం పిల్లకం. ద్వాదశ శత
యోజనాని యోజనానాం గ్వాదశ శతం, తావద్దూరం పశ్యత్. గస్తం
యాతుం, శక్తః సమర్థః, తత్ర తస్మిన్ ఆచితః సదిమాదానోక్తః భరః
భారః తస్య ధారణేపి వహనేపి సమర్థః, నన్, నాకే ఆకాశే
“ఆకాశే త్రిదివే నాకః” ఇత్యుచరః, అగాధ దిగాచ అహర్దివం రాత్రిం
దివం, సజ్జితః సంసిద్ధః, బభూవ అభూత్.

భూసుర స్తారకః స్వశక్త్యా బ్రహ్మద్విమానం నిర్మయే. తద్ద్వాదశ
శతయోజనదూరం గస్తం శక్తమ్, కించ, తబ్రాహ్మణో బధికం భారం
వోధంచ సమర్థమ్. తాదృశం విహగం సన్నద్ధం సదాకాశే దిహ
రాత్రౌ మతిష్ఠత్.

(వబంధరచాన్ శరమ సిమః. తేచప్రబన్దా అంధ్ర, అంగ్ల, సంస్కృత భాషాను విరాజ నే. తద్యన్ధావలోక నే శ్రీమదాం మహాకవీనాం యతీ వ్యాకరణసర్వజ్ఞతా? కియతీ అలంకార విశ్వానవద్ధతిః? కియద్వా వేదాన్త శాస్త్ర వైద్యస్వమ్? కీన్యశోఽ భా. తీయమనఃకలాదిత త్వేషు విశ్వాసః? కియాన్వాభావావిష్కరణ వధః? కియద్వా వ్యంగ్యార్థ ప్రకాశమ్? ఇత్యాది సర్వం స్పష్టిభవతి చిత్తేషాం వివక్షి దశ్చి నూనామ్.

ఏవం స్థితే మహాకవిసత్పురితే “అనియ ప్రబన్దానాం మధ్యే తారకాఖ్యం మహాకావ్యంప్రతి క్షిప్రదలలోకయామః - పాణిని మహర్షిణాలోకానాం నైదికానాం శబ్దనాం సాధుత్వంప్రతిపాదితమ్. తేషాం మధ్యేలోకక శబ్దానాంసాధుత్వ ప్రతిపాదకానియాని సూత్రాణి తేషాముదాహరణతయా కావ్యమిదం మయా నిర్ణయతే. ఇతి ప్రతిజ్ఞా కారి. “అనేన జ్ఞాయతే” ఇదం కావ్యం వ్యాకరణశాస్త్రాదాహరణ భూతమితి. సాచ ప్రతిజ్ఞా క్షిప్రదలలోకే అత్రకావ్యే సాకల్యేన మహాకవినా నిర్వ్యాధా. పాణినియే సనాదయః-12 వికరణా-28, లకారాః-10, రజః-18, శృణో ప్రాయేణ శతం-100 సువ-21 తాబాన్ శ్రీ ప్రత్యయాః-9 తద్గితాః ప్రాయేణ ద్విశతం-200 ఇత్యా వాక్య అష్ట విధాః ప్రత్యయా స్పృటితాః చతుర్థాక్షరమున్నకే 2 అధ్యాయత్రయే పాణిని కవినా ఉపాదిత్యన్త.

ఏతేషాం ప్రత్యయానాం ప్రకృత్యా సంయోజనే ప్రయోగార్హా శ్చబ్దా నిష్పాద్యన్తే. ప్రకృతిశ్చ ధాతు ప్రాతిపదికయాపేణ ద్వేధా ప్రాదర్శి ముసినా” ప్రకృతిప్రత్యయ సంయోజనే 2 చేక్షితం కార్యకార మిరిక్తమధ్యాయ వక్ష్యకంబోధయతి. నిరుక్తాష్ట విధ ప్రత్యయాన్తర్ని పృన్న శబ్ద అత్రకావ్యే ప్రాదర్శివత, తేషాం సర్వేషాం శబ్దామత్ర ప్రదర్శనే పానక క్త్యభియా విరమ్యతే. పన్త ఇదమే మవశ్యం వక్త వ్యనుస్తి-వ్యాకరణ శాస్త్రే

సమానుని గావించెను. అనగా భారతేశ నవక సార్వభౌమునిగా జేసెను.

38. పాణిని బాణవైర శక బాణపాతి యిద్వి

స్థితిం బుద్ధా మ్మహు తి ధీతీం చ నిర్గతాశామ్.

కీర్తిత్యగృత మనుకమ్మ మా ముమోచ

స్వేచ్ఛాయై శుశ్రిమత స్త్యే భూమి హంసీమ్.

అర్థము :- తానితి :- నః సార్వభౌమః, జీవాన్తకాః పాణావ హరిణః యే శకాః శకదేశీయాః కేహం బాణైః శరైః పాతితాం పతి తాం, ద్విట్వం బుద్ధాం శత్రుగణము-శాన్తాం, బహుభృశం, రుదన్తీం దుఃఖతాం, నిర్గతాశాం నిరాశాం, శుశ్రిమాశా వేదసమ్మతా యా పుణ్యభూమిః భారతావనిః, తామేన హంసీం హంసాజ్ఞనాం, ఈదృశం ఇత్థం, రక్షిత్యా సంరక్ష్య, అనుకమ్మయా దయయా, స్వేచ్ఛాయై స్వచ్ఛంద సత్కారాయ, ముమోచ అ ఇచ్ఛత్. గౌరవకాలక్కారః.

కూర్క బాణవిధాం శత్రుగణ-శాన్తాం జీవితే నిరాశాం రుదన్తీం హంసాజ్ఞనామివ శకరాజస్య బాణవిధాం శత్రురాజస్య సంరుద్ధాం ముహుర్ముహుర్దుఃఖతాం నిరాశాం భారతావనిం రక్షిత్యా అయం సార్వభౌమః కృత్యా స్వచ్ఛంద సత్కారాయ మోచయామానః.

తా। పాణాంతకుల బాణము దెబ్బలనుడిసి నిరాశతో దుఃఖం చుచున్న హంసాగంను గరుణించి స్వేచ్ఛగా నెగురుటకు విడిపించినట్లు, ఈ చక్కవర్తి శకరాజస్య బాణవిధ్యయై శత్రుసాగుద్ధయై దుఃఖాశాం తయై అశావరహతయైయున్న భారతావని ముక్తినిచ్చి, స్వాతంత్ర్యము నొసంగి యుద్ధరించెను.

39. అన్యోన్యాన్తరకలహై ర్నిజాన్మజానాం

తాం వేదప్రియ భయకృచ్ఛకే శిష్ట్యా.

ప్రబంధరాజాన్ శిరమ సింహః. తేచప్రజ్ఞా అంధ్ర, అంగ, సంస్కృత భాషాను విరాజ నే. తద్గ్రన్థావలోకనే శ్రీమతాం మహాకవీనాం కీర్తి వ్యాకరణమర్చితా? కీర్తి అలంకార విశ్వానరధరి? కీర్తిద్వా వేదాస్త శాస్త్ర వైద్యమి? కీర్తిశోభా భావతీయమణిలది తత్వేషు విశ్వాసు? కీర్త్యానాభావానిష్కరణ వధి? కీర్తిద్వా వ్యంగ్యార్థ ప్రకాశమి? ఇత్యాది గుర్గుం స్పష్టికరించి విశ్వేషం వివర్చి దశశ్చ మానామ్.

ఏవం స్థితే మహాకవిశ్రీశ్చరితే “తేజో విజ్ఞానాం మధ్యే తారకాఖ్యం మహాకావ్యంవృత్తి ఇంద్రలోకయామః - పాణిని మహర్షిణాలాకితానాం నైదికానాం శబ్దాం సాధుత్వంబ్రతిపాదితమ్. తేషాం మధ్యేలాకిక శబ్దానాంసాధుత్వ ప్రతిపాదకానియోపనూత్రాణి తేషాముదాహరణతయా కావ్యమిదం మయా నిర్మయతే. ఇతి ప్రతిజ్ఞా-కారి. “అనేన జ్ఞాయతే” ఇదం కావ్యం వ్యాకరణశాస్త్రాదాహరణ భూతమితి. సాచ ప్రతిజ్ఞా శబ్దాంతర్గత్యే అత్రకావ్యే సాకల్యేన మహాకవినా నిర్వూహా. పాణినియే గునాదయః-12 వికరణాః-28, లకారాః-10, రజః-18, కృతః ప్రాయేణ శతం-100 సుపః-21 బాహుశ్రీ ప్రత్యయాః-9 తద్గితాః ప్రాయేణ ద్విశతం-200 ఇత్యా పత్య అష్ట విధాః ప్రత్యయా స్పృతీయచతుర్థాశ్చమాన్యకే 2 అధ్యాయత్రయే పాణిని కవినా ఉపాదిశ్యంత.

ఏతేషాం ప్రత్యయానాం ప్రకృత్యా సంయోజనే ప్రయోగార్హా శబ్దా నిష్పాద్యంతే. ప్రకృతిశ్చ ధాతు ప్రాతిపదికయాచే జ్యేష్ఠా ప్రాదర్భి మునినా” ప్రకృతిప్రత్యయ సంయోజనే 2 పేక్షితం కార్యకార మిరిక్తమధ్యాయ వచ్చకంబోధయతి. నిరుక్తాష్ట విధ ప్రత్యయానైర్నిష్పన్న శబ్దా అత్రకావ్యే ప్రాదర్భివత, తేషాం సర్వేషాం శబ్దానుత్ర ప్రదర్శనే పానక కృత్రియా విరమ్యతే. పాన్తు ఇదమే మవశ్యం వక్త వ్యనుస్తి-వ్యాకరణ శాస్త్రీ

41. జామాతుః పిఠామితమ కర్మభూమిరక్షిం
 ప్రావయ్య ద్వ మనుజ శీఘ్రమహాధీమన్,
 శాసిత్యేర్మృదుహవడం నిజాశ్చజాయై
 దత్తైష్ట ద్విజయుగలం స సార్వభౌమః.

వ్యా:- జామాతురితి:- నః సార్వభౌమః చక్రవర్తి, హేధీమన్ అనుజ ! బుద్ధిమన్ సోదర ! జామాతుః దుహితః పత్నీః, ప్రియతమాం అతిప్రియాం కర్మభూమిరక్షిం భారతక్షత్రియం, ప్రావయ్య ప్రాప్య, శీఘ్రం ద్రుతం, ఏహి ఆగచ్ఛ, ఇతివచః, శాసిత్యా ఆజ్ఞాప్య, నిజాత్మజాయై స్వదుహితే, హరణం యాతకం, ఉరుఅధికం, దత్వా వితీర్య, "యాత కాదితు యద్దేయం సుదాయో హరణంచ తత్" ఇత్యమరః, ద్విజ యుగలం కుమారద్వయం, చిట్టనుసావ.

హేసోదర ! ఏనం జామాతరం కర్మ భూమిరాశ్చే అభిషిచ్యత్వం శీఘ్రమేవాగచ్ఛ, ఇత్యుక్త్వా, స్వపుత్రికాయై అధికం హరణం దత్వాన సార్వభౌమః ద్విజరాజకుమారద్వయ మస్తాపీత్.

తా॥ భరతభూమికి సార్వభౌమునిగా మన యల్లునకుఁ బట్టాభి
షేకముగావించి, నీవు వేగముగాఁదిరిగిరమ్ము అని తనసోదరుఁడతోఁ
జెప్పి, తన కూతునధికముగ నరణమునిచ్చి, యాసార్వభౌముఁడా ద్విజ
రాజకుమారుల నిరువురను గొనియాడి విడిచెను.

42. ఆకాశాధ్వని యువరాజ ముద్ధర స్స
క్ష్మాదేవం తరుణవధూవరౌ పతీతీర్తి,
నబ్ధియ ద్దుశమవి యోజనార్ధమూర్ధ్వం
సాయం ప్రాగ్దిశ మస్పృశన్మనోజవేన.

వ్యా:- ఆకాశాధ్వనీతి:- సుపతీర్తి పక్షిరూపం తద్విమానం
యువరాజం సార్వభౌమసోదరం, క్ష్మాదేవం భూసురంతారకం, తరుణ
వధూవరౌ నూతనదమ్పతీచ, ఉద్ధరన్ ఉద్వహన్, ఆకాశాధ్వని గగన
మార్గే, ఊర్ధ్వం ఉపరి, యోజనార్ధం అర్థయోజనం, శ్రోతృద్వయ
మాత్రేమిత్యర్థః, ద్దుశమవి శీఘ్రమేవ, సంక్షిప్తం ఉడ్డీయ, సాయం
సాయంకాలే, మనోజవేన మనోవేగేన, ప్రాగ్దిశం ప్రాచీనాశాం,
అస్పృశన్ గుర్రం.

యువరాజేన తారకేన నూతన దమ్పతీభ్యాంచ సహితం తద్వి
మానం ఊర్ధ్వం శ్రోతృద్వయం గగనమార్గే ఉడ్డీయ, మనోవేగేన
సాయంకాలే ప్రాచీందిశం యయా.

తా॥ ఆ విమానము యువరాజును తారకుని నూతన దంపతుల
నక్కించుకొని, ఆకాశమున అర్థ యోజనము మీఁదికిగిరి, మహావేగ
ముతో సాయంకాల మగుసరికిఁ దూర్పుదిక్కును జేరెను.

43. అతీటం కృశమవి శౌమవస్తు జాలం
దృగ్మవై స్సవవి విలోక్య తైర్దవిష్టహ,
నంస్సృష్టై ర్నిరుపమ సౌఖ్యదానిలేనీ
వ స్వప్నైర్దృశ్యతగతి రస్తరాన్వభావి.

వ్యా :- ఆకీటమితి :- ఆకీటం కీటకాదిక మారభ్య, కృత మపి సుసూక్ష్మమపి, దవివృం అతిదూరస్థితం, భౌమవస్తుజాలం భూతలస్థితవస్తు సమూహం, దృగ్యంత్రాః దూరదర్శనీయస్త్ర విశేషైః, సపది సద్యః, విలోక్య దృష్ట్వా; నిరుపమసౌఖ్యః అతులసుఖదాయకః యః అనిలః వాయుః తేన సంస్పృష్టైః సేవితైః, తైః తారకయువరాజాదిభిః, స్వప్నే ఇవ స్వప్నావస్థాయా మివ, అస్తరాహృదయే, అథవామధ్యజే శే అస్తరా లే, అద్భుతగతిః అద్భుతగమనం అన్వభావి, అన్వభూయత, ఉపమా.

గగనమార్గే సుఖజేన మరుతా సేవ్యమానాస్తే రాజపుత్రా దయః దూరదర్శనీయస్త్రాణా భూమివృం దవివృం సుసూక్ష్మమపి వస్తు జాలం పశ్యంతే స్వప్నదశాయా మివ అద్భుతగతి అన్వభూవన్.

తా! ఆకాశమార్గమునఁ బోవుచున్న యారాజకుమారాదులు, భూమిపై మిక్కిలి దూరముననున్న చిన్నచిన్న క్రిమికీటకాదులను గూడ దూరదర్శిని యంత్రముచే, జూచుచు, చల్లవిగాలి సుఖముగఁ దగు లచుండ, స్వప్నము ననుభవించున్నట్లు ప్రయాణము ననుభవించితి.

- 4 . సప్థ్యూయా న్నృపతసయిన్య తారకస్యే
త్యాయుష్యం మహితసుఖం న తోరణేషు,
లేఖిత్యా విబుధపురీజనో మహేనా
భ్యుత్థాన ప్రముదితమానసో బభూవ.

వ్యా :- సమ్భూయాదితి :- సః విబుధపురీజనః విబుధనగర పౌంజనసమూహః, నృపతనయస్య రాజకుమారస్య, తారకస్య భూమిర కుమారస్య తారకస్య చ, ఆయుష్యం చిరాయుః, మహితసుఖం దివ్య సుఖం చ. సమ్భూయాల్ సమ్యక్ ఇవతాల్ ఇతి ఏవం, తోరణేషు బహిర్ద్యారేషు, లేఖిత్యా విలిఖ్య, మహేనా ఉత్సవేన, "మహాత్మ్యధ ఉత్సవః" ఇత్యమరః. అభ్యుత్థానం ప్రత్యుద్గమనం తేన ప్రముదితం

సన్తుప్తం మానసం స్వాంతం యశ్యశః, అభ్యుత్థానోత్సుక ఇత్యర్థః.
అభూవ ఆసీత్.

తారకరాజపుత్రాద్వాగమనవార్తాం శ్రుత్వా పౌంజన సమూహాః విబుధనగరే బహిర్ద్వారేషు ద్విజరాజపుత్రయో రాయుస్సుఖే సమ్మాన్యే భూయాస్తామితి విలిఖ్యంతే తేన తాస్పృత్యుద్గన్తు ముష్యక్తో బభూవ.

తా :- తారకరాజకుమారులు తిరిగి వచ్చుచున్నారని తెలియుగనే విబుధనగరపుర ప్రజలందఱును బహిర్ద్వారములందు రాజకుమారునకు తారకునకును చిరాయుస్సుకములు గలుగుగాతమని వ్రాసి, వారి నుత్సవముతో నదుర్కొని తోతేర నుద్ముక్తులై యుండిరి.

45. స్వాధీనేత్ర సకల చక్కవర్తి సైన్యే
సజ్జీర్ణేఽఖిలభువనే నిజవ్రతాపి,
ఆయాతీతి నృపసుత స్పృహన్తమిత్య
స్తేనన్దన్ విబుధపురిజనా వదన్తః.

వ్యా :- స్వాధీనఇతి :- తే విబుధపురి జనాః విబుధపురవాసినో మానవాః. అత్రభరత వర్తే, సకలచక్కవర్తిసైన్యే సర్వస్మిన్ సార్వభౌమ సైన్యే, స్వాధీనే స్వవశే సతి అఖిలభువనే లోకే సర్వత్ర, నిజప్రతాపే స్వీయతేజసి, సజ్జీర్ణే షష్ఠీస్తే సతి, నృపసుతః రాజపుత్రాః, సబంధుమిత్రాః బంధుమిత్రసహితః ఆయాతి ఆగచ్ఛతి, ఇతి ఏవం, వదన్తః తలవన్తః, అనన్దన్ అతుష్యన్.

అస్య ద్వాజపుత్రస్య భారతదేశస్థితం సర్వం. సార్వభౌమసైన్యం స్వాధీన మభూత్. స్వీయప్రతాపః నిఖిలభువనే వ్యాప్తో బభూవ. బంధుమిత్రాదిసహితః రాజపుత్రాః ఆగచ్ఛతి. ఇతి కథయన్తః సర్వే విబుధపురవాసినః పరమానన్ద మవిన్దన్.

తా! భారతదేశమందున్న సార్వభౌమని సైన్యమంతయును

స్వాధీనముఁ గావించుకొని, నిజవృత్తాపమును లోకమునందంతట వ్యాపింపఁజేసికొని, మనరాజకుమారుఁడు బంధుమిత్రాదులతోఁగలిసి వచ్చుచున్నాడని చెప్పికొనుచు, విబుధపురవాసులందఱును బరమానందభరితులైరి.

46. స్వచ్ఛందం శృతిగదితం యథేష్టకర్మాఽ

స్వామ్యాత్మాభిలషిత జీవనం పున స్స్వాత్,

షట్కర్మేతి విబుధపత్రనేఽవగల్భం

చక్రే పావన ముపచిత్త్య గార్హపత్యమ్.

వ్యా:- స్వచ్ఛందమితి:- శృతిగదితం వేదవిహితం, యథేష్ట కర్మ స్వాభిలషితం కర్మవిశేషం, స్వచ్ఛందం నిరుపద్రవం, స్వైరమిత్యర్థః. ఆపోమిలథే. పునః భూయః ఆత్మాభిలషితం ఆత్మనశ్చ మం జీవనం వర్తనం, స్వాత్, శివేత్, ఇతి ఏవం, షట్కర్మా యాగాచరణశీలో బ్రాహ్మణః, “అసా షట్కర్మా యాగాదిదిగ్భూతః” ఇత్య మరః. విబుధపత్రనే విబుధనగరే పావనం పవిత్రం, గార్హపత్యం గృహస్థాశ్రమం, అథవా గార్హపత్యాగ్నిం, గృహస్థేనారాధితోఽగ్నిర్గార్హపత్య ఇత్యుచ్యతే. ఉపచిత్త్య సంవర్ధ్య ఆవగల్భంచక్రే రక్షయా మాన,

తస్మిన్నగరే యజ్ఞా విప్రః, వేదోక్తం కర్మ అహ మితః పరం స్వేచ్ఛయా కరిష్యే, స్వాభిలషితం వర్తనం పునః ప్రాప్స్యమి. ఇతి నిశ్చిత్త్య, గార్హపత్యాగ్నిం గృహస్థాశ్రమం వాఉద్భృత్య సంవర్ధయామాన.

తా। ఆవిబుధపరమున యజ్ఞశీలుఁడైన బ్రాహ్మణుఁడు, నాకు వేదోక్తకర్మములను స్వేచ్ఛగా నాచరించుకొను నవకాశము లభించిన దనియు, స్వాభిలషిత జీవనమును మరల ననుభవింపవచ్చుననియును, దలపోయుచు గృహస్థాశ్రమమును గార్హపత్యాగ్నిని ఉద్ధరించి వృద్ధిశోధించు చుండెను.

47. పుణ్యేనాఖిల భారతావనీ జనానాం

రాజన్య విప్రయతనయ స్సదార మిత్రః,

సాధే వాతర దచిరేణా నాకయానా

ప్రత్యూషే నిజవిత్త చుమ్పితో యశస్వి.

వ్యా :- పుణ్యేనేతి :- అఖిలభారతావనీ జనానాం సర్వేషాం భారతీయానాం మనుష్యాణాం, పుణ్యేన పుఖ్యఫలేన, రాజన్యప్రియతనయః రాజ్ఞః ప్రియపుత్రః, సదార మిత్రః దారైః భార్యయా మిత్రేణ తారకేణ సహిత స్సన్, అచిరేణ శీఘ్రం, నాకయానాత్ విమానాత్, ప్రత్యూషే అహర్మధే, సాధే ప్రాశాదే, అవాతరత్ అవతతార్హయశస్వీ కీర్తిమాన్, సః, నిజవిత్తా స్వజుశేన, చుమ్పితో బభావ. పితృతం పుత్రం చుచుంబే.

భారతీయానాం భాగ్యవశేన స రాజపుత్రః సదారమిత్రః ప్రాతఃకాలే సాధే వాతరత్, స్వపిత్రా చుమ్పితోఽవ్య శవత్.

తా॥ ఆ రాజకుమారుడు భారతీయ భాగ్యవశేన ఫలప్రభావమున, గుశలియై భార్యతోడను మిత్రుడైన తారకునితోడను గూడి, సుఖముగఁ దెల్లవారునకి మేడపై దిగెను తండ్రియు నాతని దగ్గరగా తీసికొని ముద్దిడెను.

48. తిష్ఠద్గు తితివసుతం స చక్రవర్తి

భాతా ప్రాజ్యభరతవర్ష పాలనాయ,

భూదేవై ర్జననుత మభ్యషిషిత తం

ద్యా క్షింహనన మధిరోపయన్ కృతజ్ఞః.

వ్యా :- తిష్ఠద్గతి :- కృత ముసకారం జానాతీతి కృతజ్ఞః సః చక్రవర్తిభాతా సార్వభౌమసోదరః, యవరాజః జననుతం జనైశ్చాఘ్నుమానం తం క్రితివసుతం రాజకుమారం, తిష్ఠద్గు గోదోహనకాలే "తిష్ఠద్గు ప్రభృతీనిచ" ఇత్యేన తిష్ఠద్గుశబ్దే నిపాదితః తిష్ఠన్యః గావః యస్మిన్, సః తిష్ఠద్గు, గోదోహనకాలః, ప్రథమాసామానాధికరణ్యాత్

అప్రాప్తః కథా అవ్యయ్యాభావశ్చ నిపాత్యతే. పూర్వపదస్య పుంస
ద్భావః, "గోస్త్రియో రువసర్జనస్యే"తి ప్రాసవ్యః. విశిష్టాత్సపాటుక్,
ప్రాజ్యం ప్రభూతం యత్ భరతవర్షం తస్యపాలనాయ, సంరక్షణాయః
సింహాసనం సింహపీఠం, అధిరోపయన్ భద్రపీఠే నివేశయన్, భూదేవై,
భూనురైః, అభ్యషీషి చత్, అభిషేచయతిస్మ.

చన్ద్రద్వీపాధిపతి సోదరః కృతజ్ఞ స్సన్ భరతవర్ష రాజకుమారం
సింహాసనే నివేశ్య, భారత భూపరిపాలనాయ శీఘ్రం బ్రాహ్మణైః
మన్త్రపూర్వకం అభిషిక్తం కారయమాను.

తా|| కృతజ్ఞుడైన యా చంద్రద్వీపాధిప సోదరుడు భరతవర్ష
రాజకుమారుని సింహాసనముపై నుంచి భరతవర్ష మునంతను బాలింపు
మని పలుకుచు, మన్తపూర్వకముగ బ్రాహ్మణులచే బట్టాభిషిక్తుని
గావించెను

49. గోవిప్రానవ నిగమోక్త ధర్మరీత్యా

సామ్రాజ్యం చిర మిహ పాలయేత్కుదిత్యా.

భూవిత్వాఽఞ్చితమకుటేన మిత్రశీర్షం

కర్తేతం స్మ భవతి తారకో నృపాజామ్.

వ్యా :- గోవిప్రానతి :- గావః ధేనూః విప్రాన్ బ్రాహ్మణాన్
అవ రక్ష. నిగమోక్త ధర్మరీత్యా వేదవిహిత ధర్మమార్గేణ, సామ్రా
జ్యం సార్వభౌమత్వం, చిరం చిరకాలం, ఇహ అత్య, పాలయ పరిపా
లయ, ఇతి ఉదిత్వా ఏవ ముక్త్యా, అఞ్చితమకుటేన పూజ్యకీరీటేన,
మిత్రశీర్షం వయస్య మూర్ఛానం, భూ త్వా అలఙ్కృత్య, తారకః
భూసురుకుమారః, ఇత్థం ఏవం, నృపాణాం కరా రాజ్ఞాం నిర్మాతా,
బభూవ అభూత్.

గోబ్రాహ్మణాన్ సంరక్షయ, వేదచోదిత ధర్మమార్గేణ భూమణ్డ
లం పరిపాలయ, ఇత్యుక్త్వా పరార్థ్యకీరీటేన తస్యరాజకుమారస్య

మూరాన మలచ్చకార న తారకః, ఏవ మసా తారకో రాజ నిర్మాతా సీత్.

తా! గోవులను బ్రాహ్మణులను రక్షింపుచుండుము. చక్క వర్తిపై భారతభూమిని చిరకాలము వేదోక్త ధర్మవర్ధి ననుసరించి పాలింపుము. అని పలుకుచు నా తారకుడు తన మిత్రుడైన రాజ కుమారుని తలపై గిరిటమునుంచెను. ఈ తీరున తారకుడు రాజనిర్మాత యయ్యెను.

50. రాజన్యో జనమత సార్వభౌమ పుత్రీ

జావిః ప్రాజ్య భరతవర్ష చక్రవర్తీ,

అస్థానోపగత వమస్త భారతీయ

క్షణికా నిప్రియవచనా న్యవేచ దీక్షమ్.

వ్యా :- రాజన్యఇతి :- జనమతః జనశ్లాఘ్యః సార్వభౌమ పుత్రీజాయా యన్యసః, సార్వభౌమ పుత్రీజానిః, సార్వభౌమజాతా తేత్యర్థః. "జాయాయానికోతి" పాణినిః, ప్రాజ్యం ప్రభూతం యత్ భరతవర్షం తస్య చక్రవర్తీ, నూతన భరతవర్ష సమూహిత్యర్థః, రాజన్యః అయం రాజకుమారః, అస్థానం సభామద్విరం ఉపగతాః సప్తాః సమస్తాః సర్వేయే భారతీయ క్షణికాః భరతవర్ష పాలకా రాజానః తాన్, ప్రియవచనాని ప్రియవాక్యాని, ఇత్థం ఏవం వక్ష్యమాణీత్యా, అనోచత్ ఉపాచ.

చంద్రదీప్తివ సార్వభౌమజాతా భరతవర్ష నూతన సాత్వ భామః సః రాజకుమారః సభామద్విర సముపవిష్టాన్ సక్యాన్ భరతవర్ష రాజన్యా నుద్దిక్య, ఏవం ప్రియహిత వచనాన్యనోచత్.

తా॥ చంద్రదీప్త సార్యభౌముని యల్లుడును నూతన భరతవర్ష సార్యభౌముడు నగు నా రాజకుమారుడు, తన సభలోనున్న భరత వర్ష రాజులందరి నుద్దేశించి యీ క్రింది విధమునఁ బ్రయవచనము లను బలికెను.

51. భోభోస్సు పృజన ఇలేశ్వరా మహాన్తః

శృణ్వన్తు సృధిత సభాసదో భవన్తః

మా మిక్తిం విరచితవాన్స చక్రవర్తీ

స్వచ్ఛందాధిప మిహ సర్వకర్మభూమేః.

వ్యాః:- భోభోఇతి:- సుప్రజనః యోగ్యప్రజా సముపేతాః “నిత్యమసిచ్ ప్రజామేధయో” రిత్యసిచ్. మహాన్తః మహానుభావాః ఇలాయాః భూమేః ఈశ్వరాః ప్రభవః భూవలయః ప్రధిత సభా సదః ప్రఖ్యాత సామాజికాః భవన్తః యూయం. శృణ్వన్తు అకర్ణయన్తు. సః చక్రవర్తీ చంద్రదీప్తపాధిపతి సార్యభౌమః, ఇహ అత్రి, సర్వకర్మ భూమేః సముగ్రభారతివర్షస్య. మాం, స్వచ్ఛందాధిపం సతన్త్రం సార్య భౌమం, ఇత్థం ఏవం, విరచితవాన్ అశోతోః.

భోభోరాజన్యశ్రేష్ఠా స్సభాసదః! సర్వే భవన్తః మదీయం వచనం శృణ్వన్తు. స చంద్రదీప్తపాధిప సార్యభౌమః మా మిత్థమిదాసిం భరతవర్ష సార్యభౌమ మకారీతో.

తా॥ ఓ సభాసదులైన రాజన్య శ్రేష్ఠులారా! మీరు ప్రసిద్ధులరు, మహానుభావులరు, చక్కని ప్రజలుగలవారలరు. భూమిని, భూలితము ప్రభువులరు. మీరందఱును నా మాటలను వినుడు. ఆ చంద్రదీప్తపాధిపతియగు చక్రవర్తీ నన్నిష్టాచీపుధముగ భరతవర్షమునకు సార్యభౌమునిగఁ బట్టాభిషిక్తుని గావించెను.

52. కారుణ్యా దిహ సుదివా వయం స్వతంత్రాః

శ్రీమన్ బుధనుత చక్రవర్తివ స్మృః,

కుర్వాణా స్వతత పరస్పరానుకూలం

సుఖ్యామాగమనియతాత్మ రాజకృత్వమ్.

కారుణ్యాదితి :- బుధనుత చక్రవర్తివ ప్రశస్త సార్వభౌమస్య, కారుణ్యత్ కృపయా, ఇహ ఇదానీం, వయం సుదివాః సుదినాః, శోధనం దివా యేషాంతే సుదివాః. భాగ్యశాలిన ఇతి భావః. "దివాప్నోత్య షురః, వయం స్వతంత్రాః స్వచ్ఛంద జీవినః, శ్రీమన్తః సమ్మదుపేతాః. బుధనుతాః విబుధ శ్లాఘనీయూః చక్రవర్తివ సార్వభౌమాశ్చ, స్మః అభూమ, వయం, సతతం సంతతం, పరస్పరానుకూలం అన్యోన్యానుకూలం యథా తథా, ఆగమనియతం శాస్త్రసమ్మతం ఆశ్చ రాజకృత్వం స్వరాజ్యపరిపాలనం, కుర్వాణాః కర్వంతః సుఖ్యామ సుఖ మనుభవామ.

సార్వభౌమాను గ్రహీణ వయం శ్రీమన్తః స్వతంత్రాః చక్రవర్తివ అభూమ. ఇతః పరం వయ మన్యోన్యానుకూలం స్వరాజ్యపాలనం యథాశాస్త్రం కృత్వా సుఖం జీనామ.

తా సార్వభౌముని యనుగ్రహమున మనము శ్రీమంతులము స్వతంత్రులమునై తిమి. సర్వజన శ్లాఘనీయులమునై తిమి, మనమందఱము నొకరితో నొకరము సహకరించుకొనుచు, ననుకూలురమై శాస్త్రవిహితపద్ధతిని మన రాజ్యమును బాలించుకొనుచు సుఖముగా జీవింపెదము.

53. కుఖ్యాంకుంఠవిరివ మామధీదిపద్యే

నామాద్యాః ప్రథయత సార్వలోకికం మే,

సర్వజ్ఞో ద్విజమణి రుష్ట రశ్మితేజః

శ్రీమాన్ప్రేమభరతవర్ష భాగ్యదేవః.

వ్యా :- శుభ్రాంశుమితి :- యః రవిః సూర్యః శుభ్రాంశుమివ
చంద్రమివ, “విభుస్సుభాంశు శుభ్రాంశు” రిత్యమరః. మాం అదీదివత్
పాకాశయత, యః, మేమమ, నామ నామధేయం, సార్వలాకికం సర్వ
లోకవ్యాప్తం యథా తథా. అపరథయత ప్రథియామాస, స ఏషః
సోఽయం తారకః, సర్వజ్ఞః సర్వవిజ్ఞానవేత్తా, ద్విజమణిః భూసురరత్నం,
ఉష్ణరశ్మేః సూర్యస్య తేజః ఇవ తేజః ప్రతాపః యస్మిన్, సూర్యసమా
నతేజస్కః, శ్రీమాసి శోభాయుక్తః, భరతవర్షస్య భరత భూమే,
భాగ్యదేవః అదృష్టదేవతైవ.

ఉపమాలక్ష్కారః. రూపకంచ.

అదిత్యః యథా స్వకిరణైశ్చంద్ర ముద్దీపయతి తథా ఆయం తార
కః మాంతేజస్విన మశాన్వీత్, కిచ్చ మన్నామధేయం సకలలోక విదిత
మతనోత్, ఏషసర్వజ్ఞః రవి రివ తీవ్రప్రతాపః. ఆయం బ్రాహ్మణరత్నం
భరతవర్ష భాగ్యదేవతైవ.

తా॥ సూర్యుడు తన తేజస్సునిచ్చి చంద్రునిఁ గాంతిమంచునిగా
నొనరించినట్లు, ఈ తారకుడు తన మోహితులన వన్నింతవానిని గావించెను.
నా పేరు నల్లిక్కులఁ బ్రసిద్ధమగునట్లు చేసెను. ఈతనికిఁ దెలియక
విద్యలేదు. ఈతఁడు బ్రాహ్మణజాతిలో రత్నమే. ఈతఁడు తండ్రి
సూర్యుడే. భరతవర్ష మునకు భాగ్యదేవతయే.

54. మన్నిత్యం మమ కరణం మదిష్టదైతం
భూదేవం వకం జగద్గురుం న్యత స్త్రయం,
నిత్యం సంకీర్త జనతారకం పృథమ్య
స్వచ్ఛస్తం పృథు భరతావనిం శుశ్రుమ్.

వ్యా :- మన్నిత్యమితి :- మన్నిత్యం మమ వయస్యం, మమ శర
ణం మదగ్రహకం, మదిష్టదైతం మమ అభీష్టదేవం, భూదేవం భూసురం,
సకలజగద్గురుం సర్వలోకాచార్యం, సంకీర్త జనతారకం, భక్తజనో

ధారకం, స్వతంత్రం స్వచ్ఛందం, తారకం, నిత్యం సర్వదా, ప్రాణమ్య
నమస్కృత్య, పృథుభరతావనిం వికాలభరతవర్షం, స్వచ్ఛందం
స్వచ్ఛయా, భుసజ్ఞి అనుభవామి.

అయం తారకః మత్సభః, మద్యక్షకః, మదభీష్టదేవః, అయం
జగద్గురుః సర్వత ప్ర సర్వత ప్ర్యః, ఆశ్రితజః తారకః, ఏనం నిత్యమహం
ప్రాణమ్య, స్వచ్ఛయా భరతభూమిం పాలయామి, తత్సఖి మనుభవామి

తా। ఈ తారకుడు నామిత్యుడు. నా రక్షకుడు, నాదేవుడు
ఈతడు స్వతంత్రుడు. జగద్గురువు, భక్తులనుద్ధరించువాడు, ఈ
భూసుర శ్రేష్టుఁడు నిత్యము నమస్కారములనుగావించి, స్వచ్ఛగా నీ
భరత భూమిని బాలించి యా సుఖముననుభవింతును.

55. సన్మాలా మభివచ సార్వభౌమ ఇత్యం

సంస్తుత్వాత్మనఖ మభివ స్మజ్యమానః,

కణ్ఠం న్యక్షిపదతితోఽగ్రజాతి మాళః

స్థానే యవతిమ కృతజ్ఞతా మహత్త్వమ్.

వ్యా :- సన్మాలేతి:- అభినవసార్వభౌమః భరతవర్ష నూతన
చక్రవర్తీ స రాజకుమారః, ఆత్మసఖం స్వసుహృదం, ఇత్యం ఏవం.
అభివ అత్యధికం, సంస్తుత్య ముత్వా, స్మజ్యమానః శ్రద్ధయా సమృద్ధయన్.
“స్మజేః శృద్ధోపవన్నే కర్తవ్యే నేతి వాచ్యమ్” ఇతి వచనాత్సాధుః,
అగ్రజాతిమాళః విప్రశిరోమణేః, తారకస్య, కణ్ఠ మభిలః గలసీమ్ని,
సన్మాలాం ఉత్తమాం పుష్పగ్రజం, న్యక్షిపత్ నిచిత్రేవ, భూవతిమ
రాజసు, కృతజ్ఞతామహత్త్వం కృతజ్ఞతాయాః మహిమా, స్థానే
ఉచితమేవ, స్థానే ఇత్యవ్యయః

నూతన భరతవర్ష సార్వభౌమ స్స రాజపుత్రః తారక మేవ
మభిష్టుత్య, తద్గతే అనుత్తమాం పుష్పగ్రజం న్యక్షిపత్. తద్భుక్తమేవ
రాజాన సర్వదా కృతజ్ఞా ఏవ భవన్తి తస్మాత్త్వం వర్ణితు మశక్యమ్

తా॥ భారతవర్ష నూతన సార్వభౌముడైన యా రాజకుమారుడు తన మిత్రుడైన తారకునిట్లు మిక్కిలిగఁ గొనియాడి, యాతనిమెడతొ నొక మంచి వ్రుప్పమాలనిడి యాతని గౌరవించెను. అది యుక్తమేకదా! రాజులెప్పుడును కృతజ్ఞులై యుండురు, తస్మహిమ వర్ణనాతీతము.

56. ద్వేష్టా త్వా మిహ యదీకోఽపి మన్దభాగ్యః
స్సాహాయ్యం మమ సపది త్వ మర్థయస్య,
భాషిత్యేతి స దుహితుః పతిం జగామ
భ్రాతౌ త్మాలయ మథ చక్రవర్తిమౌళేః

వ్యా:- ద్వేష్టేతి:- ఇహ అత్ర, కోఽపి కశ్చన, మన్దభాగ్యః భాగ్యహీనః, త్వాం శవస్తం, ద్వేష్టా యది తవ శత్రుః భవేచ్ఛేత్, సపది సద్యవప, మమ మే. సాహాయ్యం సహాయకత్వం, అర్థయస్య యాచస్య. ఇతి ఏవం దుహితుః పతిం జామాతరం, భాషిత్యా ఉక్త్వా, అథ అనస్తరం, చక్రవర్తిమౌళేః భ్రాతౌ చన్ద్రద్వీపాధిప సోదరః, ఆత్మాలయం స్వభవనం, జగామ అగచ్ఛత్.

తవాత్ర యది కశ్చనాపరాధీ భవేత్. తదా సద్య ఏవ మహ్యం నివేదయ, తమహం నాశయిష్యామి. త్యుక్త్వా చక్రవర్తి సోదరః స్వభవన మయాసీత్.

తా॥ ఈ భారతవర్షమున భాగ్యహీనుడెవ్వఁడయిన నీకు విధి ధర్ముగ నుండిన యెడల వెంటనే నాకుఁ దెలియఁజేయుము, నేను నీకు సాయమునుగావించి శత్రునిగ్మలనముఁ జేయుదుననివలికి యా సార్వభౌమ సోదరుడు స్వగృహమునకుఁ బోయెను.

57. ఉద్యానం తత ఇవ చైక్యః ప్సవగేహం
ప్రాప్య ద్రాగణిజః బన్ధుభారీ చన్ద్రః
స్వీకృత్యే వితలలనాం గృహస్థరాయం
సన్తానం బహుతనుతే స్మ తారకః ॥ ౫॥

వ్యా :- ఉద్యానమితి :- తళః అనన్తరం, అభిజనేకులే యే
 అన్తః సమ్బద్ధినః తవీవ వార్ధిః సముద్రః తస్య చంద్రః ఇంద్రః, చంద్ర ఇవ
 స్వకులానన్త దాయకః, “కులేఽవ్యభిజనో జన్మభూమావపీ” త్వమరః,
 చైతికః సుధుమాసః, ఉద్యానమివ ఉపవసమివ, ద్యాక్ కేఘ్రిం,
 స్వగేహం స్వభవనం, ప్రాప్య ఆగత్య, గృహస్థానాం గేహీనాం
 రాయం సమ్మదం, గృహలక్ష్మీ మిత్యర్థః, ఉచితలలనాం అనుకూలాం
 కాంతాం స్వీకృత్య పరిణీయ, బహు అధికం, సంతానం సంతతిం, తనుతేస్మ
 విస్తారయామాస, అధికసంతానవాన్మ భూవ.

తళః స్వకులానన్తదాయా స తారకోఽపి ఉద్యానం సుధు
 మాస ఇవ స్వగృహం ప్రాప్య అనుకూలాం కాంతాం స్వీకృత్య బహు
 క్షుణ్ముక్తి బభూవ. ఉపమాలక్ష్మీ-రః.

తా| ఆ తారకుడు కూడ బంధుజనుల శానందదాయయై చైత్ర
 మాస ముద్యానవసమును జొచ్చినట్లు తన భవనమును బ్రవేశించి,
 అనుకూలవతియగు గృహలక్ష్మిని బరిణయమాడి పెద్దకుటుంబియ్యెను,

58. ప్రాప్యాజీ దుగ్ధదతి స కోఽపి పుణ్యభూమౌ

సర్వకాళిల మనుజో భవత్స్వ తన్త్రః

పద్ధత్యాఽవ్య నహి బభూవ దుష్టబాధ

త్యాశాస్తే జన మిద మిత్రమేవ కావ్యమ్.

వ్యా :- ప్రాప్యాజీదితి :- పుణ్యభూమా భారతావనా, కశ్చి
 దపి మానవః, దుదతి స ప్రాప్యాజీత్ దుదన్తం ప్రత్యాదిక మనాదృత్య
 చతుర్థాశ్రమం స స్వీచకాథ. యస్యచ భావేన భావలక్షణమ్! ఇతి
 సప్రమీ, అఖిల మనుజః సర్వోఽపి జనః, స్వతన్త్రః స్వచ్ఛన్తః అభ
 వత్ ఆసీత్. అస్యరాజ్ఞః పద్ధత్యా పరిపాలన మార్గేణ, దుష్టబాధాది
 చోద్యుపద్రవః. సహి బభూవ నాసీత్. ఇదం కావ్యం అయం గోష్ఠః

జనం జన సమూహం, ఇత్యమేవ వక్ష్యమాణరీత్యా, ఆకాస్తే ఆశిషం దదాతి,

త న్నూతన సార్యభౌమస్య పాలన సమయే భరతభూమా లోపి మానవః దారపుత్రాడిక మనాదృత్య సన్యాసం న స్వీచకార, తేషా మనుమితి మువలబ్యైవ పరివ్యాడ్భభూవ. తుత్యాపి జారచోరాది దుష్ట బాధాః న బభూవుః, ఏతత్కావ్యమపి వక్ష్యమాణరీత్యా ఏవమేవ ఆకాస్తే.

తా! ఆ నూతన సార్యభౌముని పాలనమున భరతభూమియందు భార్యాపుత్రాదులు దుఃఖించుచుండగా సన్న్యసింతువారు లేరు, జారచోరాది దుష్టబాధలెచ్చటను గానరావు. ఈ కావ్యముగూడ నిష్ట జనుల నాశీర్వదించుచున్నది.

కావ్యాల విక్రీడితమ్

59. భవ్యం నాగర విక్రమం గజహయం

జ్ఞానబుగ్ధవాణ కృతిం

భక్తిం రాజిత జన్మరక్త జయనం

భోగ క్రియోదాతతామ్.

జగ్ధిం యజ్ఞీయయత్న కృద్విజయరా

చారం పృథానః క్షమాం

మామృణో భవనం భవా న్నృజతు సూ

తిమౌఘతాం భద్ర మామ్.

ఇతి బ్రహ్మశ్రీ మదజ్ఞాదాది భట్ట నారాయణదాస మహాశవి విరచితే తాతకావ్యే మహాకావ్యే

పల్లవిమన్వర్తనః.

సమూర్థం కావ్యమ్

వ్యా :- భవ్యమితి :- బన్ధోపేబాన్ధన ! భవాన్ త్వం భవ్యం
కుశలం, "భవ్యం కుశలం క్షేమ మస్మియాం" ఇత్యమరః. నాగర విక్ర
మం నగరజనాక్రమణం, గజహయం గజాశ్వాది సమ్మదం, సేనాజ్ఞత్వా
దేవదత్తావః జ్ఞానం ఆత్మజ్ఞానం, "మోక్షే ధీర్జ్ఞాన మన్యత్ర విజ్ఞానం
శిల్పశాస్త్రయో" రిత్యమరః, తత్ జ్ఞానం బ్రహ్మణా కథయన్తీ
యాశ్చుతిః వేదః తాం ఆత్మావబోధకవేదజ్ఞాన మిత్యర్థః, భక్తిం
పూజ్యేష్వనురాగం, రాజతః ప్రకాశితః యః జనరజ్జః యుద్ధరజ్జః, తత్ర
జయనం జయం, "జయనేజయః" ఇత్యమరః, భోగక్రియాయాం సుఖ
సమ్పాదనాదివ్యాపారే, ఉదారతాం బేదార్య బుద్ధిం, జగ్ధిం భోజనం,
"జగ్ధిస్తుభోజన" మిత్యమరః, యజ్ఞాయ అర్హం యత్ కర్మతత్ యజ్ఞ
యం తస్య కృతః కర్తారః యే ద్విజపరాః విప్రశ్రేష్ఠాః తేషా మాచార
ం, యజ్వ్రతాహ్మణాచార మిత్యర్థః, ప్రభానః ప్రకృష్టాః భానః కాన్తీః
కీర్తివిసరా నిత్యర్థః, క్షమాం సహనశక్తిం, అథవా భూమిం, మాం
లక్ష్మిం, భవనం గృహం, నూతిం సంతతిం, చ ప్రజతు గచ్ఛతు
ప్రాప్నోతు, హే భద్ర ! భవాన్ త్వం మాం బోధతాం బోధస్య.

భో మానవ ! మత్పతనేన త్వం కుశలం విక్రమం సమ్మదం
విద్యాం భక్తిం జయం భోగం భోజనం యజ్ఞాచరణం కీర్తిం క్షమాం
శ్రీయం గృహం సంతానం చ ప్రాప్నుహి. మాం సర్వేభ్యో బోధయ
ఇతి కావ్య మాకాన్తే.

తా! ఓ మానవుడా! నన్ను జదువుము దానివలన క్షేమ
మును నగరజన పరీకరణమును, గజహయా ద్వైత్యత్వమును, ఆత్మజ్ఞాన
మునిచ్చు వేదవిత్వము, పూజ్యులందు భక్తిని, భగవద్భక్తిని యుద్ధరంగ

ములందు జయమును, భోగానుభవమును, భోజనమును, యజ్ఞలయా
చారమును మంచి కీర్తిని, ఓరిమిని, భూమిని, లక్ష్మిని, గృహమును,
సంతానమును బొందుము. నన్నితరులకు భోధింపుము, అని యీ
శావ్యమూశీర్వదించుచున్నది.

సూచన :- ఈ చక్రబంధ పద్యమున మూడవచక్రమున “నారాయణ
దాన” అను కవినామము, ఆరవచక్రమున ‘విజయనగరం’
అను నివాసస్థానము ఉపనిబద్ధములు.

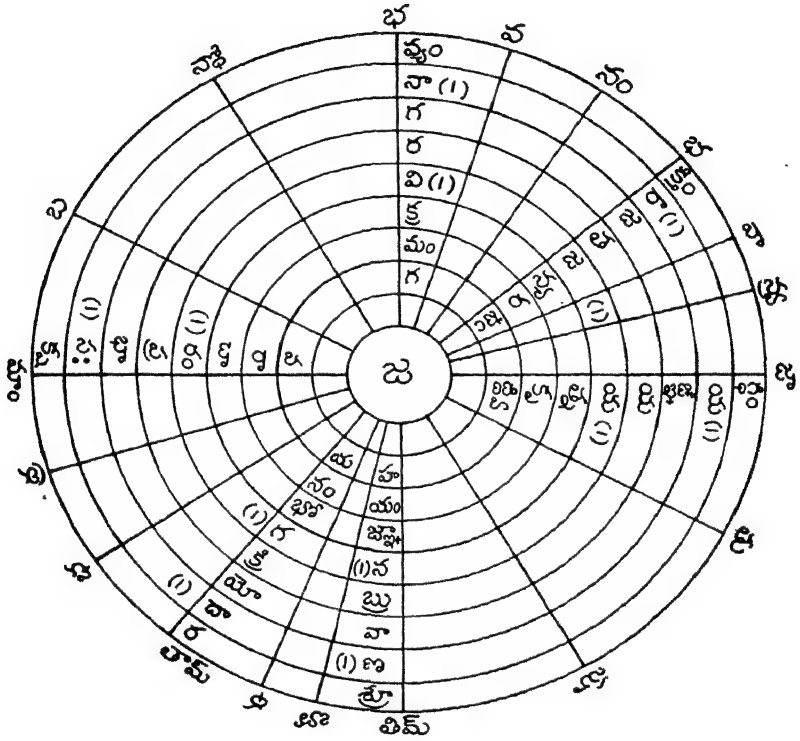
ఏవం బ్రాహ్మీభూషణ బ్రహ్మశ్రీ రాంభట్ల లక్ష్మీనారాయణశాస్త్రి
విరచితాయాం భావార్థదీపికాఖ్యాయాం వ్యాఖ్యాయాం

పశ్చిమస్వరకః.

సమూర్ణ మిదం శావ్యం

ఓం తత్సత్.

చక్రబంధః

(తృతీయ చక్రే) నారాయణదాసః
(షష్ఠ చక్రే) విజయనగరం

త ప్పా వ్వు ల ప ట్టి క

పేజీ	పంక్తి	తప్పు	ఒప్పు
3	4	ఖ లోక	ఖలలోక
	15	పరిష్కరోమి	పరిష్కరోతి
		అలఙ్కరోమి	అలఙ్కరోతి
4	11	జలేన	బలేన
	13	మప్యత్రవతే	మప్యత్రవతే
	22	స్వశక్తి	స్వశక్తి
	24	నిర్లాతి	నిర్లాతి
5	12	ఒకనొకవేళ	ఒకనొకవేళ
6	7	లక్ష	లక్షణ
	16	లన్వియు	లన్వియు
	18	విన్య	విన్య
	24	సరితో	సరితో అస్తి.
	25	కల్పతరుతి	నామ నామధేయో
7	10	వాని	యస్యశః దాని
	16	దేవభాషా	దేవభాషా
	22	ప్రవచ పటుః	ప్రవచన పటుః
8	16	దుష్ట	దుష్ట
	25	సదాబ్రహ్మణ	సదాబ్రహ్మణ
9	16	ప్రశంతా	ప్రశాంతా
	26	హాదినీ	హాదినీ
11	8	సుఖేను	సుఖేషు
		దుఃఖేను	దుఃఖేషు
	11	పుష్పఞ్జాభ్యాం	పుష్పఞ్జాభ్యాం

పేజీ	పంక్తి	తప్పు	ఒప్పు
12	3	పుణాత్మనోరితి	పుణ్యాత్మనోరితి
	23	శుత్యా	శ్రుత్యా
13	7	తథదై	తథైవ
	24	నుడి	నుండి
	25	నటే	నట్లే
15	8	దతిద్వియంతే	దతీద్వియంతే
	15	భ్రమకారం	భ్రమకారణం
16	3	చిహ్నై	చిహ్నై
	14	ధరావతల	ధరాతల
17	1	మర్త్యః	మరః
	17	ఇహ అత	ఇహ అత్ర
	23	మండలమున	మండలమున
19	24	గది ద్వివ్య	గదీ ద్వివ్య
21	17	సపూర్ణముగ	సంపూర్ణముగ
	18	మైధుముల	మైధునముల
23	14	యుందును	యుందును
	23	యక్తాయ	యక్తాయ
25	1	దేవాస్సలోకం	దేవాస్సస్వలోకం
26	11	ఛాదితం	నునుజాయుః
	20	జన్మించి	జన్మించి
	21	మరణించుటకు	మరణించువటకు
27	1	బూబుధకాం	బోబుధతాం
	14	దుఖమేకానతో	దుఃఖమేకాన్తతో
	18	సుబమయ	సుఖమయ

పేజి	పంక్తి	తప్పు	ఒప్పు
28	18	తాయేతు	తాయేతు
	19	అజవ్ర	అజవ్ర
	20	స్పష్టి	స్పష్టి
	21	యస్య-భావేణ	ప్రభావేణ
	22	ద్వైతస్యైక	ద్వైతస్యైక
29	19	పథే-	మథే
31	22	కల	కుల
32	7	అనేక	అనేన
33	19	అజ్ఞ-దేశ	అజ్ఞ-దేశం
34	18	వారయతి	తారయతి
39	9	<p>“మూర్ఖః ఆచరితం ఉపకారం అనాలోచ్య స్వభావేన-”</p>	
	7	సప్త	సప్త
	11	తేన	తేన
40	18	మన్య	మన్య
41	14	యస్య	యస్య
	20	స్వయ	స్వయ
42	7	నిశ్చయ	నిశ్చయ
43	2	పాయ	ప్రాయ
		జీవః	జీవః
	3	సోమపిత్తే	సోమపిత్తే
	6	పాయః	ప్రాయః
45	4	జూచును	వలుకుచు
47	6	విగ్రహ	విగ్రహ

పేజీ	పంక్తి	తప్పు	ఒప్పు
48	4	మద	మగ
	11	ద్రఢివానం	ద్రఢిమానం
	17	సతార	సతారకః
51	4	కార్దా	కర్దా
53	10	సంగణ	సంగ్రహణ
	14	నూరీణాం	నూరిణాం
54	8	పణ్ణతానాం	పణ్ణతానాం
55	13	స్వతస్త్రభావ	స్వతస్త్రభావ
	22	బాల	బాల్య
57	3	యస్యా	యస్యాం
59	10	మహాదమరక్త	మహాదమరక్తః
60	22	తనమతి	తనమతి
51	2	నిపుణుతరమతినో	నిపుణుతరమతినో
	10	విహిత	విరహిత
62	1	మవశ్యం	మవశ్యం
	9	ప్రగాఢ	ప్రగాఢం
	23	గేహే	గేహే
64	12	ధ్వంతౌ	ధ్వంతౌ
65	4	మదమతః	మదమతః
	5	నిపాతితః	నిపాతః
	17	నూషయిత్వా	నూషయిత్వా
66	3	ముర్ఖ	ముర్ఖ
	13	అమత	అరమత

పేజీ	పంక్తి	తప్పు	ఓప్పు
67	12	ఖట్టా	ఖట్వా
	19	యోగముల	యోగముల
68	11	పండ్లను	పండ్లను
69	16	నుద్	విద్
	21	అట్లుని	అట్లుని
70	9	స్పష్టికృతం	స్పష్టికృతం
	24	అభిదాయ	అభిధాయ
73	3	యారనా సర్వవిషయైః యారనా సర్వవిషయైః	
75	4	భోగముల	భోగముల
	19	అప్రదయత్	అప్రదయత్
77	11	సమీపమునను	సమీపమును
	18	జనీతి	జననీతి
	23	సన్ధ్యయాః	సన్ధ్యయాః
78	2	కింకరవ్యతా	కింకరవ్యతా
	2	చిన్తయన్తి	చిన్తయన్తి
	8	అనిశ	అనిశ
	18	వక్షాణం	వృక్షాణం
79	2	మిదవిష్ట	మివదవిష్ట
	9	అశక్తః	అశక్తః
79	10	భూపాలపుత్రః	భూపాలపుత్రః
	22	వక్త్రస్య	వక్త్రస్య
80	3	పార్థివ	పార్థివ
	24	సన్తప్త	సన్తప్త

పేజీ	పంక్తి	తప్పు	బిచ్చ
81	1	శ్రేష్ఠుడైన	శ్రేష్ఠుడైన
	16	చంద్రత్	చంద్రత్
82	14	అస్యం	అస్యం
	18	లాంటి	వంటి
83	24	వృద్ధియే	వృద్ధియే
84	1	ని	నని
	7	గి జితం	గి జితం
	14	శబ్దశక్తి	శబ్దశక్తి
	19	సమ్మాపూర్ణ	సమ్మాపూర్ణ
86	3	లజ	లజి
	6	స్థావరము	స్థావరము
92	23	శ్రేష్ఠం	శ్రేష్ఠం
99	20	నీవయస్	నీవయస్
	24	ఉద్దీరయస్	ఉద్దీరయస్
100	19	మధ్యే	మధ్యే
	22	దీప్తావిత	దీప్తావిత
	25	తామిళి	తామిళి
101	11	వస్తి	వస్తి
104	2	స్పృహిరివ	స్పృహిరివ
	21	సత్పథం	సత్పథం
105	22	పరవశా	పరవశా
112	10	సమ్మతి	సమ్మతి
	22	తస్మా	తస్మా

సంఖ్య	పాఠము	తత్పరము	విశేషము
114	19	నది	నదీ
117	24	యుధ	యుద్ధ
122	19	నిరుపరను	నిరుపరను
123	22	ద్రష్టు	దృష్టు
125	16	ప్రదీనాం	ప్రదీనాం
	21	అజులీయకైః	అజులీయకైః
126	12	కాలోచితాయుధ =	కాలోచితాయుధ =
			కాలోచితాయుధ
	20	కురుః	కలితః
127	17	అధిష్ఠితం	అధిష్ఠితం
129	20	పరా	వీరా
131	7	త్వదీయోభి	త్వదీయోభి
135	8	సింహవతి	సింహవతి
	18	ప్రాటిశి	ప్రాగ్దిశి
		ఆర్థ	ఆర్థ
141	23	నుష్యతే	నుష్యతే
142	5	అక్ష్లోస్సమీపే = అక్ష్లోస్సమీపే	అక్ష్లోస్సమీపే = అక్ష్లోస్సమీపే
143	7	కలితా	కలితా
144	7	హరిణి	హరిణి
148	6	భవాద్యగ్నిరా = భవాద్యగ్నిరా	భవాద్యగ్నిరా = భవాద్యగ్నిరా
	4	ధీరా	ధీరా
	7	ఇతిథ్యా	ఇతి
	4	జనద్యై	జనద్యై

పేజీ	పంక్తి	తప్పు	ఒప్పు
149	5	మూతార్పి	మతార్పి
	13	వృథృతి	వృథృతి
150	10	సార్వభౌమ	సార్వభౌమస్య
151	13	ఉల్లేలక్ష్మారశ్చ = ఉల్లేఖాలక్ష్మారశ్చ	
154	21	ద్విపశ్చమీ = దినాపశ్చమీ	
156	16	ఇథ	ఇథం
	10	యోదాస్యపూ)	యోధాశ్చతూ)
158	2	ఇతి	ఇవ
	23	వహ్నికిలాః = వహ్నికీలాః	
160	8	వదార్థేస్సాకం	వదార్థేస్సాకం
			వదార్థేస్సాకం
	19	ద్విపథ	ద్విపథ
162	20	సాసి	సాసీ
164	16	విచ్ఛన్న	విచ్ఛన్న
	18	తతిలైః	తతిలైః
165	10	మూహూ	ముహూ
167	8	ప్రమనావీ	ప్రమనావీ
	15	అసంగీత్	అసంసీత్
	16	భుటితి	భుటితి
170	2	దిదృగ్విజయ = దీదృగ్విజయ	
	10	సస్సాత్	సస్సాత్
182	14	అనశిష్య	అనశిష్యం
	16	రాయి	రాయ

పంక్తి	తప్పు	ఒప్పు
16	మడ్భాతరం	మజ్భాతరం
5	నదన్నుట	వదన్నుట
14	నగరనికరం	నరవరినికరం
8	గణాః	గణాః
19	మహా	మహా
3	సులవం	సుఖనం
17	నగమ	వగమ
2	మద్వచం	మద్వచనం
3	భారతవర్ష జ్ఞాతౌ	భారతవర్ష సజ్ఞాతౌ
6	సి హాసన	సింహాసన
8	మౌజ్ఞౌ	మౌజ్ఞౌ
14	ఇత్యమరః	ఇత్యమరఃకర్షణ
13	భ వేదిత	భ వేదితి
3	మోహన	మోహం న
11	అతివనం	అపివతిం
	వరాః	వరాః
1	లే చో	లేనిచో
11	జీవి ప	జీవింప
18	వసావహితాం	ససావహితార

పేజీ	పంక్తి	తప్పు	ఒప్పు
207	7	బ్రతుని	బ్రతుని
	19	గ్రహమేవ	గ్రహమేవ
208	26	లాజ	రాజ
200	1	ప్రారేయ	ప్రారేయ
	16	అయముదస్త	అయముదస్త :
	17	గ్రన్దేమ	గ్రన్దేమ
	11	దృశ్యత	దృశ్యతే
210	21	సజ్జీవస్త్ర	సజ్జీవస్త్ర
211	18	భవత్కు	భవత్కు
		ద్యూరా	మార్యా
	19	లక్ష్మిం	లక్ష్మిం
	23	పుత్రాః	పుత్రాః
	11	నాదేత	నాదేత
212	4	గ్రహీష్యత్యేవ	గ్రహీష్యత్యేవ
214	14	దృష్ట్యా	దృష్ట్యా
	6	జనయాక్త	జనయాక్త
	3	దారియ	ధారయా
	4	విత్తా	విత్తా
	5	జనయా	జనయా

పేజీ	పంక్తి	తప్పు	ఒప్పు
218	7	ప్రకథయోగ్య	ప్రకథన యోగ్య
219	11	కృతాభికా	కృతాభిషేకా
	12	వర్షరాక	వర్షరాధి
		ధితా	కరా
220	20	వహ్మష	వహ్మష్య
	23	సఖాయాం	సఖాయాం
224	16	పాశ్చాతాక	పాశ్చాత్యా
	18	యస్య	యస్మి
225	4	ఏతయోః	ఏతయోః
226	5	వ్యకటితః	వ్యకటితః
228	8	తెలుగుతో	తెలుగుతో
229	7	మహాన్తః	మహాన్తః
	8	గురుణవ	గురుణేవ
	13	ప్రీత్యాః	ప్రీత్యా
230	10	శ్రుతిమాతా	శ్రుతిమతా
232	12	లక్ష్మిం	లక్ష్మిం
	18	ప్రావయ్య	ప్రావయిత్యా
233	1	సార్వభౌముగా	సార్వభౌ మునిగా

పేజి

పంక్తి తప్పు

ఒప్పు

3 కూతునధిక కూతున కధి
ముగ కముగ

7 నణ్ణీయ నణ్ణీయ

235

23 మత్తాది మిత్రాది

237

3 స్వపితా స్వపితా

20 భూద్వివైః భూదేవైః

21 ద్రాక్షిహసన ద్రాక్షిహసన

238

4 భూదేవై భూదేవైః

16 కత్రేతం కత్రేతం

21 భూత్వా భూపిత్వా

22 కరా కరా

242

15 వన్నింతవానిని వన్నింత

వానిని

22 వృదు వృధు

243

5 ఆశ్రితజః ఆశ్రితజన

9 శ్రేష్ఠనకు శ్రేష్ఠనకు

దాస భారతీ ప్రచురణలు

(1967 నుండి 1987 వరకు)

రూ. పై.

1. నవరస తరంగిణి 80-00
(Beauties of Shakespear & Kalidas)
2. జగజ్జ్యోతి Part I (అష్టాదశవిద్యారహస్యము) 50-00
3. జగజ్జ్యోతి Part II ,, 50-00
4. కచ్చప్పీశులు-పద్యసంకలనము (Prof. S. V. Joga Rao) 10-00
5. మేలుబంతి (చాటువ్యబంధము) ,, 12-00
6. వ్యాసపీఠం (గద్య సంకలము) ,, 20-00
7. నాయెలుక (దాస స్వీయచరిత్ర) ,, 22-00
8. శతకద్యము-కాశీరామచంద్ర శతకములు 8-00

సంస్కృతము-ఆ. నా. దాసు

హిందీ అనువాదం - శ్రీ సూర్యనారాయణభాను

తెలుగు ,, బ్రహ్మభూషణ

ఆర్. యల్. యన్. శాస్త్రి

9. బాటసారి - కావ్య ప్రబంధము 5-00
10. సారంగధర - నాటకము 5-00
11. పంచశతి - 5 శతకములు (శివ, ముకుంద, సత్యవ్రత, సూర్యనారాయణ, వేల్పువంద) 5-00
12. నూలుగంటి-Soop fables-నీతి పద్యములతో 8-00
13. దశవిధరాగనాటి కుసుమంజరి-సంగీతప్రబంధము 5-00
14. తల్లివినిక-లలితా సహస్రనామ వివృతి-అచ్చ తెనుగు 15-00
15. తారక మహాకావ్యము-సంస్కృత పృథ్వీపద్యము 50-00

నాభాత-బ్రహ్మభూషణ

(తెలుగు తాత్పర్యముతో)

రాంభట్లలక్ష్మీనారాయణశాస్త్రి)

దాసభారతిమీద ఇతరుల రచనలు

రూ. పై.

16. జగజ్జ్యోతి-Abridged in Telugu by Sri Peri
Suryanarayana - Rtd. Head Master	10-00
17. ,, Translated in English ,, ,,	15-00
18. మహాకవి నారాయణదాస చరిత్ర
M. V. R. Krishna Sarma	7-00
19. Monarch of Rhythm - English-Dr. Sri Rama Murthy	5-00
20. మహాకవి ఆదిభట్ట నారాయణదాస విజయము
(శ్రీ) పిలేశ్వర నారసింహకవులు	8-00
21. ఉమర్ ఖయ్యాం-రుబాయీలు
సంస్కృతం-(శ్రీ) నారాయణదాసు
తెలుగు-యామిజాల వద్దనాథస్వామి	8-00
22. పూర్ణపురుషుడు-(శ్రీ) నారాయణదాస చరిత్ర
by (శ్రీ) యామిజాల వద్దనాథస్వామి	5-00
23. భట్టు-విద్య లకేభట్టు-ఆదిభట్టు
(శ్రీ) నారాయణ దాసావతరణము
(Auto Writings)	5-00

ప్రాప్తిస్థానం :-

శ్రీమతి కల్రా శ్యామలదేవి

2-14-130/2 శ్యామలానగర్, గుంటూరు-6,

పైన పేర్కొనబడిన కొన్ని ముఖ్యమైన

దానభారతీ ప్రచురణముల వివరణము

1. ము. బంతి : చాటు ప్రబంధములు (అనేక పటములతో) పుటలు 280. వెల 12 రూ. సంపాదకుడు : యస్వీ జోగారావు.
2. కళ్యాణీశ్రుతులు : దాసు రి మ్యూకాల్పములనుండి యేర్పికూర్చిన పలుచక్కని పద్యముల సంకలనము పుటలు 200. వెల 10 రూ. సంపాదకుడు : యస్వీ జోగారావు.
3. వ్యాసవీరము : భావా సాహిత్యజీవిత సంబంధులగు అనేక విషయములపై నిమిత్తానాత్మకములు, సృజనాత్మకములు, నిగు వ్యాసముల సంపుటి - పుటలు 370 వెల 20 రూ. సంపాదకుడు : యస్వీ జోగారావు.
4. నా యెటుక : దాసు గారి స్వీయచరిత్ర అనేక (పటములతో) పుటలు 450. వెల 22 రూ. సంపాదకుడు : యస్వీ జోగారావు.
5. తల్లినిన్ని : అలికనవాసనామముల వరహర్ష ప్రకాశిక - అచ్చ తెలుగు వ్యాఖ్యములందు విస్తృతి. పుటలు సుమారు 310. వెల 15 రూ. సంపాదకులు : ఆచార్య శ్రీ ఓరుగంటి నీలకంఠశాస్త్రి.
6. సుస్కృత శతక ద్వయము (కాశీ. రామచంద్రశతకములు - శ్రీ రాంభట్ల లక్ష్మీనాథాచార్యశాస్త్రిగారి తెలుగు డాక్టర్ & శ్రీ "భాను"గారి హిందీ అనువాదములతో) సుమారు 210 పుటలు. వెల 7 రూ.
7. పంచశతి: (సూర్యనారాయణ, శివ, ముకుంద, సత్యవ్రత, వేల్పు వంద) సుమారు 120 పుటలు. వెల 5 రూ. సంపాదకుడు : శ్రీమాన్ కోగంటి సీతారావు వార్యులు.
8. నూలుగంటి : (నీతికథా మంజరి) సంపాదకుడు : శ్రీ మన్నవ గిరిధరరావు. సుమారు 80 పుటలు. వెల 3 రూ.

9. బాటసారి (పద్యకావ్యము) సుమారు 58 పుటలు. వెల 4 రూ.
10. జగజ్జ్యోతి (భారతీయ సంవిత్సర్వస్వము) (శ్రీ) పేరి సూర్యనాథుని శాస్త్రిగారి క్లుప్తీకరణము) పుటలు 180 వెల 10 రూ.
11. మహాకవి (శ్రీ) ఆదిభట్ట నారాయణదాస చరిత్రము కృతికర్త (శ్రీ) యం. వి. ఆర్. కృష్ణశర్మ, పుటలు 220. వెల 6-50 రూ.
12. The Lights of the worlds. An abridgement and translation of the Jagajjyoti, an astounding product of learning and genius of Narayanadas by Sri Perj Suryanarayana Sastri B. A. L. T. (dealing with the Eighteen disciplines of the ancient Indian wisdom with Introduction by Prof. G. J. Somayaji M. A. L. T.) 200 pages. Price 10 Rs.
13. నవరసతరంగిణి: షేక్స్పియర్, శాకిదాస మహాకవుల కృతులలోని కవితాసౌందర్యము, కవితామధురిమ, భావనావైశిష్ట్యములను తులనాత్మకముగా, నవరసముల సమన్వయముతో సాగిన దానుగారి విశిష్ట గ్రంథమిది. పుటలు 750. వెల 80-00 రూ.
14. సారంగధర : ధర్మవరము వారి 'విషాద సారంగధర' నాటకము తరువాత అంతటి బహుళజనాదరణము సంపాదించిన దానుగారి 'సారంగధర'. ప్రాక్ ప్రతిచీ నాటకవిశ్లేష మార్గములను రెండింటిని చక్కగా మేళవించి చేసిన స్థూలరచన ఇది.

